

Perforálódó rurális településhálózat
A vidéki terek sajátos átalakulási folyamatai magyarországi
példákon

PhD-értekezés

Készítette: Máté Éva

Témavezető: Dr. Pirisi Gábor
egyetemi adjunktus

Pécsi Tudományegyetem
Természettudományi Kar
Földtudományok Doktori Iskola

Pécs, 2021

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	2	
1. Bevezetés.....	4	
2. A rurális terek fogalmi keretei, definíciós lehetőségei és korlátai.....	6	
2.1. A vidékfogalom társadalomföldrajzi megközelítései	6	
2.2. A dolgozatban alkalmazott vidékdefiníciók értelmezése	10	
3. A vidéki terek újrastrukturálódásának elmélete	17	
3.1. A rurális újrastrukturálódás fogalmának megközelítése	17	
3.2. A rurális újrastrukturálódás tér- és társadalomszerkezetre gyakorolt hatása	22	
3.3. A vidéki gazdaság átalakulása a rurális újrastrukturálódás jegyében	24	
3.4. Sajátos csoportok a vidéki terekben.....	25	
3.5. A politika szerepe a rurális terekben.....	26	
4. Magyar vidék az újrastrukturálódás folyamatában.....	29	
4.1. A magyar vidék, mint lokalitás átalakulása.....	30	
4.2. Vidéki élet a magyar ruralitásban.....	35	
4.3. Formális vidékreprezentáció a magyar vidéken.....	38	
4.4. A rurális újrastrukturálódás hazai sajátosságainak összegzése	42	
5. A vidéki településhálózat perforálódása.....	44	
5.1. A perforálódó településhálózat koncepciója	44	
5.2. A dolgozat céljai és hipotézisei	45	
6. A kutatás mintaterületei.....	49	
6.1. A kutatási- és kontrollterület kiválasztásának módja.....	49	
6.2. A Baranyai-Hegyhát és a Külső-Somogy társadalomföldrajzi kutatási	előzményei	51
6.3. A Baranyai-Hegyhát néhány sajátossága	53	
6.4. A tabi kontrollterület néhány sajátossága.....	61	
7. A kutatás módszertana	68	
7.1. Statisztikai adatokon alapuló vizsgálat.....	68	
7.1.1. Az adatok kiválasztása.....	69	
7.1.2. Az indexek megalkotása.....	73	
7.2. A kérdőíves felmérés	74	
7.2.1. Kérdőíves mintavétel a Baranyai-Hegyháton.....	75	
7.2.2. Kérdőíves mintavétel a tabi kontrollterületen.....	79	

7.2.3.	A kérdőíves adatok elemzési módja.....	82
7.2.4.	A kérdőíves vizsgálat egyéb mutatói, értékelési szempontjai.....	91
7.3.	A mélyinterjúk.....	92
7.3.1.	Az interjúk feldolgozása.....	95
8.	A kutatás eredményei.....	97
8.1.	Kísérlet a perforáció statisztikai adatokkal történő bemutatására.....	97
8.1.1.	A társadalmi részindex vizsgálatának tapasztalatai	97
8.1.2.	Az intézményi mutató.....	101
8.1.3.	Gazdasági izolációs index.....	107
8.1.4.	A komplex index.....	113
8.1.5.	Időbeli összevetés	121
8.2.	Az empirikus kutatás eredményei.....	130
8.2.1.	A társadalmi szféra perforálódási folyamatai	130
8.2.2.	A vidéki térszervezés hálózatainak átalakulása	143
8.2.3.	A gazdasági- és munkaerőpiaci rendszerek perforálódása.....	153
8.2.4.	Az empirikus eredmények összesített tapasztalatai	164
9.	Konklúziók.....	176
10.	Köszönetnyilvánítás	186
	Irodalom	187
	Ábrák és táblázatok jegyzéke	207
	Mellékletek	212

1. Bevezetés

Az idilli tájtól a sivár ugarig sokféleképpen tekintettek már a vidékre, de napjainkra egyre inkább problémátársésként rögzült a nyelvben és a hazai gondolkodásban. Nem csupán Magyarországon, hanem a világ legtöbb országában fontos témává nőtte ki magát a vidék vizsgálata. A vidéki létből származó hátrányokat gyakran a demográfiai zsugorodásra, a gazdasági nehézségekre, vagy az elérhetőségük akadályaira vezetik vissza a geográfusok, az utóbbi időben ezek mellett ugyanakkor előtérbe kerültek olyan elméletek is, amelyek leginkább a szociológiai kutatásokra, így a vidéki társadalom belső változásaira alapozva igyekeznek magyarázatokat adni. Ezekben az elméletekben megjelennek a klasszikusnak mondható, elsősorban a fizikai tüneteket felmérő nézőpontok is, amelyeket azonban gyakran igyekeznek a társadalmi tértermelés fogalmával ötvözni a kutatók, beillesztve ezzel a vidékiség sajátos kérdés- és problémátömegét egy még általánosabb kontextusba. A vidéki terek vizsgálatában kialakult tudományos nézőpont-váltásnak az eredménye a *ru-rális újrastrukturálódás* koncepciója, ami az angolszász és nyugat-európai országok geográfusait már az 1970-es évektől, a magyar vidékkutatókat a '90-es évektől foglalkoztatja.

A rurális újrastrukturálódás elmélete a vidéki társadalmi teret, kiindulva Henri Lefebvre trialektikus térértelmezéséből, három dimenzió mentén vizsgálja: a vidéki lokalitás, vagyis a megélt tér a társadalom fizikai térhasználatát tartalmazza, a vidéki élet vagy érzékelt tér a társadalom térrel kialakított viszonyát értékeli, a formális vidékreprezentáció, avagy az elgondolt tér pedig a vidékről és a vidéken élőkről kialakuló objektív térreprezentáció sajátosságait magyarázza. Az elmélet kiindulópontját az a tétel jelenti, miszerint a vidéki tér átalakulását a benne élő társadalom differenciálódási folyamatai határozzák meg, az így módosult térhasználat és annak mintázatai pedig jelentős változásokat eredményeznek, amelyek úgymond megfosztják a rurális tereket tradicionális sajátosságaiktól.

A dolgozat címében is megfogalmazott *perforálódás* ezt a *térbeli-társadalmi differenciálódási folyamatot helyezi a kutatás középpontjába*. A településhálózat perforálódása alatt ugyanis *a vidéki tér átalakulásának sajátos formáját értjük, amely során a településhálózat egyes vidéki elemeinek kapcsolatai leépülnek, felbomlanak, ennek következtében a település térben elszigetelődik, maga a hálózat pedig töredezetté vagy perforálttá válik*. Ennek hátterében a vidéki lakosság társadalmi- és térbeli szinten is tetten érhető *szelektív differenciálódása* áll, melynek következtében a vidéki népesség egy része elveszti mobilitását, *kiszorul* a térségi kapcsolatrendszer formális és informális hálózataiból is. Mindez nem csupán fizikai következményekkel jár együtt, hanem többek között az érzékelt tér negatív reprezentációjához vezet, jelentősen meghatározza a rurális terek formális reprezentációjának sajátosan hátrányos képe, ráadásul a településhálózatból történő kiszakadás nem csupán a településközi kapcsolatokban, hanem a helyi, települési „összekapcsoltságában”, „konnektáltságban” is problémákat vethet fel izolálódás formájában.

A kutatás *célja* elsősorban az, hogy *kísérletet tegyen a perforáció, mint elméleti koncepció igazolására*, valamint arra, hogy *felmérje milyen mértékben van jelen a rurális településhálózatok felbomlása a magyar településhálózatban* valamennyi elemében, illetve *milyen folyamatok határozzák meg és kísérik azt Magyarország tipikusnak mondható vidéki térségeiben*. A dolgozat és annak tárgyát, a perforáció vizsgálatát mindezek alapján (és az

elméleti kihíváson túl, ami a rurális településhálózatok perforálódási folyamatainak bevezetésére tesz kísérletet a társadalomföldrajzi fogalomrendszerbe) három főbb kutatási kérdés köré építettük fel:

- (1) Megfigyelhető-e a rurális terek perforálódása a magyar településhálózatban?
- (2) Milyen jellegzetességei figyelhetők meg a perforáció folyamatának Magyarország vidéki településhálózataiban?
- (3) Az érintett települési szereplők hogyan viszonyulnak a perforáció helyi- és térségi szinten jelentkező hatásaihoz?

A dolgozat az itt megfogalmazott három általánosabb kérdése lefedi azokat a hipotéziseket, amelyek bemutatására ugyanakkor csak a kutatás elméleti alapjainak bemutatását követően vállalkoztunk, azok ugyanis az elmélettel együtt értelmezhetők. Mindemellett a vizsgálat fókuszát és fő kérdését az jelenti, hogy *a településhálózat perforálódásának elmélete megállja-e helyét a gyakorlatban is, bizonyítható-e a rurális településhálózat felbomlása Magyarország példáján?*

A fenti kérdések megválaszolásához a kutatás során szekunder és empirikus adatok feldolgozásával igyekeztünk közelebb kerülni, ahol a szekunder vizsgálat (a szakirodalom elemzésén túl) statisztikai adatok analízisét és a részfolyamatok indexálását jelentette. Az empirikus adatok elemzése pedig egyfelől egy kérdőíves felmérés segítségével történt meg két dél-dunántúli rurális térségben, a *Baranyai-Hegyháton*, mint a kutatás *fő mintaterületén*, valamint a tágabb értelemben vett *Koppány-völgyben* (Tab központtal), mint a vizsgálat *kontrollterületén*. Az empirikus vizsgálat másik elemét két mélyinterjú-sorozat tette ki, amelyek a Baranyai-Hegyhát térségében zajlottak, ezen belül az első vizsgálatban a terület kisvárosi vállalkozói szférájával, a második vizsgálat során pedig a kérdőíves felmérésbe vont falusi települések vezetőivel és intézményi szereplőivel készültek beszélgetések. A háromlépcsős kutatásmódszertan alkalmazásának háttérében elsősorban az állt, hogy a *perforálódás folyamatának általánosabb vonásaitól eljuthassunk a konkrét földrajzi jelenségekig*, amelyek a hétköznapi életben is jelentkeznek települési szinten. Ennek megfelelően a statisztikai analízis a magyar településhálózat egészét vizsgálja, részeredményeivel pedig megerősítettük az empirikus vizsgálatokhoz kiválasztott területeken végzett kvalitatív kutatás megalapozottságát. A kérdőíves felmérés részeredményei megalapozták a mélyinterjúk helyszínének kiválasztását, amely során igyekeztünk a Baranyai-Hegyhát különböző pozíciójú falvaiban interjút készíteni.

2. A rurális terek fogalmi keretei, definíciós lehetőségei és korlátai

2.1. A vidékfogalom társadalomföldrajzi megközelítései

A vidékdefiníciók változatosságát elsősorban az adja, hogy a kutatók eltérő lehatárolásokat alkalmaznak a térkategória vizsgálatához. Így meg kell különböztetni elsősorban a jogi-, statisztikai-, funkcionális- és szociológiai vidék-megközelítéseket egymástól.

A jogi, vagy találójában közigazgatási vidékdefiníciókat elsősorban a szekunder elemzések kapcsán szokás alkalmazni, mivel ilyen esetekben a kutatók minden olyan települést rurálisnak tekintenek, amelyek nem rendelkeznek városi jogállással (A. D. Kovács, Farkas, & Perger, 2015). Azonban számos esetben, ahol a közigazgatás nem települési szinten datálja az egyes közigazgatási egységeket, megtörni látszik a közigazgatási definíciók használhatósága, hiszen egy-egy területi egység több falut, akár kisvárost is magában foglalhat. Példát jelent erre a lengyel közigazgatási rendszer, ahol az úgynevezett gmina jelenti a közigazgatás LAU 2-es egységét alkalmazza a közigazgatás nem is egyedi módon, hiszen hasonló, körzetre vagy jegyzőségre emlékeztető közigazgatási rendszert alkalmaznak Romániában, Szerbiában vagy Finnországban is (Lennert, 2017). Ez ugyanakkor megnehezíti a nemzetközi összehasonlítást is ezekkel az országokkal, mivel az ilyen módon lehatárolt vidéki terek vizsgálatának eredményei rendkívül eltérőek lehetnek. A magyarországi vizsgálatokat mindenestre megkönnyíti mind elemzési, mind értékelési szempontból, hogy települési önkormányzatok jelentik a közigazgatás alegységeit (Hajdú, 2005).

A vidékdefiníciók egy másik megközelítését a statisztikai lehatárolások jelentik, amelyeknél általában a vidéki tér valamilyen mérhető paraméterével határozzák meg a területtípust. A statisztikai módszerek a legalkalmasabbak arra, hogy ne csupán az egyes települések rurális típusát határozzák meg vele, hanem nagyobb területi egységek, területek vidéki avagy városi voltát elemezzék.

A statisztikai megközelítések a valós térszerkezeti képet elfedő irányát ezek a területi szintű vizsgálatok jelentik, ahol a vidékdefiníció alapját általában egy nagyobb regionális egység népsűrűsége jelenti. Ebben az esetben nem települési, hanem regionális szinten határozzák meg a ruralitást, jellemzően egy 1 km²-es szabályos egységekből álló területi mátrixra vetítve. Az OECD osztályozása alapján ezt követően a négyzetrácsos mátrixot a közigazgatási régiókra vagy megyékre húzzák rá, és előre meghatározott küszöbértékek alapján sorolják három csoportba ezeket a területeket. Ezzel a módszerrel azonban nem veszik figyelembe a településhálózat egyes elemei közti különbségeket, ráadásul azt sem méri ez a metódus, hogy adott területi egységen belül található települések között milyen minőségű és erősségű kapcsolatok alakultak ki. Másik probléma ezzel az általánosabb felosztással, hogy bizonyos városi települések alacsonyabb népsűrűségi értékeit szintén rurális jegyekként említi meg, nem figyelembe véve azt a településföldrajzi tény, miszerint a települések beépítésének sűrűsége szoros összefüggésben áll a természetföldrajzi környezet adottságaival, például a domborzati tagoltsággal. Másfelől az OECD által meghatározott térkategorizálási rendszert főként közigazgatási vagy statisztikai célokra használják, vagy akár a forráselosztás optimalizálása érdekében, ha például az Európai Unióra és

támogatási-elosztási rendszerére gondolunk (Pankotay, 2016a; Szörényiné Kukorelli, 2011; K. Varga, 2011).

Statisztikai módszerekkel határolhatók le emellett a települések is, a legelterjedtebb megoldás az egyes települések népességszám szerinti csoportosítása (Z. Kovács, 2002). Az egyes falutípusok népességszám szerinti tipizálása azonban rendkívül eltérő a szakirodalomban, a csoportosítás alapját képező népességszám ugyanis a kutatók körében más határokat jelenthet. Csupán Magyarországon az aprófalú, mint méretkategória megjelenik 200 fős lélekszám (Makra & Vida, 2016), 500 fős lélekszám (Bajmócy & Balogh, 2002; G. Fekete, 2007), másoknál 1000 fős lélekszám alatt is (Fleischer, 1991). A magyar viszonyoktól elvonatkoztatva ráadásul az egyes országokban uralkodó településföldrajzi sajátosságokat követik az egyes kategóriák mérethatárai, nem is csupán a falvak, hanem a városok mérethatár-értékei kapcsán. Másik problémája ennek a módszernek, hogy adott népességszámhoz funkcionális- és gazdasági fejlettséget, infrastrukturális ellátottságot stb. sorol. Habár jól látható, hogy a nagyobb településméret a települési funkciók nagyobb sűrűsödését hozza magával (J. Tóth, 1996), csupán a népesség száma nem feltételezi a település funkcionális karakterét, főként ha különböző településszerkezetekben vizsgáljuk azt.

A fenti probléma orvoslására számos vizsgálat irányult a települések tipizálására, amelyek matematikai-statisztikai módszerekkel dolgoztak, de a népességszám mellett gazdasági, társadalmi, infrastrukturális stb. mutatók bevonásával igyekeztek egy komplexebb változóval kifejezni a falusi települések csoportjait. Az erre tett kísérletek közül érdemes kiemelni Beluszky Pál és Sikos T. Tamás munkásságát, akik két ízben is megvizsgálták a magyar faluhálózatot faktoranalízis segítségével (Pál Beluszky & Sikos, 1982, 2007b). Az általuk kialakított rendszerben nyolc egymástól jól elkülönülő csoportot ismerünk, amelyekben belül további alcsoportokat is kialakítottak a pontos besorolás érdekében. Vizsgálatukban a méretkategóriáktól elszakadva, köszönhetően a sokrétű statisztikai analízisnek a falvakat elsősorban funkcionális csoportokba sorolták, amelyekhez gyakran tipikus népességszám-határok is társultak.

A statisztikai vidéklehatárolások előnye, hogy széles körben hozzáférhető az adatgyűjtések eredményei, továbbá arra is lehetőséget adnak, hogy funkcionális típusokat is meghatározhassanak segítségükkel a kutatók. A funkcionális falutípusok meghatározása ugyanakkor bonyolulttá válhat a nagyon népességgel rendelkező települések esetében, ahol több települési funkció (legyen az gazdasági, intézményi, infrastrukturális stb.) vegyesen jelenik meg. A vidékkutatók ennek a problémának a kiküszöbölése érdekében a településállomány legkisebb elemeit szokták ilyen értelemben górcső alá venni, ez viszont lehetőséget kínál arra is, hogy a kvantitatív analízis mellett kvalitatív elemzési eszközöket is bevezessenek a vizsgálatokba.

A kis lélekszámú, kis- és aprófalvak funkcionális típusainak meghatározásai közül G. Fekete Éva munkásságát emelhetjük ki, aki az 500 főnél nem népesebb magyar településállomány kvalitatív elemzésével határozta meg azok típusait (G. Fekete, 2005b). Munkássága során elsősorban a falusi differenciálódás irányait fedte fel számos magyar szerzővel egyetemben (Balogh, 2008; A. D. Kovács et al., 2015; Nemes Nagy, 1990). Ebben a megközelítésben a szerzők elsődleges szempontját a falvak funkcióinak átalakulása, bizonyos esetekben a települési funkciók eltűnése jelentette. Ez a probléma számos külföldi kutatás

központi kérdését is jelentette, ahol a korábbi elsősorban mezőgazdasági funkciók rurális terekre jellemző elterjedtsége megszűnni látszott, ennek kiváltását ugyanakkor nem látták mindenhol megoldottnak a kutatók (Andorka, 1979; Clout, 1972; Enyedi, 1980; Steinführer, Reichert-Schick, Mose, & Grabski-Kieron, 2018). A rurális terek differenciálódási folyamatait is magukba foglaló vizsgálatok alapját ugyanakkor nem elsősorban a funkcionális átalakulás jellege határozta meg, hanem a falusi társadalmak összetételét, jellegét és karakterét alkalmazó tipizálások.

A vidéklehatárolások különböző megközelítéseit a fenti csoportosítás ellenére is elmondhatjuk, hogy a szerzők komplexen közelítik meg. A falutípusok meghatározásakor gyakran fordul elő, hogy a statisztikai módszerek funkcionális vagy szociológiai típusokat eredményeznek, ráadásul a jogi falulehatárolás általában alapját képezi ezeknek a vizsgálatoknak.

A vidéki terekkel kapcsolatos kutatások statisztikán alapuló és népszerűnek mondható egyik ágát a vonzáskörzet kutatások jelentik. Ezeknek jelentős elméleti alapot a Walter Christaller munkássága nyomán (Christaller, 1933) az 1950-es, 1960-as évektől kibontakozó kutatások jelentették, amelyek a vonzáskörzeti viszonyokat a központi helyek elméletébe integrálva tárgyalták, nem csak a német (Blotevogel, 1996; Bousted, 1962; Hottes, 1954; Klöpper, 1953), hanem rövid időn belül az angolszász geográfiában is (Berry & Garrison, 1958; Plattner, 1975; Rowley, 1971). Ugyan ezek a vizsgálatok általában a központi települések, jellemzően városok-kisvárosok irányából indultak ki, de jelentős érdemeik voltak a vidéki térségek közlekedési, ellátási, foglalkoztatási viszonyainak feltárásában.

A vonzáskörzet-kutatások kezdettől fogva meglehetősen szoros kapcsolatban álltak a területi tervezéssel, Magyarországon pedig a gazdasági körzetek feltárására vagy létrehozására tett erőfeszítések kapcsán terjedtek el – bizonyos értelemben az eredeti gazdasági körzetelmélet meghaladottságának csendes elismeréseként (Komlós, 2008). Ennek nyomán sorra születtek elemzések nem csak nagy-, hanem közepes és kisvárosok vonzáskörzeteiről is (Pál Beluszky, 1963, 1974, 1977b; Berényi, 1965; Z. Kovács, 1986), illetve egész térségek komplex vonzáskörzeti viszonyairól is (Dövényi, 1977; Hajdú, 1994; J. Tóth, 1977).

A vonzáskörzet-alapú vidéki kutatások egyik sajátossága, hogy a rurális teret összekapcsolják ugyan az urbánus terekkel, de mindig azok ellenpontjaként, a valamilyen városi vonzáskörzet peremterületeként jelennek meg (Pénzes, Molnár, & Pálóczi, 2014). Az ilyen típusú vizsgálatok esetében hangsúlyosan jelenik meg a vidék, mint periféria alapvetően negatív, valamilyen hátránnyal leírható tértípusként, ami elsősorban a központi város, a centrum elérésének nehézségeiből fakad (Pénzes, 2011).

Az egyes városok vonzáskörzetének meghatározására elterjedt statisztikai módszerként jelenik meg az ingázási relációk sajátosságainak elemzése. Ezek kapcsán a vidéki települések meghatározásához szorosan kapcsolódnak a centrum és a periféria fogalmak is (Nemes Nagy, 1996, 1998), amelyek viszonylatában a vidéki terek és települések a hegemón vonzáskörzeten kívül eső területeket jelentik (N. Bodor & Pénzes, 2012; Kühn, 2014; Pénzes et al., 2014; J. Tóth, Dövényi, & Mosolygó, 1975).

Ide sorolhatjuk továbbá a centrum-periféria vizsgálatokat, amelyek kapcsán a vidék, mint válságterület jelenik meg (Baranyi, 2004; Pénzes, 2011; Vaishar, Štastná, &

Stonawszá, 2015). A központi kérdést ezekben az esetekben általában a központoktól való távolság, valamint a lokális központok jellege képezi, emiatt kerül előtérbe sok esetben a kisvárosok kutatása is, mint a rurális terek sajátos elemei (Paul Cloke, Johnsen, & May, 2007; Gábor Pirisi & Trócsányi, 2006; Vaishar & Zapletalová, 2009). A centrum-periféria kutatások egy másik oldalát azok gazdasági jellemzői jelentik, ahol gyakran kap hangsúlyt (például ismét a kisvárosok kapcsán) a települések versenyképessége (Lengyel & Rechnitzer, 2000), innovativitása (Rechnitzer, Páthy, & Berkes, 2014) és rezilienciája (Gábor Pirisi, 2019), habár a vizsgálatok fókuszát általában inkább a városi települések élvezik, a vidék legfeljebb ezek háttérterületként, mint a versenyképességet valamilyen irányban módosító tényező jelenik meg csupán.

A rurális terek egy másik megközelítése a regionális kutatásokban kap szerepet, azon belül is a csomóponti régiók vizsgálata kapcsán (Benko, 1997). A számos regionális földrajzi elmélet közül kiemelt figyelmet kapnak a vidékiség szempontjából egyfelől a regionális hálózatokra fókuszáló vizsgálatok (Berki, 2017; Deas & Ward, 2000; Heidenreich, 2005), ahol a vidék a regionális hálózatokhoz való felzárkózás, az azokhoz történő csatlakozás szempontjából jelenik meg. A vidéki terekhez a regionális hálózatokhoz kötődő elméletekben főként a leszakadás, a hálózatokból való kiesés fogalmait kapcsolják (Enyedi, 2000).

A regionális elemzések egy másik aspektusát a munkaerő regionális eloszlása és változásai jelentik, ahol a fő szempont általában a régió belüli foglalkoztatás és foglalkoztathatóság földrajzi kérdéseiben formálódik (Edmond, Corcoran, & Crabtree, 1993; Doreen Massey, 1979, 1984). A munkaerőpiac regionális eloszlása szintén a centrum-periféria elméletek egy sajátos elágazását jelenti ugyanakkor, itt ugyanis a vidéki tér az a terület, ahonnan a regionális központ elérése már jelentős kihívások elé állítja az itt élő népességet (Alpek, Tésits, & Bokor, 2016; Doreen Massey, 1984).

Külön csoportba sorolhatók azok a kutatások, amelyek a falvak perifériahelyzetét, gazdasági potenciálját, versenyképességét, illetve ezek hiányát dolgozzák fel, összességében a vidéki települések válságjelenségeivel foglalkoznak. Segítségükkel igyekeznek elhelyezni a vidéket a nagyobb regionális folyamatokban. Ezek a kutatások vizsgálatuk tárgyaként elsősorban a települést, mint gazdasági-infrastrukturális képződményt kezelik, a bennük élő társadalom belső és külső folyamataival ugyanakkor kevésbé foglalkoznak. Nem lehet ugyanakkor kizárólagos határvonalat húzni közöttük, ugyanis például az ingázási vonzáskörzeteket feltáró, vagy a demográfiai folyamatok hatásait elemző írások esetében a népesség térfolyamatait vizsgálják a kutatók, azonban ezeknek háttérbe elsősorban a társadalmi folyamatokon kívül eső okokat és következményeket helyezik.

A vidéki terek zsugorodását és a falusi elnéptelenedést is ebbe a csoportba sorolhatjuk, mivel a folyamatok társadalmi következményeivel kevésbé foglalkoznak. A demográfiai zsugorodás témakörében végzett kutatások nagy figyelmet fordítanak az előregedés és az elvándorlás funkcionális, gazdasági és intézményi következményeire (Kroll & Haase, 2010; Naumann & Reichert-Schick, 2012; Reichert-Schick, 2008, 2013), amiket a zsugorodási spirál (Schrumpfungsspiral) jelenségével magyaráznak. A zsugorodó vidék, mint kutatási téma elsősorban Németországból kerül be a magyar vidékföldrajzba, ahol elsősorban annak vándorlási folyamatai foglalkoztatták a kutatókat (Lennert, 2017), vagy a

megújulásra való képességük zsugorodó szituációjukban (G. Fekete, 2013; Pankotay, 2016a).

A vidéki tér válságközpontú értelmezésének egy másik hangsúlyos oldalát a gazdasági sajátosságok átalakulása, a vidék strukturális válsága jelenti. Itt elsősorban a korábbi gazdasági funkciók, főként a mezőgazdaság szerepének csökkenése, az ágazat hanyatlása jelenti a kérdések hangsúlyát (Michael Woods, 2011). A változás irányai ugyanakkor rendkívül eltérőek lehetnek az egyes országok, ország csoportok esetében, így a probléma a szakirodalomban is másként jelenik meg. A nyugati és Dél-európai államokban például az agrárgazdaság egyfajta reneszánszáról számolnak be a kutatások, ahol szerepet kapnak az új, poszt-modern értékrendnek megfelelő termelési módok is, például az ökológiai gazdálkodás (Broadway, 2000; Hill, 1993; Unwin, 1997; Westhoek, Van den Berg, & Bakkes, 2006).

A hazai mezőgazdaságra összpontosító kutatások jelszavaként főként az agrárgazdaság válsága rögzült, melynek számos magyar sajátosság áll a háttérben a földtulajdon, az Európai Unió csatlakozás és a poszt-szocialista hagyományok következtében kialakuló aránytalan struktúra miatt (Halmai, Csatári, & Tóth, 2009; Kaposi, 2017; T. Kovács, 2010; Takács, 1999). A vizsgálatok fókuszja ennek megfelelően a falvak gazdasági válsága kapcsán a mezőgazdaság hanyatlásában és az útkeresés sikertelenségében található, ahol a 21. századi magyar falu elveszti mezőgazdasági jellegét, a gazdasági stabilitás újszerű vagy csak más forrását ugyanakkor nem találja. Választ jelenthetne erre a válságra a falusi turizmus, ami a vidékkutatók egy részét foglalkoztatja is, azonban az attrakció iránt mutatott érdektelenség és a vendégek alacsony száma megkérdőjelezi ennek az iránynak a sikerességét a falusi gazdaság felélesztésében (G. Fekete, 2007).

A gazdasági egyenlőtlenségek sajátos aspektusát hazai viszonylatban a közfoglalkoztatás, mint munkaerő-piaci jelenség képviseli, megítélése és értékelése ugyanakkor nagymértékben osztja meg a kutatókat (Czirfusz, 2011; Koós, 2016; Virág & Zolnay, 2010). A közfoglalkoztatással kapcsolatos kritikák fő motívumát az jelenti, hogy a benne részt vevő, alapvetően hátrányos munkaerő-piaci helyzetű csoportok mennyire rekednek meg ebben a sajátos anyagi helyzetben, illetve a program célját figyelembe véve mennyire integrálódnak általa a munkaerő-piacra.

2.2. A dolgozatban alkalmazott vidékdefiníciók értelmezése

A ruralitás meghatározása napjaink globalizált földrajzi terében kihívással állítja szembe a kutatót. A ruralitás tradicionális keretei a településhálózat fejlődési folyamatában, valamint a globális gazdaság kialakulásával egyre inkább elkopnak, miközben a társadalom puhább mutatói is a városias életmód térbeli elterjedésére utalnak (Enyedi, 2000, 2011; Murdoch & Pratt, 1993; Swyngedouw, 2004). Ez azonban rurális tereink számára egyúttal jelentheti a közeledést a városi településekhez mind társadalmuk életmódjában, mind települési jellegük és karakterük átalakulásán keresztül, valamint a leszakadást is azokban az esetekben, amikor az új, globális kihívásokra adott válaszok nem képesek kilépni a lokális térből (Pál Beluszky & Sikos, 2007b; Enyedi, 1980, 1991). Az így differenciálódó tértípus definiálására így főként a változásokat kiváltó tényezők és hatásaik vizsgálatán keresztül tehetünk kísérletet.

A ruralitás a földrajzi térben már az első városok kialakulásával összefüggésbe hozható, ugyanis a városi terek és a városi életmód kialakulásával már az urbanitás hajnalán létrejött ezek ellenpontja (Michael Woods, 2004, 2011). Az urbánus-rurális fogalom pár a városok kialakulásakor már egy egyre erősebben manifesztálódó különbséget hordozott magában, ami elsősorban az eltérő tértípusokra jellemző gazdasági tevékenységek különbségeit, valamint lakosságuk hétköznapijaiban, értékrendjében megnyilvánuló eltéréseket fejezte ki (Michael Woods, 2011). Itt a vidéket elsősorban az agrártermelés helyeként értelmezhetjük, illetve tágabb értelemben a természeti erőforrások kiaknázásának elsődleges színtereként. A mezőgazdasági termelés és a vidékiség tartalmi összekapcsolása napjaink vidékértelmezéseiből sem hiányzik (Argent, 1999; K. Kovács, 2016), ugyanakkor szükséges szem előtt tartani azt a folytonos (bár a rurális terek esetében ténylegesen lassú) átalakulást, mely során a vidékiséghez újabb attribútumokat is kapcsolhatunk (Clout, 1972; Murdoch & Pratt, 1993; Philo, 1993; Michael Woods, 2004, 2011).

Maga a város, mint 'urbs' kifejezés a latin nyelvből ered, és egyszerűen várost jelent, ami a rómaikat illeti, eredetileg „A” várost, vagyis Rómát értették alatta (Mumford, 1985). Az ókori Rómában ezt a kifejezést már olyan módon használják, ahogy ma is emlegetnénk a városokat, ugyanakkor a rurális terek jellegüket tekintve továbbra is az agrártermelés helyeként szolgálnak. Ezzel együtt létrejön egy új funkció, ami a vidéki terek egy másik sajátosságaként jelenik meg, jóval később és általában más kontextusban a definíciók között, ez pedig a ruralitás rekreációs szerepe (Paul Cloke & Thrift, 1987; Enyedi, 1988, 2011; L. Van den Berg, Drewett, Klaasen, Rossi, & Vijverberg, 1982; Michael Woods, 2011). Ez Rómában elsősorban a városokon kívül elhelyezkedő vidéki villák használatát jelentette, amelyek nem csak a gazdag földbirtokosok üzemközpontjaiként működtek, hanem a városi élet innovációit (például padlófűtést, magánfürdőket) jelenítették meg pontosan a vidéki térben (Mumford, 1985). Noha az urbanizáció szintje Róma bukása után mind mennyiségi, mind minőségi értelemben drámaian visszaesik, és a vidék nagyon sokáig nem lesz más, mint egyszerűen az a hely, ahol a hétköznapi, „mindenki máshoz hasonlóan” őstermeléssel foglalkozó emberek élnek – szemben a várossal, ami különleges, nem hétköznapi jelenség – a ruralitás fogalmához már annak létrejöttékor is többféle különböző jelentéstartalom kapcsolódott.

Amennyiben kiszakadunk az idő síkjából, és kizárólag a tér jellegére, tulajdonságaira fókuszálunk, szintén felfedezhetjük ezt a fajta, város és vidék között feszülő, a meghatározás alapjául szolgáló ellentétet. A városok kapcsán elsősorban a dinamikus fejlődés, a tömeg, az innovációk, haladás, a kultúra, szegmentált és összetett társadalom juthatnak az eszünkbe (Benevolo, 1994; Mumford, 1985) (nem feltétlenül ideértve a városhálózat alsóbb hierarchiaszintű, kisebb elemeit, ld. később), ezzel szemben a vidékiséghez a stabilitást, konzervatív értékrendet, a megrekedtséget, elmaradottságot, közösség központú társadalmakat köthetjük (Tönnies, 2004; Michael Woods, 2011). Az erős kontraszt azonban napjainkban már inkább múlt idejű, ugyanis a két tértípus megkülönböztetésére alkalmazott hagyományos módszerek sokszor nem mutatnak érdemi különbséget város és vidék között. Ennek elsődleges oka a globalizáció, ami az urbánus-rurális kontrasztot javarészt inkább urbánus-rurális átmenetté puhította a modernizáció megjelenésétől napjainkig (Paul Cloke, 1987; Clout, 1972; Hoggart, 1990; Murdoch, 2000; Murdoch & Pratt, 1993; Michael Woods, 2004, 2007). A vidéki terek kitettségét a globális folyamatoknak

ugyanakkor nagymértékben befolyásolja az adott rurális tér társadalmi- és gazdasági környezetének fejlettsége, önmagában földrajzi helyzete, a terület fejlődésének háttere stb. Az átalakulás indikátorát ebben az értelmezésben arra vezethetjük vissza, hogy milyen mértékben érik globális folyamatok az adott területet, illetve mennyire képes bekapcsolódni ebbe a hálózatosodásba (Castells, 1996; Enyedi, 2000; D Massey, 2005; Doreen Massey, 1994; Swyngedouw, 2004).

A globalizálódó vidéki települések egyik meghatározó tulajdonságaként azok változó jellegét emelhetjük ki, ami elsősorban a tércategória korábban érvényes, tradicionálisabb jellemzőinek lassú átértékelődését jelenti (Kovách, 2012; T. Kovács, 2001; Murdoch & Pratt, 1993; Michael Woods, 2004). A globalizáció során ugyanis a korábban hozzárendelt értéktartalmak gyakran kikopnak, módosulnak. Ilyen a vidéki települések agrárjellege, ami sok esetben szinte teljesen eltűnik (Michael Woods, 2004). A mezőgazdasági termelés jellegének átalakulása ugyanis azt eredményezte, hogy a megélhetési lehetőségek a vidéki lakosság számára korlátossá váltak az agrártermelésben, ezáltal csökkent (és napjainkban is csökken) az agrárfoglalkoztatottak aránya (Bihari & Kovács, 2011; Enyedi, 1975, 1991; G. Fekete, 2016; K. Kovács, 2016; Milbourne & Kitchen, 2014; Michael Woods, 2004). Az így felszabaduló munkaerő ezzel párhuzamosan a városi terekben centralizálódó munkahelyeken talál új megélhetést, először az ipari szektorban szoros összefüggésben az urbanizáció kiteljesedésével, később pedig a tercier ágazatokban (G. Fekete & Lipták, 2011; Milbourne & Kitchen, 2014; Péntes, 2013). Ez ugyanakkor azt is okozta, hogy a vidéki társadalmak korábbi struktúrái is felbomlottak, a differenciálódás alapját pedig elsősorban az jelentette, hogy az itt élők társadalmi- és térbeli mobilitása milyen szintet ért el (Milbourne & Kitchen, 2014). Innen nézve a vidéki térségek dinamizálásának egyik gyújtópontját a városfejlődés intenzívebbé válása jelentette, mely során a vidéki népesség egy jelentős része magasabb mobilitást elérve a városokba költözött (van den L. Berg, 1987; Enyedi, 2011; Z. Németh, 2011).

Az elvándorlás azonban csak egy részét jelentette a rurális települések változásának, ugyanis a vidéki népesség mobilizálódásának egy másik jelét a vidéki ingázók megjelenése jelentette (Bosworth & Venhorst, 2017; Dövényi & Tolnai, 1991; Milbourne & Kitchen, 2014; Mollenkopf & Kaspar, 2005; Péntes, 2013; Gábor Pirisi, Kiss, & Máté, 2016). A modernizáció egyik hozományát a közlekedési módok fejlődése, a fizikai kommunikáció eszközeinek kiépítése és ezáltal az utazási lehetőségek kiszélesedése lehetővé tette, hogy a városi és vidéki terek közti kapcsolat megerősödjön, így dinamizálva a rurális népesség egy részét (Castells, 1996; Doreen Massey, 1984). Ez ugyanakkor egy másik, hagyományos vidéki értéktartalmat módosított, ami a rurális népesség közösség központú jellegét jelenti (Tönnies, 2004). A modern gazdasági termelés centralizált jellege ugyanis egy új típusú kihívás elé állította a vidéki településeken élőket, ez pedig a magasabb szintű társadalmi- és gazdasági mobilitás elérése (D. Massey, 1978; Doreen Massey, 1984, 1994; Milbourne, 1997). A rurális települések közösségi jellege ezáltal megtörni látszik, mivel a népesség nem képes egyformán reagálni erre a kihívásra (Milbourne, 1997). Jó példát jelentenek erre azok a társadalmi csoportok, akik a városokba költöznek a városrobbanások idején, de ettől elvonatkoztatva is elmondható, hogy a legmagasabb mobilitást elérő csoportok megváltozott státuszukról azáltal adnak tanúbizonyságot, hogy elköltöznek korábbi lakóhelyükről. A vidéki települések társadalmainak fragmentációja aszerint változik

a kiköltözőket nem figyelembe véve, hogy a munkavégzési helyek elérését milyen távolságok leküzdésével valósítják meg (Pénzes et al., 2014; J. Tóth, 1974).

A magasabb mobilitással jellemezhető csoportok egy újabb, korábban nem feltétlenül ismert sajátosságot hoznak a vidéki lakóhelyekre. Az ingázó népesség napi szintű interakciója a központi, gyakran városiasabb településekkel egy, a vidéki terekre nem jellemző életmódstílust visz ezekre a helyekre, megjelenik az urbánus habitus, ami tovább gyengítheti például a település agrárjellegét, társadalmának tradicionális értékrendszerét (Bourdieu, 1996; Dirksmeier, 2009). Ugyanakkor ez a fajta eltérő társadalmi státusz azt is jelenti, hogy a vidéki közösségek társadalmi csoportokra szakadása nem csupán gazdasági tevékenységükhöz köthető, hanem egy, vagy akár több másik, magasabb hierarchiaszintű település társadalmi csoportjaiba tagozódáshoz is (D Massey, 2005). A társadalmi tér differenciálódása tehát a településhálózat horizontális és vertikális rendszerein keresztül is megfigyelhető, ami egyszerre jelentheti a rurális terek település alapú felépítésének újrastrukturálódását egy, a társadalmi csoportok által meghatározott, multilaterális vidéki térré, valamint a rurális tereken belüli migrációs folyamatok csoportalapú irányváltását is (K. Halfacree, 2006b; Michael Woods, 2004).

A vidéki társadalmak területi szerkezetét nagymértékben határozza meg az adott térségben működő vonzáskörzet-rendszerek és az azokat meghatározó központi települések jellege is (Guy, 1991; Pénzes et al., 2014; Gábor Pirisi, 2009a; Steinfuehrer & Haase, 2007; J. Tóth, 1974). A nagyvárosok fejlődése során nem csupán a központ gyarapodása tapasztalható, hanem a vonzáskörzetében található települések dinamizálódása is (Bajmócy, 2011; Kok & Kovacs, 1999), ami a rurális településeken élők társadalmi fragmentációját tovább erősítheti. A hegemon vonzásterület ugyanakkor intenzívebb urbanizálódást is jelenthet, melynek következtében az itt található települések már inkább mutatnak urbánus, mint rurális vonásokat (Barta, 1994; Kabisch & Haase, 2011; L. Van den Berg et al., 1982). Jó példa lehet erre a jelenségre a szuburbán falvak városiasodása (Pál Beluszky & Sikos, 2007b; G. Fekete, 2005b), gyakran várossá válása (Gábor Pirisi & Trócsányi, 2009, 2015). Köszönhető ez egyfelől a nagyváros közelségének, másfelől a szuburbanizáció során a városokból kiköltöző urbánus háttérű népesség megjelenésének is. Ebben az értelemben már az is kétségesé válhat, hogy a vidéki települések definiálása során ezeket a városrégiókban elhelyezkedő településeket jogállásuktól függetlenül mennyire nevezhetjük rurálisnak, tekintettel városias életmódú társadalmukra, modern beépítésükre és dinamikusabb térhasználatukra (Bajmócy, 1999; Kabisch & Haase, 2011; Z. Kovács, 2009; Timár & Váradi, 2001).

A klasszikusabb értelemben vett rurális terek esetében azonban gyakran kevésbé fejlett, alacsonyabb népességszámú, visszafogott gazdasági teljesítménnyel jellemezhető központokat találunk, melyek maguk is megsínylik a globalizálódó gazdasági térszerkezet átalakulási folyamatait (Haase, Rink, Grossmann, Bernt, & Mykhnenko, 2014; Hollander, Pallagst, Schwarz, & Popper, 2009; Horeczki, 2014; Gábor Pirisi & Máté, 2014; Stryjakiewicz, Ciesiółka, & Jaroszewska, 2012). Ezek az általában kisvárosias központok sok esetben a rurális települések válságtüneteit mutatják, melynek egyik alapját a demográfiai hanyatlás jelenti (Lamper & Ozwar, 2008; Gábor Pirisi & Trócsányi, 2014). A népességvesztés egyik hatása a helyi munkaerőpiacok potenciáljának csökkenésével járhat együtt, ami a központokban elhelyezkedő foglalkoztatási helyeket veszélyeztetheti (Alpek

& Máté, 2018; Bódi & Obádovics, 2000; Dövényi & Tolnai, 1991). A zsugorodás ugyanakkor érinti az intézményi infrastruktúra bizonyos elemeit is, elsősorban az oktatási intézményeket, melyek a korábbi vonzáskörzetükbe tartozó települések előregedésével és a fiatalok népesség csökkenésével már nem képesek fenntartani magukat (Naumann & Reichert-Schick, 2012; Steinführer, Küpper, & Tautz, 2014). Másfelől az oktatási és más intézményeket is egyaránt érinti a korábban már tárgyalt munkaerőpiaci hanyatlás, a humán erőforrások utánpótlásának hiánya ezáltal tovább gyengíti őket. Ezek a folyamatok azt eredményezik, hogy a vidéki terekben található központok vonzáskörzetei zsugorodnak, ami ugyanakkor bizonyos, a vonzáskörzetek peremére sodródó települések térbeli elszigetelődését is eredményezheti (Alpek & Máté, 2018; Paul Cloke, Goodwin, Milbourne, & Thomas, 1995; Milbourne, 1997; E. Nagy, Timár, Nagy, & Velkey, 2015). A zsugorodási spirál negatív hatásait tehát nem csupán a kisvárosok kapcsán figyelhetjük meg, hanem a vonzáskörzetükben található települések esetében is, így ezeket a településhálózati elemeket, szemben a szuburbanizáció nyerteseivel, inkább sorolhatjuk a rurális településhálózathoz, mintsem a városhálózatokhoz (Reichert-Schick, 2008).

Mindezek alapján a vidéki térségek átalakulását egy másik, a fentiekkel szorosan összefüggő tényező is magyarázhatja, ami a központtal folytatott interakciók erősségét, gyakoriságát, jellegét jelenti. A településközi kapcsolatok erősségét, ahogy korábban tárgyaltuk, nagymértékben meghatározza a központi település is, itt azonban nem csupán azon központi funkciók térségi kihasználása meghatározó, melyek „kötelező” mobilitással járnak, hanem inkább azon tevékenységek, melyek a lakosság szabad választásán alapulnak (Berényi, 1992). Ide sorolhatók például a kereskedelmi, bevásárlási szokások, a szabadidő eltöltése, vagy az informális kapcsolattartás. Ezeken a tevékenységeken keresztül a vidéki népesség tényleges társadalmi kapcsolatai és státuszukból adódó térbeli lehetőségeik legtöbb korlátja is jól írhatja le, mely települések társadalma jellemezhető inkább rurális jelleggel, ugyanis minél szűkösebb ez a fajta informális térhasználat, annál inkább emlékeztethet a vidéki térségek tradicionálisabb sajátosságaira, például a statikusságra, nyugalomra, településeken kívül mutató kapcsolatok ritkaságára (M. Woods, 2009). *Ez a folyamat, vagy jelenség ugyanakkor azt is magában hordozza, hogy a ruralitás a társadalmi interakciók elsősorban lakóhelyi megvalósulását jelentheti.* Amennyiben elfogadjuk a vidéki tér korábban tárgyalt, multilaterális jellegét, úgy a településközi és helyi interakciók megkülönböztető jellegét aszerint is értelmezhetjük, hogy a multilaterális tér legszűkebb, akár települési szintű, elemi egységeit tekinthetjük vidéki jellegűnek.

Mindezek alapján belátható, hogy a ruralitás kapcsán a konkrét definícióalkotást mindinkább leváltja egyfajta kísérleti meghatározása ennek a meglehetősen változatos és összetett alakult tércategóriának. A változók figyelembe vételével érdemes lehet először tételesen meghatározni azon elemeit a vidéki terek és települések sajátosságainak, melyek hozzájárulhatnak egy napjainkban is helytálló fogalom meghatározásához.

- Ezek közül elsősorban a *településhálózat globalizálódását* emelhetjük ki (Enyedi, 2000; D Massey, 2005), amely egyfajta keretbe foglalja a rurális terekben lezajló változásokat, sokesetben pedig kifejezetten ezek katalizátoraként is működik (K. Halfacree, 2006b; Michael Woods, 2007).
- A globalizálódás egy másik, a vidéki terek esetében jelentős elemét a *gazdasági termelés és ezzel egyúttal a foglalkoztatási helyek centralizációja* jelenti (Bihari

& Kovács, 2011; Dövényi & Tolnai, 1991; Doreen Massey, 1984; Nemes Nagy, 1996). A gazdaság térben központi helyekre szorulása tovább erősíti a rurális terek térbeli differenciálódási folyamatait, elsősorban a társadalomban tapasztalt változások kapcsán. Másfelől a korábban tradicionálisnak mondható vidéki agrárgazdaság nyújtotta munkalehetőségek szűkülése szintén fokozza a társadalom fragmentációját (Bódi & Obádovics, 2000; K. Kovács, 2016; Lennert, 2015; Takács, 1999).

- Ennek kapcsán emelhető ki a *településhálózat urbanizálódása*, melynek háttérben a fizikai távolságok szűkülése és a műszaki, technológiai innovációk telekommunikáción keresztül történő egyre szélesebb körű elterjedése mellett egyfajta társadalmi fragmentáció is zajlik, melynek következtében a rurális terekben tapasztalt interakciók száma gyarapodik, másrészt az urbánus habitus megjelenésével a vidéki életben addig ismeretlen életmódstílusok megjelenését is okozhatja (Dirksmeier, 2009; Enyedi, 2011; Z. Németh, 2011).
- A vidéki társadalmak kialakulása és az ehhez köthető növekvő mobilitás együtt jár egy *multilaterális társadalmi térkonstrukció* kialakulásával, ami az egyes társadalmi csoportok térhasználatának túllépését jelenti a lakóhelyként szolgáló település határán (Paul Cloke & Thrift, 1987; G. Fekete, 2013, 2016; Milbourne & Kitchen, 2014).
- A változások külön-külön, de együttesen is hatással lehetnek a vidéki településekre *demográfiai folyamataira*, melyek gyakran a zsugorodást és annak számos negatív mellékhatását (előregedés, szelektív demográfiai erózió stb.) jelentik (Bajmócy & Balogh, 2002; Balogh, 2014; Naumann & Reichert-Schick, 2012; Reichert-Schick, 2008, 2013). Ezzel együtt nem állíthatjuk, hogy a vidéki településeket általánosan érintenék negatív demográfiai folyamatok, mivel a differenciálódás bizonyos települések esetében pozitív hozadékkal járhat együtt. Itt elsősorban azokra a térszerkezeti szerencsésebb helyzetű rurális településekre gondolhatunk, melyek valamelyest összekötik a vidéki tereket, településeket egy-egy kisközponttal (Pál Beluszky & Sikos, 1982, 2007b; Csatári, 2005; G. Fekete, 2005b). A településhálózat differenciálódási folyamataiból fakadó társadalmi változások ugyanakkor ezeket a településeket is érinthetik, csupán az urbanizálódási folyamatok relatív fekvésükből fakadóan szerencsésebben érintik őket.
- A rurális tereket érintő *mélyégi urbanizáció* koncepciója (Enyedi, 2011) azt sugallhatja, hogy a vidéki tér egy alternatív városi minőségként értelmezhető manapság, ami alacsonyabb népsűrűséggel és beépítési sűrűséggel, kevesebb és alacsonyabb szintű funkcióval jellemezhető. Ezzel azonban felmerülhet a kérdés, hogy vajon a poszt-rurális (Z. Németh, 2011), városiasodó vidék mennyiben nevezhető rurálisnak? Figyelembe véve a korábban kifejtett belső differenciálódási folyamatokat, a hangsúly talán inkább az átalakulás mértékére toródik a vidék értelmezésekor, semmint a statisztika vagy közjog szerint beskatulyázott vidéki települések pillanatnyi helyzetére.

A fenti tényezők és korlátok ismeretében *vidéki tér alatt a társadalom tértermelésének olyan konstrukcióit érthetünk, melyek belső fragmentálódásuk következtében multilaterális*

struktúrákkal jellemezhetők, ahol a települések belső interakciói behatárolttá, térségi beágyazódásuk külső függőségi viszonyaikat figyelembe véve erősebbé válik, ugyanakkor az urbanizálódás és ezáltal a társadalom markáns státuszváltása kevésbé valósul meg. A definíció magában hordozza a vidéki terek és települések azon sajátosságát is, miszerint a tradicionális értékek kikopása a modern és poszt-moderneknak javára kevésbé érvényesül, vagyis a globalizáció hatásai kevésbé befolyásolják ezt a tér- és településkategóriát. Ezek alapján például a szuburbán falvakat nem értelmezhetjük rurális településekként, mivel társadalmuk és térdinamikájuk alapján inkább mutatnak városias jelleget. Térszerkezeti szempontból a fenti leírás inkább olyan vidéki településekre lesz igaz, melyek a nagyobb központoktól távol, egy-egy kisváros vagy alsóbb fokú, falusias központ által szervezett térségben található.

3. A vidéki terek újrastrukturálódásának elmélete

3.1. A rurális újrastrukturálódás fogalmának megközelítése

A vidéki társadalmak átalakulásának belső mintázatai központi szerepet kaptak a vidék-földrajzban, melynek kérdéseivel elsősorban a faluszociológia foglalkozik. A kutatások rendkívül széleskörűvé váltak, ugyanis az alapvető szociológiai falutipizálásokon túl megjelentek a vidéki társadalom mobilitását, anyagi háttérét, marginalizációját vagy helyi identitását vizsgáló kutatások, illetve a vidéki társadalmak globalizációs kihívásokra adott válaszainak eltérő jelenségei is.

A faluszociológia településtípusai ugyanakkor nem olyan egyértelműek, mint a statisztikai vizsgálatok segítségével meghatározott típusok, vagy a funkcionális településkategóriák. Ennek ellenére igyekeztünk összefoglalni, milyen falutípusok tartozhatnak ebbe a csoportba, elsősorban azért, mert a dolgozatban alkalmazott vidékdefiníció (lásd később) is elsősorban a települések társadalmi differenciálódását veszi alapul.

A társadalomközpontú megközelítések tárgyalásánál érdemes rövid kitérőt tenni, hiszen ezen a területen találjuk a hazai vidékkutatás legjelentősebb tradíciókkal rendelkező gyökereit. Hozzá kell tenni, hogy a geográfia, a korabeli emberföldrajz inkább csak reagál ezekre a tendenciákra, amelyek inkább a néprajz, valamint a részben pont a falukutatás révén a látóhatár fölé emelkedő haza szociológia keretei között bontakoznak ki.

A két világháború közötti időszakban a hazai társadalmat ért traumák is hozzájárulhattak ahhoz, hogy a tudományos mellett a szélesebb nagyközönség érdeklődése is a vidéki problémák felé fordult. Az olyan irodalmi művek, mint Szabó Dezső 1919-es „Az elsodort falu”-ja segítettek kialakítani egy a korszak hivatalos kurzusához illeszkedő, „vidékromantikus” képet. Ezzel szemben a kibontakozó falukutatás az 1930-as évektől mindinkább empirikus módszerekkel és kritikai szemlélettel ábrázolta a vidéki életet. Az Ortutay Gyula kezdeményezésére útjára induló Magyarország felfedezése sorozat három nyitókötetete (Erdei, 1937; Féja, 1937; Z. Szabó, 1937) mellett több további táj- (Géza Kiss, 1937), és település-monográfia (Elek et al., 1936) valamint összefoglaló munka (A. Bodor, 1935; Eperjessy, 1940; Győrffy, 1937) is jelzi a korabeli vidékkutatás eredményeit.

A korabeli hazai földrajz témái közé szintén bekerült a vidékkutatás, bár dominánssá semmiképpen nem vált az 1930-as, 40-es években sem. A Földrajzi Társaság folyóiratában, a Földrajzi Közleményekben rendszeresen szemlézték a vidékszociológia megjelent eredményeit, és egyre több eredeti tanulmány is napvilágot lát itt (Fodor, 1938; Gunda, 1938, 1941).

Ez a témánk számából progresszívnek mondható időszak az 1940-es évek közepén megszakad. Az emberföldrajzot felváltó gazdaságföldrajzban kezdetben lényegében semmilyen helyet nem talált magának a falu problémája, az 1948-ban újrainduló Közleményekben az 1950-es évekig érdemben nyoma sincs településföldrajzi megközelítéseknek, főleg nem vidéki jellegűeknek, és alig tér el ettől az 1951-ben induló Földrajzi Értesítő is, ahol a szocialista településföldrajz értelmezésének a korszellemhez igazodó feladatát is elvégzik (Abella, 1961). A vidék, mint kutatási téma alapvetően az 1960-as években a korábban már emlegetett vonzaskörzet-kutatásokkal tér vissza a földrajzi folyóiratok

hasábjaira, már kevésbé doktriner, de még mindig alapvetően gazdaságföldrajzi megközelítésben.

A vidék modernizációja által keltett problémák azonban az 1970-es évektől, ha más olvasatban is, de a nemzetközi trendek mellett a hazai kutatásokban is megjelentek, amikor az urbanizáció hatásai között a vidék demográfiai zsugorodása, valamint a gazdaság modernizációjával párhuzamos általános iparosodás hatása éreztetik negatív hatásukat a rurális terekben (Andorka, 1979; Clout, 1972). A vizsgálatok fókuszát így az jelenti az ilyen irányú kutatásokban, hogy a nagyobb területi léptékű települési- és gazdasági folyamatokra az egyes települések közösségei és társadalmi milyen reakciókat adnak (Paul Cloke, 1987).

A demográfiai problémák felszínre bukkanása, részben a Gyűrűfű-esetre adott széles társadalmi reflexió segítette a korábitól eltérő, társadalmi folyamatokat is elemző földrajzi vizsgálatok meghonosodásában (Pál Beluszky, 1977a; Gábrriel, 1973; Süli-Zakar, 1980, 1982). Ezek a kutatások eltérő körülmények között, egy alapvetően megkésett, ráadásul a szocialista mezőgazdaság viszonyai között sajátos környezetben csak távolról követték a nyugat-európai és amerikai tudományos tendenciákat.

A vidéki differenciálódás hatására létrejövő településtípusok között megjelennek például a dezurbanizáció célterületei, a dezurbanizálódó falvak, melyek kutatása Nagy-Britanniában kezdődött meg (K. Halfacree, 2006a). A dezurbanizáció, mint az urbanizáció harmadik szakasza a Nyugat-európai országokban hamarabb, a poszt-szocialista országok esetében viszont késleltetve, a rendszerváltozást követő években válik jelentős folyamattá, ráadásul itt sem mindenhol egyöntetűen. A magyar városfejlődésben a dezurbanizáció például kevésbé meghatározó településföldrajzi jelenség, csupán néhány csomópontját ismerjük, elsősorban a Balaton-felvidéki falvak esetében (Bajmócy, Hosszú, Dudás, & Balizs, 2011; Hosszú, 2010). Más országok esetében viszont, például Csehországban a harmadik szakasz jelenléte a településfejlődésben sokkal látványosabbá vált (Kindel & Raagmaa, 2015; Novotná, Preis, Kopp, & Bartoš, 2013).

Szociológiai típusként értelmezhetünk sajátos demográfiai helyzetű településeket is, ahol a társadalmi karaktert egy-egy csoport dominanciája jelentheti. Ide sorolhatjuk az előregedő falvakat (Amcoff & Westholm, 2007; Burholt & Dobbs, 2012), a maszkulinizálódó falvakat, amelyek a rurális terekre jellemző magasabb arányú női elvándorlás okán alakulnak ki (G. Fekete, 2009; Little, 2002; Reichert-Schick, 2008; Timár & Velkey, 2016), vagy a szegregálódó- és gettófalvakat is (Balogh, Bajmócy, & Ilcsikné-Makra, 2018; G. Fekete, 2005b; Katalin Lipták, 2010a).

A társadalom különböző irányú változásait elemző kutatások között elkülöníthetők azok, amelyek a globalizáció és a városias innovációk társadalmi interpretációit vizsgálják a vidéki terekben. Ez a megközelítés elsősorban olyan társadalmi csoportok térhasználatát vizsgálja a rurális terekben, amelyek a többségi társadalomtól eltérő habitussal rendelkeznek, ezáltal őket az úgynevezett „vidéki mások” (rural others) csoportba sorolják a szerzők (Milbourne, 1997; Murdoch & Pratt, 1993; Tigges, Ziebarth, & Farnham, 1998). A típusalkotás módja ezekben az esetekben elsősorban azt vizsgálja, hogy mennyire képes egy vidéki társadalom nyitott lenni ezekre a csoportokra, milyen integrációs mintázatok jellemzők rájuk.

Külön kiemelhetők azok a vizsgálatok, amelyek egyfelől Henri Lefebvre a társadalmi tértermelésről szóló elméletére (Berki, 2015; Lefebvre, 1991) alapozták kutatásuk koncepcionális hátterét, másfelől a vidéki társadalom változásaira fókuszáltak elsősorban, és ennek tükrében vizsgálják a vidék egyéb szféráinak folyamatait. A tértermelés elmélete elsősorban a városi tereket érintő társadalomtudományi vizsgálatok egy részének alapgondolatává fejlődött (L. Boros, 2010; Harvey, 2008; Lefebvre, 2003; Soja, 1989), megjelent ugyanakkor a vidéki térértelmezések között is (K. Halfacree, 2007b; K. H. Halfacree, 2007).

A tértermelés elmélete jelentette az alapját a rurális újrastrukturálódás koncepciójának, ami a vidéki terek átalakulásának átfogó, több területet érintő magyarázatát adja a társadalom belső differenciálódási folyamatainak következtében (Day, Rees, & Murdoch, 1989; Hoggart & Paniagua, 2001b; Marsden, Lowe, & Whatmore, 1990). A fogalomrendszer megalkotása az Egyesült Királyságban történt, alkalmazása azonban széles körben elterjedt - habár időben késleltetve - Kelet-Európa poszt-szocialista országaiban, illetve Dél-Európában is (Brown, Kulcsár, Kulcsár, & Obádovics, 2005; Csurgó, Kovách, & Megyesi, 2018; Hoggart & Paniagua, 2001a; Lennert, 2017; Unwin, 1997).

A rurális újrastrukturálódás egyik legprogresszívebb irányát elsősorban angolszász területeken a vidéki társadalom újrastrukturálódási folyamata jelentette. Ezen belül számos olyan vizsgálattal találkozunk, ami peremhelyzetű csoportok térbeli sajátosságait elemzi (P. Cloke, Milbourne, & Widdowfield, 2001; Paul Cloke & Little, 1987a), köztük kiemelt figyelmet kapnak a vidéki társadalom térreprezentációira fókuszáló kutatások (Paul Cloke & Milbourne, 1992; Maroši, 2017). Egy másik csomópontja a rurális újrastrukturálódást elméleti alapként alkalmazó vizsgálatoknak a formális vidékreprezentációt vizslató írások jelentik, ahol a külső vagy objektív vidékképek és vidékértelmezések lokális hatásainak értékelését tűzték ki céljukként a kutatók (Csurgó & Megyesi, 2016; K. Halfacree, 2007b; Phillips, Fish, & Agg, 2001).

Az újrastrukturálódás elméletének harmadik lábát a vidéki tér belső dinamikájának, mozgáspályáinak és hálózatainak átalakulása jelentette. Az erre irányuló vizsgálatok többek között a vidéki népesség mobilitásával (Doreen Massey, 1984; Milbourne & Kitchen, 2014; Renkow, 2016), a munkaerőpiac átalakulásával (Edmond et al., 1993; M. Woods, 2009) vagy a városi terekkel kialakított intenzívebb kapcsolatokkal foglalkoznak (Spellerberg, Huschka, & Habich, 2007; Tigges et al., 1998).

A rurális újrastrukturálódás elméletének fő komponensét mégis az jelenti elméleti oldalról, hogy a benne foglalt, a tértermelés elméletéből levezetett társadalmi térkomponensek változásai egymással összefüggésben állnak, változásuk egymás nélkül nem értelmezhető (K. Halfacree, 2006b).

A rurális tereket és településeket érintő differenciálódási folyamatok átfogó jellegűek, bár aszerint rendkívül változatosak lehetnek, hogy milyen tértípusban vizsgáljuk az átalakulást. A módosító tényezők közül nagy hangsúly kerül a tágabb társadalmi-gazdasági és politikai térszerkezet sajátosságaira és dinamikájára, ennek megfelelően az átalakulás más és más formái tapasztalhatók. Mindezek ellenére a különböző átalakulási mintázatok leírására jól alkalmazható elméleti keretet nyújt a rurális újrastrukturálódás koncepciója, ami a vidéki terek értelmezésének egy kritikai megközelítését jelenti,

fogalomhasználatában pedig a tér trialektikáját és a tértermelést veszi alapul (K. Halfacree, 2006b; Marsden et al., 1990).

A tértermelés elmélete a tér fejlődésének és jellegének társadalomközpontú megközelítését hangsúlyozza, ahol a fizikai környezet csupán az ott élő társadalom hétköznapi tevékenységéből fakadó térstruktúrák vázát jelenti. Ez a fizikai struktúra önmagában nem értelmezhető térként, mivel a tér az elmélet szerint alapvetően társadalmi jellegű, a társadalom létezésével és működésével összekapcsolt fogalom. Az így kialakult terek konstrukciója három alapvető komponensből keletkezik: az érzékelt térből, a megélt térből, valamint az elgondolt térből (Berki, 2015). Ezek mindegyike a társadalom valamely térben folytatott, vagy térhez köthető tevékenységének részfolyamataként értelmezhető, melyek egységeként jelenik meg az adott térszegmens társadalmi tere (Lefebvre, 1991; D Massey, 2005; Soja, 1989).

A tér érzékelt szegmensét azok a társadalmi tevékenységek képezik, amelyek kézzel fogható, mérhető és szemmel látható formákat hoznak létre (Berki, 2015; Lefebvre, 1991). A társadalom tértermelésében a tér érzékelhető komponense magában foglalja például a téralkotó társadalom bizonyos mutatóit, fizikai térben végzett mozgásait, ezáltal kialakítja az adott terület más terektől eltérő, megkülönböztető gyakorlatait (Lefebvre, 1991; Michael Woods, 2004). Ilyen megkülönböztető gyakorlat lehet egy társadalmilag komplexnek leírható földrajzi térben az alulról szerveződő, belső településhierarchia kialakulása, ahol a központi hely jelentőségét a környező településrendszerben élő társadalmak rendszeres térhasználatának sűrűsödési pontja adja (Haggett, 2001; Nemes Nagy, 1998; J. Tóth, 2004). Látható tehát, hogy például a központi helyek kialakulásának egyik alapelemét a helyi társadalmak térbeli gyakorlatai határozzák meg.

A társadalmi tér termelésének másik szegmense, az elgondolt tér, a helyről kialakuló, külső reprezentációk, értéktársítások összességét jelenti (Lefebvre, 1991). Ebben a formájában a tér elgondolt szegmense a térről folytatott diskurzusban jelenik meg, ami egy rendkívül elvont, ugyanakkor a teret nagymértékben módosítani képes reprezentatív koncepció (Harvey, 2009; D Massey, 2005). Ez a tér-értéktársítás a társadalmi térnek egyfajta külső megítélését alakítja ki, úgymint szegény, hátrányos, fejlett, gyér, urbanizált vagy falusi, ami egyfelől mutatja a térértelmezés egy koncepcionális keretét, másfelől a térben tapasztalt pozitív vagy éppen negatív változások begyűrzését alapozhatja meg.

A tértermelés harmadik komponensét a megélt tér jelenti, ahol a társadalom helyhez kötött térreprezentációja a tér és a helyi társadalom kölcsönhatásából alakul ki (Lefebvre, 1991). Hasonlóan az elgondolt térkomponenshez, a megélt terek is rendkívül absztrakt megközelítést adják a társadalmi terek konstrukciójának, ahol az egyének és közösségek sajátos és szubjektív tér-képe módosítja a tér értékeit és jellemvonásait. A tértermelés folyamatának ezen aspektusában nagyobb jelentőséget nyer például a helyi identitás kérdésköre, a helyi társadalom jellege és önképe, vagy például a helyhez kötöttség, a lokális interakciók szerepe is (Bourdieu, 1991). A megélt tér ezek alapján tehát a társadalom saját életteréhez való kötődésének a minőségi megnyilvánulásait és érzéseit tükrözi.

A tértermelés elmélete markánsan jelenik meg a rurális terekkel kapcsolatos diskurzusban, ahol a vidékre jellemző differenciálódási folyamatokat a tér trialektikájának globalizáció hatására történő átalakulásával értelmezik. A kulcsmotívum ebben a transzformációban a globalizálódó és ennek hatására urbanizálódó vidéki tér, melynek megújuló

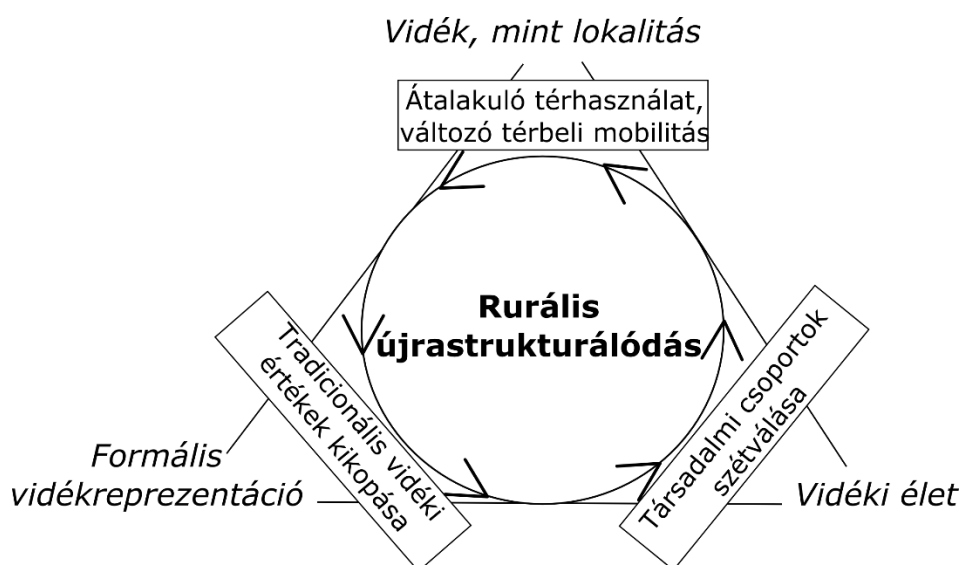
társadalmi struktúrái és az ezáltal kialakuló multilaterális térszerkezete mind a megélt, mind az érzékelt és az elgondolt térszegmensek mentén is differenciáltabb értelmezést kíván (K. Halfacree, 2006b; M. Woods, 2010).

A vidéki térértelmezések kritikai megközelítésében a rurális tér termelésének érzékelt tér szegmensét a vidék, mint lokalitás, vagy mint hely jelenti (K. Halfacree, 2006b). A vidéki hely sajátosságát, hasonlóan az eredeti modellhez, a vidéki térben élő társadalmi csoportok megkülönböztető gyakorlatát jelenti, ami áll egyfelől a társadalom tényleges interakcióiból, térbeli mozgásából, másfelől a helyre jellemző fogyasztási mintázatok térbeli manifesztációjából. A vidéki terek differenciálódásának alapját elsősorban a vidék, mint társadalmi konstrukció átalakulása jelenti, melynek következményeképp az átalakuló társadalom megkülönböztető gyakorlata is megváltozik, sőt, változatosabbá válik, ami azonban a korábbi vidéki terek sajátosságát is átalakítja (Paul Cloke & Little, 1987a; K. Halfacree, 2006b). Ennek egyik leglátványosabb megnyilvánulását az ingázás megjelenése és meghatározóvá válása jelenti, hiszen ez a fajta migrációs tendencia alapvetően alakította át a rurális társadalmak térhasználatát.

A térpályák módosulásával és a társadalom differenciálódásával a vidék külső megítélése is átalakul (Michael Woods, 2004, 2011). A vidék fogalmáról szóló fejezetben már előkerült a korábbi agrárszerepek, mezőgazdasági funkciók és termelési mintázatok eltűnése, ritkulása, vagy legalábbis átrendeződése, valamint az ezekkel kapcsolatos tradicionális vidék-értékek trendváltása. Az újrastrukturálódó vidéki terek formális reprezentációjának alapját így részben az határozza meg, hogy az érték- és funkcióváltás milyen irányokat képes felvenni. Nagy szerepet kap ebben a tekintetben a gazdaság szerkezetváltásának sikeressége, vagy éppen kudarca (M. Woods, 2007), ahogy a rurális településeken felszabaduló munkaerő foglalkoztathatóságának kérdésköre is, mivel ezek a tényezők pozitív vagy negatív vidék-sztereotípiákat okozhatnak (M. Woods, 2009). A formális vidék-reprezentációk közé sorolandók ezek alapján a „vidéki munkanélküliség”, a „marginalizált vidék”, „gettósodó falvak”, „vidéki szegénység” stb. címszavak, amik azonban a vidéki társadalmak önképét is negatív irányban módosíthatják (M. Woods, 2009, 2010). Másrészt a magasabb területi szinteken zajló diskurzusban is hátrányosabb értelmezést adnak ennek a tértípusnak. Ráadásul rendkívül erős stigmák keletkeznek így a vidéki terekben, figyelembe véve, hogy differenciálódási folyamataik nem egyértelműen a lejtő aljához sodorják, hanem változatos pályákra állítják őket, ezzel szemben is kialakult egy általánosabb negatív vidék-kép (K. Halfacree, 2007b).

A rurális újrastrukturálódás elméletében a vidéki társadalmak szubjektív térhasználatának és térreprezentációjának a vidéki élet, mint a rurális társadalom belső működésének fogalmi kerete adhat támpontokat (K. Halfacree, 2006b). A vidéki társadalmak kialakulásának egyik gyújtópontját a globalizáció, valamint vele összefüggésben a modernizáció adta (Clout, 1972). Ennek hatására ugyanis a vidéki munkavégzési helyek térben centralizáltabbá válnak (Doreen Massey, 1984), ami azonban a rurális terekben élő, alapvetően közösségi jellegű települések lakosságát mobilitásuk szerint fragmentálja (Paul Cloke, 1987; Hoggart & Paniagua, 2001b). Ennek következtében a vidéki élet, mint a vidéki tértermelés társadalmi aspektusa azonban olyan társadalmi tereket hoz létre, amelyek bár fizikailag egyazon környezetben írhatók le, térpályáik mégsem fedik egymást.

Magyarán a vidéki társadalmak kialakulásával az újrastrukturálódó vidéki tér többértévé válik, multilaterális jelleggel írható le.

1. ábra: A rurális újrastrukturálódás elméleti modellje
 Forrás: K. Halfacree 2006 alapján a szerző szerkesztése

3.2. A rurális újrastrukturálódás tér- és társadalomszerkezetre gyakorolt hatása

A rurális újrastrukturálódás tehát egy, a korábbi koroktól eltérő, az először modernizálódó, majd poszt-modern hatások által érintett vidéki tereket hoz létre, melyek egyik legmarkánsabb attribútuma ennek megfelelően átalakuló, változó jellege lesz (Clout, 1972; D Massey, 2005; Murdoch & Pratt, 1993; Newby & Newby, 2017). Azonban míg a modernizáció inkább egy kívülről, a városi központok fejlődésével párhuzamosan ható változást hozott a vidéki terekbe, addig a poszt-modern átmenet inkább a vidéki terek formális térreprezentációját módosította a hozzájuk köthető, tradicionálisnak mondható tulajdonságainak (elméleti) felértékelődésével (Murdoch & Pratt, 1993; Philo, 1993; Soja, 1989, 2010). A vidéki nyugalom, a természetközelség, az időben megragadt környezet (Michael Woods, 2011), valamint a kommunikációs technológiák ezzel párhuzamos fejlődése mind a közlekedési rendszerek, mind a telekommunikációs szféra kapcsán vonzóbbá tették a rurális településeket, melynek hatása a nagyvárosok dezurbanizációja, melynek során eltérő háttérű társadalmi csoportok jelennek meg a vidéki lakóhelyeken (P. Cloke et al., 2001; Spellerberg et al., 2007). Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy az újrastrukturálódás már nem csupán a helyi vidéki közösségek térhasználatának és társadalmi tereinek fragmentációját eredményezi, hanem kívülről érkező csoportokat is integrál (Paul Cloke et al., 1995; Paul Cloke & Thrift, 1987). A vidéki újrastrukturálódás ugyanakkor nem erősíti a vidékhez kötődést, vagyis nem csökkentheti a vidéket elhagyók számát, sőt, a kommunikációs technológiák fejlődése inkább az elvándorlás folyamatát erősíti (Walford, 2007).

A helyben maradó társadalmi csoportok eltérő térhasználata számos olyan folyamat feltárását teszi indokolttá, amelyek új típusú vidéki terek kialakulásához is vezetnek, ezek azonban a tértípus és a társadalom attribútumainak jellegéből fakadóan számos

problémát is felvetnek. Megjelennek a vidéki tér azon szereplői is például, akik magasabb szintű térbeli- és társadalmi mobilitással írhatók le mindennapi térhasználatukat vizsgálva (Paul Cloke & Davies, 1992; Newby & Newby, 2017; Spellerberg et al., 2007; Tigges et al., 1998). Ezek a csoportok a fizikai térben sokkal kiterjedtebb társadalmi tereket hoznak létre, mint a lakóhelyük, ugyanakkor az egyes fizikai lakótelepüléseikhez köthető interakcióik intenzitása alacsonyabb lesz, mint a kisebb mozgásteret kialakító csoportoké (Milbourne, 1997; Milbourne & Kitchen, 2014). A kiterjedtebb térhasználat kapcsán azonban fontos kiemelni, hogy a településeken átívelő térfoglalás egy-egy központhoz köthető, az iskolás csoportok esetében az iskola településéhez, a munkavállalók esetében a munkavégzés helyéhez stb. (Doreen Massey, 1979).

Az újrastrukturálódás felboríthatja a vidéki társadalmak belső egyensúlyát bizonyos társadalmi csoportok súlyának eltolódásával is, erre jó példát jelenthet az idősebb korcsoportok létszámainak növekedése a fiatalabb korúakéval szemben, azonban nem csak kor szerint differenciálódik a rurális társadalom, és ezáltal a rurális tér sem. A modernizáció és a poszt-modern átmenet egyik hatásaként értelmezhető például a gender csoportok tradicionális értékrendszereinek átalakulása, ami elsősorban a nők preferenciáit is átalakította (Burholt & Dobbs, 2012; Little, 2002; Milbourne, 1997). Jól tükrözi ezt a jelenséget a vidéki nők magasabb elvándorlási aránya, ami egyfelől származik a magasabb iskolai végzettség megszerzésének sikerességéből, másfelől a helyben elérhető munkahelyek szűkösségéből (Argent, 1999; G. Fekete, 2009; Little, 2002; Milbourne, 1997). Egy másik, az értékrendszer változását tükröző érv lehet a családalapításhoz köthető társadalmi normák enyhülése is, melynek megfelelően az első gyermek megszületésének alsó korhatára a nők esetében magasabbra tolódott (Tárkányi, 2008).

A vidéki társadalmak belső struktúráinak átalakulása (vagy az újrastrukturálódás hatásaként egyszerűen kialakulása) mellett a demográfiai változások mentén is tetten érhető ez a fajta átrétegződés, átértékelődés. A rurális népesség zsugorodása, ami elsősorban az elvándorlók magas arányának köszönhető, egyfelől keretbe foglalja az újrastrukturálódás folyamatát bizonyos települések esetében, másfelől az újrastrukturálódás következményeként számszerűen fejezi ki a társadalmi csoportok közötti távolságok növekedését bizonyos csoportok tartós elköltözésén keresztül (Káčerová, Ondačková, & Mládek, 2014; Mollenkopf & Kaspar, 2005; Naumann & Reichert-Schick, 2012).

Ugyanakkor a demográfiai mutatók nem csupán zsugorodáson keresztül tükrözhetik az újrastrukturálódó vidéken zajló változásokat. Az urbanizáció második szakaszában kialakuló szuburbán települések, falvak gyakran már létező települések térbeli-társadalmi sajátosságait alakítják át, ami számszerű növekedésként jelenik meg: nő a népesség száma, nő a belterületeinek száma, bevételei gyarapodnak, korszerkezete fiatalosabbá válik (Bajmócy et al., 2011; Tammaru, 2005; Wiessner, 1999). A szuburbanizációval ugyanakkor egyéb, az itt élők életmódjára ható változások is elérik ezeket a településeket, ami azonban már kevésbé mérhető, nehezen kifejezhető társadalmi változást jelent. Az így módosult, a nagyvárosok erőterében elhelyezkedő szuburbanizálódó települések kapcsán azonban már kevésbé beszélhetünk falusias környezetről és társadalomról, mindinkább egy urbanizáltabb települési környezetet tükröznek (Nuga, Metspalu, Org, & Leetmaa, 2015; Wießner, 1999). Vagyis az újrastrukturálódás, ami az urbanizáció minőségi terjedését a településhálózat alacsonyabb hierarchiaszintű elemei között is magában foglalja,

képes a városok közelében elhelyezkedő, korábban vidéki települések társadalmait városiassá alakítani (lásd az 1. fejezetben).

A szuburbanizáció ugyanakkor inkább a városfejlődés mennyiségi következménye (Enyedi, 2011), és kevésbé az újrastrukturálódás eredménye. Mérsékeltébb számszerű növekedéssel és sokkal visszafogottabb fizikai átalakulással, de hasonlóan az urbanizáció térbeli kiterjedésének hatásaként értelmezhető a dezurbanizáció, mely során a falvakba költöző városi háttérű csoportok sajátos új társadalmi egységként jelennek meg a falvakban (Paul Cloke & Thrift, 1987; K. Halfacree, 2006a, 2007a; Michael Woods, 2004). A demográfiai változók közül ebben az esetben elsősorban a be- és kivándorlás értékei mutathatnak látványosabb változásokat, ugyanakkor a települési társadalom fragmentációjának mérése továbbra is nehéz feladatnak bizonyulhat a statisztikai mutatók sokszor korlátozott hozzáférhetősége miatt.

3.3. A vidéki gazdaság átalakulása a rurális újrastrukturálódás jegyében

A rurális újrastrukturálódás nem csupán kiváltó okaként, hanem egyik hatásaként is értelmezhető a vidéki gazdaság szerkezetének és jellegének átalakulása. A legmarkánsabb változások a vidéket korábban meghatározó agrárgazdaságot érintik, ami a globalizálódó gazdaságban a kistermelői, falusi agrárközösségek világából jobbra a nagyvállalati jellegű, gépesített termelés rendszerébe tér át (Clout, 1972; Michael Woods, 2004, 2011). Ennek két főbb hatása emelhető ki a vidéki terek kapcsán: egyfelől a termelési struktúra megváltozásával a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya csökkenésnek indul, tekintettel arra, hogy az új mezőgazdasági nagyvállalatok sokkal hatékonyabb termelési mechanizmusokat alakítanak ki (Hill, 1993; Philip Lowe, Murdoch, Marsden, Munton, & Flynn, 1993; Michael Woods, 2004). Ezzel ugyanakkor a munkavállalók térhasználatát markánsabb fordulatot vesz, mivel a korábban főként helyben elérhető mezőgazdasági munkahelyek számának csökkenésével sokkal nagyobb távolságokban vállalhatnak munkát, ráadásul a gazdaság struktúraváltásából fakadóan eltérő szektorokban (Courtney, Mayfield, Tranter, Jones, & Errington, 2007; Lang, 2015; Murdoch, 2000). Másfelől a korábban a vidéki népességre inkább jellemző önellátó jellegű háztáji gazdálkodás jelentősége is javarészt csökken, részben az agrártevékenyre fordítható idő visszaszorulása miatt az ingázás következtében, részben pedig a más gazdasági szektorokban realizálódó magasabb bérek hatására, ami lehetővé teszi a háztáji gazdálkodásban megtermelhető termények megvásárlását is (Day et al., 1989; Lang, 2015; Philip Lowe et al., 1993; Ernő Molnár, 2006). Ez a folyamat ugyanakkor a vidéki népesség sajátos kompetenciáinak elsorvadásához vezet, elmarad ezen kompetenciák generációk közötti átörökítése, így azok már a külső környezet megváltozása esetén sem építhetők ki könnyen újra.

A poszt-modern átmenet és a dezurbanizáció ugyanakkor ismét nagyobb jelentőséget hozott a háztáji mezőgazdaságba, akár az őstermelés reneszánszán vagy az önellátó agrártevékenység erősödésén keresztül (G. Fekete & Lipták, 2011; Murdoch & Pratt, 1993). Az élelmiszertermelésben azonban a korábbi vegyesgazdálkodás helyett inkább a termék-spezializáció került előtérbe (hasonlóan a poszt-modern értékek identitásközpontú gazdasági termelési struktúráihoz), ami inkább a városok társadalmában realizálódó igényekhez igazított agrártermelést eredményez (Bishop & Phillips, 1993; Brade, Herfert, &

Wiest, 2009; Cristofari, Girard, & Magda, 2017). Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy bár az agrárgazdaság kisebb volumenű és kis egységekre épülő, termelői oldalának erősödése továbbra sem távolítja el az itt élőket a városi terektől, sőt, egy mindinkább erősödő hálózat részévé válnak (Murdoch, 2000).

A globalizációban újrastrukturálódó vidék gazdasága az agrárágazatok változó jellege mellett általánosságban is jelentős átalakuláson megy keresztül. Egyrészt az agrártevékenységből kiszoruló munkaerő eltérő foglalkoztatási mintázata miatt, másrészt a foglalkoztatás térbeliségének átalakulása miatt is (Paul Cloke & Milbourne, 1992; Clout, 1972; K. Halfacree, 2006b; Michael Woods, 2011). Korábban már szó esett a munkahelyek térbeli elhelyezkedésének átalakulása hatására differenciálódó mobilitási lehetőségekről, és ennek megfelelően a térben távolabb elhelyezkedő munkahelyek elérésének korlátairól, kényszeréről. Azonban a rurális központokban centralizálódó munkavégzési helyek mellett a gazdaság helyi egységei is megváltoznak a vidéki terekben (Doreen Massey, 1979, 1984; Mather, 1993). A nagyobb munkaerőt befogadni képes, de méretüket tekintve mégis kisebb cégek térbeli elhelyezkedésében jobbra a központibb fekvésű települések dominanciája érhető tetten (Courtney et al., 2007; McManus et al., 2012; Scott et al., 2013), ugyanakkor a gazdaság legkisebb egységei, még ha korábbi funkciójukat, profiljukat leváltva is, de megmaradnak a falusi településeken (Philip Lowe et al., 1993; Spellerberg et al., 2007; Michael Woods, 2004, 2007). Ugyanakkor a vidéki népesség foglalkoztatásában nagyobb jelentőséget általában nem képviselnek, mivel főként kis- és egyéni vállalkozások által működtetett vegyes élelmiszerüzletekről, italboltokról, vendéglátóhelyekről beszélhetünk, ahol jellemzően a tulajdonos végzi el a kiszolgálást is. Az alacsonyabb helyi kereslet és a szükségszerűen magasabb árak azonban gyakran azt eredményezik, hogy a vidéki terek kisvállalkozói vagy befejezik gazdasági tevékenységüket, vagy elköltöznek egy nagyobb, magasabb kereslettel kecsegtető, központibb fekvésű településre, vagy feladva egyéni tevékenységüket bekapcsolódnak egy franchise-ba vagy üzlethálózatba (Marsden et al., 1990; Murdoch, 2000; M. Woods, 2009). Utóbbi döntés esetében azonban fennáll annak a veszélye, hogy az egykor a helyi közösséget, helyi termelőket adott esetben támogató kisvállalkozás a csatlakozással kiszorítja a többi helyi gazdasági szereplőt, ami hosszú távon nem csupán a lokális gazdaságnak árthat, hanem magát az üzletet is csődbe sodorhatja (Byrom, Medway, & Warnaby, 2003).

3.4. Sajátos csoportok a vidéki terekben

A vidéki újrastrukturálódás tehát okoz egyfajta gazdasági profilváltást az átalakuló térhasználati mintázatok hatására, melyek azonban nagyon gyakran a vidéken élők igényeinek egy, a lakóhely településétől, vagy annak közvetlen környezetétől eltérő realizálódását is jelentheti. A helyben csökkenő kereslet nem csupán a gazdaság alrendszerre lehet hatással, hanem az intézményi és szociális infrastruktúra vidéki rendszereire is (Naumann & Reichert-Schick, 2012). Ez sok esetben jelenti egyes korábban működő szolgáltatások megszűnését (iskolák bezárása, közművelődés legalapvetőbb elemei stb.), vagy szerencsésebb esetekben átalakulását az új, vidéki igények kielégítéséhez igazodva (P. Cloke et al., 2001; Phillips, 1998). Talán az egyik legfontosabb, területi jellegű szolgáltatás a vidéki térségekben jelenleg az idősellátás, hiszen az előregedő vidéki terekben a

települési teret talán legintenzívebben használó csoportot az időskorúak jelentik (Burholt & Dobbs, 2012; Champion & Shepherd, 2006; Mollenkopf & Kaspar, 2005).

Az alacsony mobilitással jellemezhető csoportok közül azonban nem csupán az idősek képezik részét a települési társadalmi tereknek. Ide tartoznak azok a munkaképes korú társadalmi csoportok is, melyek esetében az alacsony térbeli és társadalmi mobilitás fizikai vagy mentális egészségügyi problémákkal, függőséggel, devianciával párosulhat (Milbourne, 1997; Tigges et al., 1998). Habár kevésbé szokás előtérbe helyezni a politikai diskurzusban a vidéket érintő szociális gondok megoldásának lehetőségeit, az intézményi infrastruktúra rurális elemeinek egyik komoly hiányosságát a szociális hátrányokkal együtt élő csoportok ellátásának és kezelésének kérdése jelenti (Paul Cloke et al., 1995). Már csak azért is égető ez a probléma, mert az így kiszoruló, izolált térbeli helyzetű csoportok téralakító tevékenysége helyzetükből fakadóan intenzívebb a vidéki terekben, ami azonban tovább erősíti a korábban tárgyalt, formális vidékreprezentáció negatív felhangjait, ami bizonyos települések hanyatlásának fokozódásához is vezethet (Paul Cloke & Davies, 1992).

3.5. A politika szerepe a rurális terekben

A vidéki újrastrukturálódás egy másik hatásaként a vidéki politika változását, vagy inkább a vidékpolitika kialakulását és a vidékről szóló politikai diskurzus jelentőségének növekedését érthetjük (Paul Cloke, Milbourne, & Widdowfield, 2001; M. Woods, 2010). A vidékpolitikát ebben a megközelítésben két részre bonthatjuk: egyfelől a vidéki népesség politikai részvételét emelhetjük ki, ami bár a városokhoz mérten sokkal alacsonyabb, számos esetben egyfajta újdonságként értelmezhető (Paul Cloke & Little, 1987b; Lemon & Park, 1993). Másfelől beszélhetünk a vidékről szóló politikáról, ami azonban nagyon gyakran a vidéken élők véleményformálási lehetőségeit figyelmen kívül hagyja, az ő bevonásuk nélkül hozza meg döntéseit (Dabinett & Lawless, 1993; Lang, 2015).

A vidéken élők részvétele a politikai életben egyirányúnak mondható, részben a térbeli távolságok miatt, hiszen a véleményformáló képesség így kevésbé érvényesülhet a döntéshozás helyein. Másfelől az információszerzés fórumai is kevésbé jelennek meg a rurális terekben, vagyis a vidéki terekben élők politikai nézeteinek háttérben gyakran az információk általánosabb hiánya állhat (Michael Woods, 2004). A kisebb volumenű, helyi szintű politikai vezetők mozgástere ugyanakkor gyakran meglehetősen szűkösnek bizonyulhat, ami egyfelől fakad a helyi szinten hozzáférhető, politikai célokra fordítható források szűkösebb rendelkezésre állásából, másfelől a helyi közösség sokkal intenzívebb interakcióiból (Argent, 1999; Paul Cloke, 1993; M. Woods, 2007). Egy rossz politikai döntés, vagy a települési társadalom számára nem megfelelő intézkedések az erősebb és gyakoribb interakciók és ismeretség miatt így könnyebben buktathatja meg a helyi politikai vezetőket, képviselőket. Másfelől, gyakori sajátosság a (bármiféle) alternatíva hiánya, amely miatt a vidéki politika sokszor a függési viszonyok intézményesítését jelenti, és még egyébként demokratikus politikai rendszerekben is szinte leválthatatlan lokális elitet eredményez.

A vidékről szóló politikai diskurzus központi kérdéskörét a vidéki terek és települések gazdasági, és ezen belül elsősorban agrárcélú fejlesztései jelentik, valamint az

alapellátás alrendszerének biztosítása és infrastrukturális beruházások (Philip Lowe et al., 1993). Ennek kapcsán a probléma gyökerét elsősorban az jelenti, hogy a döntéshozatali folyamatban a vidéki népességnek nagyon kevés, vagy egyáltalán semmilyen vélemény- és javaslatformáló képessége nincs (Paul Cloke, 1993). Ebből fakadhat például az is, hogy a vidéki problémák egy jelentős része megoldásra vár, hiszen a vidéket érintő fejlesztési lehetőségek között nem sikerült megfogalmazni ezeket (szociális alapú hátrányok felszámolása, szegénységi csoportok életminőségének javítása, a vidéket érintő mentális és fizikai betegségek kezelése stb.) a prioritásokat, melyek ezáltal kvázi rejtve maradnak (Amcoff & Westholm, 2007; Paul Cloke et al., 2001).

A vidékfejlesztési politika egyik hatékony, alulról érkező beavatkozásokat megfogalmazni képes eszközöként a helyi akciócsoportokat érdemes megemlíteni (O'Toole & Burdess, 2004; Terluin, 2003). A helyi akciócsoportok egyrészt projektekkel támogatható helyi szinten szerveződő közösségekként képesek megfelelően képviselni a helyi települések társadalmait, másrészt képesek a helyben jelentkező, sajátos problémáikra hatékonyabb helyi válaszokat adni. A helyi akciócsoportok támogatását számos forrás teszi lehetővé, például az Európai Unióban, azonban ezek szétosztása már az egyes tagországok saját feladata, a helyi regionális politikák forráselosztási rendszerei pedig rendkívül eltérő tapasztalatokkal gazdagítják az Uniót, köztük kirívóan jó és rossz gyakorlatokkal egyaránt (Terluin, 2003). A helyi szintű fejlesztési kezdeményezések egyik legnagyobb gátját ezek alapján pont az jelenti, hogy a forráselosztás mechanizmusát és politikai alapjait szintén a vidéki terek szereplőinek bevonása nélkül valósítják meg.

A rurális újrastrukturálódás látható tehát, milyen sok terület, szféra belső szerkezetváltását foglalja elméleti keretbe a vidéki terek kapcsán. A szerteágazó területek és témák között mégis megpróbálunk meghatározni főbb sajátosságokat, melyek leírják milyen hatásai lehetnek az újrastrukturálódásnak.

- A vidéken élő társadalmi csoportok eltérő térhasználatából többirányú téralakítási folyamat következik, ahol a tér multilaterális jellegét elsősorban a települési szintű, illetve az azt átlépő térhasználati tendenciák fogják meghatározni. A települési szintű társadalmi téralakítás résztvevői elsősorban az alacsony mobilitással jellemezhető csoportok lesznek: elsősorban az időskorúak, akik kapcsán az idősellátás intézményesített hálózata válik a vidéki terek kapcsán megfogalmazott központi kérdéssé. Egy másik, immobilis csoportként definiálhatjuk mindazokat, akik aktív korúak, de csökkent munkaképességűek, vagy valamilyen mentális- vagy szenvedélybetegségben szenvednek.
- A vidéken megtalálható funkciók egyre nagyobb arányban kerülnek ki a vidéki társadalmi terekből, még úgy is, hogy fizikailag a részüket képezik. A rurális újrastrukturálódás egy sajátos hatása ebben az esetben, hogy bizonyos gazdasági entitásokat egy-egy hálózat alrendszerébe építi be, legyen szó akár a mezőgazdasági termelésről vagy a helyi szintű kiskereskedelemről. Bár a poszt-modern átmenettel ismét jelentőséget nyert az őstermelés, az gyakran nem a helyi igényeket szolgálja, hanem magasabb hierarchiaszintű, nagyobb népességű települések társadalmait. Tovább erősíti a vidéken található-nem vidéki funkciók jelenlétét a vidékpolitika lokális szinteket nem, vagy kevésbé érintő jellege, és a vidéken élők véleményformáló képességének alacsony szintje.

A fent megfogalmazott hatások, következmények nem kizárólagosak. A rurális újrastrukturálódás egyik legfontosabb sajátossága talán éppen az, hogy egy-egy települési terület nem kizárólagosan pozitív vagy negatív irányban módosít. Inkább arról van szó, hogy az újrastrukturálódásban differenciálódó vidéki terek egyazon fizikai környezetben jönnek létre, amelyeket a társadalmi csoportok eltérő térhasználatán keresztül azonosíthatunk. Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy nagyon gyakran nem lehet egyértelműen hátrányos helyzetű, hanyatló, fejlődő vagy modernizálódó településeket elkülöníteni a rurális térben, az elhatárolás és a csoportosítás alapját mindinkább a változások irányainak meghatározóbb jellege képezi.

A rurális újrastrukturálódásnak vannak általánosabb folyamatai, trendjei, ugyanakkor a helyi szintű sajátosságok, az egyes települések korábbi dinamizmusa és jellege nagymértékben befolyásolhatja az újrastrukturálódás irányait, konkrét hatását. Az európaiaktól eltérő folyamatok jellemzik például az Egyesült Államok vagy Ausztrália ruralitásának újrastrukturálódását is, hiszen a vidéki térszerkezet csupán az eltérő méreteiből fakadóan is más sajátosságok szerint változik (Argent, 1999; Hancock, Steinbach, Nesbitt, Adler, & Auerswald, 2009; Woodhouse, 2006). Európai viszonylatban a legalapvetőbb eltérést a Nyugat- és Kelet-Európa térszerkezeti fejlődésének különbözősége jelenti, már csak a mezőgazdasági termelés jellegének 20. századi sajátosságait figyelembe véve is, nem beszélve a politikai- és ideológiai eltérésekről (T. Kovács, 2001; Lennert, 2017).

4. Magyar vidék az újrastrukturálódás folyamatában

Habár a rurális újrastrukturálódás általánosabb területi érvényű folyamatként definiálható, a differenciálódás irányait nagymértékben határozzák meg a helyi sajátosságok (K. Halfacree, 2007b). Magyarország kapcsán az egyik jellegzetes területi módosító tényezőként a vidéki terek és társadalmak kelet-európai jellegét tekinthetjük, ami az államszocialista időszak és a rendszerváltozás utáni térfejlődés sajátosságai mellett is eltérő jegyeket mutat a nyugat-európai ruralitással szemben (Kovács, 2012; T. Kovács, 2001).

Magyarország vidéki társadalmának átalakulása a modern társadalmi-gazdasági rendszer szerint rendkívül későn, ráadásul meglehetősen hirtelen zajlik a nyugat-európai társadalmakkal összehasonlítva (T. Kovács, 2001). Habár ez önmagában nem feltétlenül poszt-szocialista sajátosság, a folyamat jellege mindenképpen az államszocialista rendszer berendezkedéséhez, működéséhez majd kimúlásához köthető. A vidéki társadalom egészen az 1950-es évekig rendkívül tradicionális, paraszti jellegű társadalom volt, ahol az anyagi megélhetés legfőbb forrását a mezőgazdaság jelentette (K. Kovács, 2016; T. Kovács, 2010). A szocialista iparosítás ebbe a vidéki társadalom- és gazdaságstruktúrába avatkozik az '50-es évektől kezdődően, amikor is a városi központok ipari beruházásai mellett a vidéki agrárgazdaságot is radikálisan átalakították, megszüntetve a vidéki társadalom addigi létalapját, a saját földterületen történő gazdálkodást (ami sokuknak ráadásul rendkívül rövid ideig állt saját tulajdonukban) (T. Kovács, 2010). Habár a termelészövetkezetek létrehozása a mezőgazdasági munkalehetőségeket egyenlőre még nem csorbította, ugyanakkor a megélhetés lehetőségét rendkívüli mértékben csökkentette, ami az akkori vidéki települések fiatalabb csoportjainak elvándorlását ösztönözte, melyet a magyar településhálózat intenzív urbanizációja kísért (Andorka, 1979; Enyedi, 1975, 1980, 1988).

Ez, illetve más, ideológiailag vezérelt átalakulások ugyanakkor egy markáns értékrend-váltást is követeltek a vidéki népesség lényegében teljes egészében, ami elsősorban a modernebb értékek preferenciáit, a helyhez kötött, tradicionális értékrend elhagyását jelentette (Andorka, 1979; G. Fekete & Lipták, 2011). A magyar vidéki társadalom modernizációja ez alapján néhány év, évtized alatt zajlott le szemben a nyugat-európai országok vidéki társadalmainak hasonló átalakulásával, ami két-három generációt is átívelő folyamat volt a 19. század végétől kezdődően (Pál Beluszky, 2012; T. Kovács, 2001). Ugyanakkor azt sem állíthatjuk, hogy egyáltalán semmi jelét nem adta a vidéki társadalom a korai polgárosodásnak. A korábbi mezővárosok, kisiparos sváb falvak esetében például megjelenik a parasztságnak egy jól körülírható, gyarapodó rétege, melyet az életmódjukban tapasztalt színvonalemelkedés mellett a települések infrastruktúrája, szolgáltatásai is jól követnek, elsősorban a dualizmus időszakában. Ezek a korán (részlegesen) polgárosodó rurális települések a későbbi időszakokban gyakran emelkednek ki a településhálózatból, ami hosszú távú ruralitásukat már megkérdőjelezi, mindenesetre a korai parasztpolgárosodás szigetszerű jelenségét mindenképpen jól tükrözik (Pál Beluszky, 1996; T. Kovács, 2010).

A fentiek ellenére a vidéken élő közösségek tradicionális jellege a társadalom jelentősebb részében maradt meghatározó egészen az államszocialista időszak kezdetéig. A magyar társadalom hirtelen modernizálódása ugyanakkor rendkívül ellentmondásos folyamat, ami a vidéki terek esetében gyakran úgy tűnik, nem is zajlott le megfelelő

mélységben, aminek következményeként értelmezhető bizonyos társadalmi csoportok hosszú távú megrekedése hátrányos helyzetben vidéken (G. Fekete, 2005b; E. Nagy et al., 2015). A modernizáció szélesebb körű, horizontális térnyerésének hiányát részben az is magyarázhatja, hogy a 20. század második felének javarészában maga a vidék soha nem szerepelt a prioritások között, főként nem az államszocializmus korai éveiben. A vidék megmaradt az urbanizáció és az ipari beruházások humánerőforrás tartalékát biztosító háttérként.

A rurális újrastrukturálódás magyarországi folyamatainak átfogóbb értékeléséhez az elméleti modell három fő térszegmensét érdemes megvizsgálni (vidéki lokalitás, vidéki élet, formális vidékreprezentáció). Ebben a fejezetben igyekszünk a magyar vidéki terek differenciálódási folyamatait az újrastrukturálódás kontextusába helyezni, ezáltal pozícionálni a magyarországi rurális tereket a 21. századi európai környezetben.

4.1. A magyar vidék, mint lokalitás átalakulása

A magyar társadalom modernizációjának általánosabb sajátosságairól már szó esett a korábbiakban. Ezt a társadalmi léptékváltást a magyar településhálózat átalakulása kísérte a 20. század második felében, aminek hosszú távú hatásai napjainkban is érezhetők (Pál Beluszky, 1999; Pál Beluszky & Sikos, 1982, 2007b). A településhálózat belső struktúrájának átalakulását a magyarországi urbanizáció szocialista időszakban tapasztalt dinamikája indította el, melynek gyújtópontja egy pontszerű fejlesztési gyakorlat lett az iparilag kiaknázható településekre fókuszálva (Pál Beluszky & Győri, 2004; J. Tóth, 1974). Ez váltotta ki egyfelől az akkor is nagyobb méretű városaink intenzív növekedését (J. Tóth et al., 1975), illetve a jelentősebb energiahordozó bányászatához köthető települések fellendülését (pl. Komló, Dorog, Ajka) (Pál Beluszky, 1996).

Az urbanizációs hullám következő céltelepüléseit a könnyűipari beruházások előzték meg, elsősorban az élelmiszeripar bizonyos elemeinek terjedésével (Barta, 2002; Barta, Rechnitzer, & Szaló, 1988; E. Kiss, 2004). A könnyűipari beruházásoknak köszönhetően egy idő után már nem csupán a nagyobb városok gazdaságát gazdagították, hanem a kisebb, de központi jellegű települések portfólióját is (Ernő Molnár, 2013), ami a vidéki településhálózat átalakulása szempontjából a következő jelentősebb változást jelentette. Míg a nagyobb, vidéki szempontból távolabb elhelyezkedő nagyközpontok további növekedése zajlik az '50-'60-as években, addig a vidéket meghatározó migrációs folyamat az elvándorlás, ami az urbanizáció motorja ebben az időszakban (Pál Beluszky & Győri, 2004; Z. Kovács, 2010). 1971-től azonban az új településpolitikai beavatkozások hatásaként a rurális központok fejlesztésével, illetve ebben az időszakban a termelőszövetkezetek összevonásával a munkahelyek centralizálódása is zajlik. Így a vidéki terekben megjelenik egy újfajta migrációs jelenség, az ingázás (J. Tóth et al., 1975).

A folyamat egyik kiváltója az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió (OTK), ami a magyar településhálózatot a tanyáktól a fővárosig rendkívüli mértékben módosította, ezek a hatások bizonyos esetekben pozitív (nagyvárosok, bizonyos kisvárosok stb.), más esetekben negatív (tanyahálózat, apró- és zsákfalvak stb.) kimenetelűek. Az OTK mindazonáltal egyszerre tekinthető egy olyan településpolitikai beavatkozásnak, ami inkább bizonyos központok fejlődését lendítette elő, másfelől reakció vagy egyfajta

válasz is az urbanizáció vidéki hatásaira (Pál Beluszky, 1988). A dokumentum a magyar települések jelentős hányadát sorolta „egyéb” kategóriába, ami a fejlesztési koncepció alapján a „nem fejlesztendő” csoportot jelentette, az akkori településhálózat 2071 elemét fedte le (Hajdú, 2005). Vitathatatlannak bizonyul, hogy az OTK inkább erősítette, semmint lassította volna a rurális településhálózat bizonyos elemeinek hanyatlását, másfelől viszont az már sosem derül ki, hogy az OTK bevezetése nélkül másképp alakul-e falvaink sorsa az államszocializmus második szakaszában.

Az OTK településhálózatra vonatkozó szabályozása a dokumentum megjelenését követő években komoly vita tárgyát képezte a magyar közigazgatási földrajzban és a területrendezés földrajzi kérdéseiben (Bibó, 1975), igazi hatásairól azonban csak a '80-as években lehetett beszélni, amikor bizonyos falvak demográfiai zsugorodása már a pusztulás szélére sodorta őket, elsősorban az elvándorlás miatt (Andorka, 1979; Enyedi, 1980). Mindemellett ki kell emelni azt a hatást is, ami közvetetten az OTK-ra vezethető vissza, ugyanakkor nem járt együtt a vidéki települések pusztulásával. Az ingázás elterjedése a vidéki településhálózatban egyfelől a rurális társadalom modernizációjának újabb jelét képezte (vidéki lakos városi, zömmel nem agrárjellegű munkahellyel) (Andorka, 1979), másfelől kialakultak a vidéki településhálózat olyan alsófokú központjai is, amelyek a rendszerváltást követő évtizedekben az ekkor szerzett területi előnyöket és az OTK-ból származó települési hierarchiaszint-növekedést a formális várossá nyilvánítás gyakorlatával kamatoztatták (Gábor Pirisi & Trócsányi, 2006). Ebben a megközelítésben az OTK egyik legfontosabb pozitív eredménye éppen az, hogy bizonyos térségekben az alsófokú központok segítségével olyan szolgáltatásokhoz és infrastruktúrához juttatta a vidéki népet, amelyek hozzájárultak annak státuszváltásának biztosításához, például a közművelődés intézményeivel vagy a kereskedelem kiszélesítésével. Mindez a falusi településeken élők munkalehetőségeit is ezekbe a kisebb-nagyobb központokba helyezte át, ami viszont a relatíve rövid bejárású távolságok miatt már nem csupán az elvándorlást, hanem inkább az ingázás jelenségét erősítette meg.

Az ingázás ugyanakkor lehetővé tette a benne résztvevő népesség számára, hogy a mindennapos migráció révén urbánus habitusa gyarapodhasson a városi környezettel történő érintkezés következtében (Dirksmeier, 2009; J. Tóth, 1974; J. Tóth et al., 1975). Persze ebben az esetben a vidéki központokban felvehető modern értékrend nem klaszszikus értelemben vett városi habitus, a tradicionális vidéki közösségek esetében azonban jelentős változatossággal járt együtt, ami hatással volt a települési közösségekre is, nem beszélve a korra ugyancsak jellemző heti rendszerességű cirkulációra, ahol az ingázó munkaerő nagyobb városokban, hetelve kereste kenyerét (Dobosi, 1987; Lackó, 1975). Ez a folyamat együtt járt az önellátás számos elemét tartalmazó gazdálkodási formák megszűnésével, de legalábbis jelentőségcsökkenésével is (Brown & Kulcsar, 2001; T. Kovács, 2010), míg a reformmechanizmusok után elterjedő új típusú háztáji gazdálkodás sok helyen annak piaci jellege miatt a modernizáció sajátos útjának is tekinthető. A falvakban az ingázó népesség társadalmi státusza megváltozik mind kulturális, mind anyagi értelemben, nem is beszélve eltérő mobilitásáról. A magyar vidéki közösségek falusi társadalmakká alakulnak (Andorka, 1979; Kovách, 2012; Tönnies, 2004).

Az ingázók egy másik csoportját az összevont termelőszövetkezetek dolgozói jelentik a '70-es évektől, ebben az esetben azonban inkább csak a térben determinált kényszerű

helyváltoztatásról beszélhetünk, semmint arról, hogy az ebben résztvevő agrárdolgozók jelentősebb habitusváltáson vagy mobilitásuk növekedésén mentek volna keresztül. Ráadásul ezekben az esetekben az ingázás célpontjai sem hordoztak magukban városi karaktert (Hegedűs, 1990).

A vidéki településhálózat funkcionális átrendeződése az újrastrukturálódás részét képezi, amelyet viszont a településhálózatban zajló urbanizációs trendek mellett a településpolitikai is jelentős mértékben befolyásolt. Emellett a települések fejlődési irányai, valamint a vidéki társadalom anyagi gyarapodásának relatív korlátai sokszor inkább kényszerpályára terelik a vidéki népeiséget, amely így könnyen rekedhetett a zsugorodó, funkciót apránként elvesztő rurális valóságban. A poszt-szocialista vidékfejlődés egyik sajátossága ugyanakkor, hogy a korábbi települési tervezés kényszerpályái napjainkban sem kopnak ki a települési közösségek életéből (Csatári, 1999; G. Fekete & Lipták, 2011). Ez hosszú távon a 21. században már inkább jellemző poszt-modern értékváltás gátját is képezi a poszt-szocialista vidéki átalakulás folyamatában.

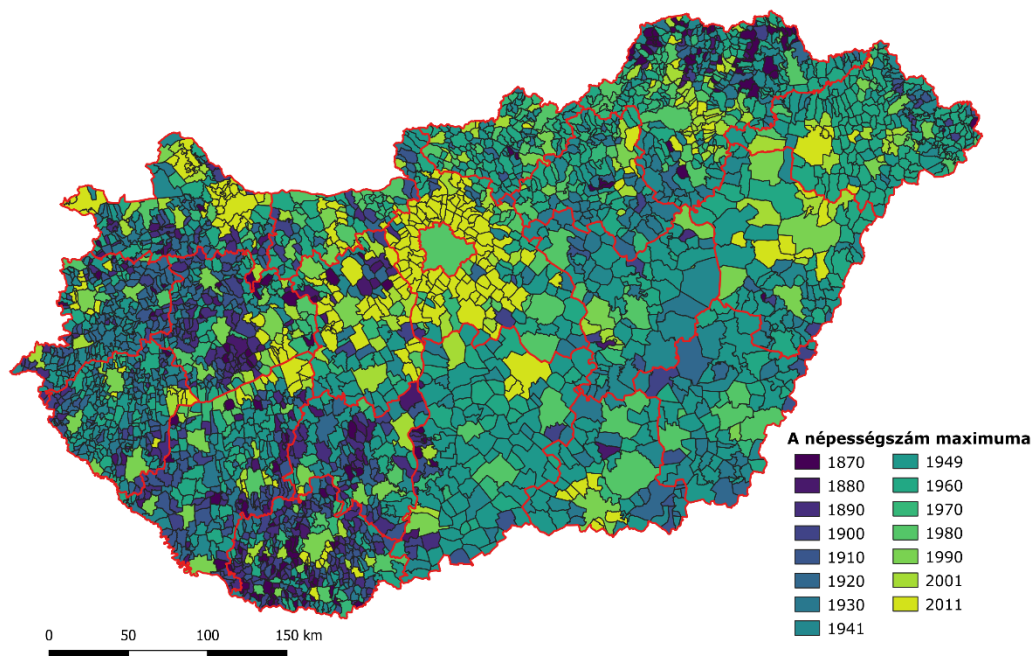
A rendszerváltozás előtti magyar vidék gazdaságát tehát a termelészövetkezetek, valamint a kisvárosokban (akkor még alsó fokú központokban) található könnyűipari üzemek uralták, utóbbiak is sok esetben a nagyvárosokban található nagyobb gyárak, üzemek alrészlegeiként. A rendszerváltozás negatív gazdasági következményei közül a legsúlyosabbak ezt a két szektort hangsúlyosan érintették:

- A termelészövetkezetek megszüntetését (illetve átalakítását, átmentését) a kárpótlási jegyek kiosztása követte, amelynek kontrollálatlan jellege a kisebbik problémát jelentette hosszú távon (Hegedűs, 1990; K. Kovács, 2016). A kárpótlásban visszanyert földterületek mérete és szerkezete is rendkívül hátrányos sajátosságokat hordozott, egyfelől azért, mert a földek tagosítása nem történt meg sem akkor, sem azóta. Másfelől a földek mérete nem biztosította az önellátáson túli megélhetést régi-új tulajdonosainak, ami azt eredményezte, hogy a vidéki mezőgazdaság, melynek egy jelentős hányada az egykori TSZ földek területén zajlott, kiesik a rendszerváltást követően a rurális lakosság megélhetési opciói közül.
- A termelészövetkezetek és állami gazdaságok bukásával a kisebb központokban működő élelmiszeripari üzemek alapanyag-utánpótlása már nem valósult meg (legalábbis hazai bázisból már alig), ezzel párhuzamosan a nyugati piacok nyitásával az is világossá vált, hogy az élelmiszeripari termékek minőségükben sem felelnek meg az új piacon (Horeczki, 2014; Gábor Pirisi, 2009b). Más megfogalmazásban, az agrárágazat vertikumai, termelési láncai felbomlottak, exportlehetőségei beszűkültek.
- A mezőgazdaság összeomlása a hazai könnyűipari ágazatok összeomlásából is fakad (pl. cipőgyártás, textilipar), mivel ezek felvevőpiac hiányában már nem igényelnek alapanyag utánpótlást. Az államszocialista évtizedek alatt ezek a gyárak a baráti államokat látták el ugyanis textil- és élelmiszeripari termékekkel, azonban a nyugati nyitás erre az ágazatra is hatással volt (Medgyesi, 2005; Ernő Molnár, 2013). Ezen újabb termelési integráció felbomlásánál talán fontosabb helyi következmény a kisvárosi könnyűipari munkahelyek tömeges felszámolódása.

A vidéki munkahelyek jelentős része tehát megszűnik, az agrárgazdaság és a könnyűipar jelentősége csökkent, így a vidéki társadalmak már nem csupán egy szélesebb körű

funkcionális visszavetettséggel szembesülnek lakóhelyi környezetükben, hanem a munkalehetőségek helyi és térségi szintű megszűnésével is (Bódi & Obádovics, 2000; Dövényi & Tolnai, 1991; Kovách, 2012). Mindezt a vidéki településhálózat demográfiai zsugorodása kíséri, ami azonban már a szocializmusban is elkezdődik (sőt, bizonyos esetekben sokkal korábban) (Pál Beluszky & Sikos, 1982; Enyedi, 1975, 1980). Habár a vidéki települések demográfiai zsugorodása következménye és oka is a tértípus társadalmi-gazdasági válságának, ugyanakkor önmagában is számos negatív hatással jár együtt.

A demográfiai zsugorodás a vidéki terekben egyfajta szelektív demográfiai erózióként értelmezhető, ami elsősorban a képzettebb fiatal rétegek elvándorlását jelenti (Z. Németh, 2011; Timár & Velkey, 2016). A képzett munkaerő távozása önmagában még nem feltétlenül jelent problémát, azonban a magasabb jövedelemteremtésre alkalmas, magasabb végzettséggel rendelkező csoportok távozásával a települések hosszú távú anyagi színvonal romlik (Lennert, 2015). Ezzel együtt a képzetlenebb rétegek vidéken rekedése a szociális hátrányok halmozódását is jelenti, melyek szorosan összefüggnek az anyagi helyzettel (Balogh et al., 2018; Makra & Vida, 2016).

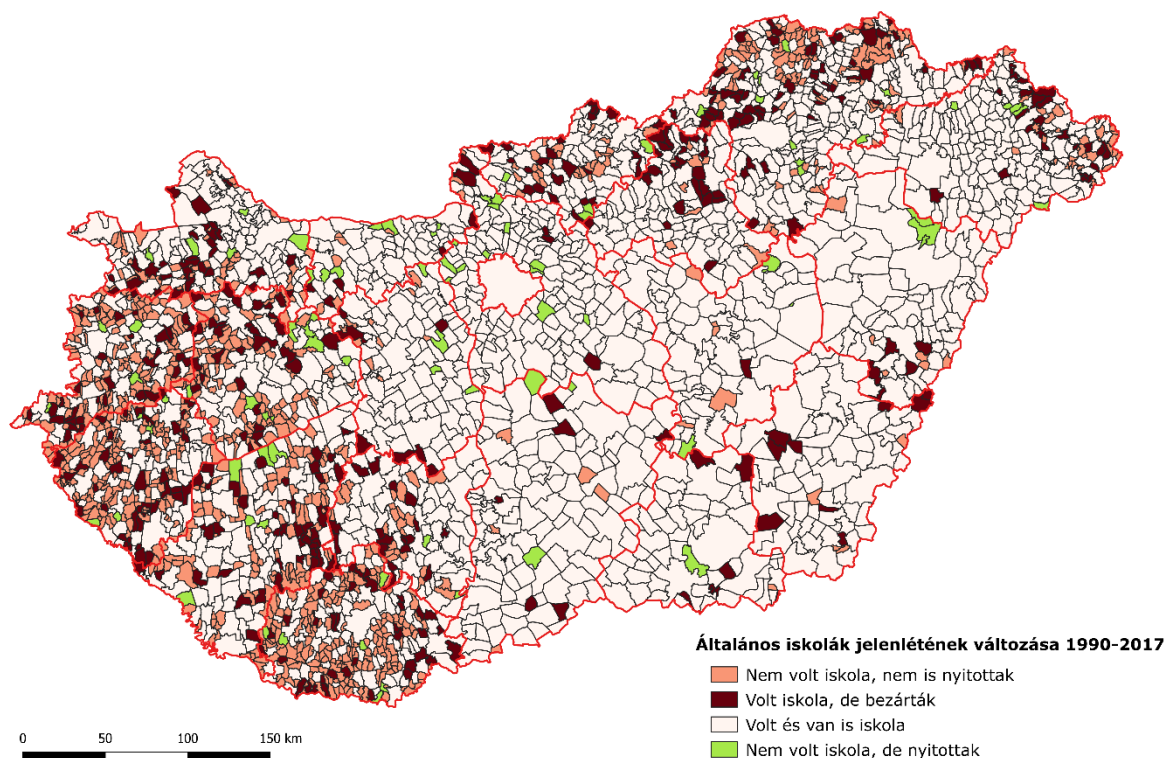

2. ábra: A települések valaha elért legmagasabb lakónépesség száma az adott népszámlálás éve szerint

Forrás: a KSH adatai alapján a szerző szerkesztése

A zsugorodás egy idő után bizonyos ellátórendszerek méretgazdaságos működésére is hatással van, ami gyakran az oktatási infrastruktúrát érinti leg súlyosabban (Forray R., 1990). Az alacsony születésszámok és az így csökkenő gyermekkorú csoportok az óvodák, iskolák fenntartását ellehetetlenítik, ami a vidéki alsószintű oktatási intézmények megritkításával járt, jár együtt (Balogh, 2008; G Pirisi, 2014). A magyar iskolahálózat falusi elemei így javarészt eltűnnek, az óvodai és általános iskolai szolgáltatások kevés kivételtől eltekintve a kisvárosi központokban, míg a középszintű oktatási intézmények már jellemzően a településhierarchia eggyel magasabb szintű településen található meg. Az intézményhálózat egyéb elemei is hanyatlásnak indulnak ugyanakkor, például a könyvtárak,

kulturális intézmények, a közművelődés alapvető elemei is (Á. Borsos, 2009; M. Császár, 2004, 2006).

3. ábra: Az általános iskolák jelenléte, bezárása vagy nyitása Magyarország településein 1990 és 2017 között

Forrás: a KSH adatai alapján a szerző szerkesztése

Az intézményhálózat megrikkulása mellett a zsugorodás a legkisebb piaci szereplők fennmaradására is hatással van. A falusi üzletek, vendéglátóhelyek bezárása bár nem következett be közvetlenül a rendszerváltás után, a jellemzően kisvállalkozások működése bizonytalan, sokszor rendkívül rövid életű. A piaci jellegű szolgáltatások megszűnését az állami ellátórendszerek bizonyos elemeinek helyi feladatvégzési helyeinek megszüntetése is kíséri (Markuszevska, 2015; E. Nagy et al., 2015). Ráadásul a rendszerváltás utáni privatizáció egyik sajátos problémáját éppen az jelenti, hogy a helyi politikai elit egyben a gazdaság szereplőit is lefedte, ezáltal azonban nagymértékben vált a helyi szintű gazdaság kiszolgáltatottá a politikai döntéseknek (Kovách, 2002). A települési szintű közigazgatási szolgáltatások megszüntetése (pl. a közműszolgáltatók ügyfélszolgálatainak központosítása, a szociális feladatvégzés fizikai helyeinek ritkítása) szintén piaci elveket előtérbe helyezve hagyják magukra a rurális terekben élő társadalmi csoportokat mindennaposá váló problémáikkal (Kovách, 2002; E. Nagy & Timár, 2017; Timár & Velkey, 2016). Habár a gazdaság legalapvetőbb egységeitől nem várható el, hogy fenntarthatatlan körülmények között üzemeltessenek a megélhetésüket veszélyeztető vállalkozásokat, az állami szolgáltatók esetében az itt élők szociális hátrányai és anyagi helyzetük miatt elmentéses hozzáállás lenne társadalmilag célszerű. Tény ugyanakkor, hogy a rendszerváltást követő években a rurális települések műszaki infrastruktúrája jelentős mértékben javult, kiépül például a hulladékszállítás, vezetékes ivóvíz és a kommunális ellátás legalapvetőbb elemei, amelyek a vidéki életet a városi feltételekhez hasonlóvá tették, viszont a

gazdasági az állami hatalom jelentős helyi befolyása miatt nem gyarapodhatott. A vidéki népesség ellátását szolgáló legalapvetőbb kereskedelmi- és intézményi elemek a településhierarchia alsó elemei esetében tendenciózusan eltűnnek (Csite & Kovách, 2002).

A rurális települések társadalmainak átalakulása mindemellett újabb kihívásokat hordoz magában, amelyek nem idegenek a nyugati típusú vidéki átalakulás sajátosságaitól sem. A demográfiai folyamatok tükrében az időskorúak arányának növekedése a szociális ellátórendszer speciális oldalának kapacitásbővítését követeli meg (Champion & Shepherd, 2006; Habolicsek, 2004; Széman, 2011). Az idősellátás intézményrendszerének nyugati mintájú, piaci alapú struktúrája bár utat nyert Magyarországon, a nyugdíjas korúak általános anyagi helyzetével, valamint a meglévő intézmények kapacitásának szűkösségével csak rendkívül későn számoltak (G. Fekete, Nagy, Lipták, & Kiss, 2018). Az anyagi gátak mellett ez azonban a települési önkormányzatokra, körjegyzőségekre gyakorol jelentősebb terhet, mivel a falvakban élő időskorúak ellátását így nekik kell biztosítaniuk szociális alapon. Habár a rendszer a hétköznapi tapasztalatok alapján megfelelően működik, látványos az állam visszavonulása ebben a kérdésben is, ahogyan az ellátórendszer vidéki végpontjainak megszüntetésében is (Pálné Kovács et al., 2016).

A magyar vidék újrastrukturálódása tehát sok esetben a korábbi településhálózatban fellelhető találkozási pontok, az interakciók helyeinek megritkulását, megszűnését jelenti, ami megnyilvánul a vidéki munkanélküliség kialakulásában, a gazdasági szereplők eltűnésében és a megjelenő vállalkozók gyakorta forráshiányában, amit ráadásul sokszor a méretgazdaságosság hiánya kísér. Mindemellett a zsugorodás hatással van az intézményi infrastruktúra elemeinek fenntarthatóságára is, így a korábbi oktatási- és közművelődési intézmények is megszűnnek, ami némelyik település esetében a korábbi identitásformálás megszűnését is jelenti.

Az újrastrukturálódás magyarországi sajátosságai tehát, hogy a vidék tradicionális, illetve szocializmusban létrehozott közösségformáló-, munka-, kereskedelmi-, alapellátást biztosító stb. helyei megszűnnek. Ezzel párhuzamosan a rurális népesség számára elérhető munkahelyek száma nem csupán korlátozódik, de térben centralizálódik is a már jellemzően kisvárosi(as) központokban, valamint a nagyobb gazdasági volumenű közép- és nagyvárosainkban, ami a foglalkoztatott vidéki csoportok eltérő mobilitási szintjét feltételezi. Ez eltérő társadalmi státuszt is kölcsönöz ugyanakkor az ingázás különböző dimenziói mentén, vagyis a rurális társadalom fragmentációját Magyarországon is az eltérő mobilitás alapozza meg.

4.2. Vidéki élet a magyar ruralitásban

A vidéki lokalitás korábbiakban bemutatott átformálódásának tanulsága, hogy a szűkebb értelemben vett vidéki települések funkcióhiánnyal, valamint a társadalmi interakciók helyeinek eltűnésével jellemezhetők. A vidéken élő társadalmi csoportok mozgástere tehát javarészt beszűkül, ami ugyanakkor egy sajátos társadalmi- és térbeli kényszerpályára helyezi őket, melynek lényegét a térbeli elszigeteltség és a korlátozott számú, valamint tartalmú interakciók jelentik (Balogh et al., 2018).

A térbeli izoláció nem érinti ugyanakkor a vidéki társadalmak minden egyes csoportját, ugyanis itt a csoportképzés egyik markáns elemét szintén a térbeli- és társadalmi

mobilitás jelenti. Ezáltal a magyar vidék társadalmi terei is multilaterális jellegűek, ahol az egyes csoportok ingázási attitűdje a társadalmi hovatartozás egyik mérőszámává válik (Pénzes, 2011, 2013). Jelentős faktorává válhat a társadalmi státusznak önmagában a lakóhely jellege is, például azokban az esetekben, ahol a rurális település gazdasági jelentősége relatíve magas, ezáltal helyben foglalkoztatni képes az aktív lakosság bizonyos rétegeit. Ebben az esetben a mobilitás társadalmi aspektusai kerülnek előtérbe, vagyis a korábban inkább mezőgazdasági dolgozók képesek-e váltani egy másik szektorba (Csire & Kovács, 2002). Mindkét esetben a mobilitás határozhatja meg az anyagi jövedelemszerzés lehetőségeit a vidéki társadalom egyes csoportjai számára. A különbség ugyanakkor rendkívül markáns, hiszen magyar viszonylatban a vidéki jövedelemszerzés lehetőségei rendkívül korlátozottak, ráadásul a hozzáférhető anyagi javak rendkívül szűkösek, ami visszahat a társadalom mobilitási hajlandóságára is. Ez nem csupán a munkába járás fizikai és anyagi dimenzióit módosíthatja, hanem például a szabadidős tevékenységek jellegét, a rekreáció minőségét, és korlátozottabb esetekben a társadalmi interakciókat is (Katalin Lipták, 2010a).

Másik sajátos különbség, hogy az alacsony mobilitással rendelkező csoportok aránya a vidéki települések népességén belül sok esetben rendkívül magas lehet, ami elsősorban a mobilisabb rétegek elvándorlásából fakadhat. Ilyen esetekben a település demográfiai zsugorodása, bár jellemző folyamat, már nem elsősorban az elvándorlásnak köszönhető, hanem mindinkább a természetes fogyás demográfiai okainak, köszönhetően az idősebb korcsoportok magas arányának. De a fiatalabb korcsoportok aránya sem csökken jelentősen, inkább arról van szó, hogy a térségi lehetőségek nem segítik ezekben a csoportoknak a mobilizálását, csupán a helyi szűkös megélhetés minimumát (Bajmócy & Balogh, 2002; Ilcsikné Makra, Bajmócy, & Balogh, 2018). Magyarán a helyben maradó lakosság mobilitásának hiánya egyet jelenthet a település elszigetelődésével, ami az újrastrukturálódó magyar vidéken a hátrányok további területi koncentrációját eredményezi.

A szelektív demográfiai erózió vidéki sajátosságai tovább erősítik ezt a jelenséget, nem csupán a képzett fiatal korosztályok elvándorlása, hanem az elvándorlás nemi arányai miatt is. A vidéki települések migrációs sajátosságát ugyanis a migráció elméletekkel szemben az jelenti, hogy a fiatal nők vesznek benne részt elsősorban (G. Fekete, 2009; Lewis & Ilbery, 1998; Timár & Váradi, 2001). Az eredmény egy maszkulinizálódó, alacsonyabb végzettségű férfi lakossági többséggel jellemezhető, ennél fogva (is) alacsonyabb fertilitást mutató vidéki társadalom lesz. Ugyanakkor a vidéki terekben maradó női társadalom kapcsán a képzetlenebb csoportok elvándorlásával párhuzamosan gyarapodni látszik a női iskolázatlanság, ezáltal a csoport munkaerő-piaci lehetőségei is beszűkülnek (Momsen & Szörényiné Kukorelli, 2002).

Az elzártságot kísérő anyagi- és szociális problémákat gyakran kísérik a falvakban uralkodó deviáns szokások, elsősorban az alkoholizmus, de megjelenik néhány településen a drogfüggőség is. Ezeknek az ismert, negatív egészségügyi hatásaik mellett a legkárosabb hatásuk inkább a szűkös anyagi lehetőségek fokozott igénybevételét jelentik (Uzzoli & Beke, 2018). Ezzel együtt társadalmi megítélésük is rendkívül negatív, ami azonban erősíti elzárt élethelyzetüket (Katalin Lipták, 2010a, 2010b). A deviáns csoportok, mint „vidéki mások” az újrastrukturálódás abszolút veszteseiként értelmezhetők, habár ebben a megfogalmazásban sokkal tágabb körben tartoznak ide az alkohol- és drogfüggők

mellett. Vidéki mások alatt minden olyan vidéken élő társadalmi csoportot érthetünk, ami az itteni átlagos társadalmi csoportoktól eltérő jellemzőkkel bír státuszát, térhasználatát és megítélését figyelembe véve. Az angolszász vidékszociológia ide sorolja a vidéken élő LGBTQ csoportokat, az időseket, a gyerekeket, sőt, néhány esetben a nőket is (Milbourne, 1997). Ezek a csoportok értelemszerűen a magyar vidéken is jelen vannak, legtöbbjük vizsgálata ugyanakkor hazánkban még várat magára, a rurális térben betöltött szerepükről és helyükről keveset tudunk.

Magyarországi értelemben a vidéki mások csoportja akár az anyagilag magasabb presztízsű csoportokat is jelenthetné, a helyi átlagtól való eltérés egy sajátos jelenségét ugyanakkor olyan csoport alkotja inkább, amely nem csupán anyagi, hanem szociokulturális értelemben is eltérő sajátosságokkal bír. A nyugat-európai migránsok megjelenése a magyar vidéken (Kemkers, 2009; E. Kovács, Csité, Oláh, & Bokor, 2004) mára már olyan méreteket öltött, hogy bizonyos speciális esetekben a külföldi lakosság aránya közelíti a magyar lakosságét (alacsonyabb lélekszámú falvak esetében nem is nehezen). A magyar vidéki életet rendhagyó módon befolyásoló társadalmi csoport integrációja bár rendkívül mozaikosnak bizonyul, szerepe az egyes településeken fokozatosan felértékelődik.

A helyi magyar lakosság rászoruló tagjainak a külföldiek sok esetben biztosítanak alkalmi megélhetést a ház körül elvégzendő munkákkal, ami azonban a helyben megrekedő csoportok hosszú távú megélhetését nem segíti elő. Egyfelől olyan fizetésből élnek, amely bár helyi mértékkel magas bevételnek számít, az alapvető élelmiszereken, valamint a közüzemi számlák befizetésén túl másra sokszor nem elég, így mobilitásukat sem növeli feltétlenül. Mindemellett a helyben realizálódó munkalehetőség nem ad további motivációt az ingázásra és ezáltal a távolabb fekvő, de biztosabb anyagi megélhetést nyújtó munkahelyek betöltésére (É. Máté, 2018). Ugyanakkor figyelembe kell vennünk azt a tényt is, hogy ezeknek az embereknek nem csak azért nincs munkahelye, mert nincs megfelelő anyagi eszközük a helyváltoztatásra, hanem mert megfelelő végzettségük sincs, amit ráadásul tetézik a tény, hogy a munkaadók sok esetben diszkriminatív hozzáállást mutatnak a pályázókkal szemben azok külső megjelenése miatt. A külföldi lakosság foglalkoztató szerepe tehát támogatja megélhetésükben a rászorulókat, össztársadalmi értelemben azonban nem segítenek a helyzeten.

A térbeli mobilitást tovább csökkentő és a helyi megélhetést minimálisan biztosítani próbáló foglalkoztatáspolitikai intézkedés a közmunkaprogram (Czirfusz, 2011). Bár a közfoglalkoztatottak alkalmazásának csúcsidőszakán mára túllendült a magyar vidék, ez elsősorban a program irányított szűkítéséből fakad, és kevésbé a program eredeti céljaként megfogalmazott munkaerő-piaci integrációból. Habár a program megítélése rendkívül vitatott napjainkig, vidéki hatásai között kevésbé érezhetőek a pozitív utóhangok (Koós, 2016; Katalin Lipták, 2010b; Virág & Zolnay, 2010). A programban résztvevők mobilitását ugyanis a közfoglalkoztatás két sajátossága is tovább csökkenthette:

- A közfoglalkoztatásban elérhető minimális havi bér kerekítve nettó 54 ezer Ft, ami kiegészülhet amennyiben a közfoglalkoztatott szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezik, illetve a gyermekek után is jár pótlék, összességében az átlagos közmunkásnak minden kiegészítést figyelembe véve sem éri el a havi keresete a 100 ezer Ft-ot (Közfoglalkoztatási Portál). Anyagi helyzete tehát a korábbiaktól nem tér el jelentősen, vagyis mobilitását pénzügyi helyzete nem befolyásolja.

- A közfoglalkoztatottak munkavégzési helye az esetek jelentős hányadában a lakóhely településsel egybeesik. Napi nyolc munkaórájukat tehát abban a települési környezetben végzik el, ami egyébként térbeli hátrányaik jelentős részét is okozza, ráadásul sokszor olyan munkák elvégzésére, amelyek a munkakultúra el-sajátítását leszámítva nem integrálhatók az elsődleges munkaerőpiac által kínált munkahelyeken. Térbeli izolációjuk ezáltal fokozatosan nő a közfoglalkoztatásban töltött idő alatt.

A közfoglalkoztatás mindemellett nem okolható a vidéki népesség helyzetének kizárólagos okozójaként, hiszen már olyan szituációban vezetik be a programot, melyben a vidéken élők mobilitási és anyagi helyzete nem különbözik sokban attól, amit a közfoglalkoztatás csupán elmélyít valamelyest a továbbiakban.

A mobilitás hiányát, valamint bizonyos falvak elszigetelt helyzetét a vidéki települések ingatlanpiaci helyzete is fokozza. A fiatal, munkaképes korúak munkaerő-piaci integrációját elsősorban az segítené elő, ha közelebb tudnának költözni a munkavégzés helyéhez, ennek megvalósításához ugyanakkor egy fontos eszköz hiányzik, mégpedig a megfelelő anyagi háttér. A vidéki népesség jó része saját ingatlannal rendelkezik, ami jó cserealapot képezhetne, de a falusi ingatlanok alacsony árszínvonala mellett, valamint a hely adottságait ismerve már-már eladhatatlanná váltak ezek a házak (Lennert, 2017; E. Nagy, 2014). Még azok is, melyeknek magas eszmei értékük van építészeti örökség jellegük miatt. Az ingatlanárak relatív növekedése sem gyarapította igazán a legerősebb településeken található telkek és házak árszínvonalát, ami azonban az esetleges sikeres eladás után ellehetetleníti, hogy központibb helyen képesek legyenek másik ingatlant vásárolni a költözni vágyók.

Az ingatlanpiac helyzetét megalapozza, illetve az ingatlanpiac adottságaiból adódik is, hogy a rurális terek megtelnek elhagyatott, üresen álló házakkal, amelyek azonban a helyben maradó lakosság helyreprezentációjához rendkívül negatívan járulnak hozzá (Csatári & Farkas, 2006; A. D. Kovács et al., 2015). Szerencsésebb esetekben a korábban emlegetett nyugat-európai beköltözők felvásárolnak néhányat az elhagyatott ingatlanokból, összességében mégis az üresen álló, amortizálódó házak képe ural számos kistépelülést. Nagyobb problémát jelentenek bizonyos értelemben a falvakban a magára hagyott, funkciójukat veszített, korábban gazdasági vagy intézményi szereppel bíró ingatlanok, amelyek gyakran nem az önkormányzatok tulajdonát képezik (Orosz, 2012; Orosz & Pirisi, 2014).

A rurális újrastrukturálódásban átalakuló vidéki társadalmak hátrányai gyakran halmozódnak látszanak, a problémák hátterében ugyanakkor sokszor a településen élők mobilitásának hiánya, a település ebből fakadó elszigeteltsége, izolációja okozza. Mindezek következménye azonban nem csupán a vidéken élők rendkívül negatív lakóhelyképe, hanem a vidéki terek külső megítélésének hanyatlása és a negatív vidékreprezentáció problémákat felerősítő hatása lesz.

4.3. Formális vidékreprezentáció a magyar vidéken

A vidékiségről alkotott képünket Magyarországon meghatározza tehát a tértípushoz köthető szegénység, elmaradottság, munkanélküliség stb., amelyek hozzájárulnak vidéki tereink stigmatizálásához. Rurális településeink külső reprezentációja a közismert

problémák által tehát rendkívül negatív vidékképet fest le, ami ugyanakkor a helyi népesség lakóhely-képét is negatív irányban befolyásolja, rossz fényben láttatja. A magyar vidékreprezentáció gyökereit a 20. század elejétől kereshetjük, amikor megjelenik a kultúrában, elsősorban a szépirodalomban egy népi írói irányzat, amely feldolgozza a magyar vidék hétköznapi problematikáját, sokszor elmaradottságát. Más irodalmi művek ezzel szemben inkább a vidéki idillt idézik meg, mégis a fő csapásirányt azok a művek jelentik ebben az adott időszakban a politikai vezetés által közvetített vidékképet kritizálja, azzal szembehelyezkedik. Mindezek ugyanakkor kiegészülnek a korban már elterjedt etnográfiai leírásokkal, statisztikai adatgyűjtésekből származó elbeszélésekkel, illetve a vármegyék jellemzésekkel, amelyek részletesebb képet adnak a magyar vidékről (Horváth, 2007). A kor sajátosságaiból, valamint a statisztika, mint tudomány jellegéből fakad, hogy ezek a jellemzések elsősorban a nemzet, a nép, mint államalkotó csoport jellemét, sajátosságait, szokásait, jellemvonásait igyekezett leírni, melyekből – a kor szellemével talán elmentésen – inkább a magyar vidéken élő népességről alkotott negatív imázst tapasztalhatjuk (Horváth, 2007).

Napjainkban a formális vidékreprezentáció a nagyobb fogyasztótömegek számára elsősorban televíziós műsorok, filmek formájában jelenik meg. Találkozhatunk a vidéki életet és gazdaságot pozitívan megjelenítő műsorokkal (Házasodna a gazda), de gyakran jelenik meg valamilyen vígjáték karikatúrájaként (A mi kis falunk; Drága örökösök). Előbbi pozitívabb, habár a vidék agrárjellegét erősítő, utóbbi viszont inkább a negatív vidékképet közvetíti a nézők felé, erősítve ezzel a ruralitásról alkotott visszamaradottságot tükröző imázst (Hack & Kiss, 2007). A területi identitás kialakításában fontos szerepet kap egy adott tértípus, régió külső reprezentációja, amelyet többek között a média alakít ki leginkább, ezért a fenti történeti és jelenkori szórakoztató elemek nagy jelentőséggel bírnak (Benedek, 2010; Fehér, 2015). A televíziós műsorok és híradások mellett a napilapokban, újságokban is olykor megjelennek a vidékről írások, ugyanakkor (és ez közös sajátosság a vidék televíziós megjelenésével) ezek elsősorban kulturális vagy közművelődés tárgykörebe tartozó hírek, riportok. Ez összességében a vidék pozitívabb megjelenítését hivatottak képviselni, azonban a sokkal uralkodóbb mozgóképes médium által közvetített vidéképek csak fokozták a Budapest-vidék vagy éppen város-vidék különbségtételt a magyar társadalom reprezentációjában (Csizsák & Kovács, 2002; Hack & Kiss, 2007)

A magyar vidék objektív megítélése minden tényezőt figyelembe véve nem annyira hátrányos, mint ahogy a társadalom vidékképe azt mutatja. Rurális tereink értékét nagymértékben növeli földrajzi adottságaikból származó esztétikai értékük, helyi építészeti sajátosságaik, hagyományaik stb. (K. Halfacree, 2008) A társadalmi-gazdasági válság ellenére is találhatóak tehát olyan értékek, amelyek javíthatnának a tértípus megítélésén, mégis általában a hátrányok kerülnek előtérbe. A „rossz hely” imázs ugyanakkor több komponensű sajátosság, melynek kialakulását az információközlésre használt csatornák szelektív alkalmazása okozza.

Fakad ez egyfelől abból a tényből, hogy a vidéki terekben kevés fontos hírértékkel rendelkező esemény történik. Ennélfogva a média csak ritkán közöl a vidékről bármilyen információt, amelynek a társadalmat is megmozgató tartalma van, ami általában valamilyen negatív, a vidéki bűnözésről vagy mélyszegénységről szóló megjelenés (Csurgó & Megyesi, 2016). A másik problémát az jelenti, hogy a politikai diskurzusban is kevésbé

jelenik meg a vidék, mint célterület, vagy amennyiben előkerül, gyakorta az agrártermeléssel állítják párhuzamba (Halmai et al., 2009). Nem csupán arról van szó, hogy a politika kevés figyelmet fordít erre a területre, hanem inkább arról, hogy mivel jelentős beleszólása ezeknek a társadalmaknak nincs a politikai döntésekbe, a figyelem elterelődik róluk, ráadásul szavazó bázist is kevésbé jelentenek (Csurgó, 2007).

A másik alapját a negatív vidékreprezentációnak Magyarországon az össztársadalmi kommunikáció hiánya jelentheti. Nem valósulnak meg azok a felületek, azok a terek, rendezvények, ahol a vidéki népességnek lehetősége adódna akár közéleti, akár társadalmi szinten is kapcsolatokat építeni és véleményt formálni. Habár a véleményformálás a magyar társadalom egészét tekintve rendkívül gyenge sajátosságunk, a negatív stigmák enyhítéséhez és a sok esetben fontosnak tűnő politikai figyelemhez elengedhetetlen lenne. Más kérdést jelent természetesen, hogy a vidéki közösségek gyakorta nem ismerik fel a kommunikáció jelentőségét saját helyzetük javítása kapcsán.

Ugyanakkor a vidék gyakran válik hivatkozási alappá – mint pozitív, mint negatív értelemben – a politikai mezőben. Ez nem vidék- még csak nem is vidékről szóló politika, hanem inkább csak bizonyos, jellemzően jobboldali értékeket valló politikai közösségek sajátosan kommunikált identitás-elemei. Amíg a rendszerváltás után a demokratikus országgyűlésben még volt, magát eredendően a vidéki emberek képviselőjére hivatottként definiáló párt (FKgP), napjainkra ez már nem mondható el. Ugyanakkor akár a vidéken zajló társadalmi folyamatok által kiváltott félelem és frusztráció (ld. a Jobbik vidék-képe 2010-es évek elején), akár a vidéki értékeknek tulajdonított „nemzeti karakter”¹ fontos elem lehet a politikai kommunikációban. A vidékiség vélt vagy valós elemeinek ilyen jellegű bevonása a politikai kommunikáció mezőjébe azonban inkább akadályozza, mint elősegíti a vidékiségről szóló mélyebb társadalmi diskurzus kialakulását.

A hazai vidékreprezentáció közvetetten ugyan, de számos, a vidék helyzetén javító folyamatot meggátol Magyarországon. Példaként említhetjük a dezurbanizációt, melynek nyugati típusát a vidékiséghez kötött idill, a pozitív vidéki életkép, valamint a városokban gyarapodó számmal jelenlevő középosztály adja, melynek tagjai már képesek a telekommunikációs technológia fejlődésével távmunkával, vagy nagyobb távolság megtételével megtartani jól fizető, városi munkahelyeiket (Enyedi, 2011). Magyarország esetében az urbanizáció folyamatának késleltetett jellege is hozzájárul ahhoz, hogy a dezurbanizáció kevésbé számít jelentős településformáló folyamatnak hazánkban (Bajmócy et al., 2011; Hosszú, 2010), illetve ahhoz is, hogy csupán néhány olyan rurális térség jellemezhető nagyvárosokból érkező pozitív migrációs egyenleggel, ahol az objektív reprezentáció összességében rendkívül pozitív, magyarán a dezurbanizáció folyamata hasonlatos a nyugati típushoz (Bajmócy et al., 2011; Hosszú, 2010). Ugyanakkor sem a városi középosztály, sem a munkahelyek rugalmassága a munkavégzés helyét tekintve nincsenek felkészülve a folyamat tömegessé válásához, mindemellett az sem vonzza mágnesként vidékre a

¹ Ld. pl.: Orbán Viktor: „a magyar férfiember archetípusa a gazda” - https://index.hu/gazdasag/2020/07/09/orban_jozan_videkiekrol_es_a_szerencsetlenkedo_fovarosrol_beszelt_egy_konyvbemutaton/

városokban élő népesség felemelkedő rétegeit, hogy a vidékhez általában a szegénységet és a problémákat kötjük.

Érdeemes a dezurbanizáció azon sajátosságát is kiemelni, ami a poszt-modern értékrend erősödéséhez köthető a nyugati társadalmakban. A poszt-modern átmenetben újra felértékelődnek olyan, a vidékhez köthető romantikus értékek, mint a nyugalom, a biztonság, a természetközeli, egészséges környezet, amelyek további motivációt jelentenek a vidékre költözésben (K. Halfacree, 2007a). Ezzel szemben Magyarországon ez a fajta poszt-modern eszmerendszer gyerekcipőben jár még, figyelembe véve a magyar társadalom modernizálódásának késleltetett sajátosságait a nyugatiakhoz képest (Izd. korábban).

A dezurbanizáció klasszikus formája tehát nem megoldás, feloldani sem képes a vidéki terekben koncentrálódó problémákat, a falvakba költözés hiánya ugyanakkor ismét hozzájárul közvetetten a vidékkép romlásához. Habár a Nyugat-Európából érkező beköltözések értelmezhetők egyfajta rendhagyó dezurbanizációként a magyar vidéki terekben, az előző fejezetben már szóba került, hogy összességében nem változtat jelenlétük a vidék belső struktúráin, leszámítva persze jelenlétüket (É. Máté & Pirisi, 2019).

Nehéz tehát olyan formában láttatni a vidéket a nem ott élők számára, hogy ne a negatív oldalát hangsúlyozzuk. A stigmatizált rurális terek problematikája elsősorban abban rejlik, hogy negatív visszacsatolásokkal erősítik a vidéki települések válságát (Weck & Beißwenger, 2014). Növeli az elvándorlást, vagy ha a mobilis rétegek adott településről már elköltöztek, gátolja újabb csoportok beköltözését. Csökkenti a beruházások számát, vagy egyáltalán lehetőségeit is, de legalábbis rendkívüli módon képes megnehezíteni új vállalkozók, befektetők megjelenését, nem csupán a falvakban, hanem a kisebb központokban is. Ezek csupán kiemelt példák, de a negatív vidékreprezentáció érinti az ingatlanpiacot, a pályázati források rendelkezésre állását, a rendezvényeket stb.

A pályázati sikeresség a fentiek közül olyan mérőszámot jelent, amellyel a vidéki terek külső reprezentációján belül sikerességüket mérhetjük, főként ha nem a ténylegesen elnyert pályázati összegeket hasonlítjuk össze, hanem a rurális településhálózat elemei által elnyert pályázatok számát, illetve az egy főre jutó pályázati összegeket vetjük össze (Pankotay, 2016b; Perger, 2015). A támogatásokból megvalósuló projektek tartós sikeressége ugyanakkor kérdéses, gyakran találkozhatunk a területfejlesztési gyakorlatban magukra hagyott projektekkel, amelyek a támogatási időszak elteltével nem működőképesek. Bizonyos települések esetében viszont a projektek végrehajtása, a támogatások realizálódása a gyakorlatban pozitív irányban hat a településekre (Pankotay, 2016a), például népességcsökkenésük mérséklése, vagy a munkanélküliség arányának csökkentésében. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy számos vidéki terekre fókuszáló fejlesztési program céljai és alapelvei a magyar területfejlesztésben nem valósulnak meg, többek között a demográfiai zsugorodásban „elvesztett” humán erőforrás hiánya, a pénzügyi erőforrások esedékessége, valamint – és nem utolsósorban – a rurális terek negatív reprezentációja miatt (K. Varga, 2011). A pályázati sikeresség tehát egyfelől lehet alapja a pozitív vidékkép kialakulásának, viszont indikátora is ugyanakkor.

Az állam szerepe ezen a területen ismét felértékelődik (vagy inkább felértékelődhetne) új, komplex vidékfejlesztési programjával, a Magyar Falu programmal, ami saját, hazai forrásokból támogatott fejlesztési keretet jelent a vidéki települések számára. Az eddigi pályázati eredmények alapján úgy tűnik, hogy a beruházások fókusza kevésbé

összpontosul az arra igazán rászoruló településekre, míg számos esetben olyan települések váltak kedvezményezetté, ahol sem a népesség demográfiai változása, sem a gazdaság, sem a szociális helyzet nem mutat igazán negatív képet (Finta, 2019). Itt visszakanyarodhatunk ahhoz a gondolathoz, miszerint az állam és annak különböző szervezetei idővel kivonulnak a vidéki terekből. Az állami fejlesztési programok területi szelekciója ismét erre a jelenségre utal, ráadásul ebben az esetben felerősödik a „magára hagyott vidék” képe is, amely a térrepresentáció és az ahhoz szorosan kapcsolódó helyidentitás hanyatlását idézheti elő a társadalom köreiben.

4.4. A rurális újrastrukturálódás hazai sajátosságainak összegzése

A magyar vidék újrastrukturálódásának, vagy átstrukturálódásának (Kovách, 2012) nyugatitól eltérő sajátosságait egyfelől okozták a magyar társadalom általános modernizációjának megkésett trendjei, másfelől – és napjainkra ez talán markánsabb különbségeket eredményezett a nyugat-európai településhálózat sajátosságaival szemben – a poszt-szocialista térfejlődés problematikája (Csurgó et al., 2018; Lennert, 2017). A rurális újrastrukturálódás tendenciái ezzel együtt jelen vannak a magyar vidéken, csupán azok jellege más. Ezeket az eltérő, de a rurális településhálózat belső dinamikája szempontjából nagyon is fontos sajátosságokat emelném ki a fejezet összegzéseként:

- A ruralitásban korábban jelenlévő *találkozási pontok megszűnését* nem követi ezek funkcionális, tartalmi megújulása. Ennek hatása van egyfelől a vidéki társadalmak belső kohéziójára is, amely ezáltal felbomlik, másfelől a vidéki foglalkoztatási helyek megszűnésével az anyagi megélhetés lehetőségei is eltűnnek a rurális terekből. A vidéket érintő strukturális válság tehát nem csupán a gazdasági szereplők hiányának problematikáját veti fel, hanem a társadalmi összetartás és helyidentitás kialakulását is meggátolja.
- A társadalom *fragmentálódása* bár lezajlik, alapját az eltérő mobilitási szint jelenti, ugyanakkor a vidéki társadalom csoportjai közötti különbségeket anyagi háttérükkel például csak alig fejezhetjük ki. *A vidéken élő társadalmak belső struktúráját tehát sokkal hangsúlyosabban határozza meg eltérő mobilitásuk*, mint Nyugat-Európában, ahol a magasabb mobilitáshoz jóval magasabb anyagi megélhetés társul. Magyarország esetében gyakori, hogy a magas mobilitás éppen csak annyival jelent magasabb anyagi státuszt, hogy az ingázás költségeit fedezhetővé teszik. De a hétköznapiakban, szabadidőben, rekreációs tevékenységekre felhasználható anyagi tartalékok emellett nem lesznek magasabbak az alacsony mobilitással jellemezhető, helyi forrásokból megélő csoportokhoz képest. Legnagyobb szakadékot a Nyugat-európai háttérű be-költözők és a helyi lakosság státuszai között tapasztalhatjuk, ami ugyanakkor az újrastrukturálódó vidék egy sajátos, rendhagyó eleme Magyarországon.
- *Bizonyos részfolyamatok*, úgy mint a *dezurbanizáció* klasszikus, posztmodern értékrendhez köthető folyamatának, vagy a „*vidéki mások*” csoport határozott kialakulásának *hiánya*. Mindez visszaköthető a magyar társadalom poszt-modern értékrendszerének hiányához és a vidéken ma is uralkodó erős, tradicionális értékeihez, legfontosabb hatása mindemellett az, hogy az újrastrukturálódás társadalmi differenciálódási

folyamatait Magyarországon inkább egyfajta társadalmi hanyatlási folyamattá torzítja.

- *A társadalom és a gazdaság hátrányos helyzete*, illetőleg a vidéki folyamatokat általánosan megalapozó *demográfiai zsugorodás* és annak minden infrastrukturális hatása erős negatív vidékképet alakítanak ki a magyar társadalomban. A vidékhez kötött negatív stigmák felerősítik a tértípushoz köthető hátrányokat, a *zsugorodási spirálhoz* hasonló módon. Habár a negatív vidékkép kialakulása a rurális újrastrukturálódás általános elméletében is rögzített sajátosság, a nyugati társadalmakban ez felhígul a politikai diskurzus eltérő tendenciáival és a vidéki terekben élők kedvezőbb anyagi helyzetével is.

Az újrastrukturálódó magyar vidék területi hátrányainak, a társadalmi differenciálódás sajátos, alacsony mobilitással jellemezhető tendenciáinak és a gazdaság alrendszerének hiányos jelenlétének eredménye, *hogy bizonyos települések esetében nem csupán az ott élők egy szűkebb csoportjának immobilitásáról beszélhetünk, hanem gyakran a települések közel teljes lakosságának izolálódásáról*. Az alacsony mobilitás nem csupán az anyagi helyzetre vezethető vissza, fontos szerepet kap visszakanyarodva a különböző funkciójú (közösségformáló, munkavégzési, kereskedelmi, rekreációs stb.) helyek eltűnése is.

A rurális újrastrukturálódás magyarországi esete tehát sajátos, funkcióhiányos tereket hagy maga után, ahol a társadalom alacsony mobilitása jellemző. Mindez feltételezhetjük, hogy együtt jár a településközi kapcsolatok számának csökkenésével, tartalmuk átalakulásával. A vidéki településhálózat belső hálózatainak felbomlása ugyanakkor egy olyan elméleti problémát vethet fel, ami hosszú távon befolyásolhatja a rurális települések fejlődését.

5. A vidéki településhálózat perforálódása

5.1. A perforálódó településhálózat koncepciója

A rurális újrastrukturálódás magyarországi sajátosságai közül főként azokat a térszerkezeti problémákat emeltük ki, amelyek a vidéki társadalmak térhasználatára gyakorolnak jelentősebb, sok esetben negatív hatást. Ennek csupán egy aspektusa a vidéki társadalmak marginalizációja, ami jól fejezi ki a népesség elszigetelődését a rurális térben, ugyanakkor főként erre a problémára fókuszál (Paul Cloke et al., 1995; Markuszewska, 2015; E. Nagy et al., 2015).

A vidéki településhálózat belső- és külső kapcsolatrendszerének felbomlása, eróziója az újrastrukturálódás folyamatában egy elméleti problémát sejtet, aminek ugyanakkor számos, a hétköznapi vidéki térhasználatban megmutatkozó problémája van. *A folyamatot a településhálózat perforálódásaként értelmezhetjük, ami utal a településhálózat és így a vidéki térségek koherenciájának felbomlására, valamint a településhálózatban kiemeltebb szerepet betöltő központi fekvésű településektől történő távolodásra, azok vonzáskörzetéből történő kiszakadásra is.* A perforáció tehát inkább egy folyamatot jelent, ami a vidéki települések egy részének elszigetelődésén túl a *térség kohézióját bontja meg*, melynek következtében a falusi népesség egy része a különböző interakciókból kizáródik, a falvak ezáltal izolálódnak, informális kapcsolataik leépülnek.

A perforáció kifejezést a társadalomföldrajzi kutatásokban először a városzsugorodás vizsgálata során alkalmazták, ahol a perforált város koncepciója a zsugorodó városok belső (főként barna mezővé váló) negyedei, terei szakadtak ki a térszerkezetből (Bontje, 2005; Florentin, 2010; Rink & Siemund, 2016; Rößler & Westphal, 2008). A fogalom településföldrajzi jelentéstartalmát tehát a kiszakadás, az elszigetelődés, a térszerkezetből történő kiesés jelentette. *Vitatható, hogy ez a városi terekben leírt, leginkább infrastruktúrális és fizikai dimenziókban értendő fogalom mennyiben helyezhető át a vidéki térségek átalakulásának értelmezési mezőjébe.* A jelenség esszenciáját, vagyis a térszerkezetből történő kiszakadást a regionális tudományban is alkalmazták, ahol nem kifejezetten perforációként írják le a regionális hálózatokból történő kirekedést, főbb sajátosságaiban mégis több ponton kapcsolódik a koncepcióhoz, amelyet a jelen kutatás előzményeiben statisztikai adatokkal igyekeztünk is bemutatni (Fehér, 2015; Fleischer, 2001; É. Máté, 2017; J. Tóth, 2004). Habár a regionális hálózatok felszakadozása jól kimutatható jelenségnek bizonyult, elsősorban a gazdasági- és munkaerőpiaci kapcsolatrendszerek átalakulását rejtette magában, a társadalom differenciálódásához és ezáltal a társadalmi tér átalakulásához már kevésbé szolgált inputokkal.

A vidéki térségekbe átültetett perforáció fogalom következő kihívását az jelentette, hogy milyen értelemben szakadhat fel a tér, miben értelmezhető ez a sajátos, elméleti folyamat. A kérdés kulcsát főként a tértermelés elmélete adja, ahol a fizikai környezet csupán a társadalmilag produkált koncepcionális terek és helyek leképezéséből áll, utóbbiaknak természetesen fizikai keretet ad, viszont a valós térfolyamatok a társadalom téralkotó tevékenységéből, gyakorlataiból állnak össze (Lefebvre, 1991). A rurális újrastrukturálódás folyamata ezzel összhangban nem más, mint a vidéki társadalmak differenciálódó térhasználatából fakadó, új típusú terek létrehozását leíró folyamata, illetve ezek

kapcsolatrendszerének átalakulását magába foglaló rendszere (Marsden et al., 1990). A korábbi fejezetekben feltárt, újrastrukturálódáshoz kapcsolódó jelenségek magyarországi esete ugyanakkor elsősorban azt mutatta, hogy a vidéki településhálózat ilyen formájú átalakulása bizonyos társadalmi csoportok tereinek beszűkülését eredményezi, amelyet a térszerkezetből történő kiszakadásként értelmezhetünk. Ilyen módon a településhálózat perforációja olyan módon válhat a rurális újrastrukturálódás folyamatainak egy sajátos eredményévé, hogy térben bezáródó, elszigetelődő csoportokat és településeket hozhat létre.

A kutatásban tehát egy olyan, főként a vidéki településhálózatot érintő folyamatot vizsgáltunk, amely a települések közti kapcsolatok felbomlását eredményezi. Értelmezésünk szerint *a perforálódó településhálózat a rurális terek újrastrukturálódásának egy olyan aspektusa, amelyben a településeken belüli és a települések közötti kapcsolatok jelleükben és sajátosságaikban átalakulnak, összességében megritkulnak, és amelyben a multilaterálissá váló helyi társadalmak egy adott szegmense a településekre bezáródik, térbeli gyakorlataik nem terjednek túl lakóhelyük határain.* Magyarán az újrastrukturálódásban kialakuló multilaterális vidéki tér sajátos problematikáját az egyes társadalmi terek kapcsolódási pontjainak megritkulása, eltűnése jelenti, ami bizonyos csoportok esetében akár a lakóhelyi kapcsolatok beszűkülését és ezáltal szociális izolációját is eredményezheti. Ezáltal a perforálódó térben élő társadalom már nem termel a lokalitáson túlmutató tereket, térhasználata beszűkül, ami ugyanakkor több települési érintettség esetén egy a kohéziójában megbomlott térszerkezetet okozhat.

A perforáció koncepciója mindemellett nem feltétlenül jelenti az egyes települések teljes bezáródását, sőt, a kisebb falvak funkcionális kiüresedése erősebb kapcsolatot sejtet a térségi központokkal, amelyek centralizálják a lakófunkción túli alapszolgáltatásokat. Ez a *dependens viszony* ugyanakkor felemészti a hanyatló társadalmi csoportok amúgy is szűkös erőforrásait, amelyeket a kapcsolattartás érdekében használnak fel kényszerű feladataik elvégzésére. Ez azt is jelenti, hogy a központoktól való jelentős függés az érzékelt tér szegmensét *negatív térimázzsal* tölti fel, melynek következtében az érintett vidéki csoportok elszigetelődése mentális szinten fokozódik. *A központoktól való függés ezáltal a perforálódó településhálózat olyan aspektusává válik, amelyben a kapcsolattartás mentális képe negatív értékekkel párosul, ami a településközi kapcsolatokat meggyengíti, ezáltal a hálózatok intenzitását is csökkenti.* Emellett a központok által szervezett szolgáltatások elérése közben felhasznált anyagi erőforrások folytonos csökkenésével az informális településközi kapcsolattartás is visszaszorul, ami nem csupán a központtal, hanem a térségben és a térségen kívül található egyéb településekkel folytatott interakciók száma is korlátossá válik.

5.2. A dolgozat céljai és hipotézisei

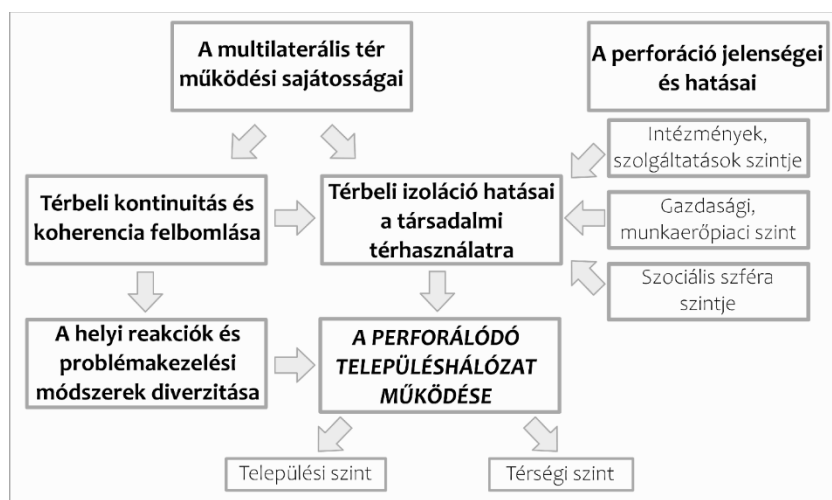
A rurális újrastrukturálódás magyarországi folyamatainak egy sajátos, negatív kimenetelként értelmezhető tehát a vidéki településhálózat perforálódása, ami a települések kapcsolatrendszerének szélsőséges átalakulásához vezet. A kutatás során ennek az elméleti koncepciónak az igazolására, sajátosságainak feltárására és értékelésére vállalkoztam. A dolgozat hipotézisei ennek megfelelően olyan kérdéseket tartalmaznak, amelyek

kutatásával kísérletet tettem arra, hogy a perforálódó településhálózat jelenségeit, mint a rurális újrastrukturálódás egy lehetséges, poszt-szocialista kimenetelének problematikáját igazolhassam.

A dolgozat hipotézisei ennek megfelelően két főbb csoportot képeznek. Egyfelől fókuszálnak a perforáció elméleti aspektusainak feltárására, empirikus bizonyítására, másik részük viszont már sokkal inkább a részfolyamatokra, a perforáció hatásaira és helyi szinten kiváltott reakciókra összpontosít.

- (1) *A rurális újrastrukturálódás által létrehozott multilaterális vidéki tér belső és külső kapcsolódási pontjai megritkulnak, hiányoznak, ennek következtében az egyes társadalmi csoportok tértermelési gyakorlata főként a lakóhelyre korlátozódik.* A vidéki településeken differenciálódó társadalmi csoportok interakciója ennek hatására gyakran még a lakóhely fizikai környezetében is egyre szűkösebbé válik. Míg a magasabb mobilitású társadalmi csoportok térhasználatában felfedezhető egy nagyobb térbeli kiterjedés, addig ugyan ezen települések immobilis csoportjai ezekből kieshetnek. A perforálódó településhálózatban ennek következtében már nem az egyes települések jelentik a térhasználat alapegységét, hanem az egyes társadalmi csoportok által produkált többszintű terek egyidejű, de eltérő használata. Mindezzel együtt jár a vidéki népesség anyagi- és fizikai erőforrásainak szűkössé válása, ami meggátolja a településközi formális és informális kapcsolattartást. Emellett a vidéki térségekben korábban működő, erősebb kapcsolódást biztosító ellátórendszerek egységei, szolgáltatások és intézmények centralizálódása szintén visszavezethető azok fenntartásának anyagi korlátaira. A funkciók térbeli koncentrációja ugyanakkor ellehetetleníti elérésüket is, így a munkavállalás, a kereskedelem vagy egyéb, anyagi eszközöket teremtő tevékenység is áldozatául esik a térszerkezet belső átalakulásának és súlyponteltolódásának, ami egy negatív körforgás csapdájába ejti a vidéken élőket.
- (2) *Az újrastrukturálódásban funkcionálisan kiüresedő falvak központi településekkel kialakított kapcsolatai dependens állapotot eredményeznek, melynek hatására a kapcsolatok minősége hanyatlásnak indul, intenzitásuk csökken.* A központokban összpontosuló funkciók elérése ezáltal egyfajta kényszerré válik a lokális településhálózatokban, ami viszont egy rendkívül negatív mentális tér-képet eredményez a falusi népesség térrepresentációjában. Ez a hatás viszont azzal szemben, hogy erősebb belső kötések alakítana ki a mikrocentrumokkal, inkább növekvő mentális távolságot eredményez a térségen belül, ami fokozza a perforáció folyamatát.
- (3) *A perforációnak több szintje különíthető el aszerint, hogy a fizikailag elszigetelődő társadalmi csoportok mentális képét milyen mértékben formálja a településközi kapcsolatok eróziója térségi szinten.* A településhálózat perforálódása nem értelmezhető csupán annak megélt térkapcsolatainak keresztül, magyaráz az elszigetelődés fizikai korlátai csupán egy aspektusát mutatják a folyamatnak. A perforálódás részfolyamatai megkülönböztethetők érintettség szempontjából, a perforálódás mentális korlátjainak szintjén, illetve egy az elszigeteltséggel tudatosan szembe néző attitűd szerint is. Ezek megnyilvánulnak mind társadalmi, mind gazdasági, mint az intézményi ellátás szféráin belül is. Tehát a perforáció folyamata összhangban a kialakuló multilaterális vidéki tér koncepciójával egy többszintű vidéki térszerkezetet eredményezhet.

- (4) *A településhálózat perforálódása során az izolált települések térbeli koncentrációja figyelhető meg. A perforálódás, mivel a vidéki településhálózatot érintő folyamatról van szó, nem értelmezhető csupán egy-egy település kapcsán. Amennyiben a települések közötti kapcsolatok eróziója érint egy falut, úgy a vele kapcsolatban álló vagy hozzá kapcsolódó települések külső hálózatai is ritkulni fognak, vagyis összekötöttségük egymással, de a többi településsel is egyaránt csökkenni fog. A jelenség térbeli koncentrációjának háttérében álló másik indok pedig az, hogy a hasonlóan hátrányos adottságokkal (társadalmi, gazdasági, intézményi stb.) rendelkező települések térségen belüli pozíciója hasonlóan alakul.*
- (5) *A perforálódó településhálózat elemei és szereplői eltérő probléma-érzékeléssel és -kezeléssel lépnek fel a folyamat által támasztott kihívásokkal szemben. A településközi kapcsolatok felbomlásában létrejövő zárt társadalmi terekben a lakosság gyakorta válik passzív szereplővé, habár a térformálásban közvetetten vagy közvetlenül, de részt vesz, mondhatni a térség belső folyamataira – eszközei hiányában – nincs jelentősebb hatása. A falvakat érintő kihívások felismerése és kezelése így a települési vezetők és térségi szereplők feladatává válik, azonban a társadalom bevonása és mobilizálása nélkül a perforáció hatásai erősödhetnek. Ráadásul a vidéki települések multilaterális jellege a közösségformálás és a társadalmi konszenzus lehetőségeit is beszűkíti az interakciók hiánya miatt. Feltételezhetjük, hogy ebből fakadóan az egyes települések reakciója és attitűdje sajátos irányokba mutathat, ami kihat a tervezési folyamatokra és a beavatkozások jellegére is.*

4. ábra: A dolgozat célrendszere a hipotézisek fő elméleti téglái alapján
 Forrás: a szerző szerkesztése

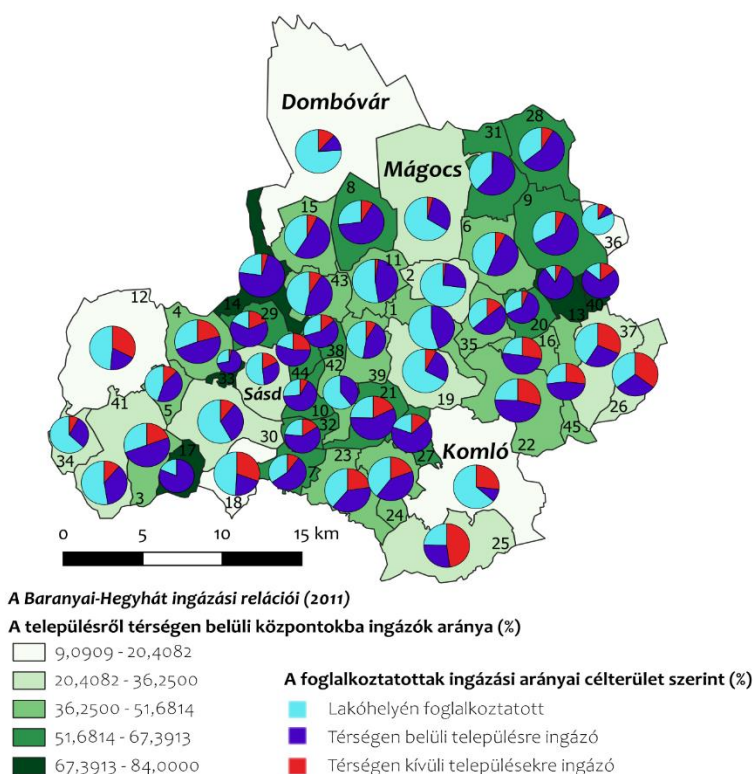
A dolgozat céljai a fent bemutatott hipotézisekhez igazodva elsősorban a perforálódó településhálózat jellegének, folyamatainak feltárását, a perforáció szintjeinek és tereinek meghatározását, a települési- és térségi szintű problémakezelési módok és sajátosságok elemzését képezik. Cél mindezen túl az is, hogy a vidéki településhálózat különböző szféráinak érintettségét, szerepét és a perforálódás rájuk gyakorolt hatását feltárjam, a különböző funkcionális hálózatok perforálódását elemezzem. Ezek az intézményhálózat, a gazdasági- és munkaerőpiaci rendszerek, illetve a szociális és társadalmi szféra működési

sajátosságait jelentik. A célok egy további elemét mindezen folyamatok földrajzi eloszlásának bemutatása és értékelése jelenti, vagyis a perforálódó településhálózatok megközelítő térbeli meghatározását és lehatárolását, valamint azok belső földrajzi sajátosságainak bemutatását tűztük ki célként.

6. A kutatás mintaterületei

A dolgozatban megfogalmazott hipotézisek igazolása érdekében statisztikai és empirikus eszközöket egyaránt alkalmaztunk (lásd részletesebben később). Míg a statisztikai adatok elemzése Magyarország teljes településhálózatára kiterjedt, az empirikus vizsgálat végrehajtásához egy, az elméleti bevezetőben bemutatott fogalmi rendszernek megfelelő rurális térséget igyekeztünk keresni. Így esett a választásunk a Baranyai-Hegyhát mintaterületére, amelynek pontos meghatározásához szekunder adatelemzést alkalmaztunk, elsősorban a 2011-es ingázási relációk feltárásával. Az empirikus vizsgálat kérdőíves mintájához szükségesnek tartottuk egy kontroll minta gyűjtését is, ami igazolhatja a módszer alkalmazhatóságát más rurális területeken is. Így esett a választásunk a tágabb értelemben vett tabi járás és a Koppány-völgye térségére, amelyet a dolgozatban tabi kontrollterületként hivatkozunk.

6.1 A kutatási- és kontrollterület kiválasztásának módja

5. ábra - A Baranyai-Hegyhát településeinek ingázási relációi
 Forrás: a KSH 2011-es népszámlálási adatai alapján a szerző szerkesztése²

A Baranyai-Hegyhát kutatási terület kiválasztása kapcsán elsősorban a statisztikai elemzések eredményeit alkalmaztuk, ahol egy jól körülhatárolható, magyarországi viszonylatban klasszikusnak mondható vidéki térséget kerestünk, ami jól mutatja a perforálódás

² A Baranyai-Hegyhát bemutatását, illetve a későbbi fejezetekben az empirikus eredmények illusztrálását szolgáló térképeken számokkal kódoltuk az egyes településeket. A térképi kódolást a 4. Melléklet tartalmazza.

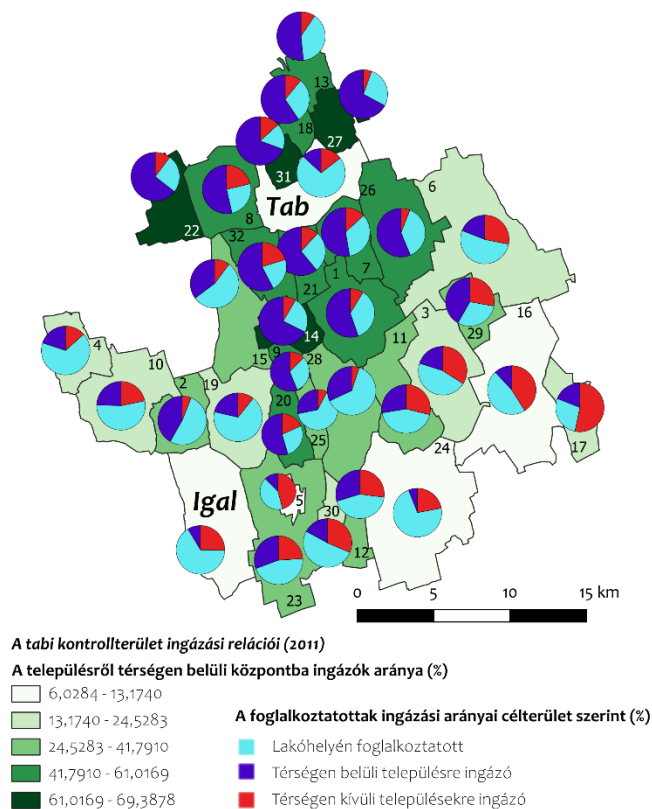
jeleit a szekunder adatok alapján. Ez a térség egy belső periféria, ami az ingázási vonzásdimenziók tekintetében a nagyobb városok vonzáskörzeteinek peremén található (Nemes Nagy, 1996). A pontos mintavételi terület meghatározásához szintén az ingázási adatokat alkalmaztuk korábbi vizsgálataink során is, ahol az ingázási központokat a térségben található négy kisváros, Komló, Dombóvár, Sásd és Mágocs viszonylatában elemeztük (Alpek & Máté, 2018). Ez, valamint a témában vizsgált egyéb eredmények alapján a Baranyai-Hegyhát térsége egy, a belső kapcsolathálózatát figyelembe véve rendkívül zárt, komplex ingázási terület (Pénzes et al., 2014), melynek határai észak-nyugati területét leszámítva egybeesnek a Hegyháti- és Komlói járás igazgatási területével (5. ábra). Az empirikus kutatást mindezzel együtt nem terjesztettük ki a mintaterület kisvárosaira, amelyek bár a rurális térszerkezet részeként értelmezhetők, a falvakkal való összehasonlításuk a perforáció kontextusában torzította volna a mintát, különösen a nagyobb lélekszámú városok esetében. Elsősorban városi jellegűből fakadó eltérő társadalmi státuszok okozott volna nehézségeket, amiből magasabb mobilitási szinteket feltételeztünk. Ugyanakkor az empirikus vizsgálat vállalkozói mélyinterjúi már kifejezetten a kisvárosokban készültek, mivel a térségi munkaerőpiac egyértelmű csomópontjai ezek a települések.

A Baranyai-Hegyhát ingázási relációiból jól látható, hogy a térség aktív népességéből a foglalkoztatottak elhanyagolható arányban ingáznak a térségen kívül található településekre (ksh.hu, 2011). A legezártaabb falvak esetében mindemellett a helyben foglalkoztatottak aránya lehet szembetűnő, jóllehet az egyes településeken lakó foglalkoztatottak száma sok esetben a 30 főt sem éri el (Kisbeszterce (17), Ág (1), Szárász (36)), a mobilitás korlátozott jellege a térség mikroközpontjait is jelentős mértékben érinti (Mindszentgödisa (30), Vásárosdombó (43), Egyházaskozár (9)).

Az empirikus vizsgálat kérdőíves mintavételének kontroll területét Tab tágabban értelmezett vonzáskörzete, a Tabi járás és a Koppány-völgye jelentette. A terület kiválasztását a Baranyai-Hegyháthoz hasonlóan az ingázási relációk határozták meg elsősorban, emellett a mintaterülethez hasonló, jól körülhatárolható rurális térséget kerestünk. A terület egy belső periféria, melynek határait az ingázási relációk (6. ábra), valamint a releváns szakirodalom alapján határoltuk le (Pénzes et al., 2014). Ezek alapján jól láthatóvá vált, hogy a terület zártságát a gazdaságilag jelentősebb központoktól elszigetelt településállomány alkotja. Meghatározó térkapcsolatait a helyi kisvárosok, Tab, Igal, valamint a térség keleti peremén található Tamási körvonalazzák, a települések foglalkoztatásának jelentős részét az ezeken a helyeken működő egy-egy ipari üzem (Pek-Snack, Igal; Flex - korábban: Flextronics-, Tab; Philips, Tamási) fedi le. Közigazgatásilag már nem ennyire koherens, habár jelentősebb részét a Tabi járás teszi ki, délnyugati települései már a Kaposvári járáshoz, a terület nyugati részén található falvak pedig a Tamási járáshoz tartoznak.

A Tabi kontrollterület ingázási relációi, hasonlóan a Baranyai-Hegyhát településeihez, leginkább a térségen belüli központokra mutató munkaerő-piaci vektorokkal írható le. A települések aktív népességének ingázó foglalkoztatottjai javarészt a lakóhelyükön, vagy a térség egy központjában dolgoznak, jelentősebb kiingázás csak a térség keleti peremén található (Pári (17), Újireg (29), Nagykönyi (16)), azonban ezekben az esetekben a

beingázási központ elsősorban Tamási, a kisvároson túl már kevésbé mutatható ki ingázási tevékenység a vizsgált településekről (ksh.hu, 2011).

6. ábra - A tabi kontrollterület településeinek ingázási relációi
 Forrás: a KSH 2011-es népszámlálási adatai alapján a szerző szerkesztése³

6.2. A Baranyai-Hegyhát és a Külső-Somogy társadalomföldrajzi kutatási előzményei

A dolgozat empirikus vizsgálatának kutatási területeit a Baranya megye, Somogy megye és Tolna megye hármashatárán található Baranyai-Hegyhát, valamint a Külső-Somogyban található, tágabb értelemben vett Koppány-völgy jelentették, ami Somogy- és Tolna megye határán fekszik. A két terület kutatási előzményeivel kapcsolatos általános megállapításunk, hogy aránylag kevés munka született ezekről a helyekről, gyakran más területre fókuszáló tanulmányok érintették csak bizonyos részüket. Emellett a vizsgálatba bevont térségeken található településekről készült írások sok esetben helyi monográfiák, településtörténeti írások, vagy néprajzi fókuszú vizsgálatok, a földrajzi megközelítést tartalmazó kutatások száma emiatt is alacsonyabbnak tűnhet.

A Baranyai-Hegyhát tájtörténetéről és helyrajzáról viszonylag sok munkát gyűjthetünk össze, amelyek sok esetben kapcsolódnak leginkább a táji sajátosságok leírásához, illetve a kulturális táj történetéhez, néprajzához (Andrásfalvy, 1973; Gábrriel, 1973; L.

³ A tabi kontrollterület bemutatását, illetve a későbbi fejezetekben az empirikus eredmények illusztrálását szolgáló térképeken számokkal kódoltuk az egyes településeket. A térképi kódolást az 5. Melléklet tartalmazza.

Kolta, 1991; G. Máté, 2008; Vonyó, 2002), ezzel szemben a tabi kontrollterületről már kevésbé találunk hasonló írásokat, ami pedig rendelkezésre áll leginkább tájleíró jellegű munka (Magyar, 1982; Szilárd, 1962). Mindezek háttérében leginkább az a tény állhat, hogy míg a Baranyai-Hegyhát néprajzi- és kulturális értelemben is egységes tájként értelmezhető volt a múltban és napjainkban is, ami szorosán összefonódott ráadásul hagyományait és jellegét tekintve a völgyeségi településekkel. Ezzel szemben a tabi komplex vonzáskörzet, amelyet kutatásunkban vizsgálunk egyfelől nem képezett a szakirodalom elemzése alapján kulturálisan egységes tájat.

A két mintaterületre jellemző földrajzi fókuszú vizsgálatok egyik egységét képezik az államszocialista évek társadalomföldrajzi kutatásaira jellemző gazdaságföldrajzi elemzések, amik elsősorban a gazdasági körzetesítés, rajonírozás alapjait igyekeztek lefektetni (Bona, 1962; Gertig, 1962; J. Kolta, 1954). Habár a Baranyai-Hegyhát esetében a Mecseki Szénbányákhoz köthetően készültek erre vonatkozó tanulmányok (Rúzsás, 1972) és szociográfiák (Moldova, 1972)⁴, a térség mezőgazdasági potenciáljára (a korszellemnek részben megfelelő módon) kevesebb figyelem jutott, holott az államszocializmus éveiben ez az ágazat meghatározó maradt, főként a térség északi peremén található, sváb múltú falvak esetében. A tabi kontrollterület esetében néhány, a térséget részben érintő gazdasági munka csak bepillantást ad a térség jellegéről, viszont mélyebb, részletesebb kép ezek alapján kevésbé áll össze, ugyanakkor a jelenlegi táji sajátosságokból és termelési hagyományokból kiindulva a terület gazdasági múltja hasonlatos a Baranyai-Hegyhátéhoz.

A településföldrajzi kutatások száma jelentette a legmarkánsabb választóvonalat a két terület kutatástörténetében, ugyanis míg a Baranyai-Hegyhát esetében jelen voltak a településeket, elsősorban az aprófalvakat vizsgáló publikációk (K. Farkas, 1979; J. Kolta, 1979; Lovász, 1979), a tabi térségben alig találunk hasonlókat, azok is leginkább (hasonlóan a tájtörténeti és néprajzi kutatásokhoz) egy-egy másik lokáció vizsgálata során kerül annak peremére (Á. Borsos, 2018). Külön kezelhetők ugyanakkor a települési monográfiák, amelyek mindkét területen előfordulnak, egy-egy település múltjára és jelenére fókuszálnak, valamint az egy-egy falu mélyfúrás jellegű vizsgálatából születő tanulmányok is ide sorolhatók (Hertelendi, 1968; Lesz, 2009; Marek, 2003; Ódor, 2001; S. Szabó, 2010). Egy másik csoportját képezhetik a településföldrajzi kutatásoknak a vizsgált térségekben a központokat vizsgáló írások, amelyek a Baranyai-Hegyhát esetében négy (Komló, Dombóvár, Sásd, Mágocs), a tabi kontrollterület esetében pedig kettő kisvárost (Tab, Igal) jelenítenek. A forráselemzés ugyanakkor hasonló eredményeket tárt fel a központkutatással kapcsolatban, mint a korábbi témák esetében: a Baranyai-Hegyháton valamivel több, a tabi kontrolltérsgben kevesebb munka született, amelyek ugyanakkor jellemzően mindkét esetben a térségekben lezajló várossá nyilvánításokhoz köthető (Csiszár, 2019; G. Molnár, 2010; T. Németh & Vörös, 2010).

⁴ Moldova György Tisztelet Komlónak c. írása egy „Magyarország felfedezése” címet képviselő monográfia sorozat eleme, ami sajátosan fedi fel egy még gyerekcipőben járó szocialista város felemelkedésének gyökereit és leginkább a bányászlét sajátosságait. A kutatás szempontjából is érdekes műnek bizonyult, mivel nem csupán a komlói lakosságra és bányászokra fókuszált, hanem néhány környező (és így a kutatás mintaterületéhez tartozó) település akkori helyzetét, sajátosságait is bemutatja.

Habár mindkét terület (közülük is leginkább a Baranyai-Hegyhát) sajátossága a sváb múlt, az ebben a témában született írások száma aránylag kicsi, azok is leginkább a második világháborút követő kitelepítésekkel foglalkoznak (Andrásfalvy, 1978; Bottlik, 2001). A két területre napjainkban is jellemző népcsoportot a roma közösségek jelentik, a velük kapcsolatos kutatások ugyanakkor leginkább szociális fókusszal, vagy valamilyen felzárkóztató program sajátosságaival kapcsolatosak inkább (Beck & Cserti Csapó, 2012; Bogdán, 2015; J. Boros, Árvai, Székely, & Németh, 2009; Eszter Molnár & Fehér, 2013)

Külön csoportba sorolhatók azok a vizsgálatok, amik egyfelől a rendszerváltást követően születtek meg a térségek településeiről, másrésztől vagy valamilyen speciális fejlődési pályát, sajátosságot járnak körbe, vagy éppen annak ellenkezőjét, bizonyos települések vagy településcsoportok hanyatlását, elszegényedését. A fejlődési pályákat fejlesztési és tervezési megközelítéssel vizsgáló írások itt is a Baranyai-Hegyhát némely településére jellemzők (Major, 2000; Szijártó & Vidák, 2012), közülük kiemelhető Alsómocsolád esete és a róla született írások (Dicső, 2017). A tabi kontrollterület esetében leginkább olyan vizsgálatokkal találkozhatunk, amelyek valamilyen fejlesztési program tapasztalatait foglalják össze, arról adnak számot, például Iregszemcse felnőttképzési programjáról (Szafner, 2019). Sokkal inkább jellemző azonban a hanyatlással, zsugorodással, elszigetelődéssel kapcsolatos vizsgálatok előfordulása mindkét területen. A legtöbb írás központi kérdésköre a demográfiai zsugorodást járja körül, emellett a közigazgatási-, szakhatósági- és önkormányzati működés nehézségeit, problematikáját (Dorgai, 1991; Gelencsér, Vona, & Centeri, 2012; S. Szabó, 2011).

A dolgozat empirikus vizsgálatához kiválasztott térségek kutatási előzményei tehát javarészt szövevényesek, néhány témát érintenek, a településföldrajzi kutatások ugyanakkor kis számban fordulnak csupán elő, azok is leginkább a demográfiai folyamatokat, vagy az igazgatási sajátosságokat tárják fel. Emiatt a két térség bemutatása során (ls. a módszertani fejezetben) a statisztikai adatokra támaszkodtunk, illetve más, nagyobb területi egységeket lefedő írások, vizsgálatok eredményeire.

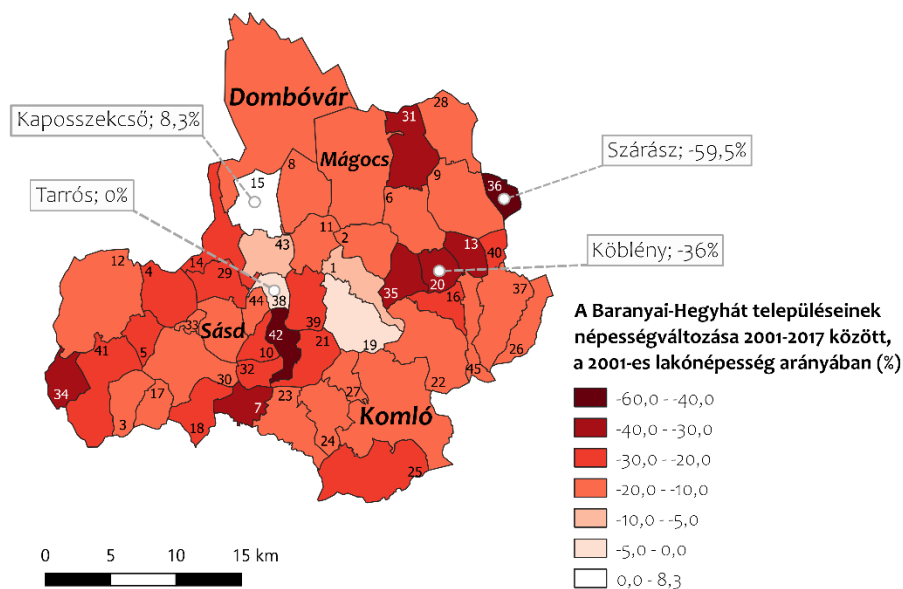
6.3. A Baranyai-Hegyhát néhány sajátossága

A mintaterület kiválasztását követően, de a kérdőíves felmérést megelőzve szekunder statisztikai adatok segítségével igyekeztünk a Baranyai-Hegyhát településállományának néhány sajátosságát meghatározni a terület alaposabb megismerése érdekében. A vizsgálatok fókuszát elsősorban a demográfiai sajátosságok képezték, de megvizsgáltuk a térség foglalkoztatási jellegzetességeit, valamint az iskolai végzettség jellemzőit is a területen.

A Baranyai-Hegyhát lakosságának zsugorodása már a 20. század elejétől megfigyelhető folyamat volt, legintenzívebben azonban a második világháború utáni kitelepítések voltak hatással a térség demográfiai folyamataira, mivel a terület egy hagyományosan németek, gyakori bár pontatlan elnevezéssel svábok által lakott vidék (G. Máté, 2013). A sváb családokra jellemző egykezés következtében tehát látható volt már az évszázad elején némi zsugorodás, például Mágocs, Egyházaskozár vagy Bikal esetében. A népességcsökkenés drasztikus momentuma a németek kitelepítéséhez köthető, amikor bizonyos hegyháti falvak lakossága kevesebb, mint a felére csökkent (Kaposi, 2017; G. Máté, 2013). Ez a zsugorodás részben azért is volt jelentős, mert a térségben belüli

centrumkezdemények, az urbanizáció (kezdetei) jeleit mutató települések nem voltak képesek valódi várossá fejlődni – részben Komló „mesterséges” a demográfiai erőforrásokat elszívó fejlődése miatt sem (Gábor Pirisi, 2017)

A Hegyhát demográfiai átalakulása azonban közel sem ért ezzel véget, a zsugorodás sok helyen főként a szocialista gazdasági rendszer kialakításával és a munkahelyek centralizációjával indul meg. Ezen a területen utóbbi hatásai főként a komlói és pécsi szénbányák bővítésével, új tárnák nyitásával függ össze (valamint tágabb értelemben a két város urbanizációjával), habár sokáig inkább az ingázó életmód jellemezte a munkásokat, előbb-utóbb a városokba költöztek. Nem állítható ugyanakkor, hogy ez kizárólag az ipar térnyerésének hozadéka lenne, ahogy az sem, hogy a települések mezőgazdasági termelésének visszaesése okozta, hiszen számos esetben (Mágocs, Mindszentgodisa, Mekényes, Szalattanak stb.) a termőföldek kiváló minőségének köszönhetően a termelészövetkezetek és így a mezőgazdaság is virágzásnak (Rúzsás, 1972) indultak, bizonyos termelészövetkezetek esetében a baromfi-, más helyeken a szarvasmarha tenyésztés területein. Ezek az állattenyésztési hagyományok napjaink helyi mezőgazdasági szerkezetére is jelentős hatást gyakoroltak, habár szerepük a megélhetésben drasztikusan csökkent.

7. ábra: A Baranyai-Hegyhát települései lakónépességének változása 2001-2017 között
 Forrás: a ksh.hu adatai alapján saját szerkesztés

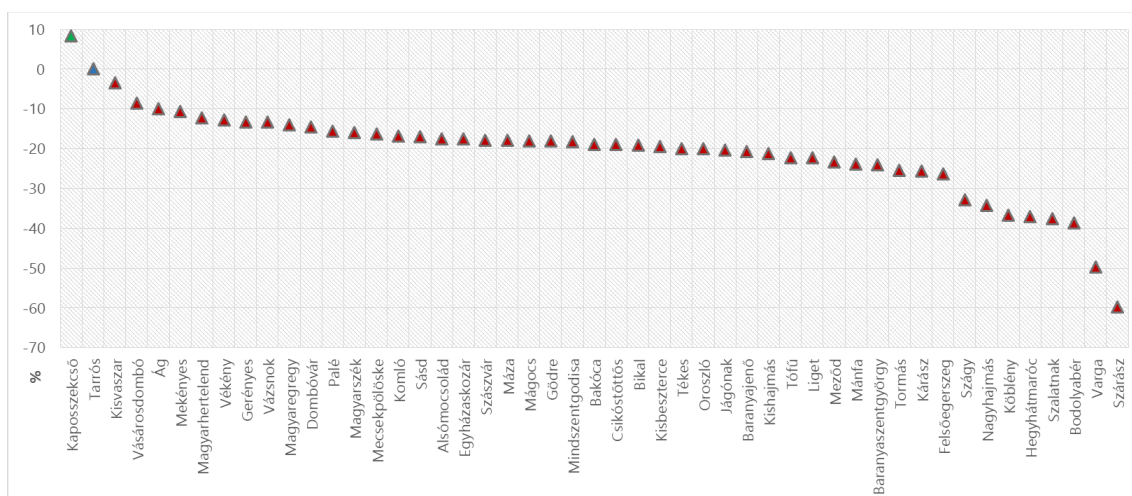
Másik aspektusát a kérdésnek a falusi életszínvonal növekedése jelentette, hiszen (hasonlóan az ország egyéb vidéki térségeihez) megkezdődött a falvak közüzemi hálózatokba történő bekötése beleértve az áramot, ivóvizet és – nem ritkán – a burkolt utak kiépítését a főbb útvonalakig. Mindezek ellenére is folyamatosnak bizonyult a népesség elvándorlása a települések jelentősebb részéről, ami a rendszerváltozást követő években sem szűnt meg, csak némelyik jobb földrajzi fekvéssel rendelkező falu esetében beszélhetünk némi növekedésről, de legalább stagnálásról.

A mintaterület településeinek demográfiai változását a 2001-es népszámlálás óta eltelt tizenhat évben vizsgáltuk, az utolsó lakónépességre vonatkozó adat a 2017-es a KSH adatgyűjtéséből. A két év között eltelt időszakban a Baranyai-Hegyhát településeinek

lakónépessége általánosan is csökkent, sok helyen a zsugorodás mértéke meghaladta az 50%-ot a 2001-es népességszámhoz viszonyítva (7. ábra).

A térképen jól látható, hogy a 49 településen az eltelt idő alatt bekövetkező népességfogyás átlaga 10-20% közé tehető, néhány extrém értéket leszámítva, mint Szárász (36), Varga (42) vagy Köblény (20) esetében (8. ábra). A térségben összesen egy falura jellemző a vizsgált időszakban a népességyarapodás, Kaposszekcsőre, ami bizonyos településrészein mutatja is a megújulást szuburbán jellegű, kertvárosias beépítésű utcáival. Ugyanakkor a két év különbözetéből számított népességnövekedés Kaposszekcső esetében sem tekinthető általános jelenségnek, az egyes évek közti változás nagyon gyakran negatív irányba mutat itt is, csupán az eltérés mutatkozik kevesebbnek a többlethez képest. Szerencsésebb demográfiai képet mutatnak ezen kívül például Ág (1) és Gerényes (11) aprófalvak, ahol a népességfogyás „csupán” 5% körüli értékeket vett fel, azonban a kedvezőnek tűnő adatok háttérben az itt élő népesség relatív és általános elszegényedése és ebből fakadó alacsony mobilitása áll.

Az intenzívebben zsugorodó falvak földrajzi fekvése sajátos képet ad, ezek a települések jellemzően zsák-helyzetben vannak (Varga (42), Hegyhátmaróc (13), Köblény (20)), bizonyos esetekben megyehatáron találhatóak (Szárász (36), Nagyhajmás (31)) az elzártabb közlekedéscsúszópályák mellett. Mindemellert az is látható, hogy a térség négy kisvárosa esetében is jelentős demográfiai csökkenés tapasztalható az elmúlt másfél-két évtizedben, ami szoros összefüggésben áll a rendszerváltozás óta elhúzódó strukturális válsággal.

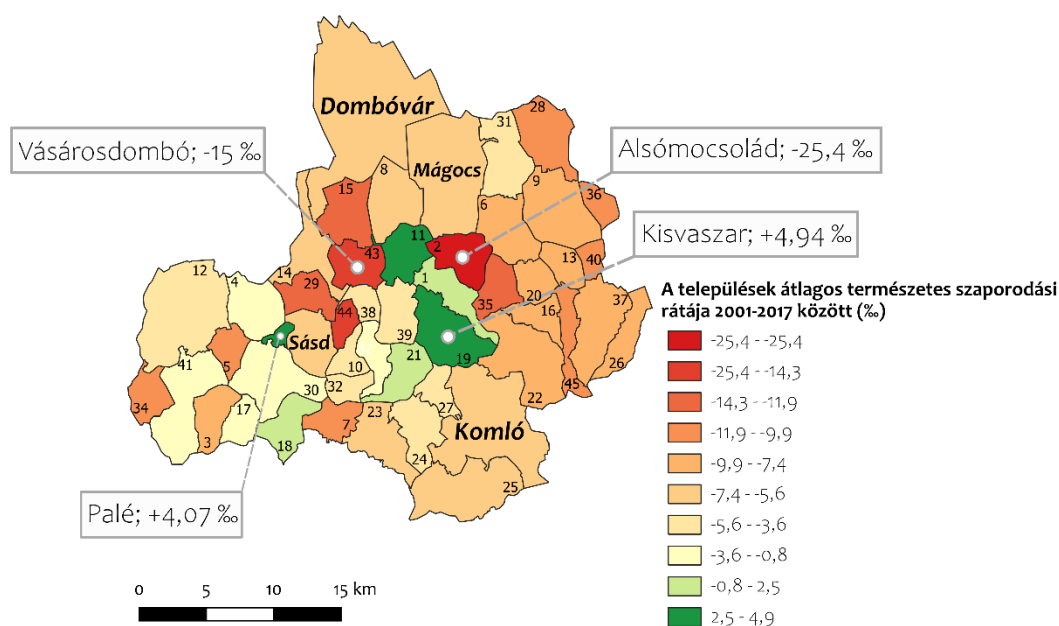
8. ábra: A Baranyai-Hegyhát településeinek népességváltozása 2001-2017 között, a 2001-es lakónépesség százalékában (%)

Forrás: a ksh.hu adatai alapján saját szerkesztés

A zsugorodás háttérének feltárását a természetes szaporodás átlaga szolgálta 2001 és 2017 között, illetve ugyan ebben az időszakban a vándorlási ráta átlagának vizsgálata. A Baranyai-Hegyhát települései közül a vizsgált 16 év átlaga a természetes szaporodást illetően csupán hat esetben vesz fel pozitív értéket, Ligeten (21), Ágon (1), Gerényesen (11), Palén (33), Kishajmásán (18) és Kisvaszaron (19) (9. ábra). A pozitív természetes szaporodás ezekben a falvakban összeköthető az etnikai összetételükkel, ezeken a helyeken a roma népesség aránya minimum 5% volt a KSH adatgyűjtése alapján. A

legmagasabb természetes szaporodással jellemezhető Kisvaszar esetében ez az arány meghaladja az 50%-ot, a szintén magas szaporodási arányszámmal rendelkező Palé esetében a legalacsonyabb, 5,4%-os ez az arány. Mindemellett számos település esetében beszélhetünk mérsékelten rossz reprodukciós arányszámokról, ahol a roma népesség aránya magas a települések népességén belül, ide számíthatjuk például Tormást (41), Mindszentgödisát (30) vagy Bodolyabért (7) is.

A természetes fogyás a falvakban sok esetben rendkívül szélsőséges értékeket is felvett, a 49 település közel fele jellemezhető kevesebb, mint -10%-os értékkel. Külön figyelmet érdemelhet közülük Alsómocsolád (2), Vékény (45), Vásárosdombó (43) vagy Kaposszekcső (15), főként mert mind a négy esetében pozitív a vándorlási ráták átlaga (10. ábra). Ebből az ellentmondásból jól látható az is, hogy a vidéki települések demográfiai változásai abban az esetben fordulhatnak pozitív irányba, amennyiben vándorlási többlettel rendelkeznek. Közülük Kaposszekcső (15) emelhető ki, ahol a 20,4%-os átlagos vándorlási arányszámnak már nem csupán statisztikai látszatát ismerhetjük fel, hanem a település beépítési jellegének átalakulását is. Kaposszekcsőn a falu egy részén ugyanis kiépült egy jól körülírható kertvárosias karakterű településrész, ami betudható akár egyfajta mikro-szuburbanizációként, ami a dombóvári magasabb státuszú lakosság kiköltözését jelentheti. Alsómocsolád (2) kapcsán még izgalmasabb kontrasztot jelent a több mint 15%-os vándorlási rátával szembe állított -25%-os természetes fogyás, előbbi főként a falu rendhagyó, de sikeres betelepítési stratégiájából fakadhat.

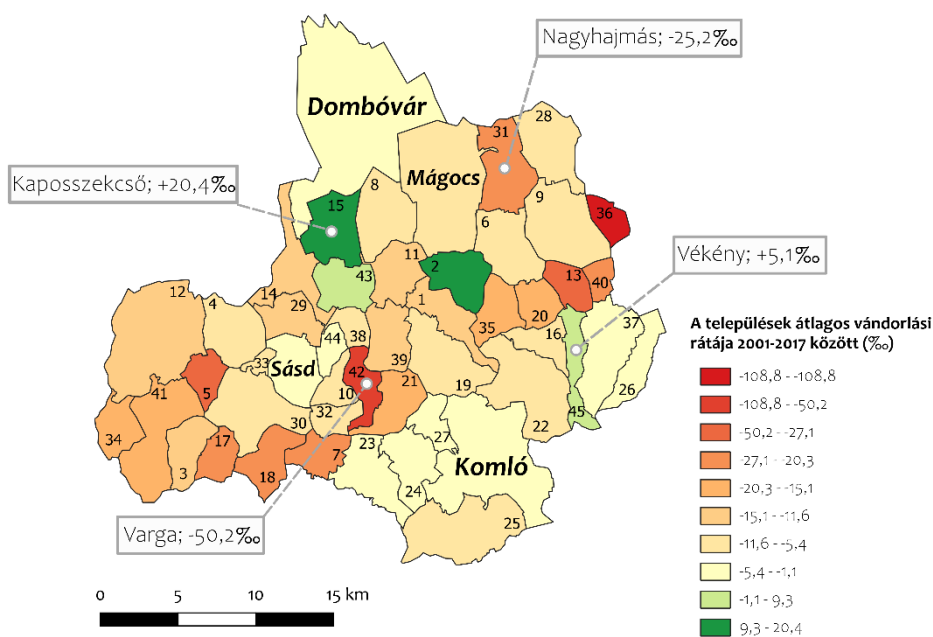
9. ábra: A Baranyai-Hegyhát településeinek természetes szaporodási rátája 2001-2017 (%)

Forrás: a KSH adatai alapján a szerző szerkesztése

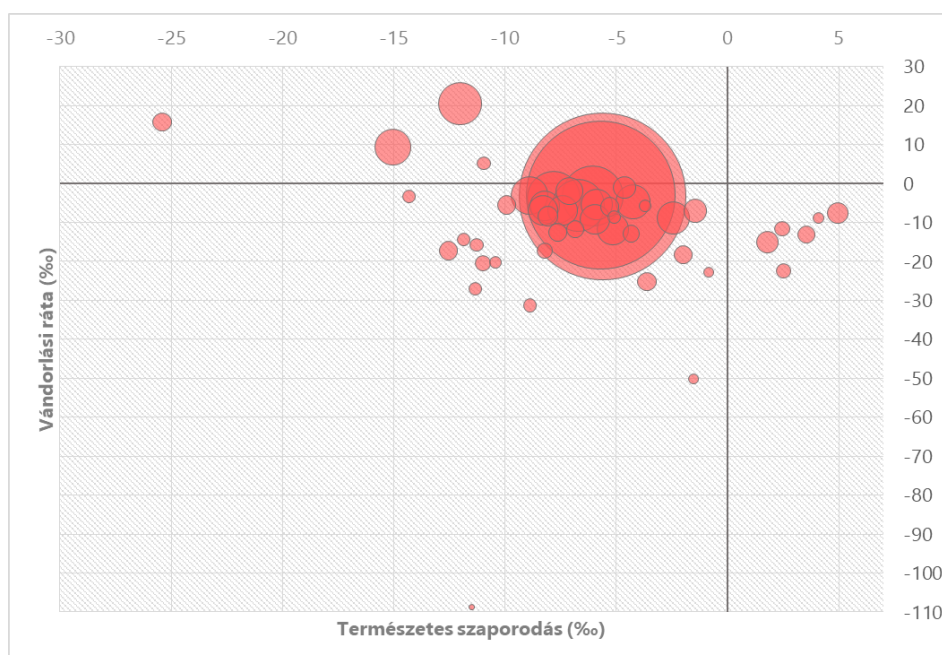
A hegyháti falvak átlagos vándorlási arányszámai ugyanakkor a kevés kivételtől eltekintve még a természetes fogyáshoz képest is negatív képet mutatnak a településekről. Ennek legmarkánsabb példáját Szárász (36) képezi, ahol a 16 éves átlaga a mutatónak -108,8%, valamint Varga (42), ahol ugyan ez a mutató -50,2%. Jól látható ez alapján az is, hogy a roma népesség jelenléte a településeken nem szab gátat az általános

zsugorodásnak, hiszen a kivándorlás sokkalta jelentősebbnek bizonyul az esetleges természetes növekedéshez képest.

A 11. ábrán az átlagos vándorlási ráta-, valamint a természetes szaporodás átlagos értékei láthatóak az egyes településekre vonatkozóan, ahol a települések 2017-es lakosságszáma a grafikon köreinek méreteivel arányos. A hegyháti falvak egyike sem mutat mindkét dimenzióban pozitív értéket, ami magyarázatot ad arra is, hogy csupán egy település esetében beszélhetünk gyarapodásról, ami Kaposszekcső. Emellett azonban az is jól látható a grafikonon, hogy a falvak legnagyobb része rendkívül rossz helyzetben van demográfiai mutatóinak keresztvizsgálatakor.

10. ábra: A Baranyai-Hegyhát településeinek vándorlási rátája 2001-2017 (‰)
 Forrás: a KSH adatai alapján a szerző szerkesztése

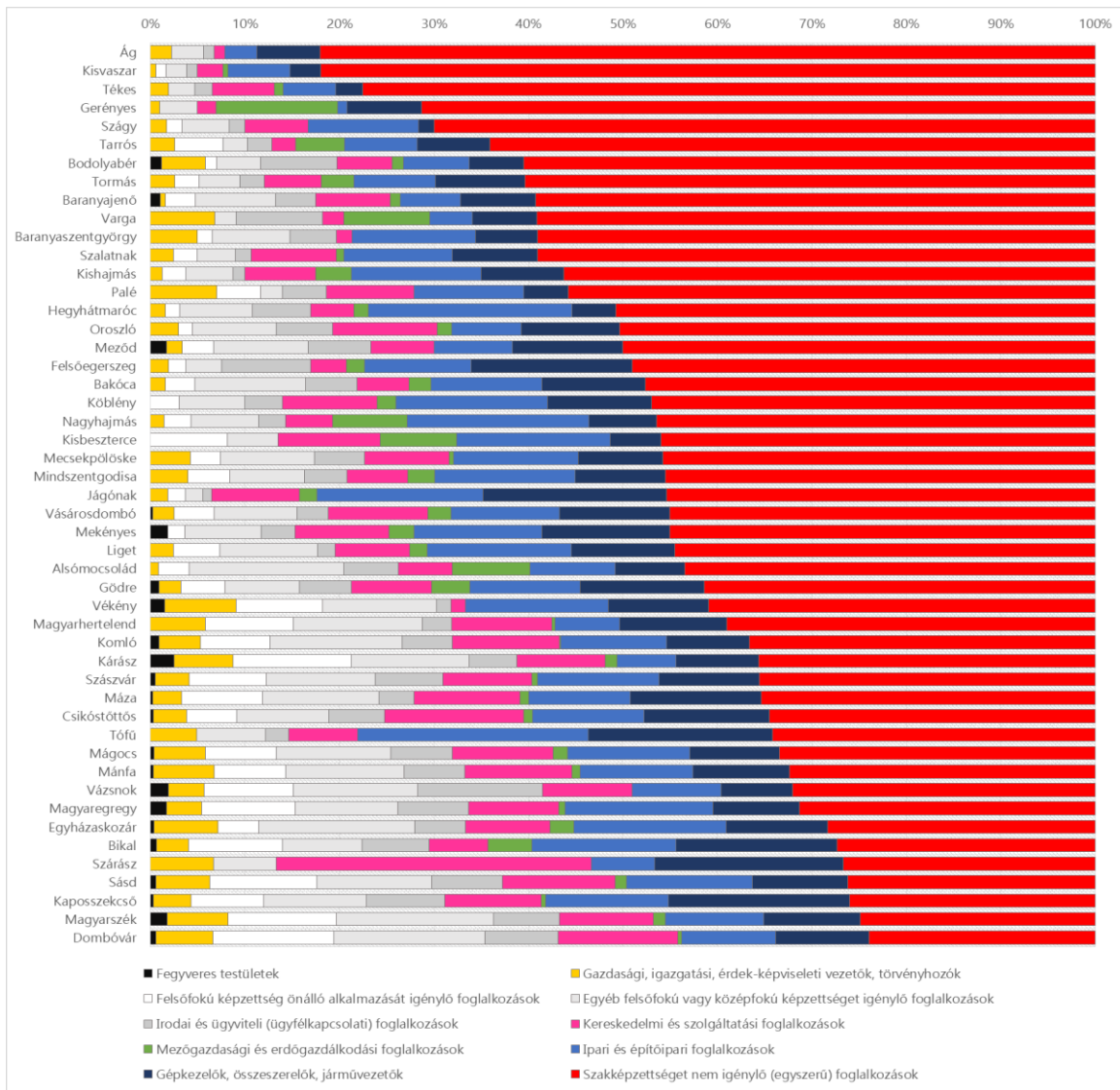

11. ábra: A Baranyai-Hegyhát településeinek pozícionálása a természetes szaporodás és a vándorlási ráta értékei alapján

Forrás: a KSH adatai alapján a szerző szerkesztése

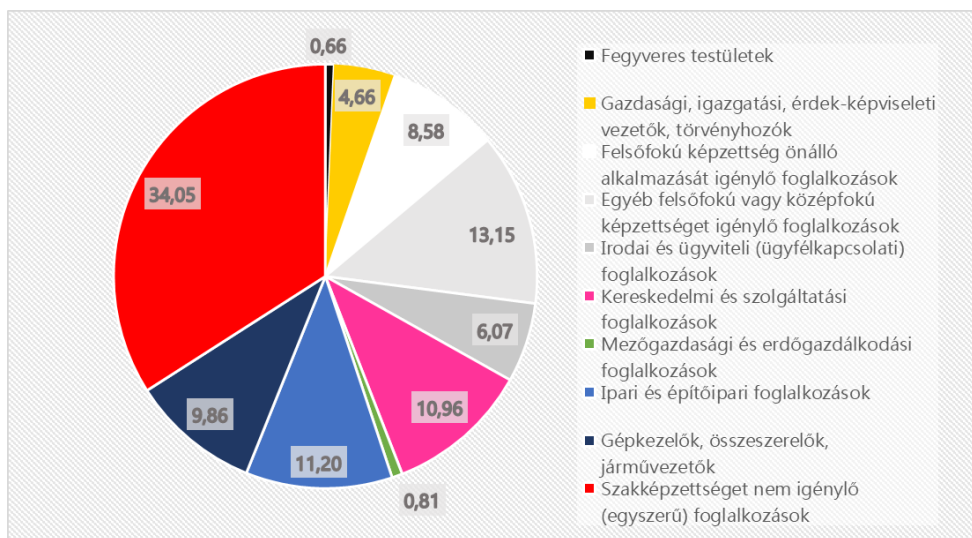
A Baranyai-Hegyhát településeinek gazdasági sajátosságai közül a foglalkoztatottság jellemzőit, belső tagozódását mutatnánk be. Ehhez az elérhető statisztikai adatok közül az egyes FEOR főcsoportokhoz sorolható foglalkoztatottak arányait vizsgáltuk meg településenként. A térségben foglalkoztatottak aránya a 15-64 évesek számában 67,47% volt 2017-ben, a 18-64 éves korúak esetében közel 64% alkalmazott ez az arányszám (MÁK és KSH adatok). A foglalkoztatottak aránya az aktív korú népességben belül arra utal egyfelől, hogy a munkanélküliek és az inaktív keresők aránya relatíve magas, ami utalhat a térség munkaerő-piacának gyenge keresleti oldalára. Ez a probléma látható abból is, hogy a települések foglalkoztatottjaiból több mint 30% szakképzettséget nem igénylő munkakörökben dolgozik, további 20% pedig az ipari ágazat valamelyik szférájában keresi a kenyerét (12. ábra), ahol a kereseti lehetőségek rendkívül alacsonyak. Az egyes települések foglalkoztatottjainak struktúrája az egyes FEOR kategóriák szerint sok esetben jól tükrözi a települések munkavállalóinak kereseti lehetőségeit, ami gyakran összecseng a falvak méretével is (13. ábra). Ugyan ezen települések esetében az sem ritka, hogy vezető- vagy diplomás foglalkoztatottak szinte egyáltalán nincsenek a településen, ilyen például Kisvaszar, Gerényes, Baranyajenő vagy Köblény. Jól látható ugyanakkor, hogy a települések munkavállalói esetében dominálnak a valamilyen szakképzettséget igénylő munkakörök, ennek köszönhető az ipari, illetve a kereskedelmi és szolgáltató szektorban dolgozók magas aránya a falvakban.

A mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya a térség településállományt vizsgálva nem tűnik számottevőnek, nem éri el az 1%-ot sem az arányuk, jelentős eltérések figyelhetők meg ugyanakkor ebben a tekintetben az egyes települések között. Határozottan elkülöníthetjük ugyanis azokat a falvakat, ahol a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya 10% körüli, ami napjaink poszt-modern gazdaságában rendkívül magas aránynak mondható. Azt a néhány települést leszámítva ugyanakkor (Varga, Gerényes, Kisbeszterce, Nagyhajmás stb.) látható, hogy a mezőgazdaság a bejelentett munkahellyel rendelkező foglalkoztatottak arányában alacsony, ennek azonban számos rejtett aspektusa van. Az adatokat nagymértékben módosíthatná az idénymunkákra felvett alkalmazottak ideszámítása, ugyanis a lakosság egy részének jelentős megélhetési kiutat jelentenek ezek az időszakos jövedelemszerző lehetőségek. Emellett számos esetben okozhat statisztikai zavart az is, hogy a mezőgazdasági üzemeknél, cégeknél foglalkoztatott dolgozók a szakképzettséget nem igénylő foglalkozások kategóriájába kerülnek. Másfelől nem látható a statisztikából a bejelentés nélkül foglalkoztatott alkalmazottak száma sem, ami más típusú problémaként, elsősorban a helyi munkaadók pénzügyi problémáit, másfelől hosszú távon az így foglalkoztatott népesség öregségi anyagi stabilitása kapcsán merülhet fel, nem is beszélve az önkormányzatok hiányzó bevételeiről.

12. ábra: A Baranyai-Hegyhát településeinek foglalkoztatottjai megoszlása FEOR kategóriák szerint (2017)

Forrás: a NFSZ adatai alapján a szerző szerkesztése

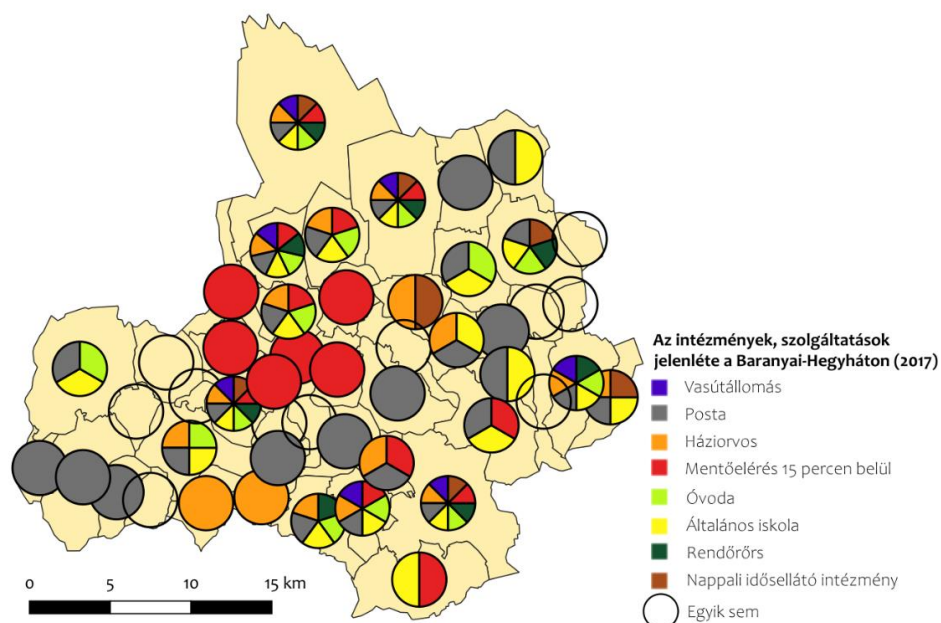

13. ábra: A Baranyai-Hegyhát foglalkoztatottjainak megoszlása FEOR kategóriák szerint (2017)

Forrás: a NFSZ adatai alapján a szerző szerkesztése

A mintaterület településeinek zsugorodási folyamataihoz, illetve a foglalkoztatottság sajátosságaihoz hozzá tartozik az intézményi infrastruktúra, illetve néhány alapvető szolgáltatás elérhetőségének kérdésköre. A Baranyai-Hegyhát településein megtalálható szolgáltatások és intézmények összetételét (vagy éppen hiányát) a 14. ábrán mutatjuk be. Nem térnénk ki a térkép minden egyes elemére, csupán néhány fontosabb problémára hívjuk fel a figyelmet. Közülük egyik az egészségügyi ellátás térbeli aránytalanságait jelenti, ami jól látható például a mentővel való elérés hiányosságáiból. Azokon a településeken, ahova egy mentő a riasztástól számított 15 percen belül kiért, a szolgáltatás jelenlétét jelöltük, ahol ennél több a várakozási idő, úgy értelmeztük, hogy nullás értéket kap erre a mutatóra. A mentőellátottság kérdésköre abból a szempontból is rendkívül érdekes, hogy a 2017-es adatok már egy, a térség egyik központjában, Sásdon elhelyezett mentőállomás elhelyezése után is elégtelennek bizonyul a térség délnyugati és északkeleti településein. Az egészségügyi ellátás alapegységét képező háziorvos jelenléte a falvakban szintén rendkívüli hiányosságokat mutat a mintaterület azon települései esetében, ahova a mentő sem ér ki időben, ha szükség lenne rá.

Az egészségügyi ellátáson túl izgalmas csoportot jelentenek továbbá azok a falvak, ahol a térképen felsorolt infrastruktúra elemek közül egyik sem érhető el. Ilyen példa viszonylag kevés van a területen, habár az ezekkel szembe állítható, postával rendelkező települések kapcsán fontos azt is kiemelni, hogy ez sok esetben nem állandó, mindennapos nyitva tartással jellemezhető hivatalokat jelent, hanem ügyeleti nyitva tartást, egy-egy hétköznapi kirendeltséget korlátozott ideig. Összességében az intézményi infrastruktúrával való ellátottság a Baranyai-Hegyhát területén kiegyensúlyozatlannak mondható, ami a lakónépesség hétköznapi feladatmegoldását is korlátozhatja.

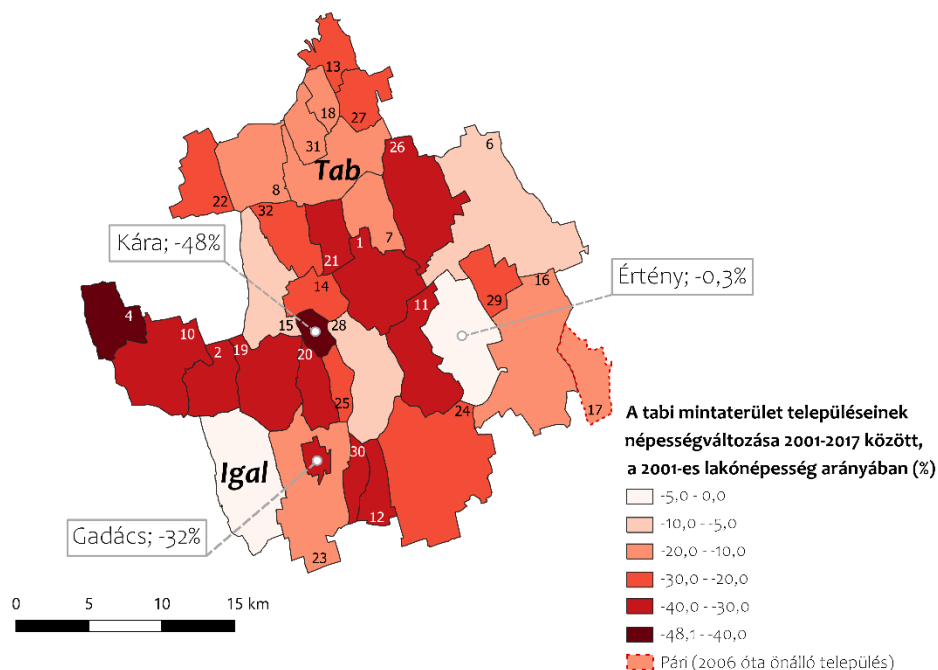

14. ábra: A településeken elérhető intézmények és szolgáltatások a Baranyai-Hegyháton 2017
 Forrás: a KSH adatai alapján a szerző szerkesztése

6.4. A tabi kontrollterület néhány sajátossága

A tabi mintaterület bemutatásához a Baranyai-Hegyhát esetében is alkalmazott statisztikai mutatókat vizsgáltuk meg ugyan abban az idődimenzióban. Először tehát a tabi térség demográfiai sajátosságait mutatnánk be, majd röviden kitér a fejezet a foglalkoztatás sajátosságaira a FEOR kategóriák tükrében.

A kontrollterület összesen 34 db településéből két városi jogállású település (Tab és Igal) található, a maradék 32 település méretében apró-, kis- és közséftalu típusba sorolható. A térség demográfiai képe a hegyháténál is negatívabb képet mutat, ugyanis itt a legkedvezőbb népességváltozást mutató település 2001 és 2017 között Értény, ahol azonban a népesség így is -0,3%-kal csökkent (15. ábra). A legnagyobb népességfogyás Kárára ment végbe a vizsgált időszakban, itt a népességcsökkenés a 2001-es lakónépesség arányában -48% volt (16. ábra). Sajátos jelenségnek mondható az is, hogy a terület északi részén fekvő települések (Lulla (13), Sérsekszőlős (18), Torvaj (27) stb.) zsugorodását nem mérsékelte a Balaton közelsége sem, annak még a telekárakra sem volt igazán hatása itt.

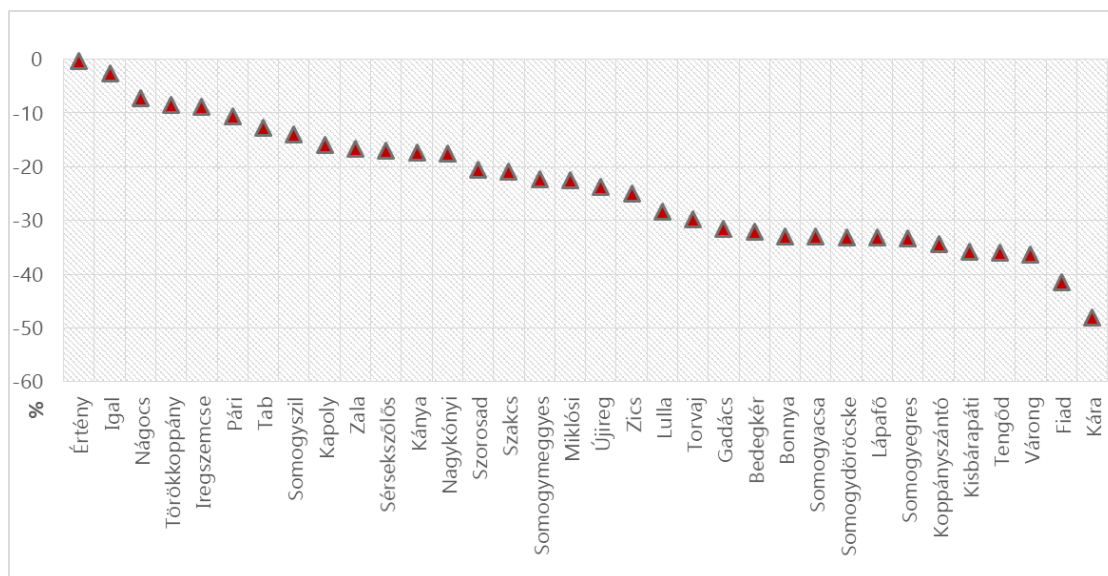

15. ábra: A tabi kontrollterület települései lakónépességének változása 2001-2017 között

Forrás: a KSH adatai alapján a szerző szerkesztése

A demográfiai mutatók közül a települések természetes szaporodásának átlaga 2001 és 2017 között sajátos, általánosan a természetes fogyás képét adja (17. ábra). A két „magasabb”, -3‰-nél nem jelentősebb fogyással jellemezhető település Pári (17) és Újireg (29) sajátos helyzetben vannak a településhálózatban. Pári esetében elsősorban azt érdemes figyelembe venni, hogy az adatok csak 2007-től állnak rendelkezésünkre, mivel 2006-ban válik ki Tamási közigazgatási egységéből. A másik sajátosság, hogy (a Baranyai-Hegyháthoz hasonlóan) itt is azok a falvak mutatnak mérsékeltebb csökkenést a fertilitási mutatók tükrében, ahol viszonylag jelentősebb arányú a roma közösség, például Értény (3), Pári (17) vagy Somogyzil (23). Ezzel együtt ki kell emelnünk, hogy a tabi mintaterület

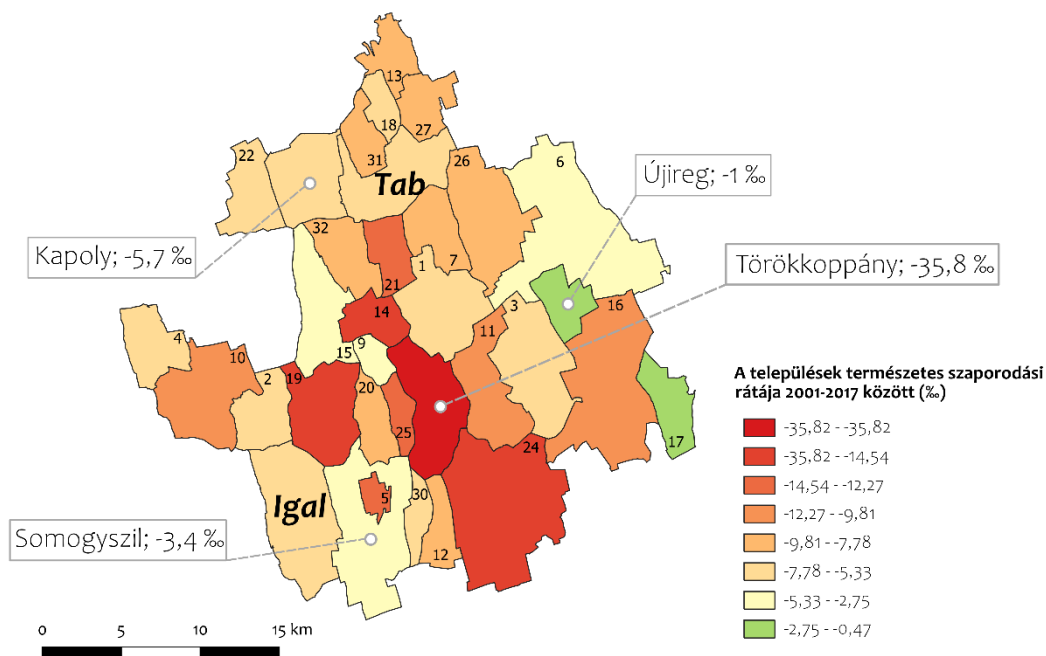
esetében nem olyan szembetűnőek az erre utaló adatok, mint a Baranyai-Hegyhát falvai kapcsán.

16. ábra: A tabi kontrollterület településeinek népességváltozása 2001-2017 között, a 2001-es lakónépesség százalékában (%)

Forrás: a KSH adatai alapján a szerző szerkesztése

A természetes fogyás értékeinek minimuma kirajzolja a Koppány-patak völgyét (amely a helyi közlekedés tengelye), itt található Somogyacsa (19), Szorosad (25), Törökkoppány (28) vagy Koppányszántó (11) is. Közülük Törökkoppányban kaptuk a legalacsonyabb szaporodási rátát a 16 év viszonylatában, ami főként azért sajátos, mert a térségben mért legmagasabb átlagos vándorlási ráta szintén Törökkoppányban mutatkozik.

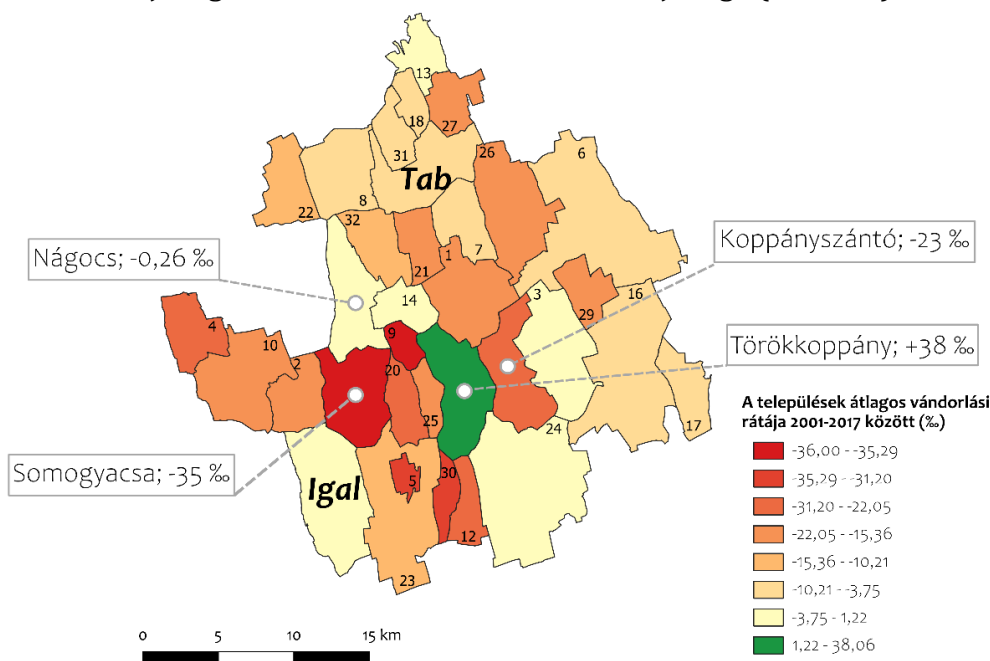
17. ábra: A tabi kontrollterület településeinek természetes szaporodási rátája (2001-2017; ‰)

Forrás: a KSH adatai alapján a szerző szerkesztése

A törökkoppányi anomáliát tovább erősíti, hogy a vándorlási ráta átlaga a vizsgált években eléri a 38,06‰-ot (18. ábra), a jelenség magyarázata ugyanakkor főként az, hogy

az itt működő idősök otthona növeli a bevándorlást a faluba. Ezzel együtt az időskorúak számának növekedésével a demográfiai mutatószámok az átlagosnál is negatívabb képet adnak Törökkoppányról. Pozitív vándorlási mérleggel emellett csak Igal (1,21‰) és Értény (3) (0,4‰) rendelkezik. Előbbi esetében feltételezhetjük, hogy 2009-es várossá válása is hozzásegítette a vándorlási nyereséghez, ami a várossá nyilvánítás évétől tendenciálisan növekedni látszott. Értény kapcsán felmerülhetnek a statisztikából és az adatok átlagolásából származó különbségek elfedéséből fakadó hibák is, ugyanis az egyes évek vándorlási rátáit visszatekintve jól látszik, hogy rendkívül hektikusan változnak az értékek.

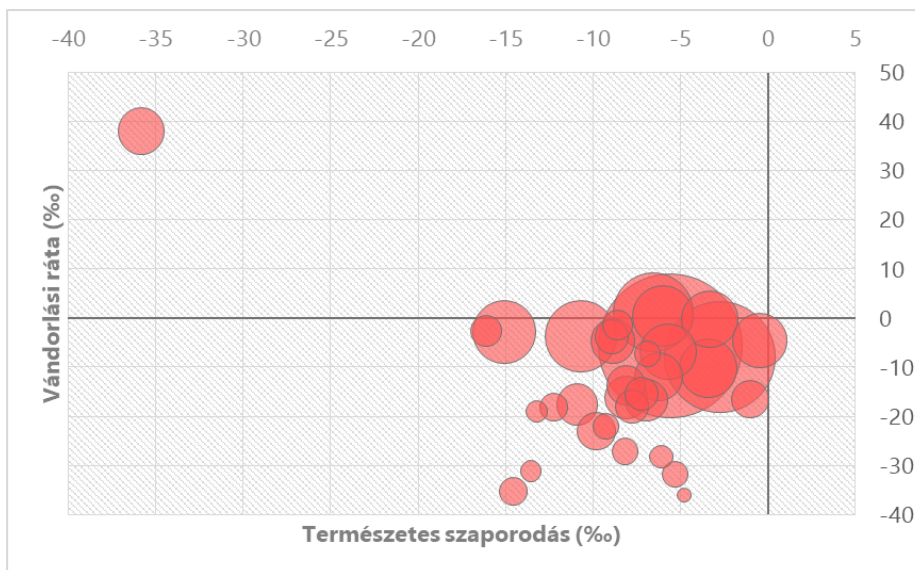
Az átlagolt vándorlási arányszámok összességében itt is jól tükrözik a térség demográfiai zsugorodását, logikai összefüggéseket az elvándorlás mértéke és a területi elhelyezkedés között már kevésbé láthatunk. Erre lehet jó példa Somogyacsa (19), ami idilli, igazi „pannon” fekvéssel, illetve (annak ellenére, hogy tulajdonképpen zsákfalu) relatíve jó közlekedéscsomóponttal elérhetőséggel jellemezhető, ugyanakkor a vándorlási ráta átlaga -35‰. Összehasonlítva Fiad (4), Bonnya (2) vagy Kisbárapáti (10) jóval mérsékeltebb elvándorlási mutatóival, kakukktojásnak tűnhet a somogyacsai példa, mivel ezek fizikai távolsága a főútvonalaktól sokkal magasabb arányú „menekülést” feltételezne innen. Az arányeltolódás hátterét mindazonáltal csak feltételezhetjük, jó eséllyel a lakosok anyagi hátterének eltérő jellegéből fakadhat a mobilitás eltérő jellege (18. ábra).

18. ábra: A tabi kontrollterület településeinek vándorlási rátája (2001-2017; ‰)
Forrás: a KSH adatai alapján a szerző szerkesztése

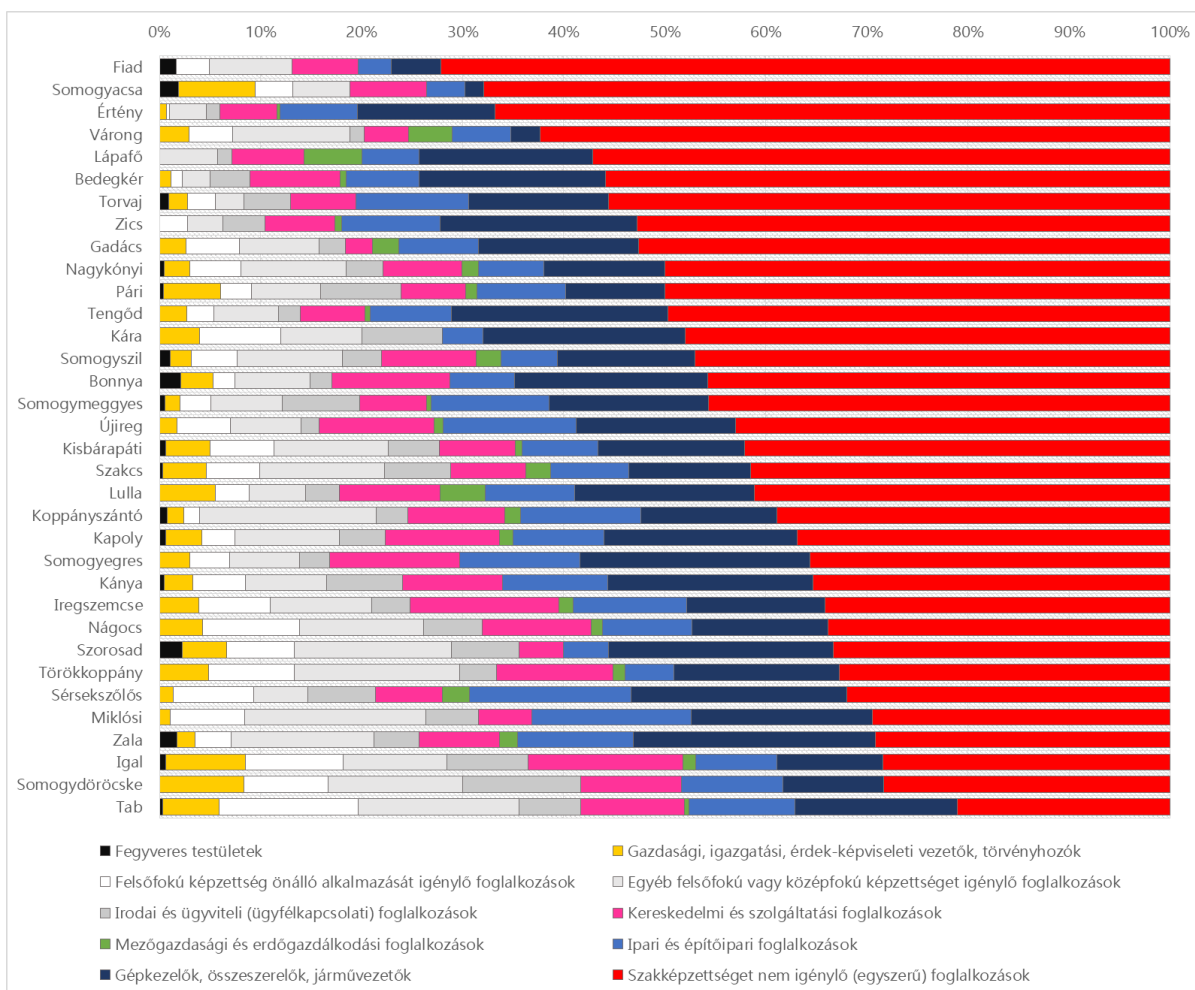
Összevetve a 16 éves vándorlási ráta átlagát a természetes szaporodás (ebben az esetben kizárólag természetes fogyás) értékeivel a tabi kontrollterület településein jól látható, hogy sokkal egyöntetűbb a zsugorodás ezen két aspektusa a térségben (19. ábra). A grafikonon a körök mérete (hasonlóan a korábbi, hegyháti ábrához) a települések 2017-es lakónépességét tükrözi. Egy település tér el jelentősen a minta egészétől, ez Törökkoppány, ahol mind a vándorlási ráta, mind a természetes szaporodás értékei szélsőséges

arányokat jelentettek. A kontrollterület demográfiai zsugorodása összességében hasonló jellegű, mint a Baranyai-Hegyhát falvaiban.

19. ábra: A tabi kontrollterület településeinek pozícionálása a természetes szaporodás és a vándorlási ráta értékei alapján

Forrás: a KSH adatai alapján a szerző szerkesztése

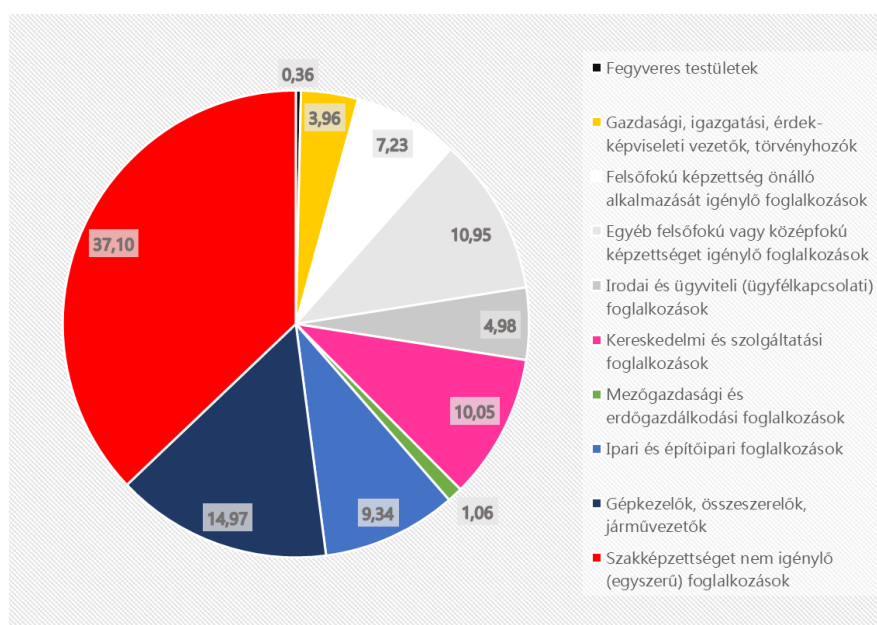

20. ábra: A tabi kontrollterület településeinek foglalkoztatottjai megoszlása FEOR kategóriák szerint (2017)

Forrás: a NFSZ adatai alapján a szerző szerkesztése

A tabi térség foglalkoztatottsága a FEOR kategóriák szerint a hegyhátéhoz hasonló mintázatot mutat, minimális (de tartalmukban jelentősnek mondható) eltérések ugyanakkor adódnak. A grafikonokon ábrázolt adatok színezése a Baranyai-Hegyhát településeihez alkalmazott színekkel megegyezik (20. ábra).

A települések aktív korú (18-64 évesek) népességéből összesen 65% foglalkoztatott, valamivel kevesebb, mint a Baranyai-Hegyháton. Ami ugyanakkor egyértelmű eltérésként jelenik meg, az a foglalkoztatottak ágazati összetétele, ugyanis itt a szakképzettséget nem igénylő foglalkozásokban alkalmazottak aránya az összes foglalkoztatott arányában több, mint 37%, a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya pedig 1,6%. Ezzel együtt magasabb az ipari foglalkoztatottak aránya is, ami összességében azt sugallja, hogy az itteni települések gazdaságilag jelentősebben támaszkodnak a mezőgazdaságra. Az iparban foglalkoztatottak aránylag magas száma ugyanakkor főként a Tabon működő Flex munkásait jelenti, a tapasztalat a terepi mintavétel során ugyanakkor az volt, hogy rendkívül alacsony béreket kínál a cég a dolgozóknak. Ezzel, a mezőgazdasági dolgozókkal, valamint a szakképzettséget nem igénylő munkahelyek magas arányával (amelyek jelentős része szintén vagy a mezőgazdaságban, vagy az iparban realizálódik) egy alacsony anyagi státuszú népesség képe tükröződik a tabi kontrollterületen (21. ábra).

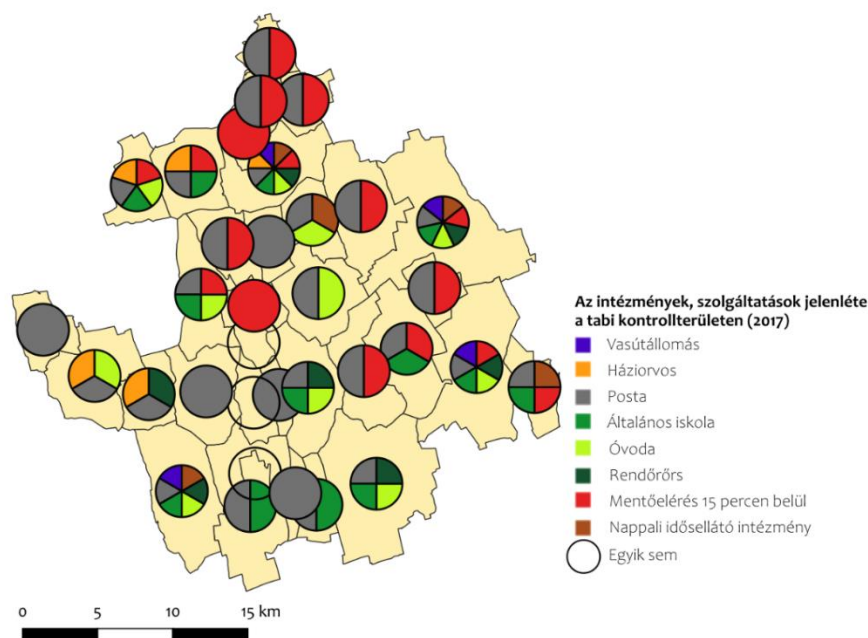
21. ábra: A tabi kontrollterület foglalkoztatottjainak megoszlása FEOR kategóriák szerint (2017)

Forrás: a NFSZ adatai alapján a szerző szerkesztése

Az egyes településeken vizsgált foglalkozási csoportok arányai (itt is) párhuzamba állíthatók a falvak népességszámával és földrajzi helyzetével is. A legkisebb településeken (Fiad, Somogyacsa, Várong, Lápafő) a vezető beosztásban foglalkoztatottak aránya jellemzően alacsony, míg ezzel szemben a szakképzettséget nem igénylő állásokban dolgozók aránya magas. Ebben a csoportban sajátos képet mutat ugyanakkor az is, hogy más településekhez képest az egyéb felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozásokban dolgozók aránya nem alacsonyabb sokkal az átlagnál, itt talán a kulcs az önkormányzatoknál közmunkaprogram keretében foglalkoztatott diplomások jelennek meg a mintában, akik az adminisztratív, könyvtári stb. feladatok ellátását végzik.

Látványosabb léptékváltás a települések foglalkoztatottjainak összetételében Igalon, Somogydöröcskén és Tabon mutatkozik, ahol Igal és Tab esete várható is volt városi jogállásukra, illetve nagyobb méretükre való tekintettel. Somogydöröcske ugyanakkor meglepő helyen szerepel ebben a listában lakónépességének számát és fekvését illetően. Ennek háttérében egyfelől az állhat, hogy a falu, bár vándorlási mérlege nem mutat kiugróan pozitív értékeket, úgy tűnik dezurbanizációs célponttá vált, ami magyarázhatja a felsőfokú végzettséget igénylő-, valamint irodai foglalkozások magasabb arányát. Másik sajátossága eltérően a terület többi falvától, hogy minimális mértékben, de képes idegenforgalmi funkciókat is betölteni szálláshelyekkel, gyerektáborral stb.

A kontrollterületen elérhető intézményi infrastruktúra elemeinek térbeli megoszlása hasonlóan aránytalan, mint a Baranyai-Hegyháton (22. ábra). Ezen esetben is az egészségügyi ellátás alapelemeinek elérhetősége jelenti az egyik legégetőbb problémát, például a térség délnyugati részén található települések esetében, ahol egyik faluba sem érne ki a mentő 15 percen belül, holott ezek a települések relatíve közelebb fekszenek mind Kaposvárhoz, mind Dombóvárhoz, amelyek a kórházi ellátás szempontjából jelentős helyek. Az egész területen egyetlen településen, Tabon jelenik meg a felsorolt ellátási egységek minden eleme, utána az intézményi infrastruktúrával leginkább ellátott falu Iregszemcse a szolgáltatások számát tekintve. Mindezzel együtt elmondható az is, hogy a mintaterülettel összehasonlítva a tabi kontrollterület települései jobban ellátottak a vizsgált intézményi elemekkel, csupán három esetben nincs jelen egyik szolgáltatás sem. Ami azonban itt is és a Baranyai-Hegyhát esetében is általános jelenségnek tűnik, hogy a vasútállomások száma térségi szinten rendkívül alacsony⁵, vagyis a falvak lakói leginkább az autóbusz közlekedésre vannak utalva, amennyiben a tömegközlekedés elérhető elemeit vizsgáljuk.

22. ábra: A településeken elérhető intézmények és szolgáltatások a tabi kontrollterületen 2017
 Forrás: a KSH adatai alapján a szerző szerkesztése

⁵ Az egyetlen meglévő vasút által nyújtott szolgáltatásban sincs túl sok köszönet.

A tabi kontrollterület zsugorodó népességével és tradicionálisabb foglalkoztatási képével számos hasonlóságot mutat a Baranyai-Hegyháttal, nem csak a statisztikai mutatók, hanem településstruktúrája, népességének státusza, földrajzi elérhetősége stb. szempontjából is. A mintaterület valamint a kontrollterület kiválasztását alátámasztó statisztikai index ezek alapján jól fragmentálja a településhálózat elemeit ruralitásuk és elszigeteltségük szerint, amelyet a kérdőíves vizsgálat segítségével támasztottunk alá.

7. A kutatás módszertana

A vidéki településhálózat perforálódási folyamatainak kimutatásához háromlépcsős kutatási módszert választottunk, amely egyaránt feldolgoz szekunder adatokat, valamint primer adatgyűjtésekből álló kérdőíves elemzéseket, illetve interjúkat is. A többrétű elemzés célja elsősorban az volt, hogy a vizsgált problémát a teljes magyar településhálózat szűrésétől a lokális településközi kapcsolatok elemzéséig több szinten is értékelhessük, ehhez azonban különböző eszközökhöz kellett nyúlni.

A vizsgálat módszertana a következőképpen épül fel:

- (1) Első lépésként egy szekunder statisztikai mutatókból összeállított, úgynevezett perforálódási index létrehozásával igyekeztünk megvizsgálni a településhálózat egyes elemeinek izolálódási folyamatait. Ezt az elemzési módszert a teljes magyar településhálózatra alkalmaztuk, elsősorban azért, mert a perforálódás elméletének fontos sarokpontját a regionális szintű gazdasági-, társadalmi- valamint intézményi folyamatok településhálózati összefüggései jelentik, vagyis a rurális terek izolálódása a nagyobb hierarchiaszintű települési hálózatok folyamataival is összefüggésben állhatnak.
- (2) A statisztikai adatelemzéssel alátámasztott, de kvalitatív kutatói értékelés alapján már korábban valószínűsített mintaterület a Baranyai-Hegyhát térsége lett, a kutatás kontrollterülete pedig a Tabi járás kiterjesztett térsége (a kutatási területek kiválasztásának módját lásd a 6. fejezetben). Mindkét területen kérdőíves mintavétel történt, a kérdőív fókuszát pedig a kiválasztott településhálózatok perforálódási folyamatai jelentették. Ennek érdekében a kérdőív három fő tartalmi elemből állt össze a perforáció elméletére támaszkodva: a tér, mint lokalitás a valós térhasználati mintázatok felméréseivel; a vidéki élet a társadalom státuszának meghatározásán keresztül; a helyi térreprezentáció sajátosságainak feltárása. A kérdőíves felmérés alkalmasnak bizonyult egyfelől meghatározni a vizsgált rurális terek belső térdinamikáját, másfelől kimutatta a térbeli elszigetelődés csomópontjait is, amelyek a kutatás harmadik pilléréhez nyújtottak támpontokat.
- (3) A Baranyai-Hegyháton végzett kérdőíves felmérés megalapozta a primer adatgyűjtés utolsó szakaszát, ami a térség különböző településein elvégzett mélyinterjúkat jelentette. Az interjúkat a térségben aktív vállalkozókkal, polgármesterekkel, jegyzőkkel, szociális munkásokkal stb. készülték, az alanyok kiválasztása horizontális és vertikális elveket együtt követett. A vertikális megközelítés elsősorban azt jelentette, hogy igyekeztünk minden településtípus esetében interjúkat szervezni a legkisebb csoporttól az alsóbb fokú központokig. Ezzel szemben az interjúalanyok kiválasztásának horizontális elveit a perforálódás okozta problémák funkcionális megközelítése jelentette, vagyis törekedtünk arra, hogy több szférát is érintsünk a vizsgálat során.

7.1. Statisztikai adatokon alapuló vizsgálat

A statisztikai vizsgálat célja kettős volt. Egyfelől, igyekeztünk közelítő képet kapni arról, hogy a perforáció milyen mélységben hatja át a hazai településhálózatot, kimutatható-e a

jelenléte kvantitatív eszközökkel. Ennek kapcsán megalkottunk egy olyan mutatórendszert, amellyel a *perforáció mint állapot* kifejezhetővé vált. Másfelől, fontosnak tartottuk azt is, hogy megvizsgáljuk a *perforáció, mint folyamat* alakulását – vajon kimutatható-e ennek a perforációs állapotnak a térbeli átalakulása? A vizsgálatok célja mindkét esetben az volt, hogy területi mintázatokat tárjunk fel, illetve hogy vizsgáljuk az összefüggést a perforáció és a településméret között.

Hasonló megközelítésű vizsgálatok természetesen már készültek Magyarországon. A sokváltozós elemzések már az 1970-es években meghonosodtak a hazai földrajztudományban. Az egyik hagyományosnak tekinthető terület éppen a falusi települések tipizálása volt (Pál Beluszky & Sikos, 1979, 1982), jobbra faktor- és klaszteranalízis segítségével. 1990 után, miközben a földrajzi kutatások spektruma jelentősen kibővült, módszertana sok szempontból megújult, a kvantitatív analízisok fókuszja a településről a különböző térségi szintekre tevődött át. Amíg a regionális és később a kistérségi szint, részben a területi szerveződésről alkotott elméleti felfogások, részben az adatok rendelkezésre állása miatt bővelkedett a különböző elemzésekben. Mind ezekben, mind pedig az aránylag kisebb számban készülő település szintű elemzésekben domináns a sikerességen alapuló, versenyképességi megközelítés (B. I. Tóth, 2013). Ezek egy része a városhálózat elemeinek egészére, vagy egy meghatározott körére vonatkozik (Csizmadia & Rechnitzer, 2005; B. Molnár, 2006; Gábor Pirisi, 2009a; Rechnitzer, Csizmadia, & Grosz, 2011; Rechnitzer et al., 2014; B. I. Tóth, 2011). Funkcionális megközelítés uralja Beluszky Pál ebben az időszakban született munkáit is, legyenek azok a városhálózat átalakulására vonatkozóak (Pál Beluszky & Győri, 2011; Pál Beluszky & Győri, 1999) vagy az átfogó falutipizálás 2000-es évekre vonatkozó megisméltése (Pál Beluszky & Sikos, 2007a).

A területi egységeket alapul vevő és a városhálózatra fókuszáló vizsgálatokon kívül aránylag kevés munka született a teljes településhálózat átfogó elemzéséből. A komplexebb mutatók használata kapcsán kiemelhető Kovács Katalin és Koós Bálint a jólétet központba állító elemzése (K. Kovács & Koós, 2018), vagy Balogh András munkái az aprófalvas településállomány differenciálódása kapcsán (Balogh, 2007) Ezen túl inkább azok a megközelítések dominálnak, amelyek egy-egy szempont kiemelésével alkotnak átfogó képet, többnyire népességföldrajzi megközelítésből (Bajmócy, 2007; Bajmócy, Makra, & Tóth, 2018; Lennert, 2015).

7.1.1. Az adatok kiválasztása

Az index megalkotásánál a rendelkezésre álló területi adatstruktúrából kellett és lehetett kiindulni. Ez azzal a nyilvánvaló kompromisszummal járt, hogy a tértermelés részeként értelmezett perforáció folyamatai közül szinte teljesen láthatatlanok maradnak a nem formalizált kapcsolatok átalakulásai, és csak nagyon elnagyolt képet kaphatunk a települési társadalomszerkezet átalakulásának mélységeiről, dimenzióiról is. Így a statisztikai vizsgálat szükségképpen csak közelíti, de nem fedi le teljesen a perforáció jelenségét, ráadásul ez a közelítés – igyekezetünk ellenére – a fentiek miatt féloldalas maradt.

Az adatstruktúrát három szféra köré csoportosítottuk. Ennek megfelelően a perforáció intézményi, társadalmi és gazdasági aspektusa kapcsán válogattunk a rendelkezésre álló mutatók közül. Fontos megjegyezni, hogy a szelekció során olyan elemek maradtak

font a rostán, amelyek a településhálózat alsó szintje szempontjából jelentősek. Vagyis *a végeredményként kapott indexek is elsősorban a kisebb települések közötti differenciák kifejezésére alkalmasak*, és nem kimondottan relevánsak a nagyobb városok kapcsán.

Általában véve, kétfajta mutató szerepel az általunk alkotott mátrixokban. Az egyik települési funkciók, intézmények meglétére utal, és vagy rendelkezik vele az adott település, vagy nem, értéke tehát 1 vagy 0 értéket vehet fel. Ezen mutatók jellemzően *eleve a KSH ellátottsági mutatói közül kerültek ki*, de ahol az általánosabb területi statisztika volt az alap, ott a számszerű mutatót gyakran redukáltuk erre a bináris skálára. A másik típusú mutató jellemzően a helyi társadalomra (életminőségre, társadalmi struktúrára) vagy gazdaságra vonatkozik, amelyeknek jellemzően az egy, vagy ezer főre számított értékeit használtuk fel. Ez a lépés eredményezett *néhány sajátos torzulást*, elsősorban azokban az esetekben, amikor igen csekély lélekszámú települések valamilyen oknál fogva kiugró értéket „produkálnak” egy-egy mutatóban. Így nagyon sokszor – különös tekintettel arra, hogy a mutatók értékeit, bár kiszámoltuk, de kevésbé tartjuk relevánsnak a városokra nézve – az egyes al- vagy főkategóriákban szerény méretű, sajátos funkciókkal rendelkező kisebb falvak jelennek meg az első helyezettek között.

Technikai értelemben *az adatok forrása TEIR rendszere volt*, amely a hazai területi adatok gyűjtőportálja, a hozzáférést a Lechner Tudásközpont biztosítja. A közös technikai platform azonban eltérő adatgazdákat (ezért részben eltérő adatgyűjtési módokat is) feltételez, amelyek néha talán torzíthatják a végeredményt. Az adatok forrását az 1-3. táblázatokban feltüntettük.

A felhasznált adatok esetében igyekeztünk a kutatás pillanatában rendelkezésre álló legfrissebb elemeket használni. Ennek kapcsán azonban sajnos sok *kompromisszumot* voltunk kénytelenek kötni. Voltak olyan adatok, amelyek felvételezése nem történik meg minden évben. Alapvetően ilyenek a népszámlálásból származó adatok, itt jobb híján a 2011-es értékek szerepelnek. Kevésbé könnyen tolerálható probléma az, hogy vannak olyan adatok, amelynek publikálása az elmúlt évben megszűnt (pl. vendégéjszakákra vonatkozó adatok). Ilyen esetekben a néhány évvel korábbi, legfrissebb elérhető adatot használtuk. Hasonló probléma természetesen az összehasonlítási bázisként használt mutatókkal is felmerült. Optimális esetben az 1990-es népszámlálás jelenthetné a kiindulópontot (különösen ha a rendszerváltozást fontos mérföldkőnek tekintjük a perforálódás kapcsán is). Azonban a ma használt adatstruktúra csak több lépésben épült fel, ezért az egyes adatok legkorábbi elérhetősége az 1990-es évtized első felének valamely éve. Még ezzel együtt sem volt lehetséges az összes, általunk kiválasztott és a 2010-es évek végén elérhető mutató párját megtalálni a 90-es évek elején, részben az adatgyűjtéssel kapcsolatos okokból, részben, mert bizonyos jelenségek egyszerűen nem léteztek akkor. Ha lehetett, ezt igyekeztünk áthidalni, ez utóbbira példa, hogy a korai indexben a telefonvonalak számát használtuk internet-előfizetések száma helyett. Így is maradtak hiányosságok, így a 2010-es évek indexéből készült egy szűkebb verzió is, amely csak olyan elemeket tartalmaz, amelynek volt megfeleltethető párja az 1990-es vizsgálatban. Szintén nem volt jó megoldásunk arra, hogy bizonyos mutatók csak a népszámlásokban állnak rendelkezésre.

Voltak egyéb, kisebb nehézségek is az összevetéssel, például a vizsgálat alapjául szolgáló települések számának változása. 1990 és 2018 között 78 új község jött létre

Magyarországon, jobbra ki-, ritkábban szétválás révén. Ezekre a településekre a vizsgálat 1990-es pillére nem volt alkalmazható.

1. táblázat: A statisztikai analízis társadalmi mutatói

Jelenség	Hozzárendelt mutató a 2010-es években	Jelleg	Pontos év	Adatforrás	Hozzárendelt mutató az 1990-es években	Pontos év
A helyi társadalom anyagi ereje	épített lakások száma ezer főre	érték	2013-2017 évek átlaga	KSH	épített lakások száma ezer főre	1990-1994 évek átlaga
A kommunikáció bekapcsoltság mértéke	szélessávú internet-előfizetések ezer főre	érték	2016	KSH	Távbeszélő fővonalak száma ezer főre	1992
A helyi közösség szervezettsége	nonprofit szervezetek száma ezer főre	érték	2017	KSH		
A helyi lakosság foglalkoztatottságának kvalitatív paraméterei	FEOR 09-es kategóriában (szakképzettséget nem igénylő munkakörök) foglalkoztatottak aránya az összesből	érték	2015	NFSZ	FEOR 09-es kategóriában (szakképzettséget nem igénylő munkakörök) foglalkoztatottak aránya az összesből	1990
A helyi lakosság foglalkoztatottságának kvalitatív paraméterei	A közfoglalkoztatottak ezer főre jutó száma	érték	2013-2017 évek átlaga	Belügyminisztérium		
A helyi lakosság képzettsége	A diplomások száma ezer főre	érték	2011	nép számlálás	Felsőfokú oklevéllel rendelkezők száma ezer főre	1990
A helyi lakosság képzettsége	Az érettségizettek száma ezer főre	érték	2011	nép számlálás	Középiskolai érettségivel rendelkezők száma ezer főre	1990
A helyi társadalom anyagi ereje	Személygépkocsik száma 1000 főre	érték	2017	KSH	Személygépkocsik száma 1000 főre	1992

Forrás: a szerző szerkesztése

2. táblázat: A statisztikai analízis intézményi mutatói

Jelenség	Hozzárendelt mutató a 2010-es években	Jellege	Pontos év	Adatforrás	Hozzárendelt mutató az 1990-es években	Pontos év
A külső fejlesztési forrás bevonásának képessége	Az egy főre jutó EU-támogatások	érték	2013-2017 évek átlaga	MÁK		
Közigazgatási önállóság	A polgármesteri hivatal jellege (önálló vagy tag)	bináris	2018	KSH	Tanácsi székhely léte	1990
Közlekedési elérhetőség	Vasútállomás léte	bináris	2017	KSH	Vasútállomás léte	1990

Jelenség	Hozzárendelt mutató a 2010-es években	Jellege	Pontos év	Adatforrás	Hozzárendelt mutató az 1990-es években	Pontos év
Alapszolgáltatások helyi elérhetősége	Postahivatal léte	bináris	2017	KSH	Postahivatal léte	1990
Alapszolgáltatások helyi elérhetősége	Általános iskolai feladatellátási hely léte	bináris	2017	KSH	Általános iskola léte	1990
Alapszolgáltatások helyi elérhetősége	Háziorvos léte	bináris	2017	KSH	Háziorvosi szék hely léte	1990
Alapszolgáltatások helyi elérhetősége	Óvoda léte	bináris	2017	KSH	Óvoda léte	1990
Alapszolgáltatások helyi elérhetősége	Rendvédelmi szerv (rendőrkapitányság, rendőrőrs) léte	bináris	2015	KSH		
Alapszolgáltatások helyi elérhetősége	Mentőelérés az elvárt 15 perces kiérkezési idő arányában	érték	2015	szakirodalom ⁶		
Kulturális szolgáltatások elérhetősége	Mozielőadások léte	bináris	2017	KSH	Filmszínház léte	1990
Szociális ellátás elérhetősége	Idősek nappali ellátásával foglalkozó intézmény léte	bináris	2016	KSH	Idősek klubjának léte	1990
Kulturális szolgáltatások elérhetősége	Könyvtári egységek száma ezer főre	érték	2047	KSH	Ezer főre jutó könyvtári állomány	1990

Forrás: a szerző szerkesztése

3. táblázat: A statisztikai analízis gazdasági mutatói

Jelenség	Hozzárendelt mutató a 2010-es években	Jellege	Pontos év	Adatforrás	Hozzárendelt mutató az 1990-es években	Pontos év
Jövedelem	Az 5 millió Ft-nál magasabb jövedelemmel rendelkező adófizetők aránya	érték	2016	NAV	Az 400 ezer Ft-nál magasabb jövedelemmel rendelkező adófizetők aránya	1992
Vállalkozások kibocsátása	Társasági adófizetésre kötelezett vállalkozások bruttó hozzáadott értéke, 1000 lakosra	érték	2015	NAV	Társasági adófizetésre kötelezett vállalkozások bruttó hozzáadott értéke, 1000 lakosra	1992
Nemzetközi gazdasági kapcsolatok	Társasági adófizetésre kötelezett vállalkozások nettó export árbevétele, 1000 lakosra	érték	2016	NAV	Társasági adófizetésre kötelezett vállalkozások nettó export árbevétele, 1000 lakosra	1992
Helyi vállalkozások jelenléte	Legalább 20 főt foglalkoztató vállalkozás jelenléte	bináris	2017	KSH	Legalább 20 főt foglalkoztató vállalkozás jelenléte	1992
Önkormányzat pénzügyi mozgásteret	Iparűzési adó 1000 főre jutó értéke	érték	2016	KSH	Helyi adóbevételek ezer főre jutó értéke	1992
Pénzügyi hálózatok elérhetősége	Bankautomata léte	bináris	2017	KSH		
Pénzügyi hálózatok elérhetősége	Bankfiók vagy takarékszövetkezeti fiók léte	bináris	2017	KSH		

⁶ A mentőelérési adatok korábbi tanszéki kutatásokból származnak (Kemkers, Pirisi, & Trócsányi, 2010).

Jelenség	Hozzárendelt mutató a 2010-es években	Jellege	Pontos év	Adat forrás	Hozzárendelt mutató az 1990-es években	Pontos év
Idegenforgalomban való érintettség	Vendégek száma a szálláshelyeken	érték	2013	KSH	Vendégek száma	1990
Kereskedelem elérhetősége	Kiskereskedelmi üzlet száma ezer főre	érték	2013	KSH	Kiskereskedelmi üzlet száma ezer főre	1990
Kereskedelem elérhetősége	Nem-élelmiszer jellegű kiskereskedelmi üzlet száma ezer főre	érték	2013	KSH	Nem-élelmiszer jellegű kiskereskedelmi üzlet száma ezer főre	1990
Kereskedelem elérhetősége	Vendéglátóhelyek száma ezer főre	érték	2013	KSH	Vendéglátóhelyek száma ezer főre	1990
Kereskedelem elérhetősége	Benzinkút léte	bináris	2017	KSH	Üzemanyagtöltő állomás léte	1990
Kereskedelem elérhetősége	Dohánybolt léte	bináris	2017	KSH		
Munkaerőpiaci integráltság	ingázási mutató	érték	2011	Népszámlálás		

Forrás: a szerző szerkesztése

A munkaerőpiaci beágyazottság számszerűsítésére egy önmagában is komplex mutatót alkottunk meg. Az alkalmazott ingázási mutató (M_i)

$$M_i = \left(\frac{I_{be}}{F_h} \times \frac{I_{ki}}{2F_{hl}} \right) \times F_{ráta}$$

Ahol a

I_{be} : a településre beingázók száma

I_{ki} : a településről elingázók száma

F_h : a településen foglalkoztatottak száma

F_{hl} : a településen lakó összes foglalkoztatott száma

$F_{ráta}$: a foglalkoztatási ráta

A mutató értéke akkor vesz fel magasabb értéket, ha magas foglalkoztatás mellett jelentős a beingázás, minimumát pedig akkor, ha alacsony foglalkoztatottság mellett csekély, mind a be-, mind pedig az elingázás. Noha fele akkora súllyal, de mint látható, az elingázást is figyelembe vettük, mert ez is egyfajta kapcsolatot jelent, ellentétben azzal a fajta elszigeteltséggel, amely a legalacsonyabb indexértékű településeket jellemzi. A foglalkoztatási rátát a szokásos módon, a foglalkoztatottak és a munkaképes korú népesség hányadosaként állítottuk elő, utóbbinak a forrása a KSH népszámlálási adatai. Az ingázás adatai természetesen a népszámlálásból származnak, sajnos, meg kell jegyezni, hogy az összes felhasznált adat közül ez áll a legmesszebb, nem csak időben, hanem valószínűleg értékeiben is a felmérés 2017-es évétől.

7.1.2. Az indexek megalkotása

A fenti adatok nagyon különböző skálán szóródnak, így közvetlen összegzésük nem lehetséges. A kutatás során megvizsgáltunk néhány lehetséges módszert, de végül a z-transzformáció módszerét választottuk, részben egyszerűsége, részben némely sajátossága miatt. A z-transzformációt Smith nyomán (Smith, 1973) aránylag széleskörűen és

sokféleképpen használják a területi kutatásokban (Johnston, Poulsen, & Forrest, 2009; Ligmann-Zielinska & Jankowski, 2012; Olawepo & Ariyo, 2011; Oyebanji, 1982), és néhány hazai alkalmazása is ismert (Konecka-Szydłowska, Trócsányi, & Pirisi, 2018; Z. Nagy, Sebestyén Szép, & Szendi, 2018; Sebestyén Szép, Szendi, Nagy, & Tóth, 2020). Az eljárás egy olyan skálára transzformálja a változó értékeit, amelynek szórása 1, átlaga pedig 0. A z-értéket az alábbiak szerint kapjuk meg:

$$Z_n = \frac{X_n - \bar{X}}{\sigma}$$

Ahol

Z_n : Az egyes településhez tartozó z-érték az adott indikátorból számítva

X_n : Az adott indikátor eredeti értéke a településen

\bar{X}_n : Az adott indikátor átlaga

σ : Az adott indikátor szórása

Az így kapott Z-értékeket ezután három kategóriában összegeztük, és kategóriánként átlagot számítottunk. A három átlag összege adja a végső perforációs index értékét, de az egyes részelemeket külön-külön is vizsgáltuk.

Az alkalmazott standardizálási eljárás miatt az egyes kategóriák átlaga és szórása, illetve ezek változása a két (1990-es, 2017-es) felmérés értékei között nem hordoz információt, viszont az egyes települések értékeinek változása, akár az egyes indikátorokban külön-külön, illetve a rész- és főösszegben mérhető. A módszertan alkalmazása során a változást némely esetekben a nyers adatok egyszerűbb értékelésével is igyekeztünk bemutatni, illetve a települések sorba rendezésével, a helyezési szám változásaival, illetve annak decilisekbe sorolt értékeivel (illetve a települések helyzetváltozásával az egyes decilisek között) is operáltunk.

7.2. A kérdőíves felmérés

A településhálózat perforálódásának felmérését szolgáló kérdőív öt kérdéscsoportból álló, főleg irányított válaszlehetőségeket tartalmazó eszköz. A kérdések *három fő tematikus blokkot* fedtek le a perforálódó településhálózat elméletének megfelelően, ezek a *tér, mint lokalitás* vizsgálata, a lakóhelyhez kötődő *térreprezentációk* felmérése, illetve a *kitöltők társadalmi státuszának* meghatározása voltak. A korábban említett öt kérdéscsoport különböző mennyiségű és típusú kérdésekkel alkalmazkodik ehhez a tematikus hármashoz, a feldolgozás során ugyanakkor (lásd később) több változó létrehozásával és ezek együttes alkalmazásával mérik a térbeli- és szociális integrációt, valamint egy társadalmi indexet.

A településközi kapcsolatok jellegének felmérése a vidéki tér, mint lokalitás meghatározását szolgálta. A perforálódó településhálózat egyik sajátosságát az jelentheti, hogy a települések között létrejövő, nem hivatalos és nem munkavégzés céljából létrejött hálózatok, például a baráti látogatások, a bevásárlás vagy a rekreáció alapvető formái által létrehozott kapcsolatok az erodálódott vidéki településhálózatban megritkulnak, a hétköznapi térhasználatban kevésbé lesznek jelentősek. Ennek vizsgálata a rurális terekben

elszigetelődő társadalmi csoportok térbeli mintázatát tárhatja fel, ami a perforálódó településhálózat társadalmi tértermelésének fizikai térkapcsolatait, jellegüket, vagy azok hiányát magyarázza.

A lakótelepüléshez kötődő térrepresentáció a lakóhellyel kialakított kapcsolatokat, a helyi társadalmak kohéziójának, valamint a helyhez kötődés jellegének vizsgálatát szolgálta elsősorban. A térrepresentáció a perforálódó településhálózat esetében szorosan kapcsolódik a vidéki élet, avagy a társadalom ön- és tér-képének kialakításához, melyek sok esetben egymással ellentmondásban is lehetnek, a térbeli elszigetelődés és a társadalmi csoportok peremre szorulása ugyanakkor inkább negatív térrepresentációval tárulhat. Mindemellett a térrepresentáció felmérésével habár egy szubjektív, a kitöltők által érzékelt társadalmi térkonceptiót láthatunk, a településekről kialakult objektív térrepresentációk jelenlétét is érzékelhetjük, mivel ilyen kis közösségek esetében az egymásról kialakított kép gyakran hathat vissza a helyi közösségek önképére is.

A társadalmi státusz vizsgálata szintén a vidéki élet minőségének oldaláról közelíti meg a perforációt, ugyanakkor ez a blokk szorosan kapcsolódik a vidéki lokalitás elméleti csoporthoz is, mivel olyan aspektusait is tartalmazza a begyűjtött válaszoknak, amelyek a térbeli kapcsolatok létrejöttének lehetőségeit tárják fel, például az anyagi helyzet vagy a rendelkezésre álló közlekedési eszközök kapcsán. Ezzel együtt a társadalmi státusz kapcsolatban állhat nagyon gyakran a térrepresentáció jellegével is, az ugyanis a lokális tér használatára is hatással lehet, milyen társadalmi lehetőségekkel rendelkeznek az ott élők, hogy kihasználhassák lakóhelyük minden térbeli előnyét. A társadalmi státusz, vagy a feldolgozás során létrehozott társadalmi integrációs index tehát kardinális elemét jelenti a kérdőíves felmérésnek és a kapott eredményeknek, mivel annak többi tartalmi elemével is szoros kapcsolatban állhat.

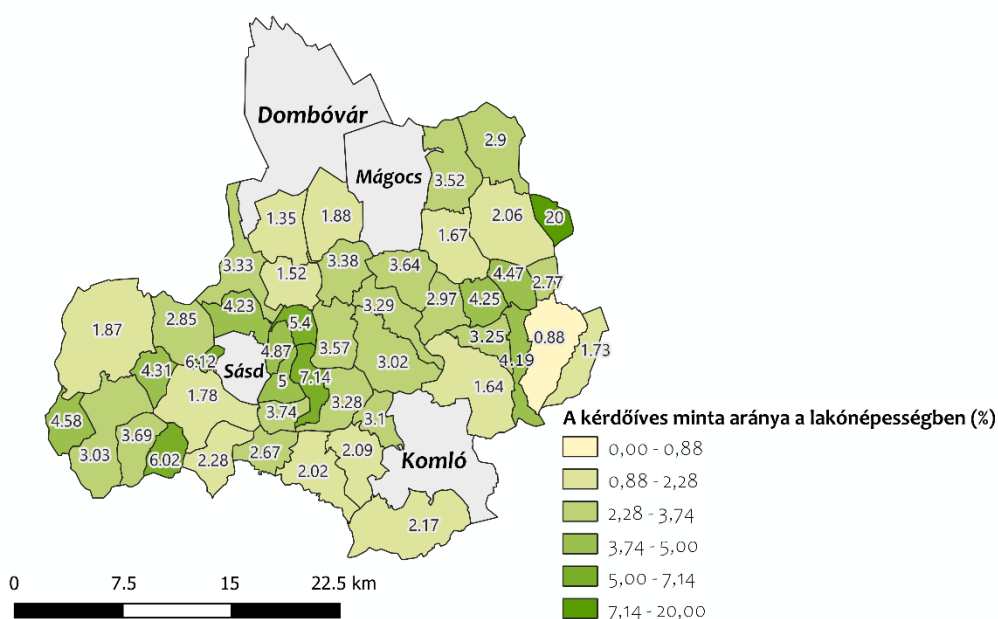
A kérdőívet szerkezetileg egy demográfiai blokk zárta, melynek kérdései a társadalmi státusz felmérését, illetve a szociális integráció adatállományát egészítették ki a mintavétel reprezentativitásának mérése mellett.

7.2.1. Kérdőíves mintavétel a Baranyai-Hegyháton

A kérdőíves mintavétel első ciklusát a fő vizsgálati terület, a Baranyai-Hegyhát településeinek lekérdezése jelentette. A mintavételi eljárás során a kérdőíveket minden esetben a kérdező töltötte ki, kérdezőbiztosokat nem vontunk be az adatgyűjtésbe. A válaszok gyűjtése során véletlenszerű mintavételi eljárást alkalmaztunk, vagyis az adott településen a bejárás során véletlenszerűen kértünk meg az utcán, a közösségi helyeken (például kultúrház, focipálya, kocsmá stb.) illetve a házakba való becsöngetés útján helyi lakosokat a kérdőív kitöltésére. A mintavétel során arra törekedtünk, hogy egy háztartásból legfeljebb egy válaszadó kerüljön ki, egy családból vagy rokonságból azonban több válaszadó is adódhatott, ez elsősorban az alacsony népességszámmal jellemezhető falvakban fordult elő, viszont ilyen esetekben is ügyeltünk arra, hogy ne egy háztartásból származzanak a rokoni szálakkal kapcsolódó kitöltők.

Másik fontos szempontja a mintavételi eljárásnak a válaszadók nemi- és koreloszlása volt. Mindezt a kérdőíves felmérés megkezdése előtt a statisztikai adatok segítségével, azon belül is a demográfiai eloszlás sajátosságaira támaszkodva igyekeztünk

meghatározni (ksh.hu). Annak érdekében, hogy a minta reprezentativitását biztosíthassuk, a felmérést igyekeztünk a délutáni órákban elvégezni, elsősorban 16:00 óra után, hogy az aktív korú foglalkoztatottak válaszaikra nagyobb esélyünk legyen. Amennyiben ezt nem sikerült egy alkalommal megvalósítani (kevesebb elemszám, nemi- vagy koreloszlásban mérhető aránytalanság stb.), más napokon, más időpontokban megismételtük a mintavételt. A válaszadási arány nagymértékben változó volt az egyes települések esetében, pontos értéket azonban erről nem rögzítettünk. Tapasztalataink alapján elmondható, hogy bizonyos településeken körül belül 50%-os elutasítással számolhatunk, ez jellemző volt a központibb fekvésű, nagyobb lakosságú településekre. Ezzel szemben az alacsonyabb népességű falvakban alacsonyabb volt az elutasítások aránya, tíz megszólított lakosból 7-8 kitöltőt számolhatunk átlagosan.

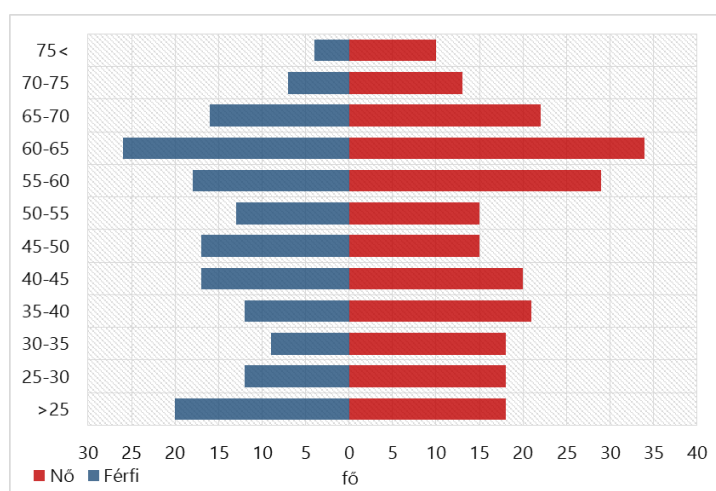
23. ábra: Az egyes településeken gyűjtött kérdőíves minta aránya a falvak lakónépességének százalékában a Baranyai-Hegyháton
Forrás: a szerző szerkesztése

A vizsgált területen összesen 49 település található, melyek lakónépessége 2017-ben 65 329 fő volt (ksh.hu), azonban a négy városi jogállású települést nem számítva a falvak lakónépessége ugyan ebben az évben 19 321 fő. A kérdőíves felmérés a 45 nem városi jogállású településen zajlott 2018 tavaszán és nyarán a 18 éven felüliek körében. Az így elvégzett terepi munka eredménye egy 404 elemből álló érvényes kitöltés, ami a települések lakónépességének arányában összesen 2,09%-ot jelent. A mintavétel az egyes települések esetében lakosságarányosan történt meg, minden esetben törekedtünk a legalább 1%-os minta elérésére, ugyanakkor mivel bizonyos falvak népessége rendkívül alacsony volt, ezek esetében a minta magasabb arányt jelentett a vizsgálatban, míg a térség néhány közepes méretű települése esetében az 1%-os kritérium alatt maradt a minta, azonban ezekben az esetekben is az érték közelében tartottuk a mintavételi arányt (23. ábra).

A legmagasabb kitöltési arány tehát a legkisebb lakónépességű településeken jellemző, ahol az alacsony elemszám a lakosság arányában is rendkívül magas értékeket vehet fel. A térség legnagyobb falvai közül csak Szászváron marad el a mintavételi arány

negatív irányban az 1%-os kritériumtól, ahol a tervezett legalább 20 db kitöltés helyett csupán 18 volt sikeres.

A kérdőívet kitöltők 42%-a férfi, 58%-a nő, vagyis a minta némiképp a női kitöltők irányába billen át, a minta reprezentativitása nemi megoszlás szempontjából ezzel együtt megmarad. A Baranyai-Hegyhát területén – hasonlóan általánosságban a vidéki térségekhez – a fiatalabb népességben magasabb a férfiak aránya, melynek háttérében a női népesség magasabb elvándorlási aránya jellemző (Amcoff & Westholm, 2007; Timár & Velkey, 2016). Ezt a karaktert a kérdőíves minta nem tükrözi, ugyanakkor a minta koreloszlás szempontjából inkább az idősebb csoportok irányába tolódik, mediánja 51, átlaga pedig 49 év, ezekben a korosztályokban pedig a női népesség aránya már magasabb a férfiakénál. A reprezentativitás másik dimenzióját a koreloszlás jelenti, ennek kapcsán érdemesnek tűnt ugyanakkor nem csak korcsoportonként, hanem nemek szerinti bontásban is vizsgálni a mintát, korfák segítségével (24. ábra és 25. ábra).

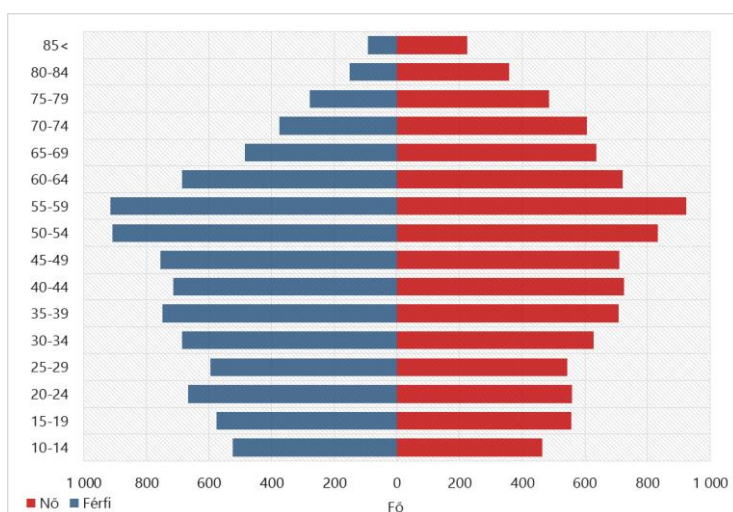

24. ábra: A Baranyai-Hegyhát kérdőíves mintája alapján készült korfa
Forrás: a 2018-as adatgyűjtés alapján saját szerkesztés

A minta ellenőrzése érdekében elkészült egy másik korfa a lekérdezett települések 2011-es népszámlálási adatai alapján a 10-14 éves korcsoporttól kezdődően. Nem vizsgáltuk az ennél fiatalabb öt éves korcsoportokat, mert a kérdőíves felmérés szempontjából az ennél fiatalabb korúak még nem érték el a legalább 18 évet 2018-ig, a mintavétel évéig. A népszámlálási adatok alapján számolt korfához képest általában minden öt éves korcsoportot olyan értelemben érdemes vizsgálni, hogy ehhez képest a 2018-as állapot egy vagy két korosztállyal nagyobb csoportba tartozhatna.

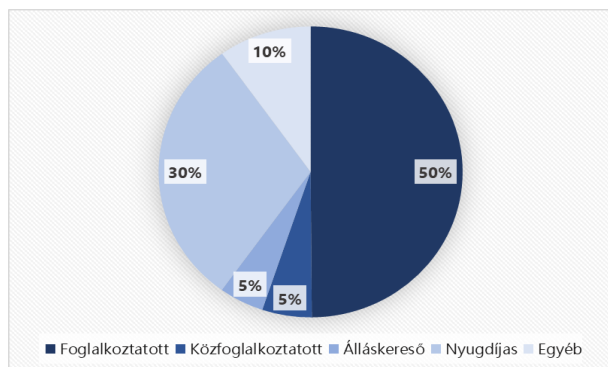
Mindezek tudatában összehasonlítva a két korfát látható, hogy a 2018-ban 55-70 éves korcsoportok magas számú lekérdezése például jól reprezentálja a helyi lakosságot kor szerkezetének tükrében, látható ugyanis a 2011-es korfán, hogy ez a korcsoport (amely ekkor még inkább 50-60 éves korcsoportokat jelentette) a legnépesebb a mintában. A minta többi része javarészt követi az egyes korcsoportok arányait, némi torzítás talán a nemi arányokban fedezhető fel, ebben a dimenzióban ugyanis bár a nők aránya ebben az elöregedő társadalomban összességében magasabb a férfiakénál, a fiatalabb, 20-as és 30-as korcsoportokban a férfiak aránya magasabb a népességben a népszámlálás alapján, mint a nőké. A kérdőíves minta sajnos nem tükrözi ezt az eltérést, ez azonban elsősorban

abból fakad, hogy a fiatalabb férfi népesség válaszási hajlandósága általában alacsonyabb volt női kortársaikkal szemben.

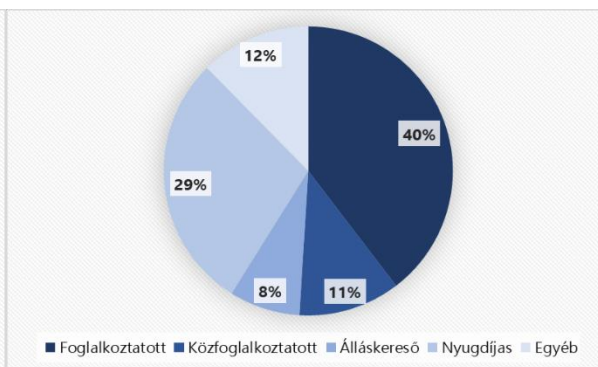

25. ábra: A Baranyai-Hegyhát mintaterületén található falvak népességének korfája
 Forrás: a KSH 2011-es népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés

A minta reprezentativitásának másik aspektusát a kitöltők gazdasági aktivitása jelenti, amelyet a 4.1. számú kérdéssel vizsgáltunk (ld. 1. melléklet). A válaszok alapján be tudtuk sorolni a kitöltőket foglalkoztatott, közfoglalkoztatott, álláskereső, valamint egyéb (például GYES, GYED, megváltozott munkaképességű stb.) státuszba, utóbbi esetében külön csoportba szedtük a feldolgozás során a nyugdíjasokat. A minta ellenőrzése érdekében megvizsgáltuk 2017-es statisztikai adatgyűjtések alapján a Baranyai-Hegyhát falvainak lakónépessége esetében ugyan ezeket a csoportokat, a statisztikai vizsgálat, valamint a kérdőíves mintában szereplő arányokat grafikonon ábrázoltuk (26. ábra és 27. ábra).

26. ábra: A Baranyai-Hegyhát lakónépessége gazdasági aktivitás szerint (2017)
 Forrás: a KSH alapján saját szerkesztés

27. ábra: A kérdőív kitöltőinek gazdasági aktivitása a Baranyai-Hegyháton (2018)
 Forrás: saját szerkesztés

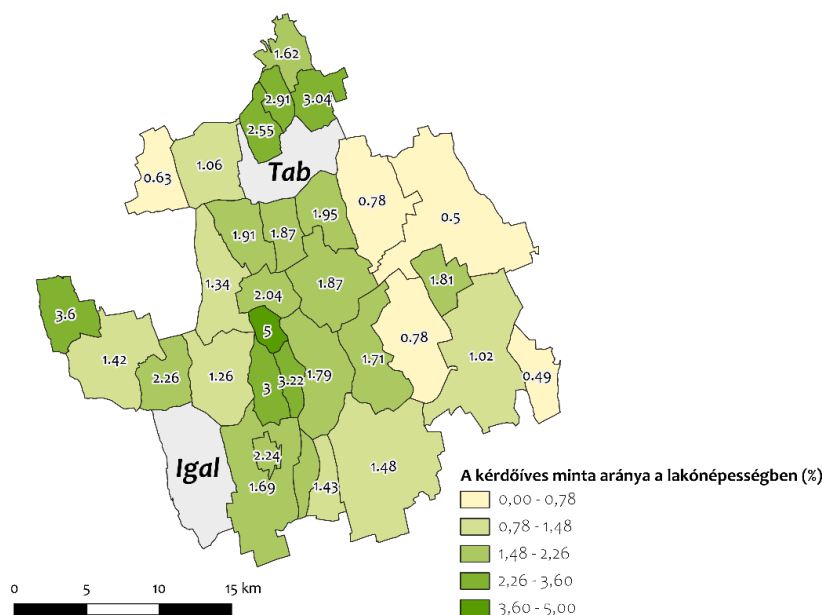
Jól látható, hogy az aktívan foglalkoztatott népességből valamivel kevesebb, a közfoglalkoztatottakból valamivel több kitöltés született a mintában a statisztikai adatokhoz mérten, az eltérés azonban nem számottevő. Más csoportok, például a nyugdíjasok esetében a minta jól tükrözi a statisztikai arányokat, ahogy az álláskeresőket is.

A kérdőíves felmérés gazdasági aktivitás szerinti reprezentativitásának vizsgálata azért érdemel különösebb figyelmet, mert a perforálódás által érintett csoportok közül

kettőnek kiemelt jelentősége lehet. A foglalkoztatott népesség kapcsán elsősorban a foglalkoztatás helye illetve jellege lehet fontos kritérium, esetükben ugyanis a térhasználat mintázatait nagymértékben befolyásolja a munkahely települése, illetve a ott megszerzett anyagi bevételek mennyisége, ezek együtt jelentősen befolyásolják mobilitásukat. A nyugdíjas korúak esetében a korcsoport vidéki képviselőinek alacsony térbeli mobilitása, illetve a térhasználat sajátos jellegének sajátosságai tartalmazhatnak fontos karaktereket.

7.2.2. Kérdőíves mintavétel a tabi kontrollterületen

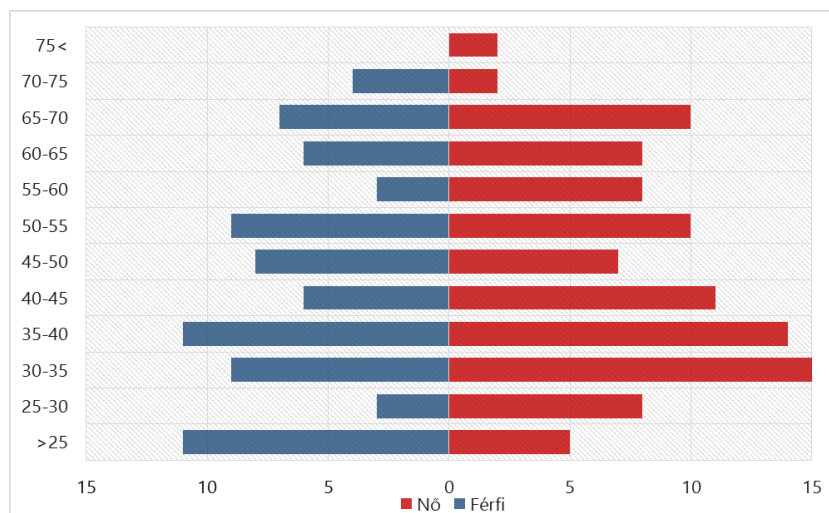
A tabi kontrollterület kérdőíves felmérését 2019 tavaszán és nyarán végeztük el. A mintavételi eljárás körülményei megegyeztek a Baranyai-Hegyhát mintaterületén alkalmazott módszerekkel. Véletlenszerű mintavételi eljárás történt, mely során egy háztartásból egy kitöltés történt, egy rokonságba tartozó, de külön háztartásban élő családtagok esetében akár több kérdőívet is gyűjtöttünk. A mintavétel során igyekeztünk ügyelni emellett a nemi- és koreloszlás statisztikai sajátosságaira is. Különbség ugyanakkor a mintaterülethez képest, hogy míg a Baranyai-Hegyhát lekérdezése 2018 áprilistól októberig tartott, addig a tabi kontrollterület esetében 2019-ben egy áprilisi hét, egy májusi hét, illetve két júliusi nap alkalmából történt a kérdőíves felmérés. A rendelkezésre álló idő szűkössége azt is jelentette, hogy a lekérdezést korábban kellett elkezdni egy-egy napon, így a mintavétel sok esetben munkahelyeken és hivatalokban is zajlott, amennyiben a felkért lakosok időt szántak a kitöltésre munkaidejükben.

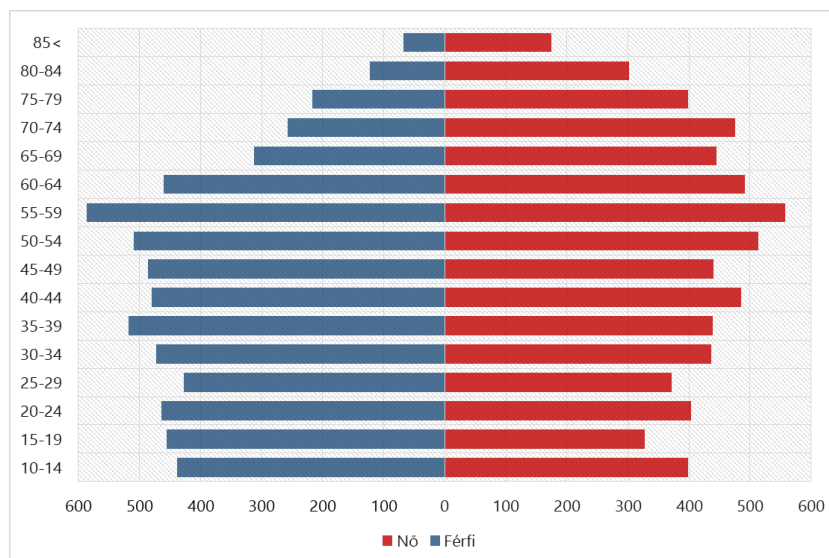
28. ábra: Az egyes településeken gyűjtött kérdőíves minta aránya a falvak lakónépességének százalékában a tabi kontrollterületen. Forrás: saját szerkesztés

A kontrollterületen összesen 34 település található, ahol a lakónépesség 2017-es adatai alapján 19 020 fő volt beleértve Tab és Igal lakónépességét is (ksh.hu). A mintavétel azonban a falusi településeken zajlott, melyek lakónépessége ugyan ebben az évben a kisvárosokat nem számítva 13 430 fő volt 32 településen. A kérdőíveket a falvak 18 éven felüli lakosaival töltöttük ki, melynek eredménye egy összesen 177 elemből álló kérdőíves minta. Ezzel a falvak népességének 1,3%-át fedi a minta, ami jóval alacsonyabb a hegyháti

mintához képest. A tabi mintaterület lekérdezésének célja egy kontrollvizsgálat volt, ahol ugyanakkor törekedtünk a legalább 1%-os minta begyűjtésére, emellett igyekeztünk a teljes településállományt lefedni. Törekedtünk emellett arra is, hogy az egyes települések lakónépességének arányában kiegyenlített legyen, azonban ez a cél csak részben sikerült, Iregszemcse, Tengőd, Értény, Pári és Somogygyejes esetében a kérdőívek lakónépességhez mért aránya elmaradt az 1%-os értéktől (28. ábra). Ettől az öt településtől eltekintve azonban sikerült elérni mindenhol a legalább 1%-os mintavételi arányt, a kis lakosságszámú települések esetében ennek többszörösét is, habár itt az alacsonyabb elemszám is magasabb arányokat eredményez (Kára, Gadács, Fiad, Torvaj stb.).

29. ábra: A kitöltők korcsoportok- és nemek szerinti megoszlása a tabi kontrollterületen (2019)
Forrás: a szerző szerkesztése

30. ábra: A tabi kontrollterület népességének megoszlása korcsoportok- és nemek szerint (2011)
Forrás: a KSH 2011-es népszámlálási adatai alapján a szerző szerkesztése

A kérdőíves minta 43,5%-át a férfi, 56,5%-át a női kitöltők tették ki, ami a nemi megoszlás tekintetében reprezentatívnak számít tekintettel a térségre jellemző nőtöbbletre. A minta válaszadóinak korfáján is jól látható a női válaszadók enyhe túlsúlya a mintában (29. ábra), ami a települések 2011-es népszámlálási adatai alapján készült korfa mintázata is jól tükrözi, miszerint az idősebb korcsoportokban magasabb a nők aránya (30. ábra).

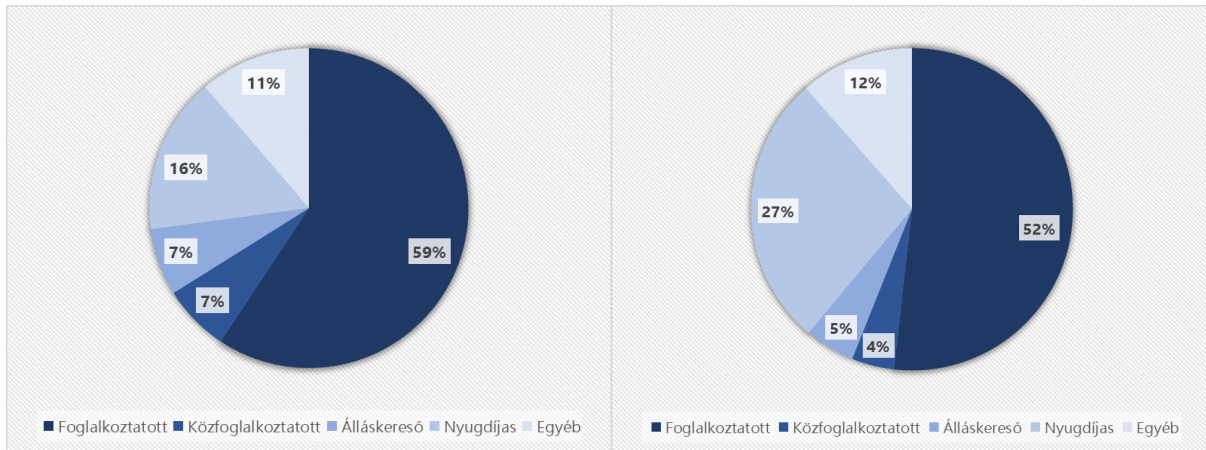
A minta koreloszlásának sajátosságai közé tartozik, hogy a minta jelentősebb hányadát a 30-60 év közöttiek töltötték ki, ami összhangban áll a térség koreloszlásával is, a terület legnépesebb korcsoportját ők képezik (ksh.hu).

Az egyes korcsoportok kitöltései ugyanakkor mérsékeltebb arányosságot mutatnak, nem sikerült minden egyes korosztályt egyforma mértékben (vagy legalábbis a népesség valós számához viszonyítva arányosan) lekérdezni, így például a 25-30 évesek esetében a kérdőívek nem tükrözik pontosan a térség nemi arányait, mivel jellemzően ebben a korosztályban nőbőlet jellemzi a rurális tereket, ahogy a tabi mintaterületet is. Az 50 évesnél idősebb kitöltők esetében viszont az arányok jól tükrözik a nemi arányok valós képét, ugyanis ahogy a 2011-es korfán is látszik, 50-55 év felett a férfiak aránya a népességen belül drasztikusan csökken. Az azóta eltelt kilenc évet is beleszámítva látható ugyanakkor, hogy a Ratkó gyerekek száma rendkívül magas mindkét nem esetében, ez pedig a kérdőíves mintán is meglátszik (29. és 30. ábra).

A kérdőíves felmérés reprezentativitásának harmadik oldalát a kitöltők gazdasági aktivitás szerinti csoportosítása jelentette, illetve ennek összehasonlítása a 2017-es statisztika hasonló mutatóival (31. és 32. ábra). A kitöltők döntő többségét a foglalkoztatottak adják mintegy 59%-os aránnyal az összes kitöltésből, ezt a csoportot követik a nyugdíjas kitöltők. A nyugdíjasok aránya a teljes népességből 27% a 2017-es statisztikában, tehát a kérdőíves felmérés ettől az arányszámtól jelentősen elmarad. Magasabb kitöltési arányt mutat ugyanakkor a közfoglalkoztatottak és az álláskeresők csoportja, mint ahány százalékot a statisztikai adatokban mutatnak ezek a csoportok, habár az álláskeresők statisztikai aránya sem tükrözi jól a valós helyzetet, tekintettel a nyilvántartásba vett és a be nem jelentett munkanélküliség problémáira.

A mintában és a statisztikai adatok esetében is „Egyéb” kategóriába soroltuk mindazokat, akik egyik itt felsorolt kategóriába sem sorolhatók. Jellemzően ide tartoznak a GYES-en vagy GYED-en lévő szülők, rokkant nyugdíjasok, NYES (nyugdíj előtti segély) kedvezményezettek, csökkent munkaképességűek stb. A kérdőíves minta és a statisztikai adatok ebben a kategóriában szinte azonos arányszámmal mutatkoznak a népességen belül, a kérdőívek 11%-át töltötte ki ez a csoport, a statisztikában arányosított számuk pedig 12%.

A gazdasági aktivitás szerinti csoportosítás a kontrollterületen talán még jelentősebb szempont, mint a Baranyai-Hegyháton, ugyanis itt a mintában a foglalkoztatottak magas aránya, valamint a nyugdíjasok relatíve kisebb aránya jól tükrözheti a térség aktív korú, keresettel rendelkező lakosainak térpályáit, mobilitását stb. A minta számossága a hegyháti mintaterületen is lehetővé teszi ugyanezt, viszont a kontrollterület korábban tárgyalt alacsonyabb elemszáma mellett a gazdaságilag aktív kitöltők nagyobb számossága a mintában jó tükörképét jelentheti egy másik, hasonló külső és belső adottságokkal jellemezhető térségnek. A kérdőíves felmérés a kontrollterület településein összességében jól reprezentálja az ott élő lakosságot, ami mind a települések lakónépességéhez, nemi- és korcsoportonkénti arányaihoz, valamint gazdasági aktivitásához is mérhető mintát jelent.

31. ábra: A tabi kontrollterületen gyűjtött kérdőíves felmérés válaszadójának gazdasági aktivitása (2019)

Forrás: a szerző szerkesztése

32. ábra: A tabi kontrollterület lakosságának megoszlása gazdasági aktivitás szerint (2017)

Forrás: a KSH alapján a szerző szerkesztése

7.2.3. A kérdőíves adatok elemzési módja

A kitöltött kérdőívek értékelése pontozásos módszerrel történt, melynek első lépéseként a különböző kérdéscsoportok alapján főbb tematikus csoportokat hoztunk létre: a térbeli integráció mérését szolgáló kérdések csoportja elsősorban a kérdőív kettes számú kérdéscsoportjából áll össze, ahol a településközi kapcsolatok, vagyis a fizikai mobilitás lehetőségeit vizsgáltuk. A szociális integráció ezzel szemben inkább a helyi társadalmi kötések erősségét, a térségi beágyazottságot vizsgálta, számítását részben a kettes számú kérdéscsoportból, illetve a demográfiai blokk egy kérdéséből valósítottuk meg. Az elemzés egyik talán legkomplexebb mutatója, a társadalmi index, vagy társadalmi integráció a kérdőív negyedik, társadalmi státuszra vonatkozó adataiból állt össze, szintén kiegészülve a demográfiai blokk vonatkozó kérdéseivel. A lakóhelyi reprezentáció értékelését a reprezentációs index szolgálja, amelyet a hármas kérdéscsoport alapján számítottunk, ahol a térreprezentációra vonatkozó kérdéseket tettük fel a kitöltőknek (4. táblázat).

A térbeli integráció számítása kilenc kérdésből és azok részkérdéseiből áll össze. A pontozás alapját eltérő módon határozták meg a kérdések típusai, illetve a rájuk adott válaszok jellege is. Így nem csak a térbeli integráció számításánál, hanem általában a kérdőív egyes kérdéscsoportjainak pontozásánál is aszerint kellett meghatározni az értékelés típusát, hogy milyen jellegű válaszokat értékeltünk esetükben. A térbeli integráció számítását egy súlyozott változóval kezdtük, ahol a válaszadók által látogatott települések hierarchia és lakóhelytől mért távolság alapján kaptak pontértéket 1-3-ig, ahol 1-es értéket a közeli, alacsony hierarchiájú falusi központok, 2-est a térségben található kisvárosok, 3-as pontértéket pedig a térségen kívül található jelentősebb gazdasági központok kaptak. Ezt a pontértéket súlyoztuk a 2.1.-es kérdés válaszaival, ahol a nem munkavégzési célú látogatások gyakoriságára kérdeztünk rá, a gyakoriságot 1-5 között pontoztuk. A pontozásban a minél gyakoribb látogatás magasabb pontértéket, míg a ritkább utazások kapcsán alacsonyabb pontértéket kaptak a válaszok. A súlyozott értékek maximuma 6 pontot, minimuma 0 pontot jelentett a számítás alapján. Nulla értéket azokban az esetekben kaptunk, mikor a válaszadó saját bevallása szerint nem szokott más településekre utazni, legalábbis munkavégzés célján kívül nem.

A 2.3; 2.4 és 2.5 sorszámú kérdések kapcsán a más településekre történő utazások tematikus céljait mérte fel a kérdőív, ezen belül pedig rögtön meghatározhatták a válaszadók az ilyen típusú utazások gyakoriságát is egy négy fokozatú skála segítségével. A kérdőívben a leggyakrabban előforduló utazásokat egyessel, a legritkábban előfordulókat négyessel jelölhették a kitöltők, amennyiben pedig az adott cél érdekében nem szoktak máshova utazni, úgy nulla értéket adhattak meg. Ez alapján a pontozás fordított skálázással történt meg: a leggyakrabban utazási esemény négy pontot, míg a legritkább egy pontot kapott, az adott célból nem utazók esetében a pontérték továbbra is nulla.

4. táblázat - A kérdőíves adatokhoz alkalmazott kérdéscsoportok tematikus összességé

	Térbeli integráció	Szociális integráció	Társadalmi index	Reprezentációs index
Kérdések tematikus típusai	Nem munkavégzési célú utazások gyakorisága Nem munkavégzési célú utazások típusai és gyakoriságuk Rokonok, barátok lakóhelye Fizikai mobilitással kapcsolatos attitűd	Rokoni, baráti találkozások gyakorisága Rokoni, baráti találkozások helyszíne Közösségi élet feltételeinek megteremtése Családi állapot	Munkavégzésre vonatkozó adatok (helyszín, munkakör stb.) Álláskeresés szociális kritériumai Egyéni közlekedés eszközei Anyagi helyzet Iskolai végzettség Eltartottak száma Puha mutatók (hobby, könyvek stb.)	Lakóhelyről kialakult vélemények Helyi identitás kvalitatív értékei Szívesen lakik-e ezen a helyen Település szféráinak értékelése (élhetőség, közösség, ellátás, biztonság)
Kérdések sorszáma (1. sz. melléklet)	2.1; 2.3; 2.4; 2.5; 2.6; 2.9.c, d, e, f, g, h; 4.2; 4.6; 4.9	2.7; 2.8; 2.9.a, b; 5.2	4.1; 4.1.a; 4.4; 4.5; 4.7; 4.8; 4.9; 4.11; 4.12; 4.13; 4.14; 5.3; 5.5	3.1; 3.2; 3.3.a-o.
Megjegyzés	2.2-es kérdés súlyozva a 2.1-es válaszokkal	2.7. kérdések súlyozva 2.7.1. válaszokkal; 2.8. kérdések súlyozva a 2.8.1. válaszokkal		

Forrás: saját szerkesztés

A 2.6-os számú kérdéseknél a válaszadók azt határozhatták meg, hogy jellemzően hol élnek rokonaik, barátaik, azonban a konkrét településnév megadása nélkül (erre ugyanis a 2.6.1. kérdésnél volt lehetőségük). A rendelkezésre álló négy válaszlehetőség leginkább azt mérte fel, hogy a közvetlen személyes kapcsolatokat a válaszadók inkább helyben tudják lebonyolítani (mert főként helyben élnek a hozzátartozóik), vagy térben mobilisabbá kell válniuk ezekhez az informális kapcsolatokhoz (mert főként más településeken élnek a hozzátartozóik). Ezzel összhangban a válaszok pontozása egytől négyig történt meg, ahol a főként helyben élő hozzátartozók kapcsán egy pontot, a jellemzően más településeken élő hozzátartozókhoz pedig négy pontot soroltunk.

A 2.9.-es kérdéssor esetében a válaszadóknak egy négy fokozatú skálán kellett értékelniük adott válaszokat, a térbeli integráció számításához ezek közül azokat az

állításokat használtuk fel, amelyek a válaszadók térbeli mobilitásához adhatnak támpontokat. A válaszok pontozása is egytől négyig történt meg, azonban a skálák pontértéke logikailag nem mindig követte a megfelelő értékeket, mivel bizonyos állításokat kérdőív-módszertani okokból ellentétes logikával, negatív értéktartalommal tettünk fel. A kérdésen belül itt alkalmazott hat állítás válasza közül három esetében kellett megfordítani a pontértéket, hogy a valós válaszértékeket számíthassuk a térbeli integrációba (2.9.c; e; g.), a maradék három esetében megtartottuk azt az értéket, amelyet a kitöltés során egy és négy között felvett (2.9. d; f; h.).

A térbeli indexbe beemeltünk olyan válaszokat is, amelyek a munkavégzés potenciális és valós helyeit is vizsgálták. Utóbbi esetében (4.2.-es kérdés) a válaszokhoz itt is egy és négy közötti pontértéket rendeltünk, kivételt jelentettek azok a válaszadók, akik munkaerő-piacilag nem aktívak, esetükben a felvett pontérték itt nulla volt. A munkahellyel rendelkezők egyes értéket akkor kaptak, amennyiben munkájuk helyben található, kettes értéket kaptak akik a szomszédos vagy közelebbi, falusi jellegű települések valamelyikén dolgoztak, hármas értéket amennyiben a térség valamely kisvárosában vállaltak munkát és végül négy pontot, akik valamely nagyobb városban, megyeszékhelyen dolgoznak. Akik helyben vállalnak munkát, azért kaptak egyes pontértéket, mert feltételezhetjük, hogy a havi szintű bevétel növeli valamivel a térbeli mobilitásukat (Pénzes, 2013).

A 4.6. számú kérdés arra vonatkozott, hogy amennyiben munkát kellene keresnie a válaszadóknak, melyik településen találnának potenciálisan állást maguknak. A kapott településeket (hasonlóan a korábbi, 2.2-es vagy 4.2. válaszok értékeléséhez) aszerint pontoztuk, hogy milyen helyen található a településhierarchiában, illetve milyen messze fekszenek a válaszadó lakóhelyétől. Ebben az esetben viszont már egytől ötig pontoztuk a válaszokat, ugyanis a munkavállalás lehetséges helyszínei közé bizonyos esetekben már a főváros, a Nyugat-magyarországi régió települései, vagy akár külföldi, főként Nyugat-európai helyszínek is kerültek. Ez alapján a pontértékek egy és négy között a 4.2.-es kérdés pontozási módjával megegyeznek, a távolabbi helyek megjelölése esetén pedig ötös értéket kaptak.

A térbeli integráció utolsó mutatóit a rendelkezésre álló közlekedési eszközök összességéből számítottuk, ahol a kérdőív 4.9.-es kérdéssorából a válaszadók megadhatták hány darab kerékpárral, motorkerékpárral, tíz évnél idősebb, vagy éppen tíz évnél fiatalabb autóval rendelkeznek. Ezek közül a térbeli integrációban a motorkerékpárt, illetve a személygépjárműveket számítottuk bele az elemzésbe, mivel kerékpárral a domborzati viszonyok, illetve a potenciális munkahelyek és az egyéb funkciókkal rendelkező kisvárosok fizikai távolsága miatt rendkívül magas utazási idővel és rendkívül nagy energia befektetéssel jutnának csak el más településekre a válaszadók. A pontozás során egy pontot kapott minden olyan kérdőív, ahol a válaszadó legalább egy motorkerékpárral rendelkezik, két pontot ahol a válaszadó legalább egy tíz évnél idősebb személygépjárművel, és szintén két pontot amennyiben tíz évnél fiatalabb személygépjárművel rendelkezik. Az autók korát tehát nem differenciáltuk, mert mobilitás szempontjából nincs érdemi különbség közöttük, ugyanakkor ha rendelkezésre áll egy régi és egy új autó is egy családban, úgy a mobilitás is növekedik, a kétszeres pontozás ezekben az esetekben tehát indokoltá válik.

A pontozással ellátott kérdőívek maximális pontértéke a térbeli integráció számítása során legfeljebb 92 pont lehet. A térbeli integráció számításához először összeadtuk az egyes pontértékeket, majd a maximum segítségével kiszámoltuk a pontértékek arányát:

$$TI = K_{TI} / TI_{max};$$

ahol K_{TI} az egyes kérdőívekre számolt térbeli integráció pontértékét, a TI_{max} pedig a maximális pontértéket jelöli. Ennek köszönhetően a térbeli integráció (TI) értéke egy nulla és egy közé eső arányszám.

A *szociális integráció* mérésére azokat a kérdéseket emeltük be a mutató kiszámításába, amelyek az informális (baráti és családi) kapcsolattartás kritériumait határozzák meg (4. táblázat). A 2.7. és 2.8. számú kérdések azt mérték a kérdőívben, hogy a válaszadók milyen gyakran találkoznak rokonaikkal illetve barátaikkal, a 2.7.1. és 2.8.1. kérdések pedig a találkozások jellemző helyszíneit tartalmazzák. A találkozások gyakoriságára vonatkozó kérdéseket egytől négyig pontoztuk, a nagyon gyakori találkozás így négy pontot ért, míg a rendkívül ritka csupán egyet, nulla pontot pedig azok kaptak, akik nem válaszoltak egyik vagy másik (2.7. vagy 2.8.) kérdésre, mert nem tartják a hozzátartozókkal. A találkozások helyszínére vonatkozó válaszokat egytől ötig pontoztuk egy sajátos elvet követve: igyekeztünk felpontozni azokat a válaszokat, amelyek magasabb szintű térbeli beágyazottságot, ezen keresztül erős helyi és településközi kötéseket is jelentettek. Alacsonyabb pontszámmal láttuk el ez alapján a „Nálunk otthon” válaszokat, mivel a szociális kapcsolat létesítéséhez itt nincs szükség térbeli mozgásra. Alkalmaztuk ezt a pontozási eljárást a baráti és a rokoni kapcsolatok esetében egyaránt, ugyanakkor a szociális integrációba szánt értéket a két értékből (találkozás gyakorisága és helyszíne) számítottuk ki.

A súlyozás során a találkozások jellemző helyszínével súlyoztuk a találkozások gyakoriságát. Mivel a találkozások helyszíneként több esetben is egynél több jellemző helyszínt adtak meg a válaszadók, ezek esetében egy átlagos értékkel tudtuk súlyozni a találkozások sűrűségét. Emellett azt is fontosnak tartottuk, hogy ne legyen ez az arányszám túlzóan hangsúlyos a szociális integráció arányszámában, ezért a hozzátartozókkal való találkozások gyakoriságát az elérhető legmagasabb pontszám (négy) arányában szoroztuk be a jellemző találkozások átlagos értékével. Az eljárást elvégeztük külön a baráti kapcsolatok és külön a rokoni kapcsolatok esetében is.

A szociális integráció mérésének következő elemét a 2.9.-es, korábban a térbeli integrációnál már alkalmazott skálaértékek jelentik, azon belül is az a két értékskála, ami a szociális kapcsolatok létrejöttének alapfeltételeit mérte. A skála egytől négyig történő értékelését átemeltük ez esetben is a pontozott értékek közé, az egyiket (2.9.a.) fordított, a másikat (2.9.b.) normál, vagy eredeti skálaértékekkel. Végül a két skálához egy változót számítottunk, amely az a és a b értékskála átlagos mért értékeinek összegéből áll össze.

A szociális integráció utolsó változóját a családi állapot (5.2.) válaszainak pontozása jelentette, ahol a családi állapot jellege és az ebből fakadó szociális elszigeteltség mértéke adta a pontértéket. A válaszokat egy és négy között pontoztuk, ahol a legmagasabb, négy pontos értéket a párkapcsolatban és a házasságban élő válaszadók kapták, mivel a magánéletükben van állandó partnerük. Az egyedülállók hármast pontértéket kaptak, az elváltak kettőt, végül az özvegyek egyes pontértéket. Az elváltak alacsonyabb pontozása abból fakad, hogy ők korábban társas kapcsolatban éltek, amelyet a válás során részlegesen

vagy teljesen elvesztettek, ráadásul a helyi kisközösségekben a válás társadalmi megítélése rendkívül negatív előjelű lehet. Az özvegyek alacsony pontozását elsősorban a megözvegyüléssel együtt járó gyász okozza, illetve hogy az ide tartozó válaszadók jellemzően időskorúak voltak, háztartásukban egyedül éltek. Az egyedülállók hármas pontértéke kapcsolódik ugyanakkor az özvegyek és elváltak pontozásával, itt az elsődleges szempont az volt, hogy az ő esetükben komoly veszteség nem származik abból, hogy nincs párkapcsolatuk, míg a két legalacsonyabb pontérték kapcsán már igen.

A szociális integráció kiszámításának módja hasonló a térbeli integrációhoz: a létrehozott változók összegét elosztottuk az elérhető legmagasabb pontértékkel, ezáltal kaptunk egy nulla és egy közé eső arányszámot, amellyel kifejezhetjük a válaszadók szociális integrációját.

$$SZI = K_{SZI} / SZI_{max},$$

ahol a szociális integráció (SZI) az egyes kérdőívek szociális mutatóinak összesített pontszámát (K_{SZI}) elosztottuk a szociális változók maximális pontszámával (SZI_{max}).

A legkomplexebb mutató a kérdőíves elemzésben a *társadalmi index* vagy *társadalmi integráció*, ahol az egyes válaszok pontozása külső információk bevonását is igényelte sok esetben az objektivitás és a reprezentativitás megőrzésének érdekében. A társadalmi index számítása a kérdőív társadalmi státuszra vonatkozó kérdéscsoportja alapján történt legnagyobb arányban, de tartalmaz kérdéseket a demográfiai blokkból is.

A mutató első elemét a munkaerő-piaci státusz meghatározása jelentette, ahol a válaszokat egytől négyig pontoztuk az alapján, hogy milyen jövedelemszerző képesség társul az egyes státuszokhoz. Ez alapján a bejelentett munkával rendelkező válaszok négyes, a közfoglalkoztatottak hármas, a GYES-en, GYED-en lévő szülők valamint a nyugdíjasok kettes, végül az álláskeresők egyes pontértéket kaptak. Habár jövedelmi szempontból a nyugdíjasok és a közfoglalkoztatottak között gyakran a pontozásunkhoz képest fordított arányok jellemzőek, a mintaterületeken élő nyugdíjasok esetében anyagilag inkább a szűkösség volt jellemző, ezenkívül a társadalmi index értékét tovább differenciálja a havi átlagos egy főre jutó bevétele a válaszadóknak, ezért ezt a lehetséges torzítást a munkaerő-piaci státusz kapcsán elbírják a változók.

A foglalkoztatottak munkakörére vonatkozó pontértékek meghatározásához az aktuálisan érvényes FEOR kategóriákat alkalmaztuk, segítségével igyekeztünk a megfelelő csoportba sorolni az egyes álláshelyeket. A számításba beemeltük a közfoglalkoztatottakat is, az erre adott pontérték jelentette ugyanis az egyes értéket. A skála csúcsán a diplomás munkakörökbe sorolható válaszokat összesítettük, amelyek tízes pontértéket kaptak. A pontozás során a válaszok és a FEOR kategóriák alapján megkülönböztettünk még összesen nyolc pontozási kategóriát, ahol a pontérték meghatározását a munka jellege, a szükséges szellemi hozzáadott érték, a munkával szerezhető anyagi érték, illetve a munka társadalmi megítélése jelentette. Az egyes csoportok között nem mindig egy ponttal változik a pontozás értéke, figyelembe véve az anyagi és társadalmi különbségeket. Mivel beemeltük a pontozásba a közfoglalkoztatottakat, a nyugdíjas válaszadók is pontértéket kaptak ebben a kérdéskörben is, tekintettel a korábban már indokolt különbségekre. Hogy kompenzáljuk a 4.1. kérdésnél a közfoglalkoztatottak magasabb pontértékét a nyugdíjasokéval szemben, itt a nyugdíjas válaszadók kaptak hármas pontértéket a közfoglalkoztatottak egyes pontértékével szemben (5. táblázat).

5. táblázat - A foglalkoztatottak munkaköreinek típusai a hozzájuk rendelt pontértékekkel

Munkakör típusa	Példák	Hozzárendelt pontérték
Diplomás	Orvosok, jogászok, mérnökök stb.	10
Vállalkozó	Sikeres vállalkozók bármilyen szektorból	9
Településvezető	Polgármesterek, hivatalvezetők	9
Egyéb diplomás	Tanár, óvónő, könyvelő stb.	8
Egyéb közalkalmazott	Könyvtári asszisztens, ápolónő stb.	7
Tercier alkalmazott	Kozmetikus, pincér, sofőr	5
Ipari munkás	Varrónő, asztalos stb.	4
Nyugdíjas	Öregségi nyugdíjban részesülők	3
Mezőgazdasági munkás	Őstermelő, vadász, gépkezelő stb.	2
Egyéb	Betanított munka, segédmunka	2
Közfoglalkoztatott	Közmunkás alapbérrel rendelkezők	1
Nem aktív kereső	Álláskereső, nem nyugdíjas	0

Forrás: a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (nfsz.munka.hu) adatai alapján, saját szerkesztés

Beemeltünk a társadalmi index értékei közé bizonyos munkakeresésre vonatkozó kérdéseket is, közülük a 4.4.-es kapcsán azt határozhatták meg a válaszadók, milyen könnyen találnának munkát. A négy válaszlehetőséget olyan módon pontoztuk, hogy mennyire találják a válaszadók ezt könnyű vagy éppen nehéz feladatnak. Ennek megfelelően a legmagasabb pontérték négyes, a legalacsonyabb egyes értéket vehetett fel.

Értékeljük azt is, hogy milyen csatornákat alkalmaznának a válaszadók arra, hogy munkát találjanak (4.5. számú kérdés), itt azonban a válaszlehetőségek típusa alapján soroltunk hozzájuk pontértéket szintén egy és négy között, a kapott értékeket végül átlagoltuk. A munkakeresés módjának meghatározása azért lehet fontos kritérium, mert a választott információs csatornák típusa meghatározhatja a válaszadó társadalmi státuszát is (mi áll a válaszadó rendelkezésére, választ-e modernebb módokat vagy inkább a tradicionális felületeken keresgél stb.).

A válaszadók anyagi helyzetét két kérdéssel mértük fel, ahol az egyik megközelítés egy kvalitatívabb helyzetértékelést adott (4.7. kérdés), míg a másik az egy főre jutó nettó bevétel mennyiségére kérdezett rá nagyságrendileg (4.14. kérdés). Előbbi kapcsán négy válaszlehetőség közül választhatták ki a kitöltők, hogyan ítélik meg anyagi helyzetüket, ahol a kérdőív pontozása során a korábbi gyakorlat alapján adhattunk volna egy és négy közötti pontértéket, azonban mivel az anyagi dimenziót hangsúlyosabbnak éreztük a társadalmi index és a perforálódás meghatározásában, eltérő skálát alkalmaztunk. Emiatt az itt alkalmazott pontozás egy és tíz között történt meg, ahol a magukat a legszegényebb csoportba sorolók egy, a második legszegényebb csoport tagjai négy, az átlagosabb anyagi helyzetűek hét, végül a magukat jó anyagi helyzetbe sorolók esetében tíz pontot adtunk a kérdőívekre. Habár úgy tapasztaltuk, hogy a tényleges anyagi eltérések a vizsgált társadalmak esetében nem annyira számottevőek a bevételek szempontjából, mivel az átlagos kereset általában negatív irányban tér el az országos átlagtól, így érezhetőbbé válnak a kisebb bevételi különbségek is.

Mindezek ellenére a konkrét anyagi helyzet felmérését szolgáló kérdésnél (4.14.) az egyes anyagi csoportokhoz egy egytől hatig terjedő skálán határozottunk meg pontértékeket a hat bejelölhető bevételi kategóriához, minél magasabb a havi egy főre jutó nettó

bevétel, annál magasabb pontszámot soroltunk a kérdőívhez. Nem toltuk ki a pontozási skála értékét tízig ebben az esetben elsősorban azért, mert a meghatározott bevételi csoportok közötti különbségek a térség anyagi helyzetére való tekintettel nem voltak számottevőek, a legalacsonyabb bevételi csoportba az 50 ezer forintnál alacsonyabb keresettel rendelkezők, a legmagasabb kategóriába a 150 ezer forintnál magasabb bevételhez jutók tartoznak, az egyes kategóriák a két végpont között pedig 25 ezer forintként váltakoznak.

Az anyagi dimenziók értékeléséhez sorolhatjuk a saját bankszámla és bankkártya rendelkezésre állását is, amelyet a 4.13.-as számú kérdéssel mértünk fel. Itt a három válaszlehetőség olyan módon vizsgálja a válaszadókat társadalmi helyzetük szerint, hogy van-e saját számlájuk, van-e olyan, közösen használt számla, ahova utalhatják fizetésüket és/vagy járandóságaikat, vagy nem rendelkeznek bankszámlával. Az elérhető legmagasabb pontérték ez esetben a három, amennyiben van saját számlája a kitöltőnek, két pont amennyiben közösen használ valamely rokonával, hozzátartozójával, és egy pont azokban az esetekben, ahol nem használnak bankszámlát a pénzügyeik kezeléséhez.

A válaszadók különböző típusú (háztartási, telekommunikációs és szórakoztató elektronikai) eszközellátottsága szintén jó mérőszámát jelentheti társadalmi státuszuk és anyagi helyzetük felmérésének. A kérdőívben nyolc olyan eszközre kérdeztünk rá a válaszadók körében, rendelkeznek-e velük, amelyek különböző anyagi státuszú csoportok pénztárcájához mérhetőek, így szerepelt a listánkban a mosógép vagy az okos telefon, de helyett kapott a játékkonzol és a légkondicionáló is (4.8. kérdés). A pontozásnál ugyanakkor az egyes eszközök között nem tettünk érték béli különbséget, mivel úgy ítéltük meg, hogy minél több elemmel rendelkeznek a kitöltők a felsorolt eszközök közül, annál magasabb a társadalmi státuszuk. Emiatt a kérdésre annyi pontot kaptak az egyes kérdőívek, ahány eszközt bejelöltek a válaszadóink, így a legmagasabb pontérték nyolc lehetett, a legalacsonyabb pedig nulla, hiszen néhány kérdőív esetében a válaszadónak egyik eszköz sem állt rendelkezésére.

Hasonlóképpen jártunk el a járműellátottságot (4.9. kérdés) vizsgáló kérdéscsoport esetében. A pontozást hasonlóan a térbeli integráció vizsgálatánál (ahova szintén beemeltük a járműellátottságot), itt sem számítottuk be a kerékpárok számát az értékelésbe, a motorkerékpárokat, tíz évnél idősebb és tíz évnél fiatalabb személygépjárműveket viszont igen. Ellentétben ugyanakkor a térbeli integrációval, itt nem a járművek meglétét pontoztuk csupán, hanem a rendelkezésre álló eszközök számát. A meglévő közlekedési eszközök mennyiségét tehát összeadtuk, a végösszeg jelentette a tényleges pontértéket, aminek a maximuma nyolc pont lett ezzel a módszerrel. Habár ez járműellátottság szempontjából rendkívül magasnak mondható egy háztartásra vetítve, a több jármű rendelkezésre állását elfogadhatjuk ilyen mértékű differenciáló tényezőként, mivel az nem csupán a társadalmi státuszra vonatkozóan ad támpontokat a térségben, hanem jelentős mértékben növeli a térbeli mobilitást is, ami gyakran magasabb társadalmi mobilitással is párosul. Ezzel együtt a két térségből összegyűjtött 581 elemből álló mintában csupán 13 fő rendelkezik összesen nyolc személygépjárművel, 15 fő hét darabbal, a következő kategóriát pedig az öt darab járművel rendelkező kitöltők jelentik, az ő számuk 19 fő. Összességében tehát a járművek darabszáma előreláthatóan jól differenciálja a mintát,

amennyiben az összes rendelkezésre álló, egyéni közlekedésre alkalmas eszköz számához rendelünk azonos értékű pontszámot.

Szintén a társadalmi státusz meghatározása érdekében került a kérdések közé, hogy hozzávetőlegesen hány könyvvel rendelkeznek a kitöltők a háztartásukban, itt egy becsült értéket vártunk válaszként (4.11. kérdés). A pontozás során nyolc csoportot alkottunk a jellemző becsült értékek alapján, ahol az első csoportba a nullás értékeket soroltuk, ahol a pontozás értéke nulla volt. Az ettől eltérő értékeknél egy pontot adtunk a 25 könyvnél kevesebbet becsülő válaszadók kérdőíveire, a legmagasabb hetes pontértéket pedig a 800 könyvnél többet becsülők válaszaik kapták.

A rendelkezésre álló könyvek számához hasonló, kvalitatív társadalmi státusz besorolást jelentett a szabadidő eltöltésének módja (4.12. kérdés), ahol azonban a pontozás is a kérdés nyitott típusára való tekintettel először a válaszok azonos szempontok szerinti kategorizálását követelte. A szabadidős tevékenységeket először az alapján csoportosítottuk, hogy mennyi energia és anyagi befektetés szükséges elvégzésükhöz, így jöttek létre a passzív, otthoni tevékenységek, az aktív, de anyagi ráfordítást nem igénylő, végül az aktív, anyagi ráfordítást igénylő szabadidős- és hobbi tevékenységek, melyekhez ebben a sorrendben egy, kettő és három pontot soroltunk. Nem minősítettük ugyanakkor szabadidős tevékenységnek a munkát, a háztartási feladatokat, a kerti munkát vagy bármilyen tevékenységet, ami nem rekreációs jellegű, ezekre a válaszokra nulla pontot adtunk a pontozás során. Figyelembe vettük viszont a pontérték meghatározásánál a szellemi hozzáadott érték szükségességét is, így például ha valaki a „szépirodalom”, „szakirodalom”, „kutyanevelés” és „kertészkedés” tevékenységeket adta meg, három pontot kapott, részben mert több tevékenységet is megnevezett (ami nem volt jellemző a mintavételi tapasztalatok alapján), másfelől ezek nagyobb részében szellemi tevékenységet is végez, hiába nincs szükség jelentősebb anyagi áldozatra ezekhez a kikapcsolódási formákhoz.

A válaszadók háztartásában élő eltartott kiskorúak számát is igyekeztünk pontozni, azonban itt nem volt elegendő a megadott gyermekek számát hozzáadni a mutatóhoz, mivel az magasabb értéket eredményezett volna, ugyanakkor feltételezhetjük, hogy az eltartottak magasabb száma negatívabb hatással van a válaszadó társadalmi helyzetére és anyagi lehetőségeire is. Az eltartottak legmagasabb megadott száma hat kiskorú volt, így első körben a pontozásban a hat eltartott kiskorúval rendelkező kitöltőkhöz egy pontot, az öt kiskorúhoz kettő pontot stb. rendeltünk egészen egy vagy nulla eltartottig, itt a válaszhoz hat pontot rendeltünk. Mivel az eltartottak száma egy háztartásban bizonyos fő felett már nem differenciál olyan mértékben, mint ahogy azt először feltételezhetnénk, így a kapott pontértékeket elosztottuk az elérhető legmagasabb pontértékkel, vagyis hattal, majd kivontuk a kapott értéket 1-ből. Így az eltartottak pontozását egy nulla és egy közé eső arányszám fejezi ki, ami kismértékben torzítja a mintát, viszont jól árnyalja a válaszadók szociális helyzetét.

A társadalmi index utolsó elemét a kitöltők iskolai végzettségéhez rendelt pontszámok adták, ahol a hat végzettségi szinthez rendeltünk pontokat egy egytől hatig terjedő skálán. A legalacsonyabb végzettség (kevesebb, mint nyolc általános) esetében egy, a legmagasabb végzettséghez (egyetemi diploma) pedig hat pontot adtunk. A skálát nem módosítottuk, habár az egyes végzettségekkel együtt járó, feltételezhető anyagi státuszban

jelentősebb különbségek lehetnek, a korábban értékelt munkaköröknél ez a különbség jobban kifejezhető.

A társadalmi index számításához a korábbi kettő változóhoz hasonló módon a létrehozott változókat összeadtuk, majd a kapott összegeket elosztottuk az elérhető legmagasabb pontszámmal, a végeredmény így egy és nulla közé eső arányszám lett:

$$T\acute{a}I = K_{T\acute{a}I} / T\acute{a}I_{\max},$$

ahol a társadalmi index ($T\acute{a}I$) az egyes kérdőívekre számított értékek összegének ($K_{T\acute{a}I}$) és az elérhető maximális pontszámnak ($T\acute{a}I_{\max}$) a hányadosa.

A *reprezentációs index* a kérdőív negyedik, pontozás segítségével indexált változója, amelyhez a kérdőívből a hármas számú kérdéscsoport értékelésére, a térreprezentációra került sor. A perforációs modell fontos elemét képezi a társadalom lakóhelyi reprezentációja és az élettérhez köthető imázsa, így a kérdőívek alapján számított integrálódási index jelentős elemét képezi.

A hármas számú kérdéscsoport első felében a válaszadók szabad asszociációkat köthettek lakóhelyükhöz, ahol legfeljebb három kifejezést adhattak meg. A válaszokat első körben értéktartalmuk alapján lehetett csoportosítani, így megkülönböztettünk az értékelés során negatív, semleges, illetve pozitív jelzőket, sajátosságokat, majd eszerint pontoztuk őket. Mindhárom asszociációt egyesével pontoztuk, majd a végső értékelésnél a három pontérték átlagával számoltunk a változóban. Az értéktartalom meghatározásánál voltak kifejezések, amelyeket egységesen pontoztuk előfordulási gyakoriságuk miatt, ilyen volt például a „nyugodt” vagy a „csendes” kifejezések, ezeket bár inkább pozitívabb a tartalmuk, mégis a semleges csoportba soroltuk. A településképre, esztétikai jellegére vonatkozó pozitív asszociációkat ugyanakkor minden esetben a legmagasabb, hármas pontértékkel láttunk el, annak ellenére is, hogy szintén gyakori válaszként jelentek meg. Negatív értéktartalmúnak ítéltük azokat a válaszokat, amelyek a rossz közösségi dinamikára, a szegénységre vagy a negatív településképre vonatkoztak.

Pontoztuk azt is, hogy a válaszadók elköltöznének-e a településről vagy sem, azonban a pontozás előjele itt ellentétes volt a korábbiakkal: a máshova vágyók egy pontot kaptak, akik maradnának kettőt. Tettük ezt azért, mert feltételeztük, hogy erősebb és pozitívabb helyi identitást jelent, ha valaki inkább maradna, és gyengébb kötések amennyiben elköltözne. A pontozás pontosságát ugyanakkor korlátozza, hogy nagyon sok esetben a kitöltők a kérdést nem olyan formában értelmezték, hogy szívük szerint maradnának-e, hanem inkább úgy válaszoltak rá, hogy lenne-e lehetőségük elköltözni, gyakran ezekben az esetekben a válasz végül a nemre esett, mivel sem anyagi lehetőségük, sem motivációjuk nincs, hogy elköltözzenek.

A reprezentációs index harmadik és egyben legfontosabb elemét a településekre vonatkozó tematikus állítások értékelése jelentette egy négy fokozatú skálán. Összesen 15 állítást kellett értékelniük a kitöltőknek, amelyeket az élhetőség, közösség, ellátás és szolgáltatás, valamint biztonság kategóriákba sorolhatunk (6. táblázat). A skálaértékeket bizonyos esetekben itt is módosítani kellett, mert az állítás logikailag ellentétes megfogalmazást kapott módszertani okokból. Ezzel együtt is az állítások pontozása is négyfokozatú skálán történt meg, ahol a korábbiakhoz hasonlóan a legrosszabb értékelés egy pontot, a legjobb értékelés négy pontot kapott.

6. táblázat - A térreprezentáció értékeléséhez meghatározott állítások és értékelési szempontok

Tematikus csoport	Állítás	Skálaértékelés
Élhetőség	Szeretek itt élni	Normál
	Itt élek, mert máshol nincs lehetőségem	Fordított
	Ha tehetném, elköltöznék máshova	Fordított
	Ez egy kellemes lakókörnyezet	Normál
	Ez egy élhető falu	Normál
Közösség	A településen kiváló közösség van	Normál
	Rendszeresen találkozom a többi lakóval	Normál
	A település lakói rendszeresen segítik egymást	Normál
	Jellemző, hogy vannak kiközösített családok, emberek	Fordított
Ellátás, szolgáltatás	A helyben elérhető szolgáltatások megfelelőek	Normál
	Vannak helyben elérhető munkahelyek	Normál
	A település vezetése jó kezekben van	Normál
Biztonság	Ez egy biztonságos lakóhely	Normál
	Előfordulnak betörések a településen	Fordított
	Aggódom magam és a házam biztonságáért	Fordított

Forrás: saját szerkesztés

A kapott pontértékeket végül átlagoltuk és ezt az értéket adtuk hozzá a reprezentációs index egyéb változóihoz. A kapott összeget hasonlóan a korábban bemutatott indexekhez az elérhető legmagasabb pontértékkel osztottuk, az így kapott hányados egy és nulla közé eső arányszám.

$$RI = K_{RI} / RI_{\max}$$

ahol a reprezentációs index (RI) az egyes kérdőívekre számolt pontértékek (K_{RI}) és az elérhető legmagasabb pontszám (RI_{\max}) hányadosa.

7.2.4. A kérdőíves vizsgálat egyéb mutatói, értékelési szempontjai

A dolgozat célja elsősorban az volt, hogy a vizsgált területek településhálózatának belső- és külső erózióját felmérhesse, a jelenséget vizsgálhassa. A fent bemutatott részindexek ennek csupán egy részét valósítják meg, ahol a számított mutatók a rurális újrastrukturálódás és így a perforáció egy-egy aspektusát vizsgálják, magát a perforálódást és a településközi kapcsolatok felbomlását viszont a részindexek átlagából számított integrálódási index fejezi ki.

A Baranyai-Hegyhát és a tabi kontrollterület esetében is két megközelítéssel igyekeztünk meghatározni a települések perforálódási folyamatainak irányát és jellegét: egyfelől a kapott integrálódási indexértékeket igyekeztünk a minta egészére vonatkozóan tagolni. Több módszerrel kísérleteztünk, végül egyenlő számú kvintilisekre osztottuk a mintát, amelyet az integrálódási index szerint csökkenő sorrendbe rendeztünk. Az első kvintilis, mivel kedvezőbb értékekből áll, az integrált válaszadókat tartalmazza, a második az integrálódó csoportokat, a harmadik a köztes helyzetű csoportokat jelenti, a negyedik a perforálódó, az ötödik pedig a perforált válaszadók összessége. Ezek alapján az integrálódási

index kvintilisekbe sorolt eredményeit ponttérképeken ábrázoltuk lakóhely- és kvintilis-specifikusan, így vizsgálhattuk az egyes csoportok térbeli megoszlásának sajátosságait, illetve a perforálódó csoportok térbeli elhelyezkedését is.

A másik megközelítés hasonló az integrálódási index részmutatóinak ábrázolási- és elemzési módszeréhez, vagyis települési szinten számítottuk ki a minta integrálódási indexének átlagait, amihez hozzárendeltük az adott helyen mért legmagasabb, illetve legalacsonyabb indexértéket is. Ezzel az eszközzel leginkább azt tudtuk kifejezni, hogy a települések társadalma hozzávetőlegesen milyen mértékben kapcsolódik vagy záródik ki a településhálózatból. A maximális és minimális értékek segítségével pedig a települési mintában mért különbségekből kiindulva határoztuk meg a társadalom tagoltságát a perforáció mértékével.

Az integrálódási index a kérdőíves felmérés fő eredményét jelenti, ugyanakkor nem mehetünk el azok mellett az addicionális információk, informális beszélgetések és terepi tapasztalatok mellett sem, amelyeket a vizsgálat során sikerült összegyűjteni. Ezeket a tapasztalatokat igyekeztünk az egyes mutatók elemzése során is bevonni az eredmények közé, gyakran ugyanis jelentős mértékben képesek a számszerű adatok jelentését pontosítani, finomítani.

7.3. A mélyinterjúk

A kutatás harmadik lépését kvalitatív *mélyinterjúk* készítése jelentette, amelyeket a Baranyai-Hegyhát településein végeztünk el 2016 tavaszán, valamint 2019 tavaszán és nyarán. A mélyinterjúk mindegyike *strukturálatlan mélyinterjú* volt, kisebbik részük a térség négy kisvárosában működő *vállalkozókkal* (8 db), jelentősebb részük a térség kérdőíves felmérése alapján körülhatárolt perforálódó települések, valamint falusi központjaik *polgármestereivel, szociális munkásaival, jegyzőivel* stb. (22 db) készült.

A mélyinterjúzás első szakaszában, 2016-ban a helyi kisvárosi vállalkozókkal készült nyolc interjú annak érdekében, hogy a Baranyai-Hegyhát munkaerőpiaci dinamikáját felmérhessük kvalitatív válaszok segítségével. Ezek a kérdéssorok bár módszertanilag a strukturálatlan kategóriába sorolhatók (Babbie, 2010), a kérdéscsoportok előre meghatározott logikát követtek (2. sz. melléklet). Az első kérdéscsoport a vállalkozások jellegére fókuszált, ahol igyekeztünk felmérni az interjúalanyok bemutatása alapján a cégek profilját, szerepkörét és jellegét mind földrajzi-, mind gazdasági szempontból. A második kérdéscsoportban inkább a munkaerő-állományra fókuszáltunk, annak kvalitatív összetételére, illetve a cég beingázási körzetére. A harmadik kérdéskör a vállalkozás versenyképességének területi dimenzióit tárja fel, ahol elsősorban arra kerestük a választ, hogy egy perforálódó településhálózatban hogyan állják meg a helyüket, illetve hogyan látják jövőkéjüküket. Végül néhány levezető kérdéssel próbáltuk pozícionálni a vállalkozókat aszerint, hogy mennyire tartanak (vagy mennyire képesek) családi vállalkozásként megőrizni ezeket hosszú távon.

Az interjúalanyok kiválasztása több elv mentén történt meg. Elsősorban olyan cégeket kerestünk, amelyek a térség gazdasági életét nagymértékben határozzák meg annak tradíciói miatt, vagy – amennyiben ezt nem sikerült teljes mértékben teljesíteni – foglalkoztatásában jelentős szerepük van. Fontosnak láttuk emiatt, hogy legalább egy

mezőgazdasági vállalkozót bevonjunk a mintába, ezen túl pedig igyekeztünk lefedni a gazdaság három ágazatát. Készítettünk interjút a primer szektorba sorolható, ipari-, valamint szolgáltató profillal rendelkező vállalattal is. A térségben a kvaterner szektor nem, vagy csak elenyésző arányban jelenik meg, ezért a K+F ágazatból nem kerestünk interjú partnereket.

A szektorális lefedettségén túl az arányosság elvét próbáltuk megtartani, ami ugyanakkor két megközelítésben történhetett meg a négy kisváros esetében: méret (lakosság-szám) arányosan, vagy földrajzilag arányosan. A kiválasztás során utóbbi mellett döntöttünk, ami mind a négy kisváros esetében két-két mélyinterjút jelentett (7. táblázat).

7. táblázat: A vállalkozói interjúba bevont partnerek a Baranyai-Hegyhát négy kisvárosában (2017)

Vállalkozás neve	Székhelye	Ágazat	Alkalmazottak száma
Rutin Kft.	Dombóvár	Ipari – fém- és acélfeldolgozás	350
The Best Reklám Hungary Kft.	Dombóvár	Szolgáltatás – marketing- és szóróanyagok tervezése	25
Uni-System Bau Kft.	Komló	Ipari – fém- és acélfeldolgozás	140
Echo-Sprint Kft.	Komló	Szolgáltatás – energiatakarékos égők, kenőolajok és üzemanyagok árusítása	9
Szabó Tüzép	Sásd	Szolgáltatás – építőipari alapanyagok kereskedelme	5
HEG Kft.	Sásd	Ipari – fémfeldolgozás	16
SHS Kft.	Mágoacs	Szolgáltatás – könyvelés és pénzügyi szolgáltatások	27
Makrom Kft.	Mágoacs	Mezőgazdaság – állattenyésztés és tejtermelés	10

Forrás: a szerző szerkesztése

A kiválasztott nyolc vállalkozás mérete az alkalmazottak száma alapján rendkívül eltérő, a legnagyobb ebben a megközelítésben a dombóvári Rutin Kft., a legkisebb a sásdi Szabó Tüzép volt a mintavétel időpontjában. Ennek oka elsősorban az, hogy a vállalkozásokat nem csak szektorális, hanem méret szerint is igyekeztünk minél nagyobb spektrumban lekérdezni.

Az interjúzás második szakasza 2019-ben zajlott a kérdőíves mintavétel, valamint a kérdőívek előzetes elemzése után. A kvalitatív mélyinterjúkat igyekeztük azokról a településekről begyűjteni, amelyek érintettek a perforálódás folyamatában, ami két dolgot jelenthetett esetükben: (1) a perforáció végpontjai, vagyis olyan falvak, amelyek társadalma izolálódott a térben; (2) a perforáció által érintett települések alközpontjai, vagyis részben érintettek a perforálódásban, de nem közvetlen áldozatai a folyamatnak.

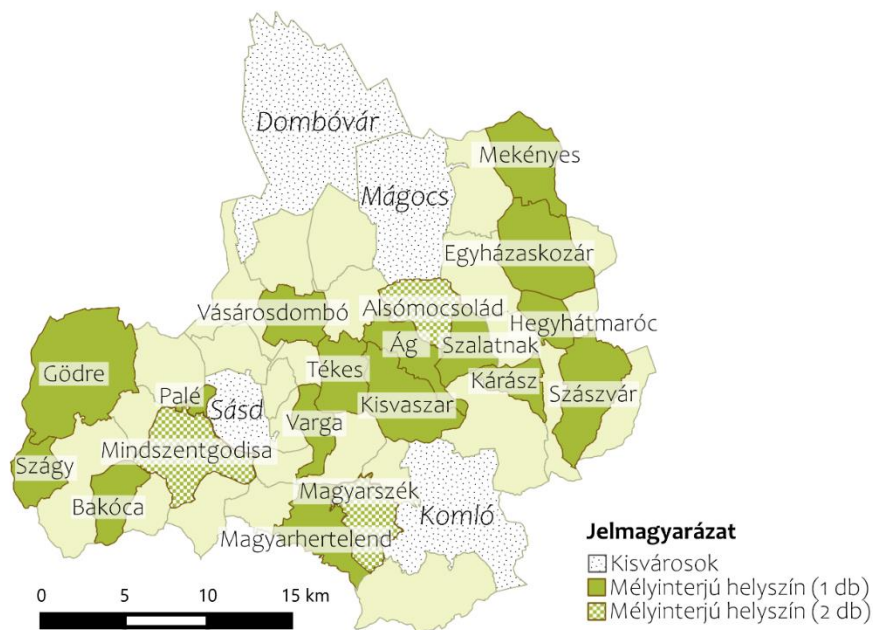
Az interjúalanyok a kisebb településeken főként a polgármestereket jelentették, mivel itt részben a népességszám, részben a települések általános demográfiai és szociális problémái miatt más helyi szereplő nem igazán van jelen. A falusi központok esetében ezzel szemben a hivatali, szociális vagy területfejlesztési szférából kerültek ki a válaszadók, tekintettel illetékességi területükre. A legtöbb interjúalany a szociális munkások köréből került ki, ahol a kiválasztás szempontját az jelentette, hogy a leggyakrabban ők lépnek interakcióba a perforálódó települések népességével. A Baranyai-Hegyhát településeiben összesen 22 mélyinterjú készült el különböző helyi szereplőkkel összesen 19 településen, vagyis a legtöbb esetben összesen egy mélyinterjú készült egy kiválasztott faluban, a kivételt két mikrotérségi központ, Magyarszék és Mindszentgodisa, valamint egy, a saját mikrotérségében aktív területfejlesztő munkát végző szereplő, Alsómocsolád jelentették (8. táblázat; 33. ábra).

8. táblázat: A települési interjúk alanyai a Baranyai-Hegyháton (2019)

Település	Szervezet	Interjúalany beosztása
Ág	Települési önkormányzat	Polgármester
Alsómocsolád	Észak-Hegyháti Mikrotérségi Unió	Szakmai vezető
Alsómocsolád	Települési önkormányzat	képviselő
Bakóca	Települési önkormányzat	Polgármester
Egyházaskozár	Egyházaskozári közös önkormányzati hivatal	Jegyző
Gödre	Nyugat-Hegyháti Önkormányzatok Társulása	Polgármester
Hegyhátmaróc	Települési önkormányzat	Polgármester
Kárász	Települési önkormányzat	Polgármester
Kisvaszar	Települési önkormányzat	Polgármester
Magyarhertelend	Települési önkormányzat	Polgármester
Magyarszék	Magyarszéki közös önkormányzati hivatal	Jegyző
Magyarszék	Települési önkormányzat	Polgármester
Mekényes	Települési önkormányzat	Polgármester
Mindszentgodisa	Mindszentgodisai közös önkormányzati hivatal	Jegyző
Mindszentgodisa	Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat	Szakmai vezető
Palé	Települési önkormányzat	Polgármester
Szágy	Települési önkormányzat	Polgármester
Szalatnak	Települési önkormányzat	Polgármester
Szászvár	Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat	Szakmai vezető
Tékes	Települési önkormányzat	Polgármester
Varga	Települési önkormányzat	Polgármester
Vásárosdombó	Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat	Szakmai vezető

Forrás: a szerző szerkesztése

Az interjúk szerkezete strukturálatlan volt minden esetben, sőt, előfordult a mintavétel során az is, hogy a válaszadóhoz csatlakoztak kollégái is, így némelyik interjú esetében nem egyéni, hanem csoportos beszélgetés bontakozott ki, elsősorban a falusi központok esetében. A polgármesterekkel folytatott interjúk jellemzően kizárólag a településvezetővel történtek meg.

33. ábra: A Baranyai-Hegyhát települési interjúinak helyszínei (2019)
 Forrás: a szerző szerkesztése

A kérdések fókuszát a települések bemutatásán, valamint a válaszadók tevékenységének jellemzésén túl három főbb terület fedte le. Minden esetben szóba került a települések problémáinak feltárása, ami magába foglalta a demográfiai folyamatokat, az etnikai jellegzetességeket és az ezekből fakadó problémákat, a népesség ezen sajátosságaiból fakadó jellemző szociális nehézségeket és hátrányokat, a gazdaság működését és problémáit, az intézményhálózat elérhetőségét, illetve bármilyen egyéb sajátosságot, amit az interjúalanyok fontosnak tartottak megjegyezni. A beszélgetések következő logikai építőkövét a perforálódásból fakadó problémák feltárása jelentette. Itt főként arra összpontosítottunk az interjúpartnerekkel, hogy a helyi lakosság mobilitása, társadalmi kohéziója, térreprezentációja, közösségi dinamikája stb. miben és hogyan nyilvánul meg. Végül igyekeztünk áttekinteni azokat a tevékenységi köröket, amelyek a településhálózat sajátosságaiból fakadó problémák feloldását jelenthetik. Itt érintettük például a településközi kapcsolatok (formális és informális egyaránt) fontosságát és formáit a Baranyai-Hegyhát települései esetében, illetve a pályázati aktivitást és sikerességet, a települések gazdálkodását, a szociális kiadásokat, közösségi kohéziót segítő programokat és rendezvényeket, sajátos helyi stratégiák bevezetését is. A három kérdéscsoport minden interjúban megjelent, de sorrendjük aszerint változott, hogy a beszélgetés menete hogyan zajlott, ezzel megtartva a strukturálatlan interjúk módszertanát.

7.3.1. Az interjúk feldolgoása

Az elkészült mélyinterjúkat minden esetben hangrögzítő alkalmazással felvettük, majd ezt követően MS Word szövegszerkesztőben rögzítettük. Az interjúk szövegének elemzéséhez nem alkalmaztunk külön programot, a szövegek kvalitatív értékelésével igyekeztünk feltárni az interjúalanyok tapasztalatait, reakcióit.

A vállalkozói interjúk elemzésénél egy logikai mátrix segítségével kategorizáltuk és értékeltük a Baranyai-Hegyhát munkaerő-piaci helyzetét. A mátrix elsődleges

szempontsorát az interjúkból kibontakozó probléma, az arra adott reakciók és azok hatásai jelentették, amelyet az interjúalanyok által megfogalmazott munkáltatói, foglalkoztatott és munkanélküli szempontjai szerint differenciáltunk. A mátrix tartalmát a válaszokból származó konkrét példák segítségével határoztuk meg.

A falvakban végzett mélyinterjúk elemzése során több szempontot is figyelembe vettünk, amelyek ugyanakkor a települések szerepköre, jellege és sajátossága alapján eltérő lehetett. A perforálódó falvak esetében kiemelt szempontot jelentett az elzártságukból fakadó problémák feltárása, kezelésük módja, míg a perforálódó térségek központjai kapcsán főként a területi feladatok szervezésének kihívásai, a térségi szerepkör betöltésének problematikája került előtérbe.

A falvakban gyűjtött interjúk elemzéséhez szintén logikai mátrixokat alkalmaztunk, azonban a vállalkozói interjúknál alkalmazott szempontok helyett igyekeztünk funkcionális szférák szerint lebontani a beszélgetésekben előkerülő problémákat, kezelésük akadályait, a rájuk adott konkrét reakciókat és beavatkozásokat, végül az ezekből következő eredményeket. A funkcionális szférák tekintetében, bár az interjúk strukturálatlanok voltak, rend szerint előkerültek ugyan azok a problématerületek, amennyiben a válaszadók nem tértek ki ezekre külön, a beszélgetés során feltettük nekik az ezekre vonatkozó kérdéseket. Így a logikai mátrix szempontjainak horizontális dimenzióit a társadalmi-, intézményi-, gazdasági és munkaerőpiaci-, térbeli-, illetve szociális szférák jelentették. Emellett minden beszélgetésben kitértünk a válaszadó jövőképeire a település vagy a térség kapcsán, amelyet külön dimenzióként értékeltünk.

A mélyinterjúk elemzésének külön célját képezte a települések perforálódással szemben mutatott attitűdje, amelyet a logikai mátrixok eredményein túl a beszélgetésekben elhangzott kulcsállítások, mondatok tematikus elhelyezésével igyekeztünk meghatározni egy, a beszélgetések tapasztalatain alapuló négydimenziós tengelyen. A települési attitűdök meghatározására azért volt szükség, hogy azok problémakezelési gyakorlatait összehasonlíthassuk, értékelhessük, ez alapján pedig meghatározhassuk a települések pozícióját a felszakadozó településhálózaton belül (részletesebben lásd a 8.2.2. alfejezetben).

8. A kutatás eredményei

A kutatás eredményeinek bemutatása során igyekeztünk a megállapításokat nem az egyes módszertani eszközök felsorolásán keresztül véghez vinni, helyette arra fókuszáltunk, hogy a különböző módon gyűjtött és feldolgozott empirikus adatok alapján egységes megállapításokat fogalmazzunk meg, ezeket funkcionális alapon, szféránként elemezzük. Ennek ellenére a fejezetben két főbb komponensét különítettük el az eredmények bemutatásának.

- (1) Az első tartalmi blokk a kvantitatív módszerekkel feldolgozott szekunder adatok elemzéséből áll. Mivel ezzel a módszertani eszközzel a magyar településhálózat egészét elemeztük, így az eredmények között külön kezeltük.
- (2) Az eredmények másik logikai egységét a mintaterületen és a kontrollterületen végzett kvalitatív kutatások eredményeinek bemutatása képezi. Ebben a tartalmi részben igyekszünk részletesebb képet adni a perforálódó településhálózatok gazdasági és munkaerőpiaci-, intézményi, valamint társadalmi szféráiról, valamint a települések területi attitűdjeiről is.

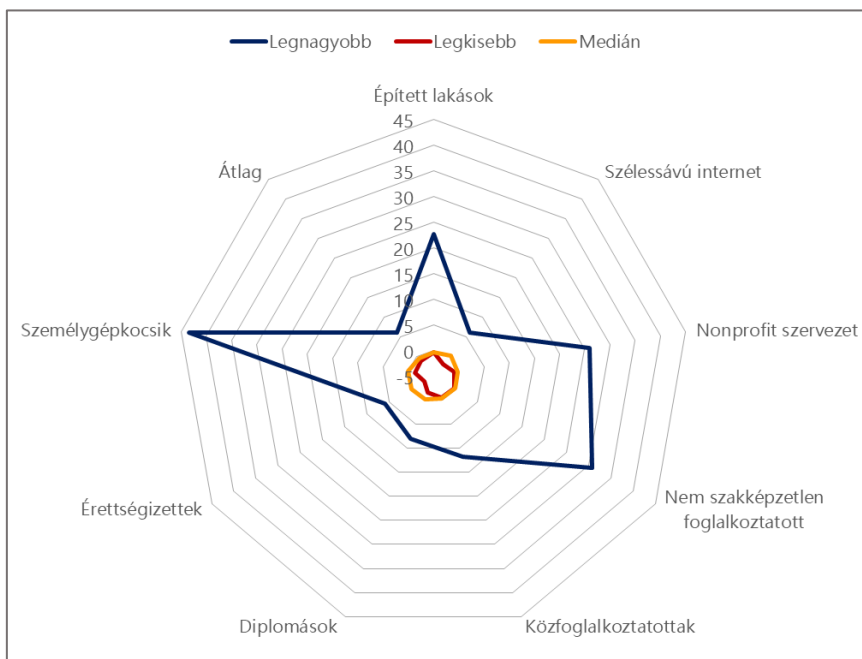
8.1. Kísérlet a perforáció statisztikai adatokkal történő bemutatására

A perforáció statisztikai vizsgálatára irányuló módszertanunk alapja az a feltételezés volt, hogy az újrastrukturálódás, a rurális térségek társadalmi települések közötti és azokon belüli kapcsolatrendszerének átalakulása kifejezhető a hazai területi statisztikai rendszerben elérhető adatokból. A módszertani fejezetben részletesen bemutatott index három részkomponensét az alábbiakban külön-külön elemezzük, felhívva a figyelmet két tényezőre:

- az egyes indexek területi mintázata közötti különbségekre
- az egyes indexek településmérettel való kapcsolatára.

8.1.1. A társadalmi részindex vizsgálatának tapasztalatai

A társadalmi részindexben felhasznált mutatók egyike sem bináris jellegű, jellemzően fajlagos értékkel szerepelnek az indexben. A Z-transzformáció nyomán a mutatók átlaga 0, a medián érték a nyolc komponensből hat esetben negatív. Az egyes komponensek a mediánban alig különböznek (a medián -0,59 és 0,29 közötti értékeket vesz fel), jelentős eltérés van ugyanakkor abban a tekintetben, hogy mekkora a skála pozitív végén mért szélsőérték (34. ábra). Amíg a szélsőértékek a képzettségi mutatók tekintetében és az internet-előfizetések terén is visszafogottak – hiszen ennek mondhatni természetes korlátai vannak -, a személygépkocsik, a foglalkoztatás szerkezete és a nonprofit szervezetek tekintetében igen jelentősek. Ezek a maximumok általában egy-egy kiugró település sajátjai (az első és a második helyezett település között sokszor 50%-os különbség van), és csak néhány esetben (diplomások, érettségizettek, lakásépítés) mutatja a többé-kevésbé elvárt mintát, amennyiben jellemzően az agglomeráció kisvárosai és nagyközségei emelkednek ki. Az összes többi esetben a kiugró értékek inkább egy-egy helyi adottságnak köszönhetőek, meglehetősen esetlegesek.

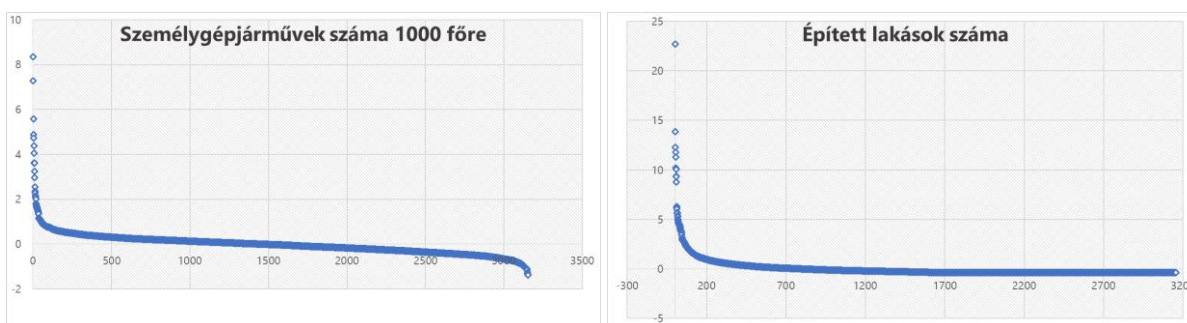

34. ábra: A társadalmi izoláció index komponenseinek egyes értékei a z-transzformáció után
Forrás: saját szerkesztés

9. táblázat: A társadalmi izoláció index komponenseinek egyes értékei a z-transzformáció után⁷

	Épített lakások	Szélessávú internet	Nonprofit szervezet	Nem szakképzetlen foglalkoztatottak	Közfoglalkoztatottak	Diplomások	Érettségizettek	Személygépkocsik	Átlag
Maximum	22,70	5,99	25,89	30,79	11,79	8,04	5,86	43,40	6,10
Minimum	-0,37	-2,03	-0,82	-0,31	-0,48	-1,51	-3,01	-1,38	-1,05
Medián	-0,32	0,16	-0,18	-0,12	-0,30	-0,20	0,01	-0,04	-0,58
Nulla értékű hely	1532	177	241	534	1	36	2	1	

Forrás: saját szerkesztés

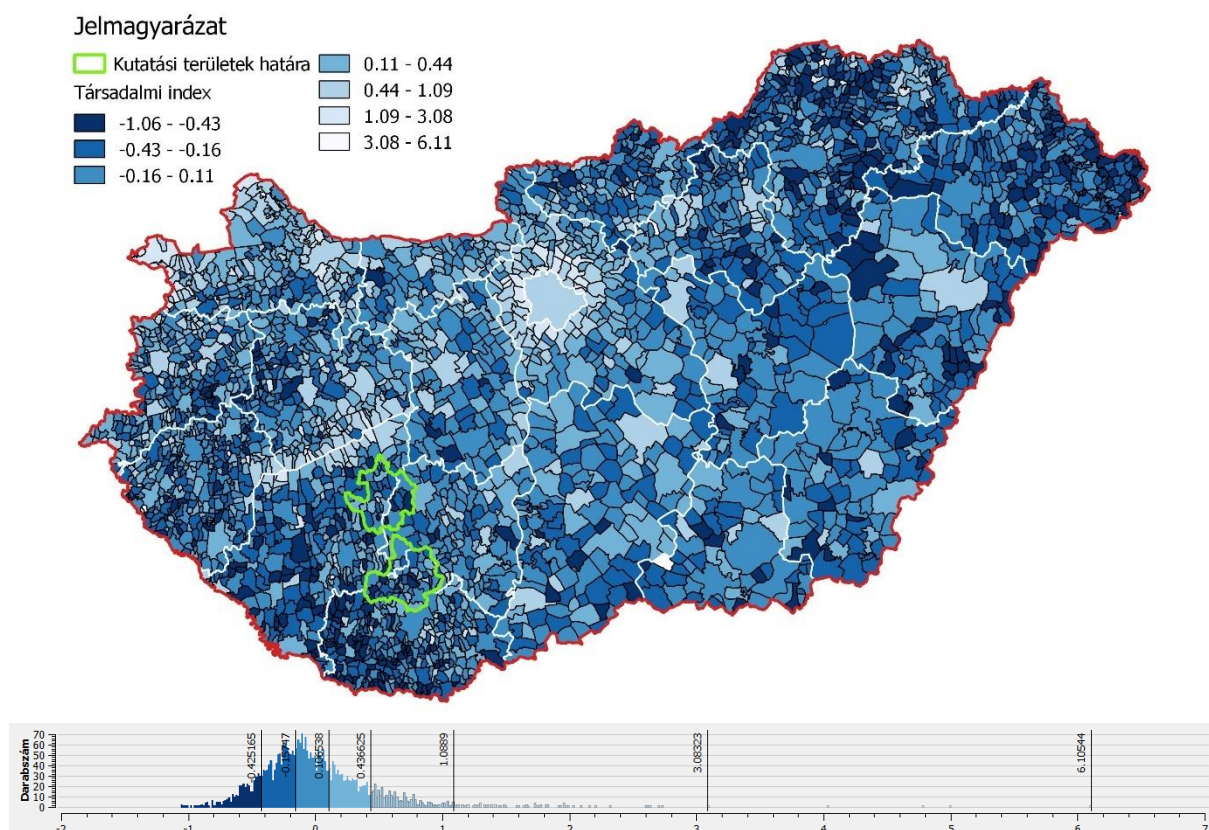

35. ábra: Példa a mutatók kétféle eloszlására
Forrás: saját szerkesztés

A kiugró értékek mellett az egyes mutatók eloszlása is jelentős mértékben eltérhet. Bizonyos mutatók esetében a települések jelentős részénél nulla értéket vesz fel, ami a Z-transzformáció után valamilyen negatív értéként szerepel az indexben. Ahogy azt a 9. táblázat bemutatja, a vizsgált települések közel felében öt év alatt nem épült egyetlen lakás sem, 534 helyen nem volt olyan foglalkoztatott, akit valamilyen szakképzettséget

⁷ Az index egyes komponenseinek pontos megnevezését és egyéb paramétereit ld. a módszertani fejezetben

igénylő munkakörben alkalmaztak volna, 241 helyen nem volt bejegyzett nonprofit szervezet, 177 helyen nem volt elérhető a szélessávú internet (illetve nem volt előfizetés), (alig) 36 helyen pedig felsőfokú végzettségű lakos. Az értékek jellemző eloszlására két példát a 35. ábrán mutatunk be, ahol az épített lakások esetén a görbe a rengeteg nullás település miatt korán ellaposodik (így a leginkább leszakadó települések csoportja ezen nem különíthető el az átlagos csoport aljától), míg a személygépkocsik száma kiugróan magas maximum mellett csak egyetlen esetben vesz fel nulla értéket, a perforálódó csoport így jól azonosítható.

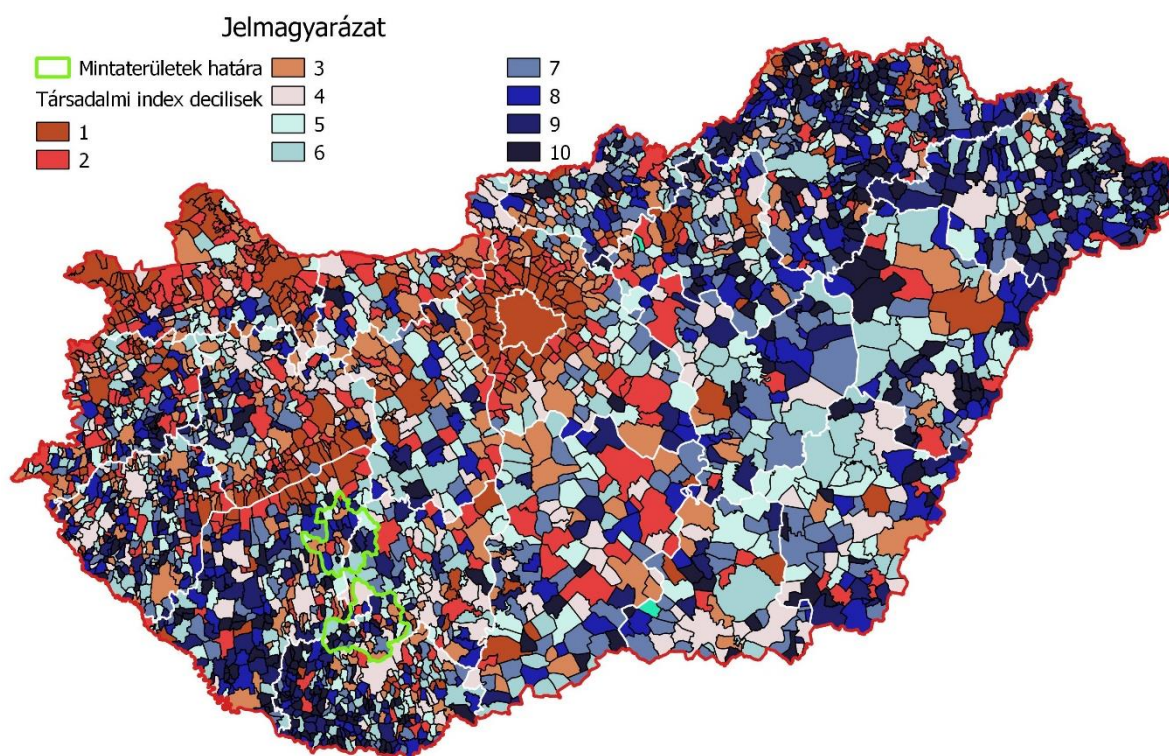

36. ábra: A társadalmi index természetes törések módszerével osztályozva és az osztályozás nyomán létrejövő hisztogram
 Forrás: saját szerkesztés

Az index területi eloszlását a természetes törések módszerével osztályozva mutatjuk be. A 36. ábra összesen hét osztályt ábrázol, és a hisztogramból jól kiolvasható, hogy a három legfelső kategória alig néhány elemet tartalmaz. A további kategóriák hozzáadása csak ezeket a csoportokat bontja tovább. A skála két végén, a magas és az alacsony értékeknél is találhatunk meglehetősen homogén térségeket. Ezeket a decilisek szerinti ábrázolás mutatja be legjobban (37. ábra).

Az első és második decilisekbe sorolt települések három markáns térbeli koncentrációt rajzolnak ki a főváros agglomerációjában, a Balaton körül és az északnyugati határszél nagyjából Kőszegtől Győrig tartó sávjában. Az indexek részletes elemzése a magas decilisekbe való bekerülés a személygépkocsi és a lakásépítés kiemelkedő szerepére világít rá. Vannak ugyan más lokális gócpontok is, melyek közül a zempléni térségekben lévő eset a nagyon kis lélekszámú településekre jellemző szélsőséges értékekre vezethető

vissza elsősorban. Ez egyébként jól látszik a természetes törések szerinti osztályozásban is, ahol a legmagasabb, alig öt elemből álló kategória átlagnépessége mindössze 355 fő, lényegesen kisebb, mint a legalacsonyabb kategóriáé (10. táblázat). A második legalacsonyabb népességű csoport ezzel együtt a leginkább perforálódott településeké.

37. ábra: A társadalmi indexek decilisek szerinti megoszlása
Forrás: saját szerkesztés

10. táblázat: A természetes törések osztályozásával létrejött kategóriákhoz tartozó település-szám és átlagnépesség (Budapest a harmadik kategóriában található)

Jenks kategóriák határai	Darabszám	Átlagnépesség
3,0832	5	355,0
1,0889	69	5767,7
0,4366	312	11778,8
0,1065	596	2649,8
-0,1575	957	2715,3
-0,4252	830	1363,5
-1,0578	385	1021,5

Forrás: saját szerkesztés

Vizsgáltuk az összefüggést az index egyes komponensei között annak érdekében, hogy mennyire sikerült egymástól függetlenül megválasztani, illetve az index és az lakó népesség összefüggését, elsősorban annak a kérdésnek a megválaszolása érdekében, hogy az index révén mért perforáció jelent-e mást és többet, mint a települések méretéből fakadó hatások tükröződését. A korrelációs együtthatók értékeit mutatja a 11. táblázat.

Az egyes komponensek közül nyilvánvalóan szoros az összefüggés a közép- és felsőfokú végzettségűek között – előbbi mutató azért került be az indexbe, mert a kisebb településeken nagyobb differenciáló erőt tulajdonítottunk neki, mint a felsőfokú végzettségűeknek. Ezen túl, van pozitív összefüggés az épített lakások száma és a közfoglalkoztatottak

alacsony arányú jelenléte, valamint a nonprofit szervezetek fajlagos száma és a képzettséget igénylő munkakörök aránya között.

11. táblázat: A társadalmi index egyes komponenseinek korrelációs együtthatója egymással, illetve a települések lakónépességével

	Épített lakások	Szélessávú internet	Nonprofit szervezetek	Nem betanított foglalkoztatott	Közfoglalkoztatott	Diplomás	Érettségizett	Személygépkocsi	Lakónépesség
Épített lakások	1.00	0.17	0.13	0.01	0.31	0.05	0.02	0.10	0.03
Szélessávú internet		1.00	0.05	-0.03	0.24	0.07	0.07	0.16	0.11
Nonprofit szervezetek			1.00	0.25	-0.01	0.02	0.01	0.16	-0.01
Nem betanított foglalkoztatott				1.00	0.04	0.05	0.02	0.07	-0.01
Közfoglalkoztatott					1.00	0.11	0.08	0.19	0.08
Diplomás						1.00	0.67	0.02	0.01
Érettségizett							1.00	0.03	0.00
Személygépkocsi								1.00	0.00
Lakónépesség									1.00

Forrás: saját szerkesztés

Összességében igen gyenge azonban a kapcsolat az egyes komponensek, valamint ebből fakadóan a teljes index és a lakónépesség között. A társadalmi index és a lakónépesség közötti Pearson-féle korrelációs index értéke mindössze 0,059, és alig érünk el szorosabb eredményt akkor, ha az indexben, illetve a lakónépességben elfoglalt pozíciók (rangszámok) közötti összefüggést vesszük figyelembe (0,11).

8.1.2. Az intézményi mutató

Az intézményi index jellegében különbözik a korábban bemutatott társadalmi mutatótól. A legfontosabb, hogy ebben az esetben elsősorban bizonyos intézmények meglétét vagy nemlétét vizsgáltuk, ezért mutatóink döntő többsége bináris jellegű (van-nincs). Az index elemeinek kiválasztása mögött meghúzódó elméleti megfontolás az volt, hogy a perforáció egyik aspektusának tekintjük, amikor az intézményrendszer alsó szintű végpontjai sem érhetők el helyben, a településen.

Ennek hatása a hétköznapiakra nyilván kettős: egyfelől, a szolgáltatások igénybevétele miatt térbeli mobilitásra kényszerítik a lakosokat, amely bizonyos értelemben ellene hat a perforációnak, és egy alárendelt térbeli integráltságot hoz létre. Ugyanakkor a lokalitás határainak kényszeredett átlépése részben kifejezetten passzív szerepre kárhoztatja az érintetteket (elszenvedői inkább, és nem alakítói ezeknek a térkapcsolatoknak), még sokkal inkább mint az ingázás, amelyben legalább, ha kényszeredett is, de valamilyen önálló választáson alapul. Itt viszont a választás vagy az elfogadás, vagy az „önkéntes” kizáródás, például az egészségügyi ellátás elkerülése, rendszertelen, szuboptimális igénybevétele között áll csak fent. A másik szempont, ami miatt ezt a fajta térbeli hozzákapcsolódást perforációt erősítő tényezőnek ítéltük, hogy az intézményrendszer helyi végpontjainak hiánya szervezeten és szellemi tőke kapcsán is kiüresíti a településeket, olyan kapcsolódási pontok vesznek el, amelyek egy magasabb szinten szervezett hálózathoz kötötték a települést. A harmadik szempont, hogy az intézmények hiányában a helyi interakciós terek és lehetőségek száma is drámaian beszűkül.

Bináris skálán értékeltük a polgármesteri hivatal (székhely: 1; társult település: 0), a vasútállomás, házi orvos, a postahivatal, az általános iskolai feladatellátási hely, az óvoda, a rendvédelmi szerv, idősek nappali ellátást biztosító szociális intézmény, mozielőadások meglétét. Fajlagos mutatókkal vizsgáltuk a könyvtári állomány, az európai uniós támogatások és a mentőelérés⁸ viszonyait. Utóbbi két mutató különösen fontosnak tűnik, nem csak differenciáló jellege, hanem elvi megfontolások miatt is. A forráslehívás képessége intézményi beágyazottságot, a mentőelérés az életminőséget (sőt, életesélyeket) markánsan befolyásoló ellátottságot fejez ki. Az egyes mutatók maximumát, minimumát, mediánját és a nulla értékű települések számát az 12. táblázatban foglaltuk össze.

12. táblázat: Az intézményi izolációs index komponenseinek egyes értékei a z-transzformáció után

	Támogatások	Önkormányzat	Vasútállomás	Orvosi rendelő	Posta	Iskola	
Legnagyobb	26,44	1,23	1,78	1,55	0,49	0,72	
Legkisebb	-0,28	-0,82	-0,56	-0,64	-2,04	-1,38	
Medián	-0,20	-0,82	-0,56	-0,64	0,49	0,72	
Nulla értékű települések (db)	760	1895	2400	2232	611	1082	
	Óvoda	Rendőr	Mentőelérés	Könyvtár	Idősek otthona	Mozi	Átlag
Legnagyobb	0,86	1,38	14,29	14,18	1,72	4,84	2,60
Legkisebb	-1,16	-0,72	-1,14	-0,89	-0,58	-0,21	-0,87

⁸ Ebben az esetben a tanszéken korábban folyt kutatásokhoz nyúltunk vissza - (Kemkers et al., 2010), amelynek adatbázisát a szükséges mértékben kiegészítettük, és megítélésünk szerint képes produkálni a jelen összevetésben szükséges pontosságot

Medián	0,86	-0,72	-0,28	-0,18	-0,58	-0,21	-0,05
Nulla értékű települések (db)	1339	2069	0	311	2360	3026	0

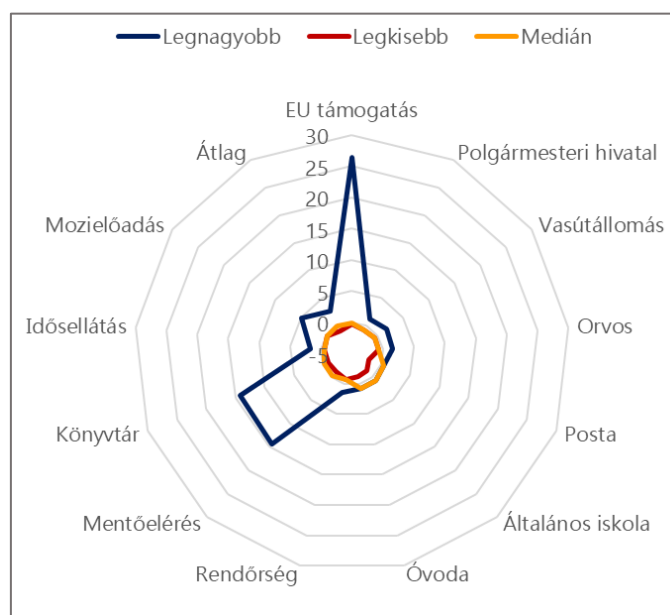
Forrás: saját szerkesztés

Az eltérő maximumok kapcsán érdemes megjegyezni, hogy messze a támogatási mutató skálájának a legnagyobb a maximuma, szinte annyi, mint a két másik nem bináris mutatóé együttvéve. A többi mutató esetében a maximumok eltérései az index módszertanának logikájából fakadnak, minél ritkábban van jelen az adott tulajdonság/intézmény a településen, annál magasabb pontszámot ér el az a település, ahol mégis van ilyen.

Nem meglepő módon a nullás értéket hordozó települések száma igen jelentős lesz. A települések közel kétharmadán nincs helyi orvos, közel felében óvoda, egyharmadában iskola. 760 olyan település van, ahova a statisztikák szerint nem jutott európai forrás, 611 helyen a postát is csak mobil formájában használhatják.

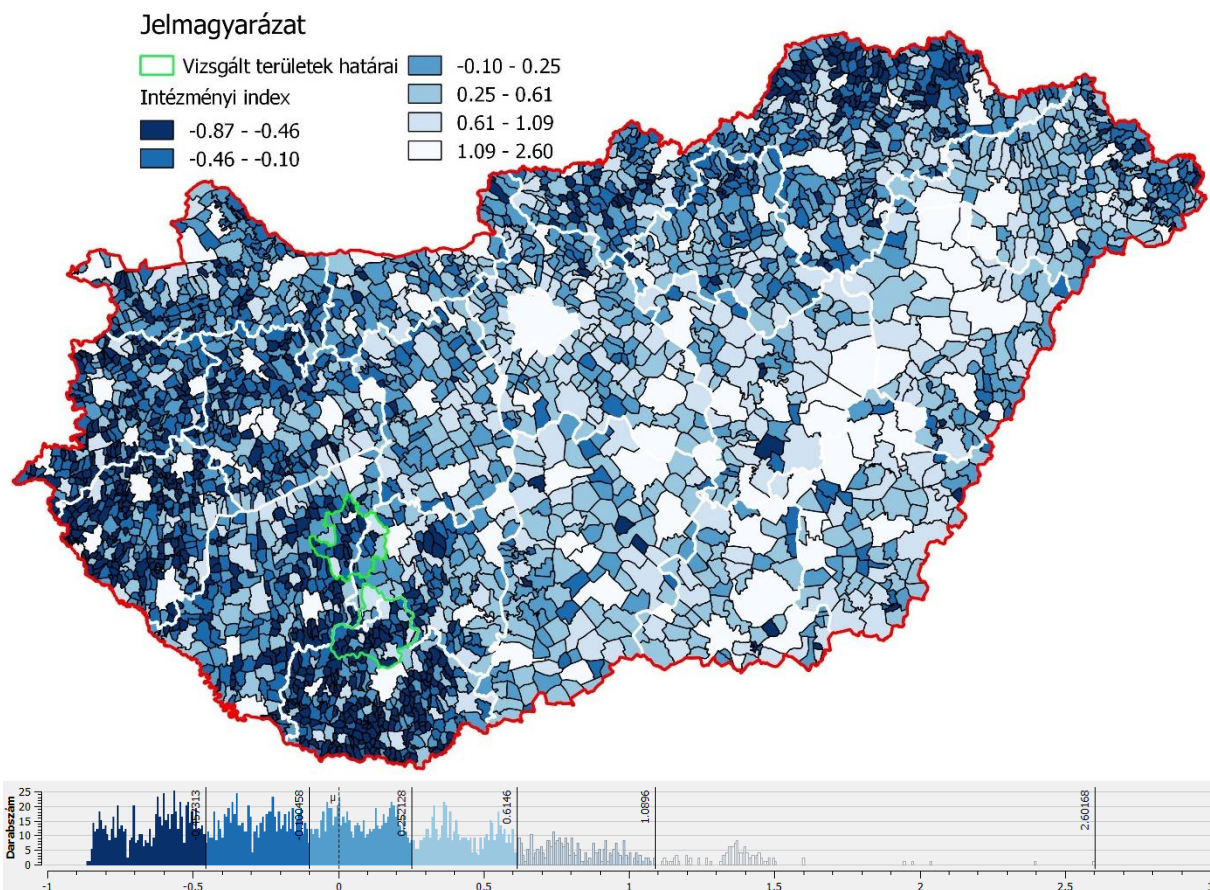
Ezen előjáró után nem meglepő, hogy az intézményi index értékét a támogatási adatok képesek leginkább befolyásolni, főleg, hogy mindent egybevetve viszonylag sok település rendelkezik nullától különböző értékkel, és ezek széles skálán húzódnak szét (38. ábra).

A természetes törések módszerével történő osztályozás nem tekinthető teljesen sikeresnek az adott mintára abban az értelemben, hogy a mintában érdemben nem található igazán markáns határvonalak. Akár ezt a módszert követjük, akár a decilisek szerint osztályozunk (39. ábra), a végeredmény lényegében a magyar településhálózat alapstruktúráját tükrözi, amennyiben az aprófalvas és a mezővárosias térségek élesen elkülönülnek egymástól. Ennek kapcsán nem meglepő, hogy a természetes törések módszerével elhatárolt kategóriák átlagnépessége egyértelműen csökken, ahogy az alacsonyabb tartományok felé haladunk (13. táblázat). Ugyan nem ábrázoltuk, de a decilisek kapcsán is hasonló kép rajzolható ki, ahol a legelső decilis átlagnépessége már csak 189 fő.

38. ábra: Az intézményi izoláció index komponenseinek egyes értékei a z-transzformáció után

Forrás: saját szerkesztés

39. ábra: Az intézményi index természetes törések módszerével osztályozva és az osztályozás nyomán létrejövő hisztogram
 Forrás: saját szerkesztés

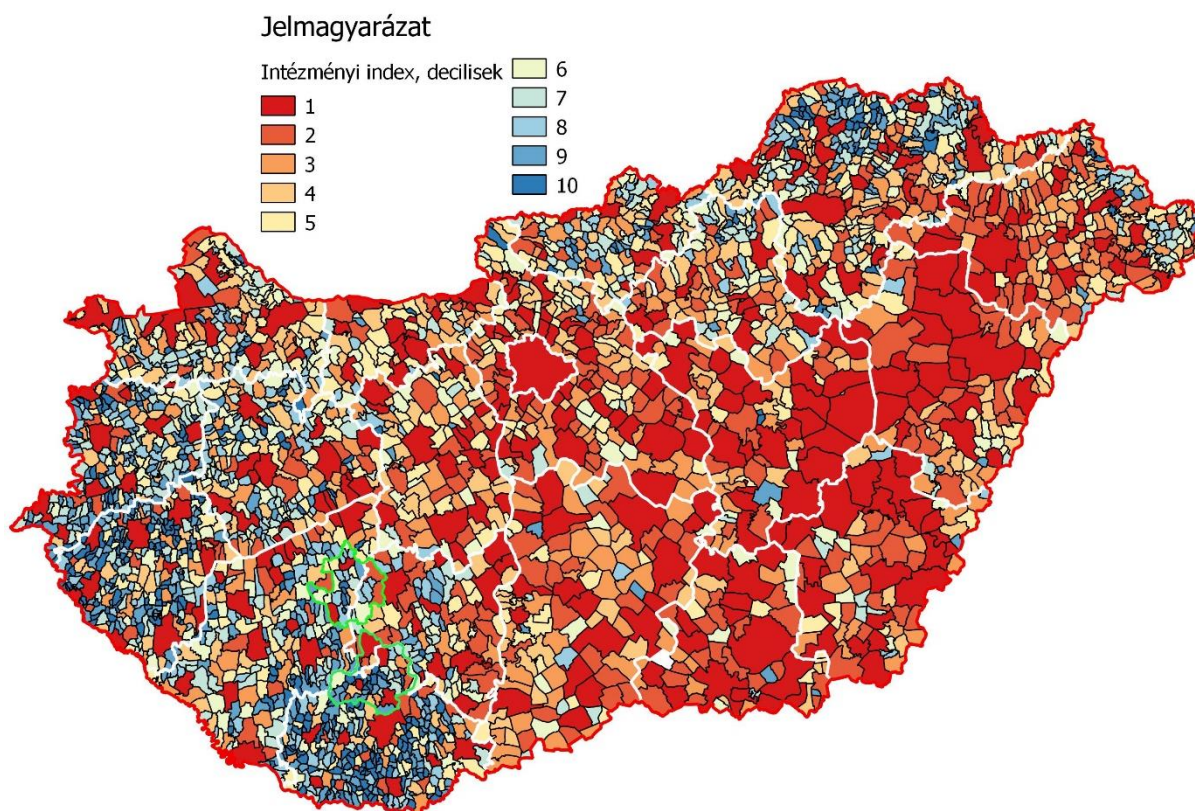
13. táblázat: A természetes törések osztályozásával létrejött kategóriákhoz tartozó település-szám és átlagnépesség (Budapest az első kategóriában található)

Jenks kategóriák felső határai	Darabszám	Átlagnépesség
2,601	122	41235,9
1,089	294	6383,3
0,614	525	2443,2
0,255	724	1357,2
-0,100	733	573,6
-0,457	757	244,5

Forrás: saját szerkesztés

Ez az a mutató, ahol a város-falu különbségek is kiemelhetők, a kisvárosok és vidékük különbsége jól megfigyelhető a deciliseket ábrázoló tematikus térképen (40. ábra). Az előző index kapcsán bemutatott sajátos „anomáliák” eltűnnek, érdemes összevetni például Baranya megyét a két index kapcsán: amíg a társadalmi mutatóban a megye kelet-nyugati megosztottsága (amelynek alapja végső soron a sváb gyökerű települések több forrásból táplálkozó „felülteljesítése” a hasonló méretű, de német örökséggel nem bíró társaikhoz képest) volt meghatározó, addig itt a településméret vált a döntő tényezővé. Így kerülhetett azonos decilisbe Sásd, Mágocs és Bóly – csak hogy Baranyában maradjunk,

vagy vált a társadalmi indexben szélsőségesen alulteljesítő Ózd szintén a legfelső decilis tagjává.

40. ábra: Az intézményi index decilisek szerinti megoszlása
Forrás: saját szerkesztés

Ezzel együtt előfordulnak olyan települések, amelyek kedvező besorolásukat egyszerű hatásoknak köszönhetik. Zánka, Felsőregmec vagy a hírhedt Kolontár – nem meglepő módon mindegyik a kiugró egy főre jutó EU-s támogatás miatt került magas polcra. Ezzel szemben az alsó decilisben, ahová lényegében „intézmények nélküli” települések kerültek, gyakorlatilag csak 500 főnél kisebb községek vannak – a kategória legnagyobbja a sajátos utat bejárt Remeteszőlős.

A településméret meghatározó szerepe még akkor is egyértelmű, hogy ha a korreláció-számítások nem adnak egészen egyértelműen pozitív megerősítést. A Pearsons-féle korreláció az index átlaga és a lakónépesség száma között alig 0,16. Ugyancsak kifejezetten gyenge a kapcsolat az egyes részelemek és a lakónépesség között. Az index komponensei sokkal szorosabban összefüggenek egymással, vagyis aránylag kevés az olyan település, amelyen egy intézményt megtaláljuk, de a többit nem. Aminek nincs összefüggése láthatóan egyetlen más tényezővel sem, az az EU-s támogatások egy főre eső értéke.

A lakónépességgel mért igen gyenge korreláció magyarázata, hogy a 1-0 értékek nem jelentenek olyan növekvő skálát, amely párhuzamosítható lenne a népességgel. Ezzel együtt, az nyilvánvalóan leolvasható a térképről és a táblázatokból is, hogy a településméret döntő faktor ebben az indexben. A következő táblázat is erre hívja fel a figyelmet, a három legnagyobb olyan települést tartalmazza, ahol az adott kategória nulla értéket vett

fel⁹ (14. táblázat). Ezek az esetek jelzik a felső küszöböt, és nagyjából kijelölik a perforáció által veszélyeztetett településkör felső népességhatárát is. Paradox, hogy ebben az összefoglalásban egymás mellé került Alsószentmárton és Remeteszőlős, a társadalmi index 30. és 3154. helyezettje. Mindazonáltal intézményi szempontból a 2000 főnél népesebb települések már csak szórványosan vannak kitéve az alapintézmények hiányából fakadó problémáknak.

A 41. ábrán látható, hogy – legalábbis ebben a tagolásban – az 500 fős népesség tűnik a legfontosabb, kritikus határnak, ez alatt már sokkal gyakoribb, hogy nincs intézmény, mint az, hogy van, míg 1000 fő felett ez a probléma az alapellátások kapcsán általában már nem jelentkezik.

14. táblázat: A társadalmi index egyes komponenseinek korrelációs együtthatója egymással, illetve a települések lakónépességével

	Támogatások	Önkormányzat	Vasútállomás	Háziorvos	Posta	Általános iskola	Óvoda	Rendőrőrs	Mentőelérés	Könyvtár	Nappali idősellátás	Mozi	Lakónépesség
Támogatások	1.00	0.05	0.07	0.05	0.03	0.06	0.04	0.05	0.04	-0.01	0.06	0.06	0.02
Önkormányzat		1.00	0.54	1.00	0.36	0.96	0.62	0.99	0.27	0.99	0.45	0.25	0.10
Vasútállomás			1.00	0.37	0.26	0.39	0.44	0.50	0.30	-0.04	0.43	0.35	0.13
Háziorvos				1.00	0.23	0.95	0.30	0.99	0.26	1.00	0.27	0.26	0.10
Posta					1.00	0.55	0.47	0.30	0.14	-0.18	0.23	0.10	0.04
Általános iskola						1.00	0.75	0.98	0.20	0.93	0.33	0.15	0.06
Óvoda							1.00	0.50	0.20	-0.13	0.37	0.18	0.07
Rendőrőrs								1.00	0.21	0.98	0.43	0.27	0.10
Mentőelérés									1.00	-0.04	0.22	0.30	0.10
Könyvtár										1.00	0.00	0.01	-0.01
Nappali idősellátás											1.00	0.30	0.11
Mozi												1.00	0.23
Lakónépesség													1.00

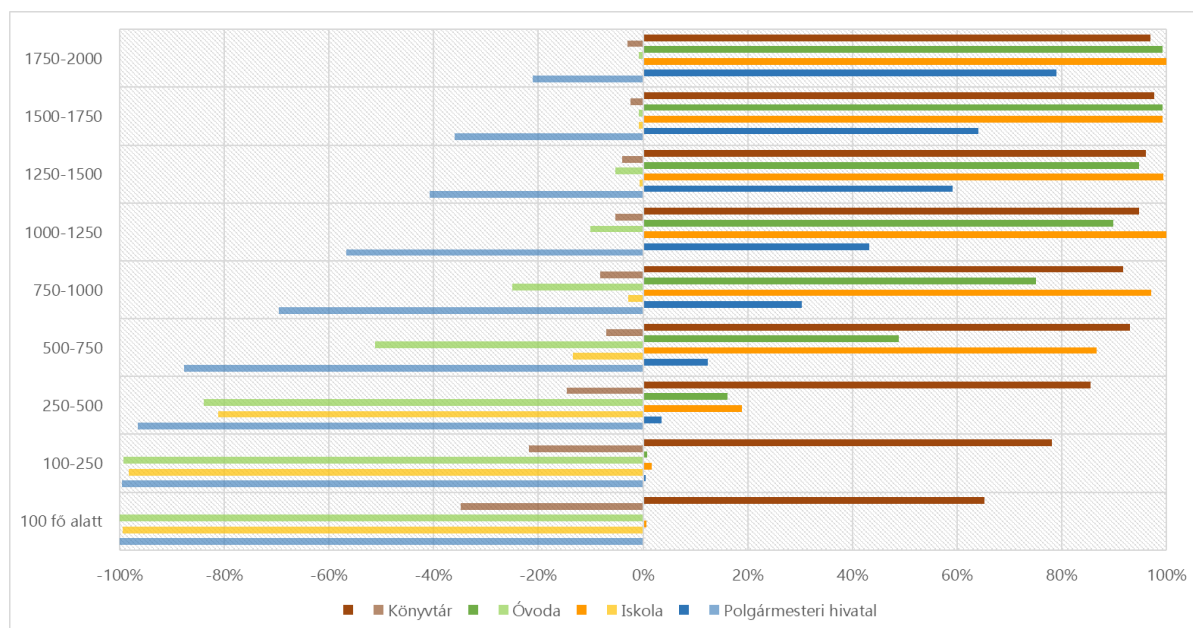
Forrás: saját szerkesztés

⁹ Az adatok mélyebb elemzése egyébként folyamatos kételyeket támaszt azok egyedi megbízhatóságával kapcsolatban. Ezek az anomáliák ugyan a nagyobb minták esetén kiegyenlíthetik egymást, de egyedi települési vizsgálatok kapcsán mindenképpen az adatbázis körültekintő alkalmazása javasolt.

15. táblázat: A három legnépesebb olyan település, ahol az adott kategória értéke zéró (település neve, népességszáma)

EU-s támogatás		Polgármesteri hivatal		Általános iskola	Óvoda		Könyvtár		
Vasme- gyer	1686	Vámos- szabadi	2758	Balaton- ke- resztúr	1510	Andor- naktálya	2545	Telki	4005
Szákszend	1425	Harka	2395	Alsó- szent- márton	1251	Csörög	2046	Bocskai- kert	3364
Tiszatelek	1408	Noszvaj	2060	Remete- szőlős	915	Egersza- lók	2024	Galgahévíz	2533

Forrás: saját szerkesztés

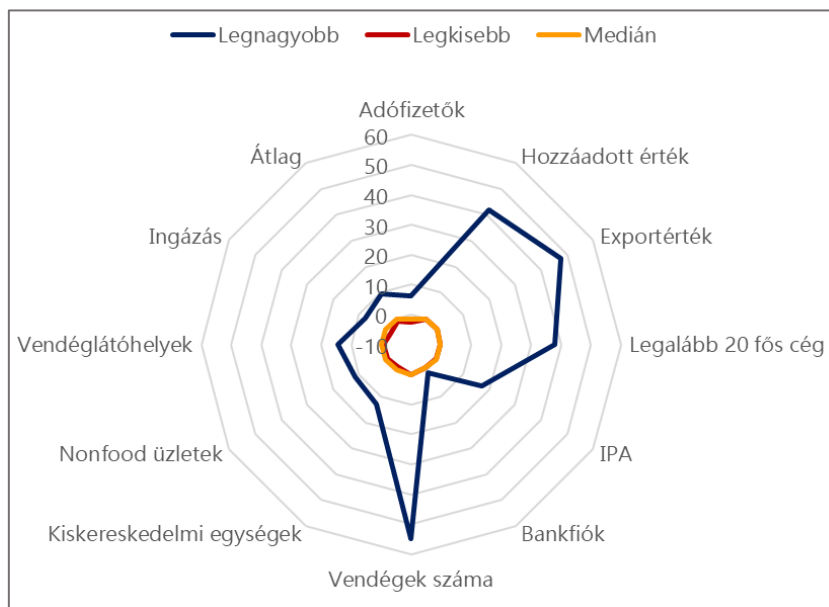

41. ábra: Egyes intézmények megléte, illetve hiánya a különböző népesség-kategóriákban

Forrás: saját szerkesztés

8.1.3. Gazdasági izolációs index

A gazdasági index megalkotásának célja az volt, hogy kifejezzük bizonyos települések kizáródását a piaci logikával működő rendszerek és hálózatokhoz való hozzáféréstől. Ennek megfelelően a felhasznált mutatók a kereskedelem, a pénzügyi rendszer, az idegenforgalom és általában a gazdasági szereplők súlya kapcsán kerültek kiválasztásra. Itt szerepeltettük az ingázást, amelynek a be- és az elingázás részét is figyelembe vettük, bár eltérő súllyal (bővebben ld. a módszertani fejezetben). A mutatók nagyobb része fajlagos jellegű volt, kivételt képezett néhány olyan elem, amelyben az adott jelenség meglétét regisztráltuk csak, így bináris adatot kaptunk végeredményül (bankfiók léte, kiskereskedelem és nem-élelmiszer jellegű kiskereskedelem jelenléte). Az igazán erősen szelektáló mutatók a vállalkozásokra vonatkoznak (42. ábra). A jelentősebb hozzáadott értékkel, illetve exportot folytató vállalkozások a térben igen erőteljesen koncentrálnak, ugyanakkor az általunk leginkább vizsgált falusi mezőnyben is van számos olyan település, amelynél ez a tényező fontos kapcsolatot jelent a világgal.

42. ábra: A gazdasági izoláció index komponenseinek egyes értékei a z-transzformáció után
 Forrás: saját szerkesztés

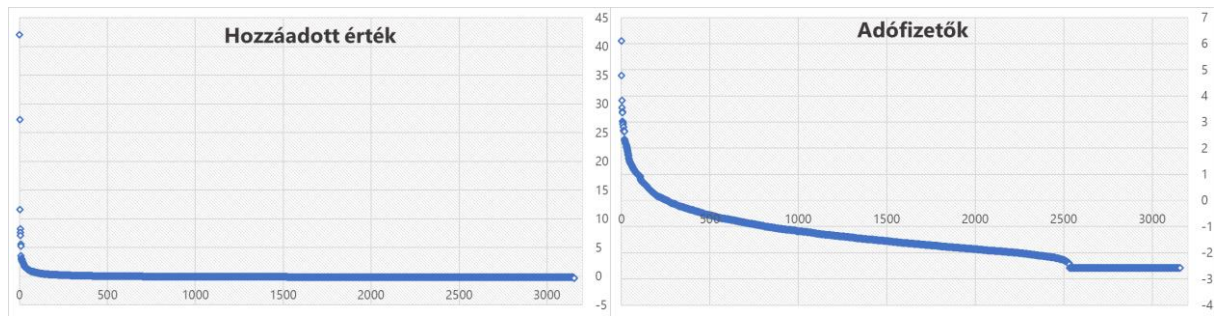
A 16. táblázatban összefoglalt adatok is mutatják az export és a hozzáadott-érték jelentőségét a végső index kialakulásában. Érdeemes összevetni akár az előző részindexeket is ezekkel a mutatókkal: a legfontosabb tanulság, hogy milyen sok településen hiányoznak a kiválasztott gazdasági szervezetek vagy aktivitást jelző mutatók. 177 településen nem volt semmilyen kiskereskedelmi egység, 410 településen pedig semmilyen (hivatalos) vendéglátó-egység. A pénzügyi rendszer végpontjai a települések felén érhetők el, és szintén körülbelül ez az arány a 20 főnél nagyobb cégeknél is, és a két „küszöb” mintegy 1300 esetben egybe is esik.

Az idegenforgalom ezzel szemben csak a települések egynegyedénél jelenik meg. Az adót is fizető vállalkozások jelen vannak a települések közel 85%-án. Ugyanakkor ez az érték sokszor igencsak minimális (43. ábra), és nemzetközi kapcsolatot hordozó exportot már csak a települések harmadában települt vállalkozások jelentettek.

16. táblázat: A gazdasági izolációs index komponenseinek egyes értékei a z-transzformáció után

	Adófizetők	Hozzáadott érték	Exportérték	Legalább 20 fős cég	IPA	Bankfiók
Legnagyobb	6,11	42,03	47,76	37,92	17,31	1,03
Legkisebb	-2,57	-0,38	-0,10	-0,24	-0,54	-0,97
Medián	-1,61	-0,12	-0,10	-0,24	-0,26	-0,97
Nullás települések száma	625	381	1291	1679	332	1620
	Vendégek száma	Kiskereskedelmi egységek	Non-food üzletek	Vendéglátóhelyek száma	Ingázás	Átlag
Legnagyobb	54,81	13,04	11,72	14,54	7,54	9,49
Legkisebb	-0,05	-1,35	-0,87	-0,81	-2,27	-0,88
Medián	-0,05	-0,17	-0,19	-0,19	-0,11	-0,19
Nullás települések száma	2419	177	852	410	3	

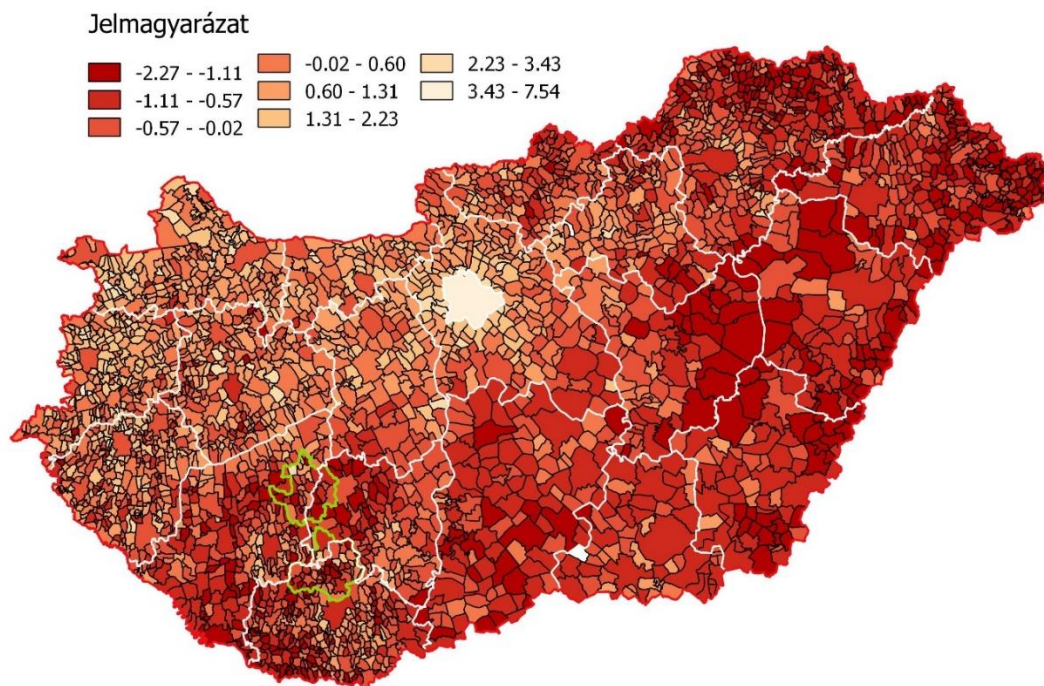
Forrás: saját szerkesztés

43. ábra: A gazdasági index néhány komponensének eloszlása
 Forrás: saját szerkesztés

Az adófizetők értékénél nem az összes, hanem csak az aránylag magas sávban adót fizetők száma szerepel, így értéke könnyen (összesen 625 esetben) válik zéróvá, és mivel közvetlenül előtte meglehetősen meredeken csökken, ezért kijelölhető egy körülbelül 700 településből álló érintettségi kör.

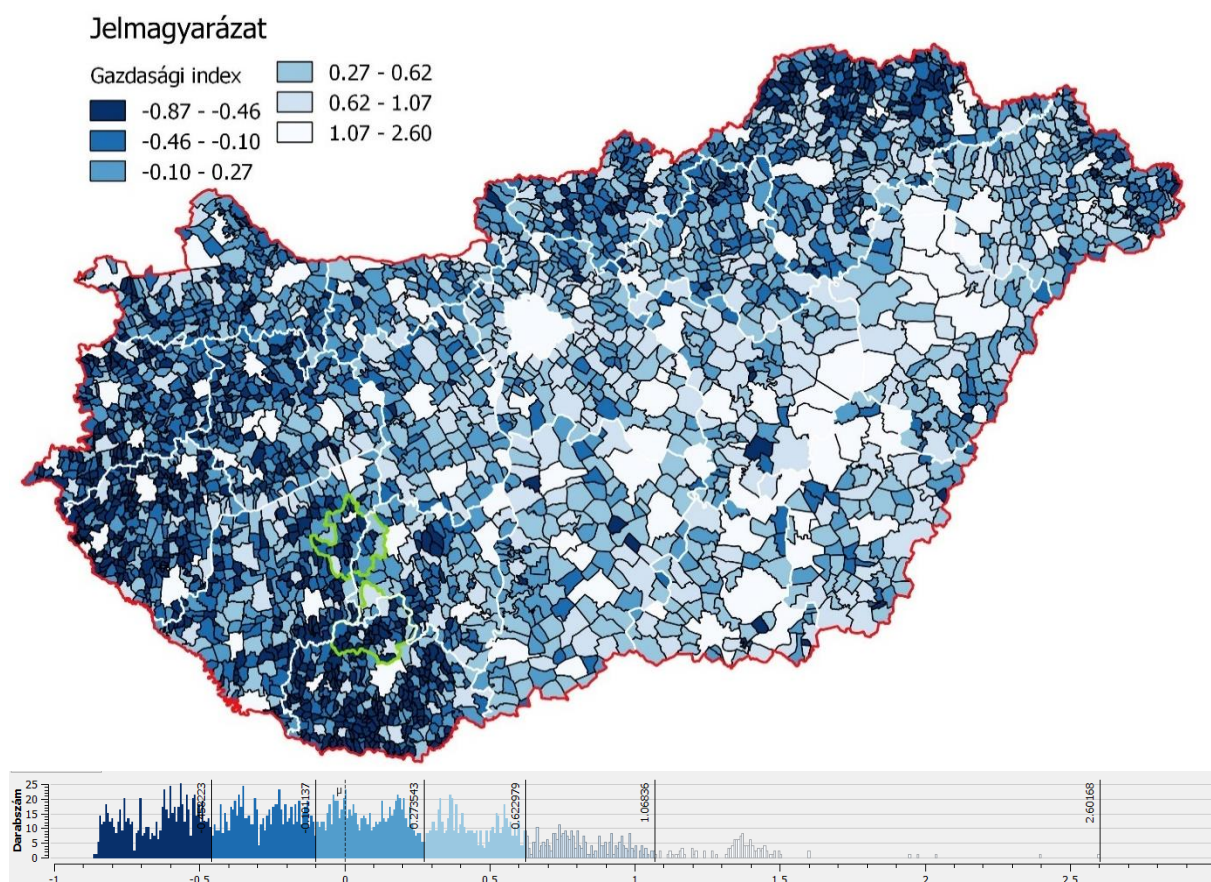
Külön érdemes néhány szóban bemutatni az ingázási mutató értékét, amelyben igyekeztünk kombinálni mindkét irányú ingázás hatását (eltérő súllyal). A mutató eloszlása nagyjából egyenletes, az első körülbelül hetven és az utolsó ötven település lóg ki teljesen a trendekből. Ha megnézzük a mutató területi eloszlását (44. ábra), akkor látható, hogy látványosan kiemeli a munkaerőpiac részben település-, részben gazdaságföldrajzi alapon nyugvó különbségeit. Így az agglomerációk, néhány nagyváros és a nyugati határszél mentén kialakult ingázási zónák jól kirajzolódnak, csak úgy, mint a munkaerőpiacról kizáródó külső és belső perifériák. Természetesen az ingázás kapcsán az alföldi városok kevésbé érintettek, de még ezen a régió belül is érzékelhetők a különbségek. Sőt, ha közelebbről megvizsgáljuk a kutatás által érintett térségeket, akkor az általános dezintegrált-ság mellett megtalálhatjuk a lokális centrumokat is (Tab, Alsómocsolád, Bikal).

44. ábra: A kutatás során létrehozott ingázási mutató területi eloszlása
 Forrás: saját szerkesztés

A természetes törés osztályozási módszerét alkalmazva a gazdasági index értékére (45. ábra) feltűnő az alföldi mezővárosok aránylag jó, és a kistelepülések kifejezetten gyenge teljesítménye. Ebben a mutatóban egyértelműen Baranya megye települései közül találjuk a legtöbbet az alsó szegmensekben, és meglepő módon ez a megye két, egyébként általában különböző értékeket felmutató keleti és nyugati felére egyaránt igaz. Hasonló – megszokott – kép rajzolódik ki Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi részén, mozaikos struktúrát mutat Somogy és Tolna. A településméret itt is meglehetősen erős tényezőnek tűnik, a Pearson-korreláció itt a legmagasabb a vizsgált esetek közül, eléri a 0,33-as értéket.

A gazdasági index tekintetében egyébként nehéz meghúzni a valóban leszakadó települések határát. Az ábrán természetes törések kapcsán választott kategóriákhoz kapcsolódó határokat ábrázoltuk, látható, hogy igazán markáns törés inkább csak a felsőbb kategóriákban van, a közepes és alacsony értékeknél az átmenet meglehetősen folyamatos. A térképen ábrázolt kategóriák néhány alaptulajdonságának összegzése alapján Budapest az első kategóriában van, de a többi ide besorolt település általában meglehetősen kicsi (Budapestet leszámítva az átlagnépesség 1700 fő). Ezek a települések vagy kisméretű üdülőhelyek (Tihany, Hévíz) vagy a település méretéhez képest aránytalanul nagy vállalkozás telephelyei (Rácalmás), vagy hírhedt „offshore-települések, adó kikötők” (Csomós, 2013) (Újlengyel). A második és a harmadik kategória is különbözik átlagos lélekszámban, méghozzá „fordítva”, vagyis a nagyobb népességszám az alacsonyabb átlagértékhez tartozik (17. táblázat).

45. ábra: A gazdasági index területi megoszlása a természetes törések módszere szerint osztályozva

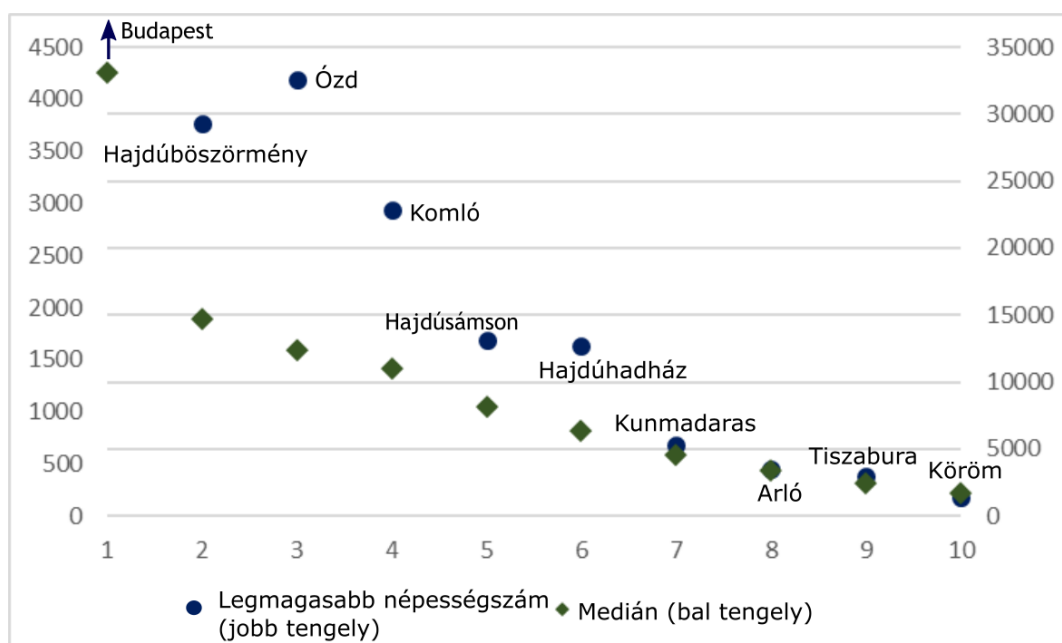
Forrás: saját szerkesztés

17. táblázat: A természetes törések osztályozásával (társadalmi index) létrejött kategóriákhoz tartozó településszám és átlagnépesség (Budapest az első kategóriában található)

Jenks kategóriák alsó határai	Darabszám	Átlagnépesség
2,601	9	195 936
1,089	47	12 353
0,615	115	19 514
0,247	236	6 788
-0,101	833	2 446
-0,450	1243	1 038
	672	389

Forrás: saját szerkesztés

Ha decilisekbe soroljuk az index értékeit, akkor világosan kirajzolódik annak kapcsolata a településmérettel (46. ábra). Az egyes decilisek medián-értékei szigorúan monoton csökkenést mutatnak, és a két legalsó, perforációnak leginkább kitett csoport esetében már csak 318 és 224 fő. Tanulságos a településcsoportok legnagyobb településeinek áttekintése is (ezeket feltüntettük). Ezek úgy is értelmezhetők, mint népesség-kategóriáik „alulteljesítő”, egy-két decilissel lecsúszó tagjai. Meglehetősen jellegzetes, tipikus településekről van szó, Komló kivételével valamennyit a Tiszántúlon vagy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében találhatjuk meg. A legalsó, 10. decilisben, amelyikben az átlagnépesség 309 fő, és a 100 fő alatti települések száma 68, még mindig találunk tíz, ezer főnél népesebb községet (például Inke, Taktakenéz, Hernádvécse, Alsószentmárton). A leggyengébben teljesítő városi jogállású település Borsodnádasd, amely 2024. helyen a hetedik decilisben található. A legkisebb települések eloszlása ennél sokkal folyamatosabb, minden decilisben előfordul 100 főnél kisebb hely.

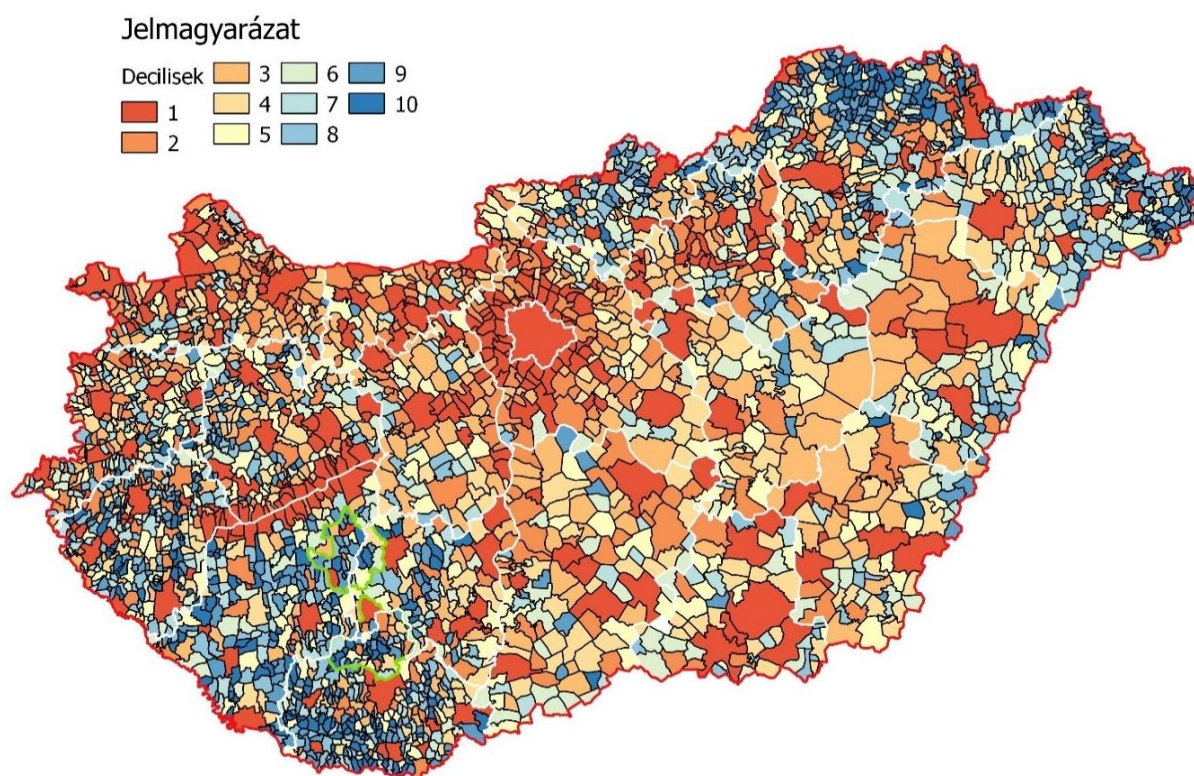

46. ábra: A gazdasági index egyes deciliseibe tartozó települések medián- és maximális népessége (Budapest az első decilisben nem került ábrázolásra)

Forrás: saját szerkesztés

A decilisek ábrázolása részletesebb, egyben könnyebben homogenizálható tereket rajzol ki, főleg a legfelső csoportokban, ahol a Balaton körül és Budapest agglomerációjában, valamint a nyugati határszélen látunk kiemelt övezeteket. Már a korábbi térképekről is leolvashatóvá vált, hogy a külső és belső perifériák ebben az értelemben kevésbé homogének, mert itt a 8-9-10. decilisek mozaikjából áll inkább össze a kép, értékelésünk szerint azért, mert ezekben a csoportokban a településméret általában erősen differenciáló: az egységesen periferizálódó térségekben általában a nagyobb, némi alsófokú központi szereppel is rendelkező települések helyzete egy-egy árnyalattal jobb a legkisebbekénél (47. ábra).

Az egyes komponensek korrelációját vizsgálva (18. táblázat) két szorosan együtt mozgó csoport emelhető ki: a cégek száma, a hozzáadott érték és az exportérték alkotja az egyik ilyen, a másik, kevésbé markánsan a kereskedelem és az iparüzési adó bevételeiből rajzolódik ki, ideértve a bankfiók vagy takarékszövetkezet létét. Aránylag szoros a kapcsolat a magasabb jövedelmi sávokhoz tartozó adófizetők aránya és a nem élelmiszer jellegű kiskereskedelem, valamint az ingázási mutató és az iparüzési adóbevétel között is. A turisták száma és a lakónépesség nagyon szoros viszonya abból fakad, hogy mivel itt a turizmus jelenlétének abszolút mértékére voltunk kíváncsiak, ezt az értéket nem fajlagos formában használtuk fel.

47. ábra: A gazdasági index segítségével létrehozott decilisekhez tartozó települések
 Forrás: saját szerkesztés

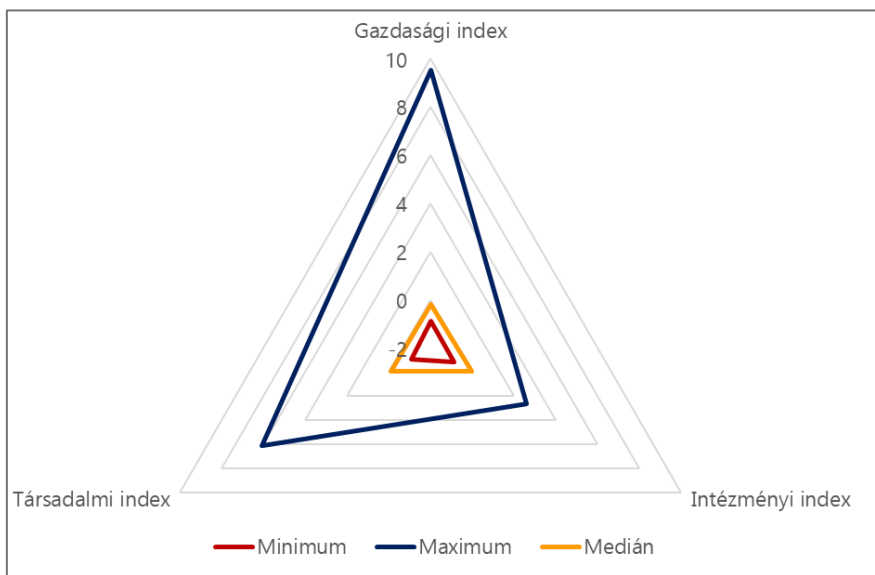
18. táblázat: A gazdasági index egyes komponenseinek Pearson-féle korrelációs együtthatója egymással, illetve a települések lakónépességével

	Adófizetők	Hozzáadott érték	Exportérték	Legalább 20 fős cég	IPA	Bankfiók	Vendégek száma	Kiskereskedelmi egységek	Non-food üzletek	Vendéglátóhelyek	Ingázás	Átlag	Lakónépesség
Adófizetők	1.00	0.09	0.10	0.07	0.26	0.39	0.10	0.14	0.29	0.08	0.50	0.57	0.14
Hozzáadott érték		1.00	0.75	0.53	0.17	0.03	0.03	0.01	0.04	0.05	0.13	0.53	0.04
Exportérték			1.00	0.31	0.18	0.05	0.01	0.03	0.06	0.00	0.11	0.49	0.02
Legalább 20 fős cég				1.00	0.05	0.00	0.01	-0.01	0.01	0.05	0.10	0.40	0.01
IPA					1.00	0.17	0.08	0.16	0.21	0.09	0.30	0.50	0.10
Bankfiók						1.00	0.05	0.24	0.39	0.02	0.05	0.45	0.08
Vendégek száma							1.00	0.10	0.12	0.06	-0.03	0.29	0.97
Kiskereskedelmi egységek								1.00	0.85	0.46	-0.01	0.56	0.10
Non-food üzletek									1.00	0.40	0.05	0.64	0.14
Vendéglátóhelyek										1.00	0.12	0.44	0.01
Ingázás											1.00	0.43	-0.04
Átlag												1.00	0.30
Lakónépesség													1.00

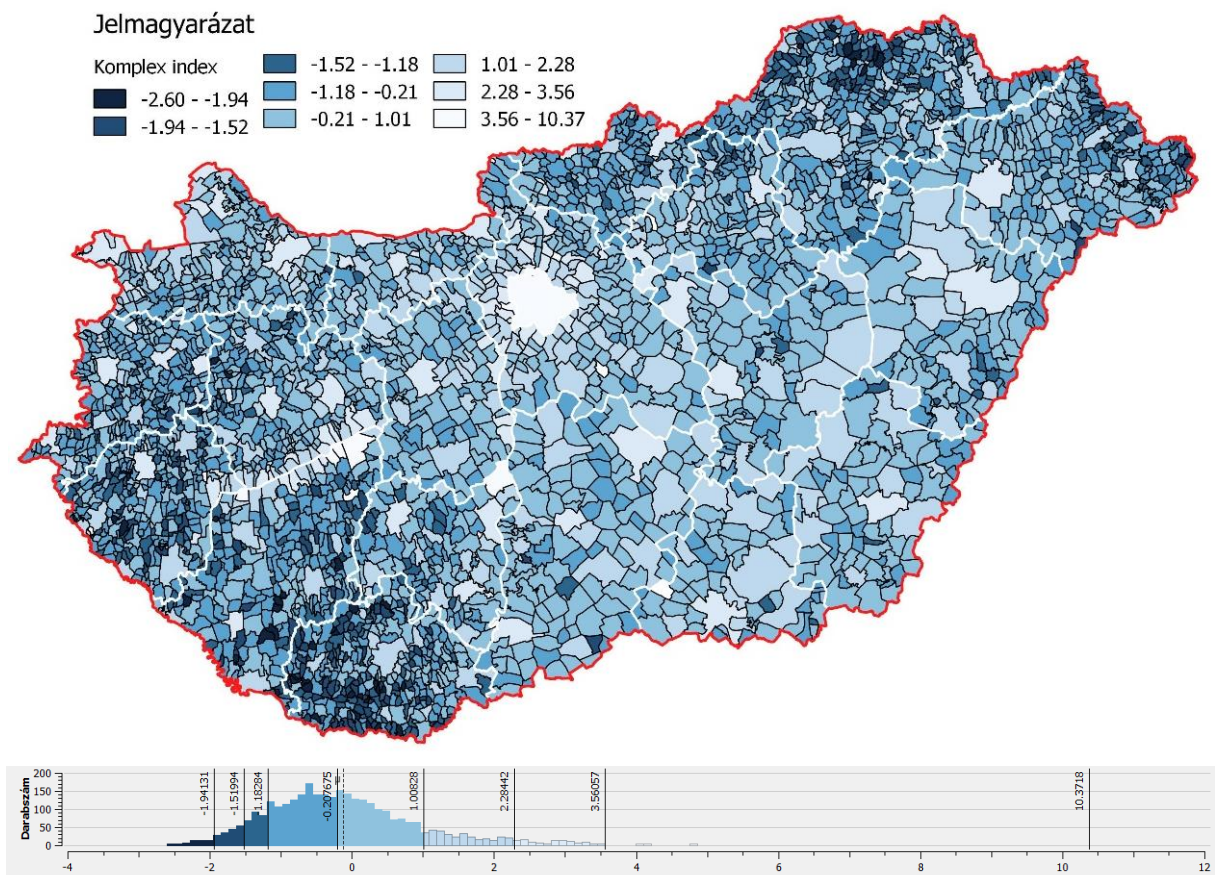
Forrás: saját szerkesztés

8.1.4. A komplex index

A három részindex összegzésére annak érdekében került sor, hogy egyetlen mutatóval kifejezhető legyen a települések izoláltságának mértéke. A három részindex egyszerű összegeként létrejövő komplex index nem teljesen kiegyensúlyozott. A korábbiakban már szó esett a részindexek egyenlőtlen eloszlásáról, konkrétan a gazdasági index esetében kiugróan magas értéket felvevő településekről. Ennek megfelelően a komplex index is e tényező felé „lejt”, de ez a hatás inkább csak a magas értékeket felvevő, izoláció által kevésbé fenyegetett településeken jelentkezik, az általunk vizsgálni kívánt körben (ahol jellemzően mindhárom érték alacsony), ez a hatás elhanyagolható (48. ábra).

48. ábra: A komplex index résztényezőinek eltérő skálái
 Forrás: saját szerkesztés

49. ábra: A gazdasági index területi megoszlása a természetes törések módszere szerint osztályozva
 Forrás: saját szerkesztés

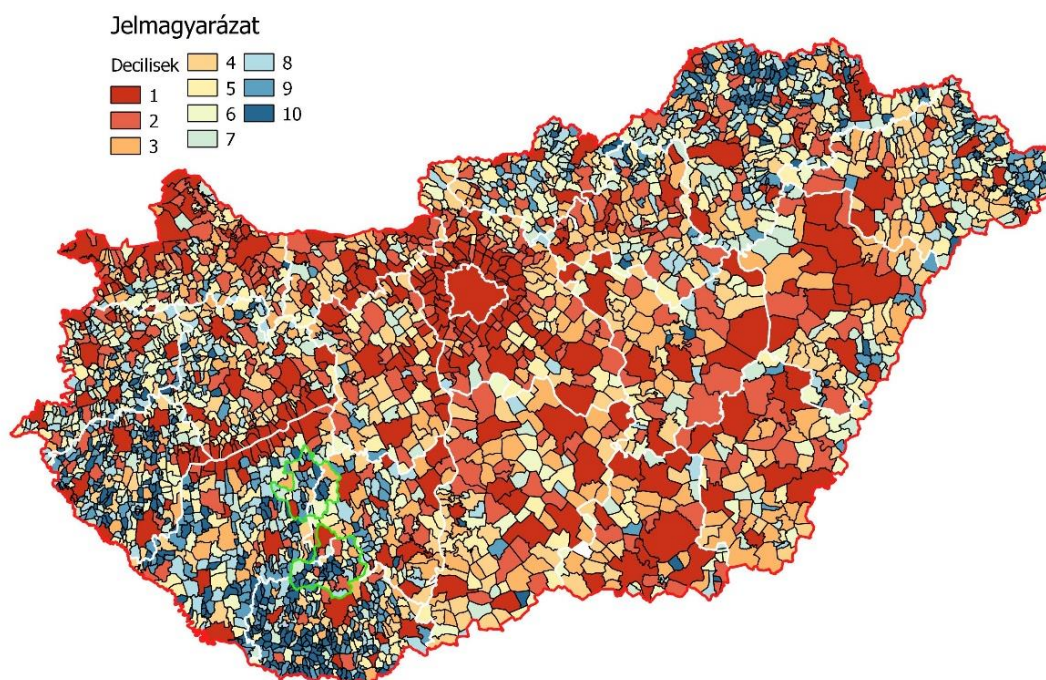
A komplex index területi eloszlásának képe a három részelem ismeretében kevés igazán új dolgot tartogat. A sötét színek kirajzolják az izolálódó települések koncentrációjával kialakuló perforálódó térségeket, amelyeket meg-megszakítanak az elsősorban a főbb közlekedési utak mentén kialakuló, némileg jobb helyzetű települések sávjai. Ennél

fontosabb talán a térkép kiegészítéseként közölt diagram, amelyen jól látható a határozott törés, amely a legalsó kategóriát a többitől elválasztja (49. ábra). Ezt a törést a decilis-alapú térkép talán némileg elfedi (a legalsó decilisbe sorolt települések száma lényegesen nagyobb, mint a természetes törések módszerével kialakított legalsó kategória), de a tér-ségi összefüggések kidomborítására talán jobban alkalmas ez az ábrázolási módszer (50. ábra).

19. táblázat: A különböző indexekben azonos decilisekbe sorolt települések száma

	Gazdasági és In- tézmenyi	Intézményi és Társadalmi	Társadalmi és Gazdasági	Mindhárom egy- szerre
Legfelső decilis	151	53	113	47
Legalsó decilis	115	51	87	30

Forrás: saját szerkesztés

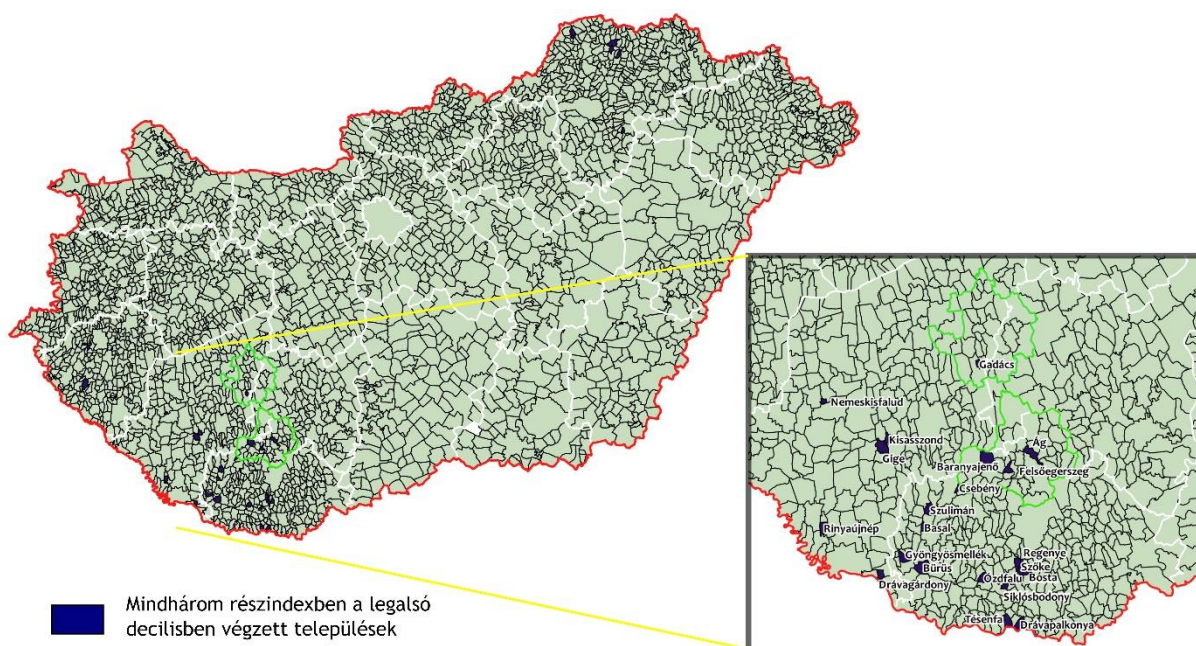
50. ábra: A komplex indexben elért helyezésből kialakított decilisek megoszlása

Forrás: saját szerkesztés

A három részindex, mint láttuk, különböző aspektusait próbálta számszerűsíteni az izolációnak. A komplex indexben kirajzolódó, perforálódó térségek magját azok a települések képezik, amelyek mindhárom indexben gyengén teljesítettek (19. táblázat). Ha ezen összevetés alapjául a deciliseket választjuk, akkor látható, hogy 30 olyan település van, amely mindhárom alkalommal a legalsó decilisbe került.

Ezeket a településeket térképen is ábrázoltuk, mert ezek képezik a perforálódó térségek magjait (51. ábra). Túlnyomó többségük a Dél-Dunántúlon található, amelynek komplex földrajzi és történelmi okai lehetnek. A történetileg kialakult, aprófalvas szerkezet nyilvánvalóan erősen hat az izolációra, amelyben egyes térségekben szerepet játszott a német népesség háború utáni kitelepítése, elűzése, amely felgyorsította ezen falvak demográfiai és tágabb értelemben is vett társadalmi hanyatlását. A természetföldrajzi környezet, a dunántúli és észak-magyarországi táj tagoltsága is szerepet játszik. Jól mutatja ennek hatását az alföldi térségekkel való összevetés, ahol találunk egy-egy izolálódó

települést, de hiányoznak a nagyobb perforálódó térségek. Ennek oka elsősorban az lehet, hogy a településhálózat sokkal nagyobb arányban tartalmaz magasabb népességű elemeket, ahol az intézményhálózat fennmaradása lassítja az izolációs folyamatokat. Ennek ellenére az Alföldön is kialakulnak igen erőteljesen izolált helyzetben lévő települések. Ezek részben a romániai határ mentén, vagy ahhoz közel fekszenek (Bagamér, Újléta, Gáborján), részben a Tisza mentén, belső periférikus helyzetben találjuk őket (Tiszabő, Csata-szög, Ároktő, Taktakenéz). Sok esetben olyan települések tűnnek kifejezetten izoláltnak, amelyek a 20. században szakadtak ki anyatelepülésükből, sokszor külterületek községgé szervezésre révén. Ezek a községek is amolyan „negatív anomáliák” a térségükhöz képest, mint például Rétalap (Győr-Moson-Sopron megye), Drágszél (Bács-Kiskun – Kalocsa szomszédja) Bácsszőlős (Bácsalmás mellett).

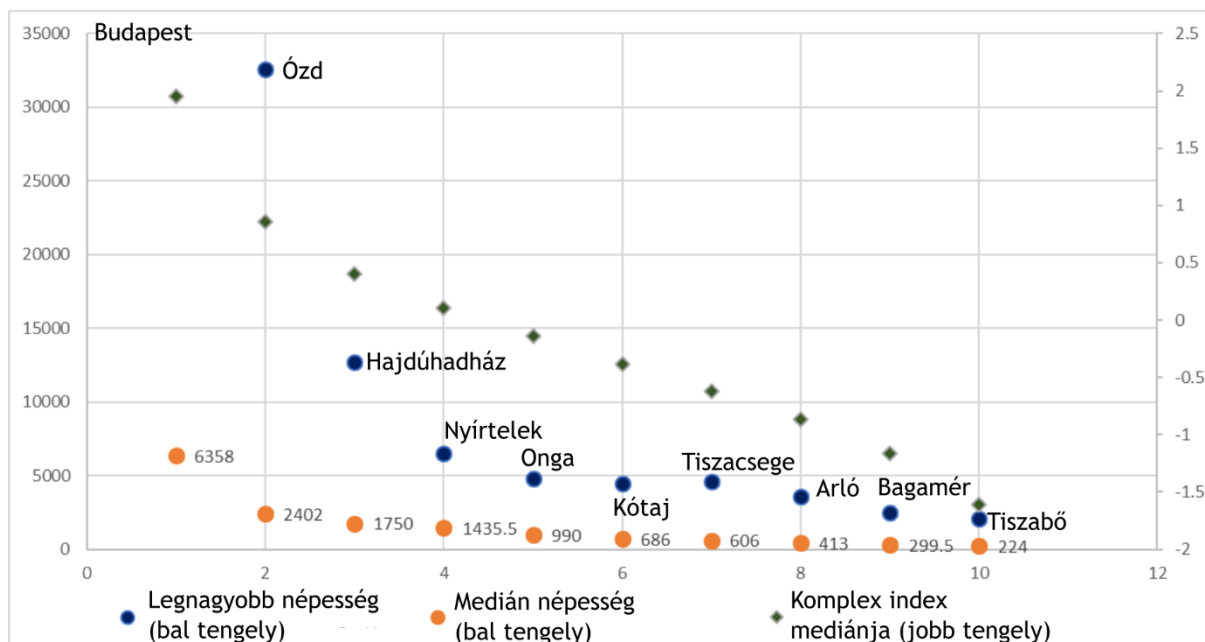

51. ábra: A mindhárom részindexben a legelső decilisben végzett települések a Dél-Dunántúl főke-szével

Forrás: saját szerkesztés

A népesség és az izolációs összefüggéseit ábrázolja a korábban már megismert diag-ram, az egyes decilisekbe tartozó települések mediánnépességéről, és a legnépesebb tele-püléséről (52. ábra). A decilisek legnagyobb települései tulajdonképpen méretkategóriá-juk alulteljesítő, aránylag izolálódó tagjaiként is értelmezhetők. Amíg a medián népesség egyenletesen csökken decilisről decilisre, a legnépesebb településekre ez nem mondható el, hiszen az 5. és 7. decilisek között egyaránt 5000 fő körüli városokat (!) találunk, de a 8. decilis legnagyobbja, Arló népessége is meghaladja a 3500 főt. A 10. decilisbe szorult Ti-szabő¹⁰ népessége még mindig meghaladja a 2000 főt. A 10. decilisbe sorolt települések leszakadását az is jelezi, hogy leszámítva az első és második csoportot, itt a legnagyobb a „lépcső” a két szomszédos decilis között (0,44 a különbség a mediánok között).

¹⁰ Tiszabő helyzetét, kizáródását részletesen, alapvetően munkaerő-piaci megközelítésből dolgozta fel Roz-gonyi-Horváth Ádám 2020-ban az SZTE-n megvédett kiváló PhD-értekezésében.

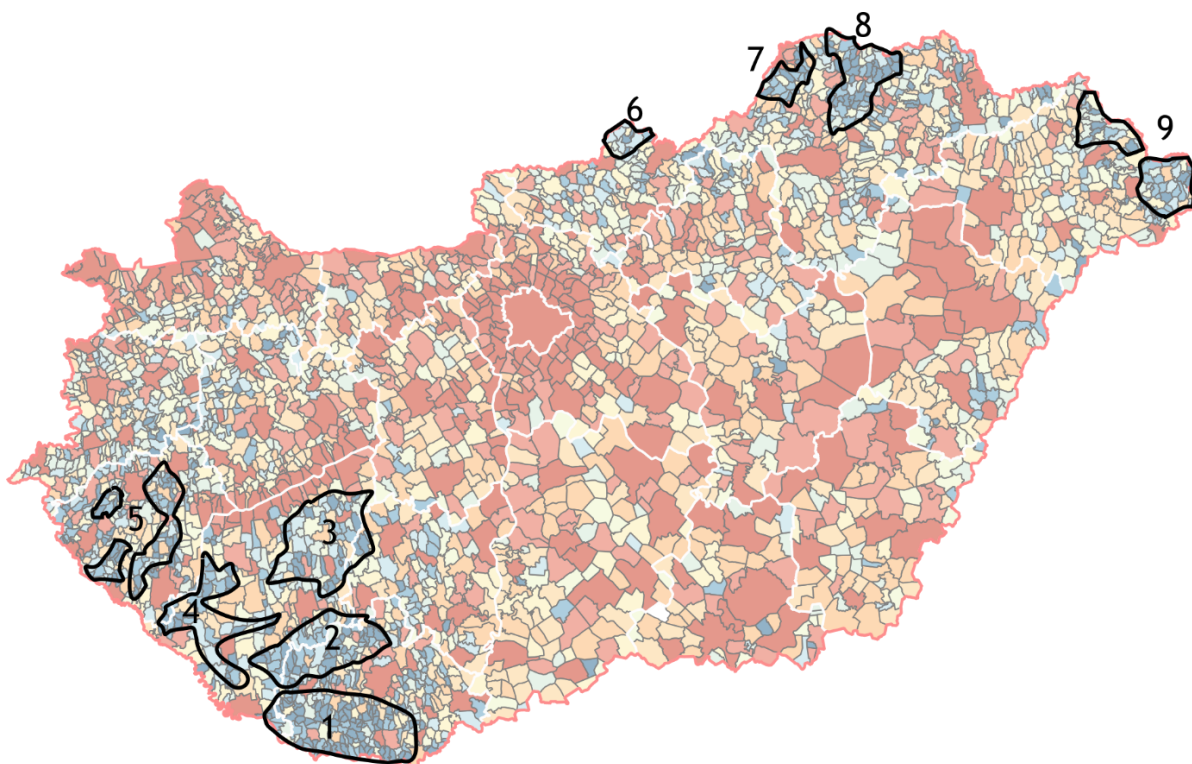
52. ábra: A komplex index egyes deciliseibe tartozó települések medián indexértéke, medián népessége és a csoport legnagyobb települése

Forrás: saját szerkesztés

Mindezek alapján meghatároztuk, hogy melyek azok a területi koncentrációk, amelyek perforált térségnek tekinthetők. Ezek határait csak hozzávetőlegesen jelöltük, mégpedig azért, mert némely esetben ugyan viszonylag éles az átmenet (sokszor van kifejezetten jól teljesítő kisváros beékelve egy-egy térség peremére), de általában azért inkább az átmeneti zónák jellemzik a területet. A kilenc azonosított térség a következő (53. ábra):

(1) A legkiterjedtebb talán a Dráva mentén húzódó térség, amely ma már bőven túlnyúlik a történeti Ormánság határain. Ennek a térségnek a jellemzője, hogy igen nagy számban találjuk itt a legalsó kategóriába szorult falvakat (csak az utolsó tíz helyezett közül mindjárt hármat is). Magának az Ormánságnak, mint marginalizálódó, periférikus és sokszor igen erőteljesen szegregálódott térségnek a problémája régóta része a hazai társadalomtudományi kutatásoknak. Nem említve most meg a számos néprajzi elemet, emeljük ki a térség sajátos demográfiájából kiinduló megközelítéseket (Buday, 1909; Elek et al., 1936; Klinger & Mikes, 1963; Koloh, 2013), valamint a természetesen, különösen a rendszerváltozás után eltelt évtizedekben az elmaradottság-szegregáció-integráció dimenzióját (Fleck & Virág, 1998; Lehócz & Dövényi, 2020; Ötvös, 2013; Ragadics, 2013; Siptár & Tésits, 2014; S. Szabó, 2012) – 2009-ben pedig átfogó monográfia is született a térség társadalomföldrajzáról (Reményi & Tóth, 2009). Az ezekben részletesen feltárt viszonyokhoz legfeljebb annyit lehet hozzáadni, hogy a perforálódó térség terjeszkedni látszik, és az önmagukban az izoláció által nem fenyegetett Siklós és Harkány sem képes térségi szempontból ennek gátat vetni. Olyannyira látványos ez a terjeszkedés, hogy a térség már magában foglal olyan, Pécsztől „látótávolságra”, de árnyékhelyzetben lévő településeket is, mint Áta, Szőke, Szőkéd vagy Regenye. Keleti határát pedig az egykori baranyai német szállásterület jelöli ki, amelynek falvai, ha sokszor szintén izoláció által fenyegetettek is, nem alkotnak homogén tömböt.

(2) Az előbbivel szinte összeér egy másik térség – voltaképpen akár egyetlen perforálódó zónaként is lehetne értelmezni, amelyet a hatos főút szakít meg kissé – amely Baranya északnyugati és északi, valamint Somogy megye délkeleti részén húzódik, nagyjából a Zselic és a Hegyhát vidékén. Utóbbi képezi vizsgálatunk szűkebb tárgyát is, de jól látható, hogy elszigeteltsége illeszkedik a tágabb térség viszonyai közé. A Zselic, Gyűrűfű közismertté váló története (B. Borsos, 2008; Ignits & Kapitány, 2007; Szigetvári, 1972; D. Varga, 1971) miatt hamar az elnéptelenedő magyar vidék szinonimájává vált, de már az 1970-es években meginduló vasúti mellékvonal-felszámolások kapcsán is születtek írások, amelyek komolyan aggódtak a térség elszigetelődő falvai miatt (Erdősi & Kovács, 1985). A különbség talán annyi az Ormánsághoz képest, hogy az etnikai szegregáció mértéke mintha kisebb lenne, nem alakultak ki olyan, lényegében tisztán roma népességű falvak, mint a Dráva mentén. Éppen emiatt, az előregedés és a zsugorodás sokkal intenzívebb, a térség az elnéptelenedő aprófalvas vidék egyik leginkább típusos kifejlődésének tekinthető (Erdélyi & Ritter, 2015; Vercse, 2010). Az Ormánsághoz képest ráadásul szignifikánsan kevesebb kutatás célozza ezt a területet (Bajmócy & Ilcsikné Makra, 2018; Gábrriel, 1973; G. Máté, 2013; Szijártó & Vidák, 2012). További sajátosság, hogy létezik ugyanakkor a térségbe irányuló bevándorlás (ha nem is túl intenzív), egyfajta nemzetközi dezurbanizáció révén, amelyben főleg német és holland betelepülők érintettek (Kemkers, 2009).

53. ábra: A statisztikai vizsgálat komplex indexe alapján meghatározott perforálódó térségek Magyarországon

Forrás: saját szerkesztés

(3) Sokkal kevésbé tekinthető homogénnek az a Külső-Somogy jelentős részén és Tolna peremén húzódó térség, amelynek egy része az empirikus munka kontrollterületéül szolgált. A térség két kisvárosa, Tab és Igal kifejezetten jól szerepelt a statisztikai

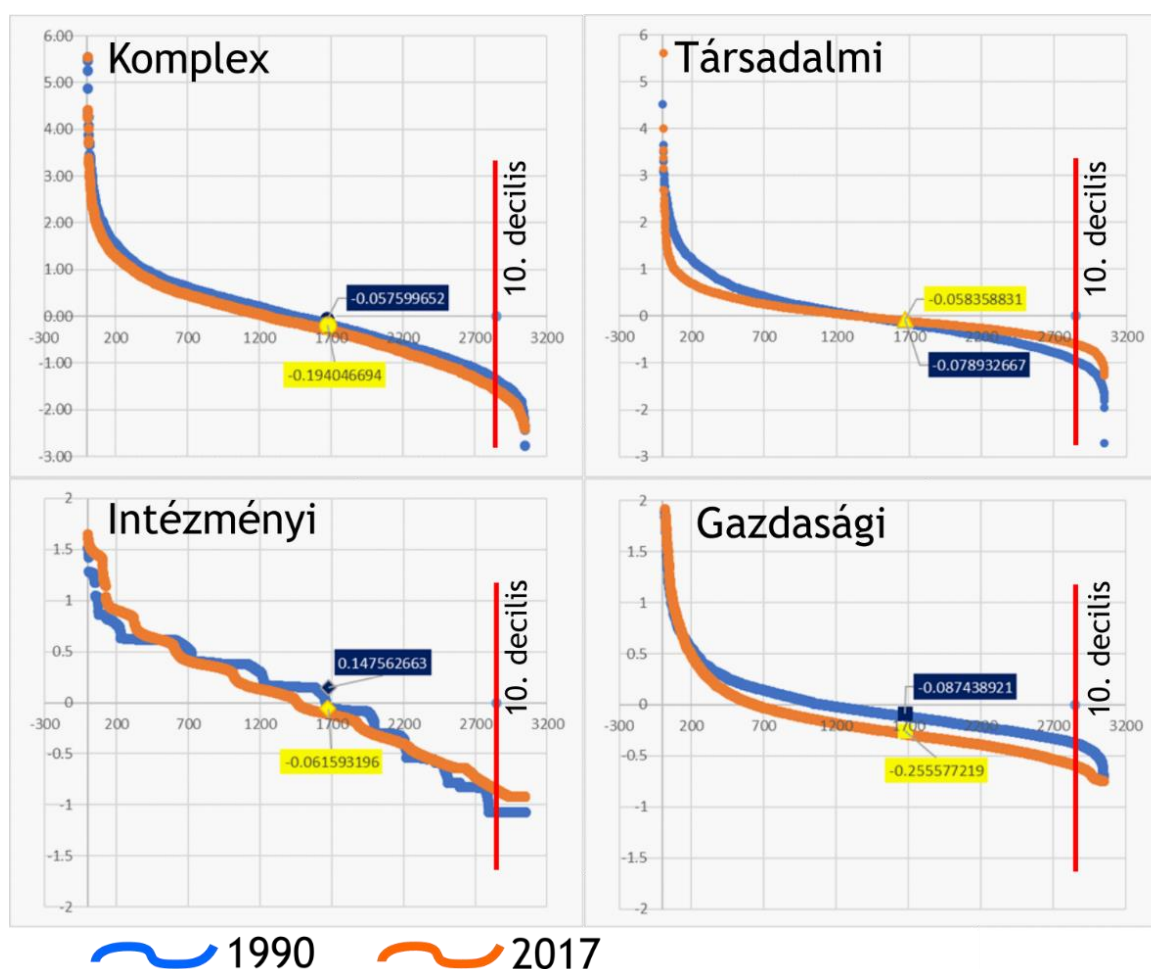
- vizsgálatban (elsősorban a gazdasági részében: Tab a Flex ipari üzemének jelenléte miatt jelentős gazdasági központ, ha roppant egyoldalú is, Igal pedig fürdővárosként nem elhanyagolható idegenforgalmat bonyolít), de ez nem jelenti, hogy az itteni települések egy része ne lenne kiteve az izolációnak. Ez egy klasszikus belső periféria (Gelencsér et al., 2012; S. Szabó, 2010, 2011), ahol az átlagos településméret nagyobb, mint az Ormánságban vagy a Hegyháton, és sokszor a fizikai távolságok sem túl nagyok, a megyeszékhelytől, Siófoktól vagy az autópályától, mégis, az elzártság ezen falvak jelentős részében is jól mérhető és mint látni fogjuk, a helyszínen is tapasztalható.
- (4) Meglehetősen „amőba-szerű” az a térség, amely lényegében Belső-Somogyot, valamint Somogy és Zala határvidékét foglalja magában. Megint kérdéses, szabad-e ezt külön kezelni a Zselictől, és nem lenne-e helyesebb egyetlen, lényegében összefüggő perforálódó térségről beszélni a Dráva, az Almás-patak és a Rinya mentén. A térség kisvárosai: az első klaszterbe kerülő Barcs és Nagyatád, a második klaszteres Csurgó és Marcali nagyjából elvárható módon teljesítenek, a kisebb kisvárosok (Nagybajom, Böhönye) csak a harmadik klaszterbe fértek be, ami nem éppen térségi erejüket jelzi. Ezzel együtt, a másodrendű főutak által felfűzött nagyobb községek nem számítanak különösebben kitétnak (Segesd, Iharosberény, Gyékényes stb.). De az itt fekvő, sokszor igen kicsi falvak igen: a térség északi részén egymással határos Főnyed, Tikos, Szegerdő, középen Gadány és Szegény, délen Nagyatád és Barcs között Somogyaracs, Rinyaújnép, Bakháza, Rinyaszentkirály egymással összefüggő klasztert alkot a 10. decilisben. Ennek a térségnek a társadalomföldrajzi viszonyai aránylag gyengén feltártak, különösen ami Somogy és Zala megyék határvidékét illeti.
- (5) Három, majdnem összekapcsolódó térséget lehet elhatárolni Zalában: a megye belső részei hagyományosan városhiányosak, illetve funkcionálisan gyenge kisvárosokkal (Pacsa, Zalaszentgrót) ellátottak. Itt is fontos hangsúlyozni a földrajzi-táji tényezők szerepét, a perforáció magterületeit a Göcsej és a Zalaapáti-hát dombokon megbújó települései jelentik. A táj néprajzi szempontból korán az érdeklődés középpontjába került (Gönczi, 1914), de a táj- és kultúrtörténeti megközelítés ma is jelentős (Gyuricza, 2012; Kepe, 2011). A legtöbb, szélsőségesen izolált település itt is 100 és 200 fő közötti, de szemben a baranyai tájakkal, 100 fő alatti községeket nem nagyon találunk, és gyakoribb a 4-500 fős kategória, sőt, Szentpéterúr esetében 1000 főnél népesebb település is bekerült a 10. decilisbe. Szintén zalai sajátosságnak tekinthető, hogy mindkét megyei jogú városnak vannak olyan közvetlen szomszédai (Nemeshegyes, Homokkomárom, Hosszúvölgy, Nagybakónak) amelyek a legalsó kategóriába fértek csak be. A térség külső perifériaként kategorizálható területei egyébként a határmentiségből fakadó hátrányok és remélt előnyök egyik mintaterületének számítanak kutatási szempontból (Mohos, 2001; Újvári, 1986), de aránylag gyakori a falusi turizmus fejlesztési lehetőségeit középpontba emelő megközelítés is (Balogh & Lukács, 2016)
- (6) Noha a talán az átlagos, tájékozott olvasó nem ezt várná, de a perforálódó térségek kiterjedése Északkelet-Magyarországon összességében kisebb, mint a Dél-Dunántúlon. A négy azonosított térség legkisebbike Nógrád megye északi csücskében található, Szécsény háttérterületén, és alapvetően csak néhány erőteljesen izolálódott településsel (Egyházasgerge, Szalmatercs, Karancsberény). Noha Nógrád több

összevetésben az ország legkevesbé fejlett megyéje, mintha kevésbé lenne az érdeklődés fókuszában, mint például a szomszédos borsodi területek. A demográfiai probléma elemzésére azonban itt is vannak példák (Baráthi, 2010, 2018), de megjelenik itt is a falusi turizmus terjedésének vizsgálata, fejlesztési potenciáljának bemutatása (Lenkovics, 2013).

- (7) Ennél sokkal kiterjedtebb a perforáció Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi részén, ahol az Edelény-Szendrő „tengely” osztja két részre a területet. Ennek nyugati része az Aggteleki Karszt területéhez tartozó falvakból áll (bár maga Aggtelek és Jósvafő a turizmus miatt nem számít igazán izolálódónak). Szin, Szinpetri, Tornakápolna, Szőlőszárdó és Alsótelekes összefüggő zónája alkotja a magot. A települések mérete 15-től 750 főig terjed, de szemben a Zalában és részben Baranyában tapasztaltakkal, a megyeszékhelytől, vagy más, aránylag dinamikus központtól mért távolság meglehetősen nagy, nem csak fizikai, hanem időbeli értelemben is. A határmentiség szintén megjelenik a tényezők között, hiába vált virtuálissá a szlovák határ, ha annak túloldalán hasonlóan hátrányos helyzetű térség húzódik (G. Fekete, 2004).
- (8) A Bódva völgyétől keletre a Cserehát területe szintén hagyományos térsége a zsugorodó, izolálódó vidéki Magyarországot formáló képnek. Közismert városhiányos térség (J. Tóth & Trócsányi, 2006), amelynek központhiánya már az 1970-es években feltűnt a kutatóknak és problémákat okozott a területi tervezésben (Beluszky, 1977a, 1977b; Gyula Kiss, 1975; Süli-Zakar, 1980, 1982). Társadalomföldrajzi szempontból jól feltárt térségnek számít, ahol a vidéki ellátatlanság, a szolgáltatások elérhetetlensége, a kizáródás folyamatai több kutatás kapcsán részletesen dokumentáltak (Lipták, Szendi, & Musinszki, 2019; Lipták, 2014; Sikos, 2019). Talán azt is megkockáztathatjuk, hogy elsősorban G. Fekete Éva munkássága miatt az ország társadalomföldrajzi szempontból egyik legrészletesebben feltárt rurális térségéről van szó (G. Fekete, 2005a, 2014). Ha a decilisekbe való besorolást tekintjük alapnak, akkor kiterjedt, 9-11 községből álló, összefüggő sávokat találunk a legalsó kategóriában. Jellemző az is, hogy némely település sajátos módon képes volt az elzártságot az identitás központi elemévé emelni, és erre egyfajta turizmust (G. Fekete, 2007), sőt, dezurbanizációt is építeni. A 37 fős Gagypáti és a huszon-egynéhány fős „levendulás” Keresztéte lehet a példa erre.
- (9) A kilencedik térségünk a vártnál talán jobban teljesítő, az ukrán határ mentén fekvő beregi és szatmári falvak két csoportja, a Tisza jobb és bal partján. Ennek a térségnek a fizikai távolsága igen nagy a centrumoktól, és bár Fehérgyarmat és Vásárosnamény miatt a térség nem tekinthető klasszikus értelemben városhiányosnak, ezek a centrumok láthatón csekély integráló erővel bírnak. Az izoláció által érintett települések átlagos mérete itt nagyobb, jellemzően inkább 5-600 fő, vagyis a nagyobb méretből elvileg fakadó előnyöket a határmentiség hátrányai egyenlítik ki. Annak ellenére, hogy nagyon tipikus külső perifériáról van szó, viszonylag kevés település- vagy társadalomföldrajzi megközelítésből kiinduló vizsgálat foglalkozott a térséggel (Baranyi, 1999; Eke, 1990; Pásztor, 2009).

8.1.5. Időbeli összevetés

Az időbeli változás mérése érdekében elkészítettük a mutatónak nagyjából a rendszerváltás időszakára vonatkozó értékét (részletesen ld. a módszertani fejezetet). A z-transzformáció során keletkezett mutatók időbeli összevetése közvetlenül nem minden szempontból lehetséges, hiszen a transzformáció után a minta átlaga 0, szórása 1 értéket vesz fel, így nem hasonlíthatók össze közvetlenül az azonos mutatóból származó értékek. Vizsgálhatók ugyanakkor egyes települések értékei, akár egyenként, akár aggregált változatban. Vizsgálhatók a nyers adatokban bekövetkezett változások, különös tekintettel azokra, ahol a mutató egy-egy intézmény vagy tevékenység meglétét vagy nemlétét fejezi ki az adott településen. Végezetül, érdemes lehet megvizsgálni a települések pozíció-változását, abszolút értékben vagy az egyes, korábban már alkalmazott decilisek közötti átsorolás tekintetében.

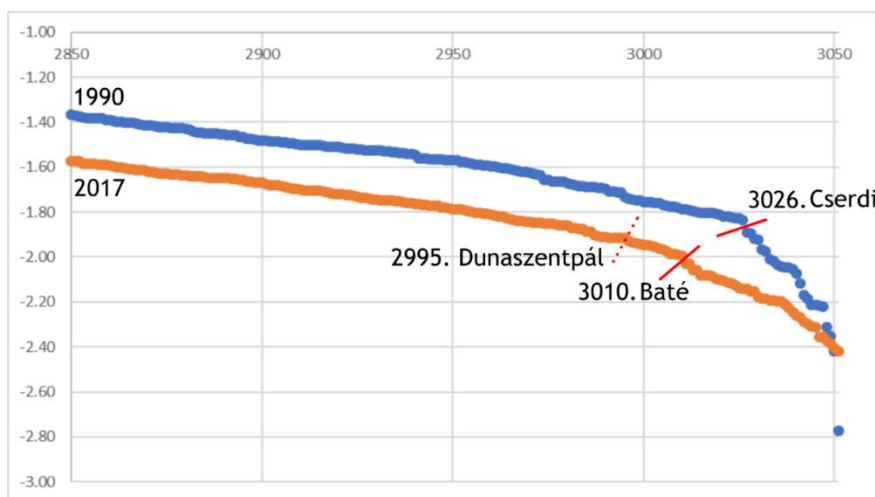

54. ábra: Az 1990-es és a 2017-es indexek eloszlása, a mediánok feltüntetésével
Forrás: saját szerkesztés

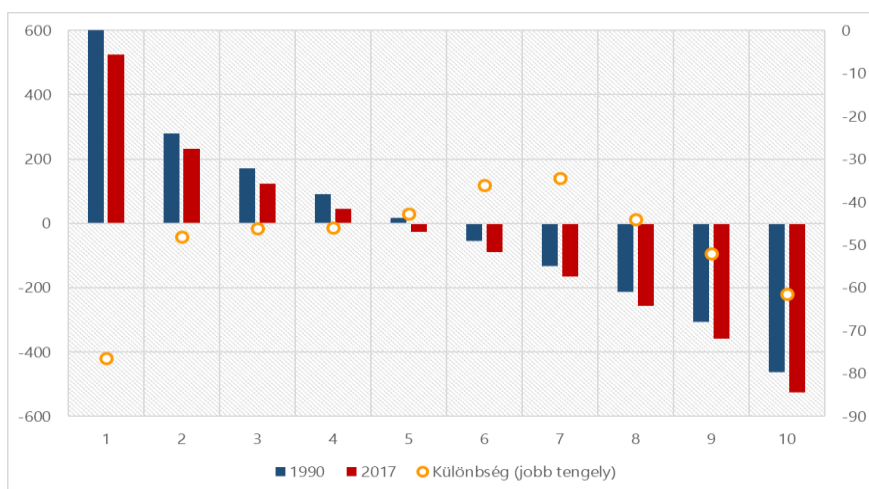
Ha az 1990-es és 2017-es mutatók eloszlását összevetjük, akkor látható, hogy viszonylag csekély, de létező különbségek vannak mindhárom részindex és ebből adódóan a komplex index tekintetében is (54. ábra). A három részindex közül kettőben a mediánok alacsonyabban vannak napjainkban, mint a rendszerváltás idején, a különbség nem számottevő, de azért különösen a gazdaságinál érzékelhető, míg a társadalmi részindexben a változás iránya fordított, mértéke elhanyagolható. Mivel a gazdasági részindex súlya a

legnagyobb, ezért a komplex indexben a változás csekély, a medián enyhe csökkenésével jár együtt. A három részindex görbéjének alakja is változik valamelyest: a társadalmi és a gazdasági mutatók esetében is tapasztalható, hogy az első decilisekben a görbe esése meredekebb lett, vagyis a kiemelkedően teljesítő néhány település súlya nő, a „felső közép” értékei csökkennek.

Ha kifejezetten a 10. decilisre és a dolgozat tárgyát képező, izolálódó településekre fókuszálunk, akkor jól látható, hogy a töréspontok némileg átalakultak, a háromból két részindexben a leszakadás kimutatható. Ennek bemutatására a 10. decilis településeit a komplex index tekintetében külön nagytításban is ábráztuk (55. ábra). Az értékek csökkenése meglehetősen sokáig folyamatos, markáns törés csak a 3026. helyen (1990), illetve a 3010. helyen (kevésbé kontúrosan a 2995. helyen) következik be (2017). Az alsó decilisben tehát a leszakadás, ha nem is túl markánsan, de kimutatható: a csoport településeinek értékei, valamint a még ezek átlagától is leszakadó települések száma is negatív irányba változott az elmúlt közel 30 évben. Ugyanakkor a változás némileg kevésbé markáns, mint azt előzetesen feltételeztük.

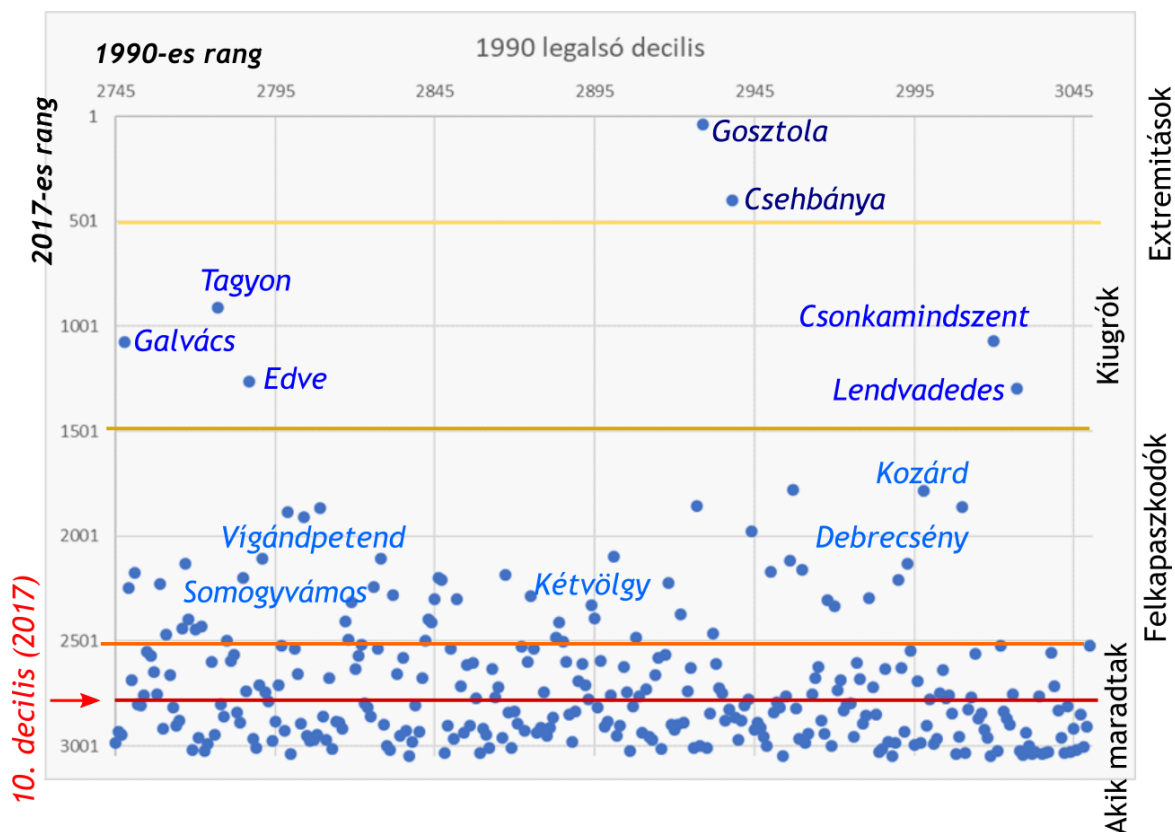

55. ábra: A komplex index értékeinek eltérései a 10. decilisben 1990-2017
Forrás: saját szerkesztés

56. ábra: Az egyes decilisbe tartozó települések komplex indexben elért pontszámának összesített értéke (1990; 2017) és az összpontszám különbségei
Forrás: saját szerkesztés

A különbség valamivel jobban látható, ha itt is a bevált decilisekre vizsgáljuk a változást. Látható, hogy 1990-ről 2017-re a komplex index összpontszáma valamennyi tizedben alacsonyabb lett (56. ábra). Abszolút értékben ugyan a legnagyobb csökkenést az első tizedben figyelhetjük meg, de valójában, ha a kiindulási érték arányában próbáljuk mindez meghatározni, akkor „középső”, 4-5-6os decilisek vesztek igazán sokat, vagyis a görbe eltolódása talán ezen településeket érinti leginkább. Ugyanakkor ez az ábra is alátámasztja azt az állítást, hogy a lista végén elhelyezkedő települések pozíciója romlott az idővel.

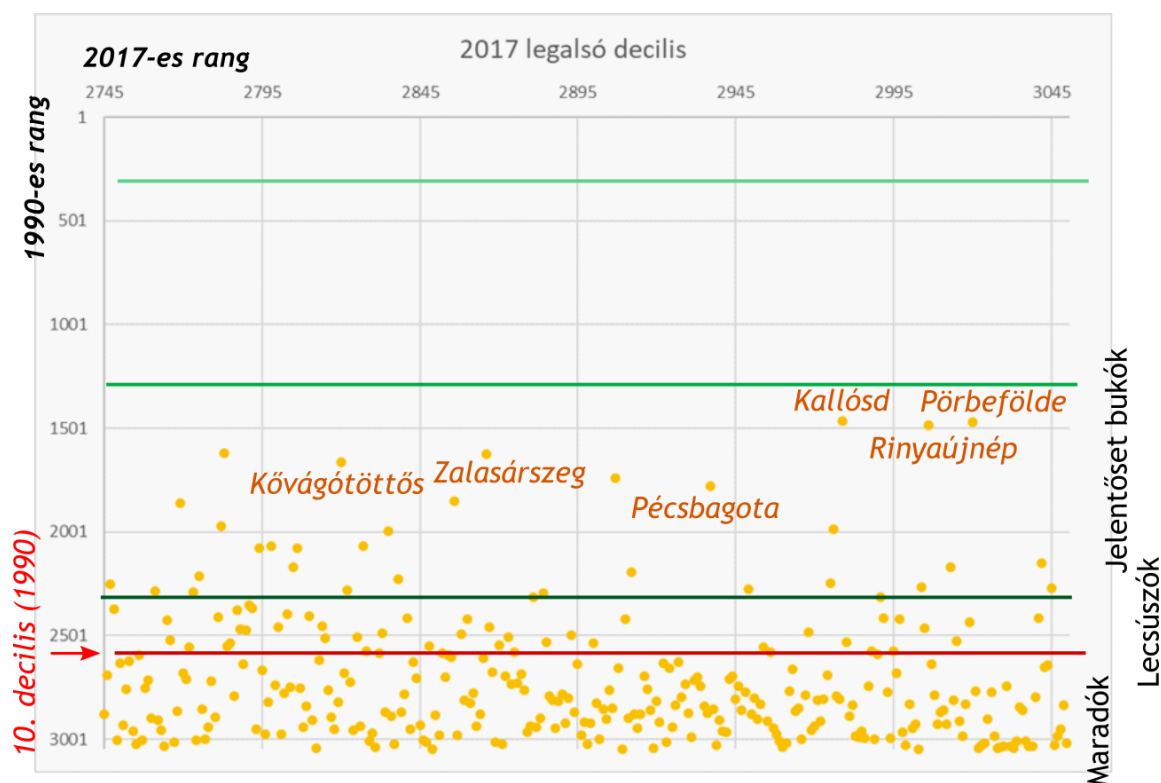

57. ábra: Az 1990-es index utolsó decilisébe tartozó települések helyezése a 2017-es indexben
 Forrás: saját szerkesztés

Akár az 1990-es index alapján nézzük, és azt vizsgáljuk, hogy ez a több mint 300 település hogyan teljesít 30 évvel később, akár fordítva, a végeredmény lényegében azonos. Van ugyan néhány település, amely „deus ex machina” (néha inkább „statistica ex machina”, vagyis az átalakulás inkább csak módszertani anomália) következtében markánsan kiemelkedett, de hogy ez mennyire nem rendszerszerű, arra kiváló példát nyújt Gosztola esete: az alig 36 fős település alapvetően szállodájának köszönhetően fajlagosan kiemelkedő gazdasági indexet produkál, és ez a tényező emelte sok decilissel feljebb¹¹ (57. és 58. ábra).

¹¹ Az eset remek lehetőség arra, hogy feltegyük a kérdést: ugyan az index megalkotásakor abból indultunk ki, hogy a turizmus megjelenése a vidéki térben oldja annak elzártságát, lehetőségeket teremt, és hatásai pozitívak, mégis bujkál bennünk a kisördög, vajon a hasonló helyek (van belőlük néhány Ladtól legújabbban Turáig), mennyit profitálnak elegáns, magas kategóriájú szállodáikból és az oda kikapcsolódni (jó magyar szóval, wellneszelni, de sokszor pl. vadászni, stb.) érkező vendégeikből?

Ha a 2017-es helyezést tekintjük kiindulási alapnak, akkor hasonlóan zárt struktúrát kapunk. Vannak olyan települések, amelyek az 1500. hely környékéről csúsztak le majdnem 3000-ig, de a tipikus lecsúszók ennél jóval kevesebbet, csak egy-két decilist vándoroltak lefelé. Mégis, emeljük ki most az egyik nagy vesztest, Kővágószőlőst, ahol az uránércbányászat összeomlása után az etnikai és jövedelmi szegregáció a meghatározó elem a falu társadalmában, amely hiába fekszik közel Pécshez, mégis mintha egy törésvonal másik oldalán lenne.

58. ábra: A 2017-es index utolsó decilisébe tartozó települések helyezése a 1990-os indexben
 Forrás: saját szerkesztés

Az összes decilisek közötti mozgást foglaltuk össze a 20. táblázatban. Láthatjuk, hogy van ugyan példa extrém mozgásokra, de aránylag kis számban. Az első decilisből a negyedik alá összesen nyolc település került, de ezek esetében nem a lecsúszás szorul külön magyarázatra, hanem inkább az előkelő kiinduló-helyezés köszönhető egyedi körülményeknek (Pl. Lovászi, Cserkút, Felsőcsatár). Ezzel együtt, az átrendeződés azért folyamatos, 3-400 helynyi változás tipikusnak mondható.

20. táblázat: A települések száma az 1990-es és a 2017-es index komplex deciliseiben

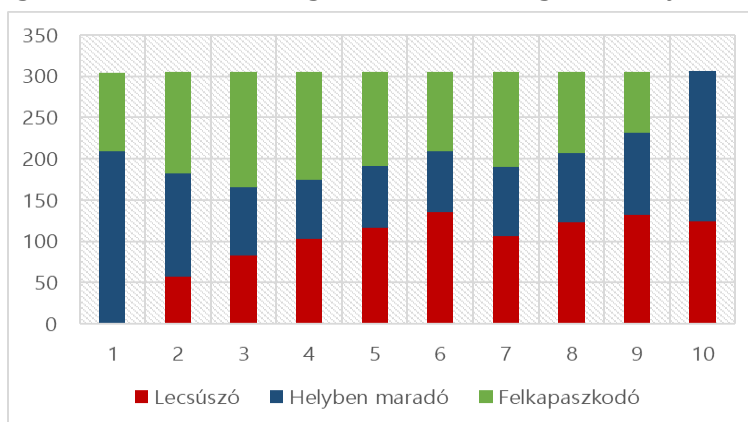
2017 \ 1990	1990									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	209	56	21	5	3	3	1	2	3	1
2	57	125	68	37	7	6	1	2	1	1
3	19	64	82	84	39	8	3	3	2	1

	1990	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2017											
4		12	35	56	72	69	35	11	8	5	2
5		4	15	46	51	75	59	32	14	7	2
6		2	6	23	41	63	74	58	27	9	2
7		0	2	6	10	33	55	84	68	35	12
8		1	0	1	3	11	41	66	84	69	29
9		0	2	2	2	2	19	40	65	99	74
10		0	0	0	0	3	5	9	32	75	182

Forrás: saját szerkesztés

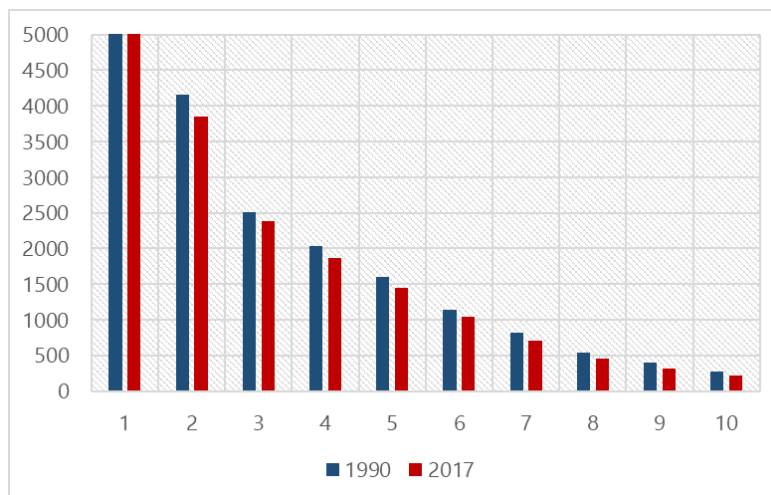
Míg a „középső” decilisek aránylag nyitottak, sok az átrendeződés és kevés a relatív pozícióját megőrző település, addig a szélső decilisek meglehetősen zártak, az első decilis településeinek 69%-a, a 10-nek 60%-a volt ugyanitt megtalálható 1990-ben is (59. ábra). Persze ezen egységek relatív zártága érthető, több szempontból is. egyfelől, az ide sorolt települések indexeinek a legnagyobb a szórása a többihez képest (ld. a görbe meredeksége az elején és a végén, illetve ellaposodása a középső háromötödben), így az egyes elemek közötti értékülönbségek nagyok, nehéz előre, vagy akár lényegesen hátrakerülni. További, banális szempont, hogy a stabilitást a két decilis korlátossága is okozza: az egyikbe fentről, a másikban alulról nem kerülhet be. Az is tény, hogy ahogyan azt láttuk, a szegregációs index viszonylag együtt mozog a népességgel, és ez a tényező érdemben nem nagyon változik (ha mégis akkor a legalsó decilisben általában csak negatív irányban). Így összességében az izolálódó települések csoportja meglehetősen zártnak tűnik, de ez a zártága csak viszonylagos, nem abszolút mértékű.

A 60. ábrán az egyes decilisek átlagos népessége látható, amelynél az első decilis te-
tejét „levágtuk” Budapest torzító hatása miatt. A minden decilisben tapasztalható csökke-
nés nagyjából megfeleltethető az ország általános demográfiai folyamatainak.

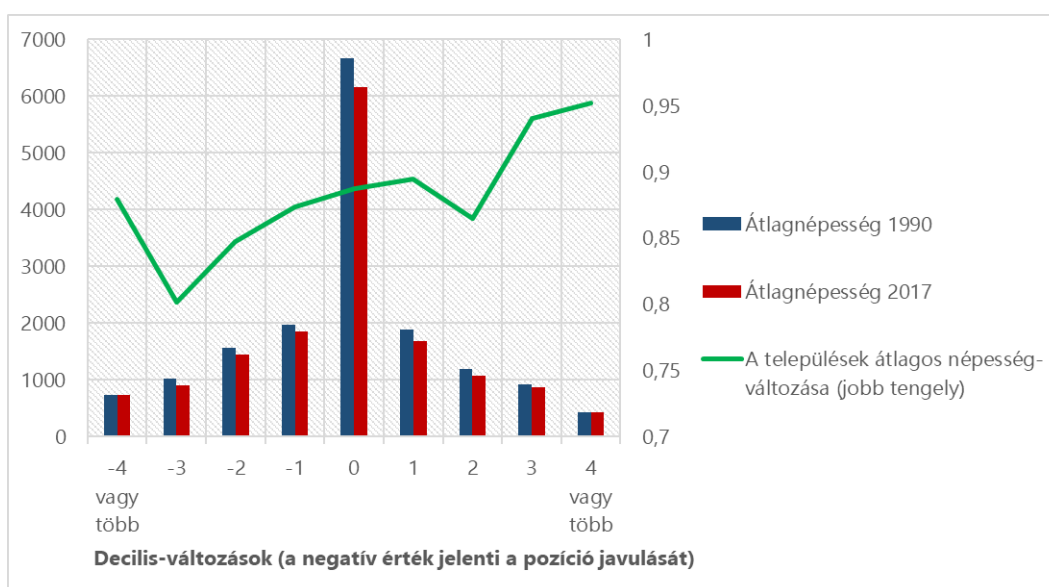

59. ábra: Helyben maradó, lecsúszó és felemelkedő települések száma az egyes decilisekben, 1990-2017 összevetésben

Forrás: saját szerkesztés

60. ábra: Az egyes decilisekbe sorolt települések átlagnépessége, 1990; 2017
 Forrás: saját szerkesztés

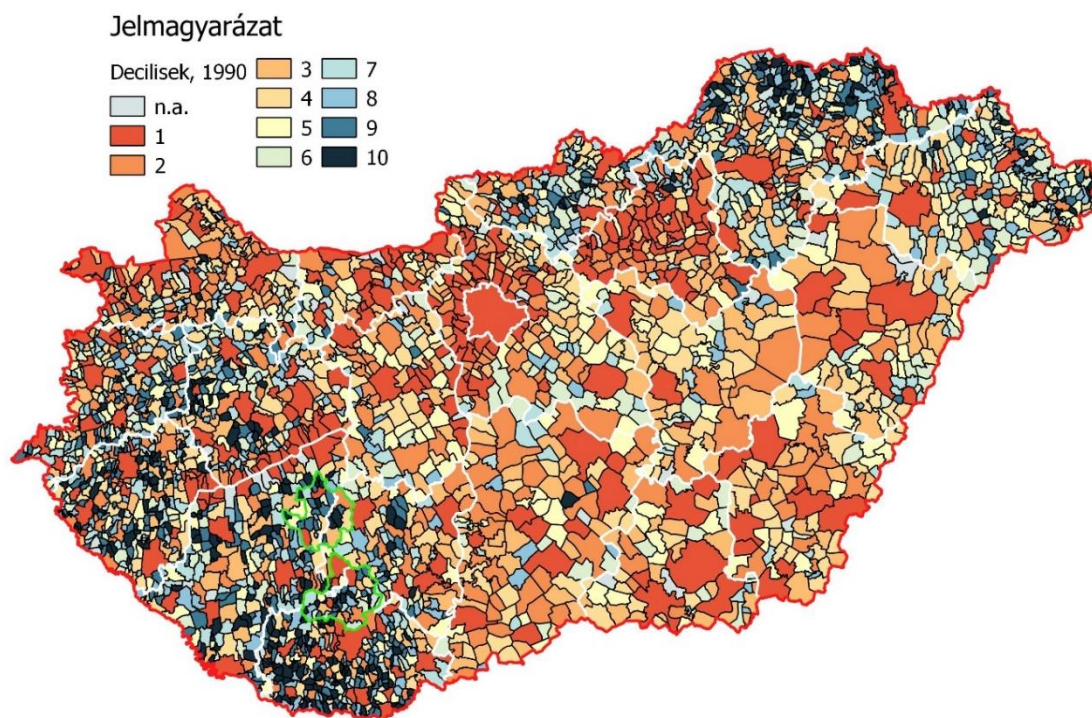

61. ábra: A meghatározott mértékű pozíció-változást mutató települések átlagnépessége (1990; 2017) valamint átlagos népesség-változása
 Forrás: saját szerkesztés

Hasonló jelenségek, vagyis leginkább az általános demográfiai csökkenés figyelhető meg, amennyiben a változási kategóriák népességét vizsgáljuk, mindazonáltal van néhány figyelemre méltó jelenség (61. ábra). Az egyik, hogy minél nagyobb egy település, annál stabilabban őrzi a pozícióját, amely önmagában egyáltalán nem meglepő. Ugyanakkor a jelentősen, legalább négy decilist javító, vagy ugyanennyit rontó települések hasonlóan alacsony népességűek. Jelentős fordulatok a legkisebb települések esetében történnek, elsősorban azért, mert a fajlagos mutatók miatt az alacsony népességű falvakban viszonylag kis átalakulás (egy-egy vállalkozás, vagy jelentősebb szálláshely) megjelenése jelentős átalakulást hozhat (vö. a görbe laposságával). Ugyanakkor figyelmet érdemel a jobb tengelyhez kapcsolt zöld vonallal ábrázolt érték, amelyben az egyes kategóriákhoz tartozó települések 2017-es népességének az 1990-hez viszonyított arányát mutatja meg. Ezen egyértelműen az látszik, hogy a pozíciójukon jelentős mértékben rontó települések (a pozitív szám a decilisek számának növekedését jelzi, tehát pozíció-romlást) sokkal nagyobb

valószínűséggel tudták megőrizni népességüket (átlagos csökkenése a legnagyobbat zuhanó csoportnak alig 5%-os volt). Ezzel szemben különösen látványos a legalább három helyet javító települések (átlagos népességük 2017-ben már nem érte el az 1000 főt, 66 településről van szó) 15%-ot meghaladó zsugorodása.

Hogyan alakult át, átalakult-e egyáltalán a területi kép? Van-e a különböző irányú változásoknak markáns területisége? Ahhoz, hogy a perforációs folyamat erejét alátámaszszuk, elsősorban az alacsony státuszú települések térbeli koncentrációjában tapasztalható növekedést tekinthetnénk mérvadónak.

62. ábra: Az 1990-es komplex mutató alapján kialakított decilisek
Forrás: saját szerkesztés

Ha összehasonlítjuk az 1990-es komplex index alapján készített decilis-térképet a 2017-essel, ha nem is drámai átalakulást, de néhány apróbb változást megfigyelhetünk (62. ábra). Elsőként talán az tűnhet fel, hogy az alsó decilisekhez tartozó települések sokkal nagyobb számban jelennek meg a Dunántúl északi felén is, mint bő 25 évvel később. Ezzel párhuzamosan, a Dél-Dunántúl jóval kevésbé homogén, lényegesen sakktábla-szerűbb struktúra, az általában nagyobb, jobb helyzetű települések szigetei sokkal gyakrabban jelennek meg. Ezzel szemben sokkal kiterjedtebb problématerületet láthatunk Nógrád megyében és Szabolcs-Szatmár-Beregben is.

Ha a decilisek változásait visszük térképre, akkor – megfelelően az előbbieken bemutatott adatoknak – a zöld szín, a változatlanság dominál. Ugyanakkor a pozíciójukat javító, illetve rontó települések koncentrációja határozottan megfigyelhető (63. ábra).

A felemelkedő, az izolációtól távolodó települések jelentős számban találhatóak a Dunántúl északi és középső részének belső periferiáin. Ide tartozik Fejér és Tolna megyék határa és előbbi déli térségei, Tolna Dombóvár és Bátaszék környéki falvai Vas-Győr-Moson-Sopron és Veszprém határtérsége, Komárom-Esztergom megye középső része. Maszszív, felemelkedő csoportot láthatunk Budapest délkeleti előterében: az agglomeráció nyugati-északi szektorainak települései jellemzően már 1990-ben is jól teljesítettek, a

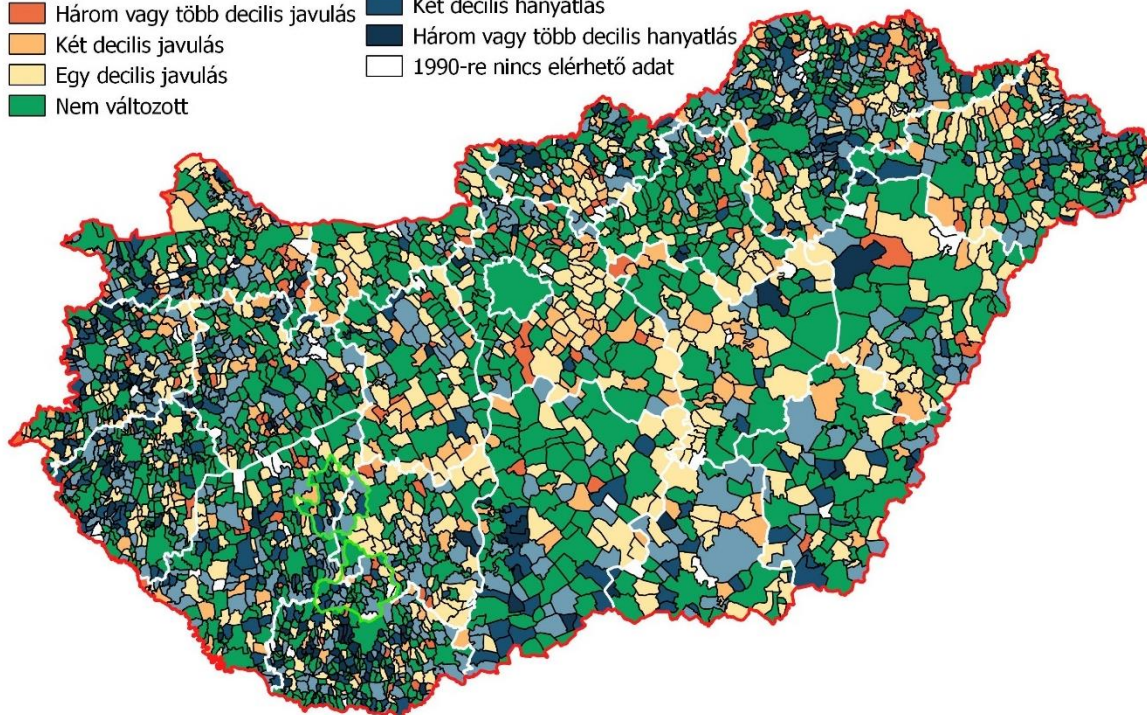
keleti perem ehhez zárkózik. Meglepő módon a Tisza vonala is sárgával rajzolódik ki Záhonytól Csongrádig. További, javuló helyzetű rurális térségeket találunk még Nógrád megye közepső, városhiányos térségeiben és a történeti Zemplén területén. Utóbbi kapcsán már említettünk sajátos helyi hatásokat, előbbit is főváros gazdasági társadalmi kisugárzásának közvetett, és részben a dezurbanizáció kapcsán közvetlen hatásainak lehet tulajdonítani.

Jelmagyarázat

Pozíció-változások

- Három vagy több decilis javulás
- Két decilis javulás
- Egy decilis javulás
- Nem változott

- Egy decilis hanyatlás
- Két decilis hanyatlás
- Három vagy több decilis hanyatlás
- 1990-re nincs elérhető adat

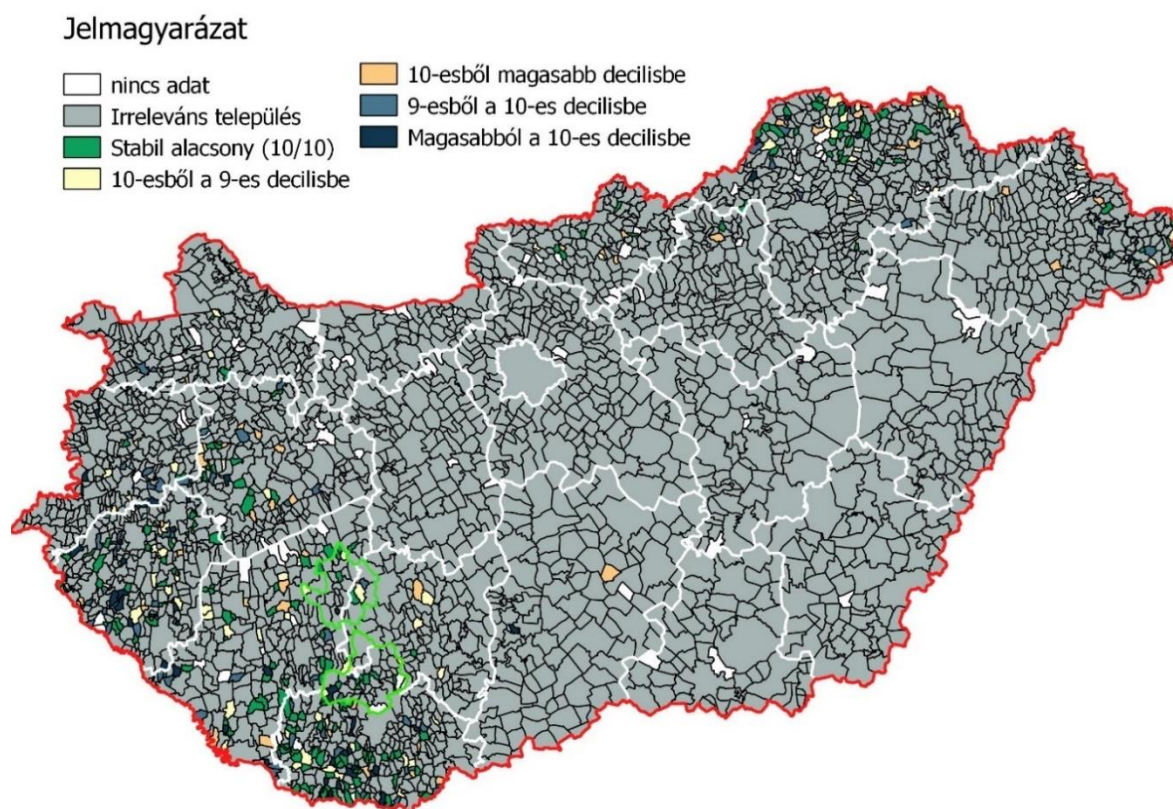
63. ábra: A települések pozíció-változásai az 1990-es és 2017-es decilisek között
Forrás: saját szerkesztés

Ha a dolgozat célkitűzéseire közelebb álló perforációnak megfeleltethető pozícióvesztés térbeliségét vizsgáljuk, szintén elkülönülnek markáns térségek. Elsőként a Dél-Dunántúlt kell említeni, ahol nagyon látványos a Pécs körülvevő települések hanyatlása (más-más okokból, amelyek közül a klasszikus rurális problémákon túl például a bányászat felszámolása is közrejátszik), az ormánsági, zselici és hegyháti perforációs magok kialakulása. Sajátos, hogy a régió belül Somogy és Baranya megyéket egyértelműen a lecsúszás, Tolnát pedig az emelkedés tendenciái dominálják.

A lecsúszás nem hagyta érintetlenül Zalat sem, ahol különösen a délnyugati, Lenti és Nagykanizsa közötti, valamint a Zalaegerszeg és Zalalövő közötti térségekre jellemző. A Dunától keletre látványos Bács-Kiskun megye bácskai részei és Kalocsától délre eső Dunamenti falvak helyzetének romlása látványos, de a dél-alföldi régió két másik megyéjében is több lecsúszó térséget találunk. Komplex folyamatok jellemzik Borsod-Abaúj-Zemplén megyét: a Cserehát falvai mellett a Miskolc és a Tisza közti (Tiszaújvárostól Tokajig húzódó, a Taktaközt felölelő) térség lecsúszása a jellemző.

Valójában perforálódó térségek magjai nem alakultak át markánsan. Ha térképre vizsgáljuk azokat a településeket, amelyek 1990-ben vagy 2017-ben a legalsó decilisbe nyertek

besorolást, akkor tovább árnyalhatjuk a területi folyamatok értelmezését (64. ábra). Eleve, nagyon kevés ilyen települést találunk az Alföldön, Bereg kivételével pedig csak a Bács-Kiskun megyei Drágszél került a 7.-ből a 10. csoportba. Beregben viszont öt olyan falu is van (Kisnamény, Tizsacsécse, Kérsemjén, Nemesborzova, Szamosújlak), amely lecsúszott, ugyanakkor öt község jellemzően a 9. kategóriáig emelkedett. A stabil települések mellett inkább egy-két, vagy akár több kategóriát emelkedő falvakat találhatunk Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, főleg az északkeleti részén – a kivétel a lecsúszó Alsóregmec, Keresztéte, Alsógagy és Perecse. A megye északnyugati térségének perforálódása azonban jól látszik, Aggtelek tágabb térségében hat község is bekerült a 10. kategóriába. Nógrád és Heves megyékben (és ez főleg Nógrád esetében figyelemre méltó) nincs olyan település, amely belesúszott volna a 10. kategóriába, a két megyében összesen nyolc falu képes volt legalább egy decilist feljebb lépni. Nehéz határozott tendenciát felállítani ugyanakkor Veszprém és Vas megyék határterületén, ahol a felfelé és felelé mozgó községek száma nagyjából kiegyenlíti egymást.

64. ábra: A 10. decilis települései 1990-ben és 2017-ben
 Forrás: saját szerkesztés

Egészében véve, bár a trendek sok helyen nem egyértelműek, úgy tűnik, hogy az izolációban leginkább érintett területek koncentrációja növekvő tendenciát mutat. 1990 és 2017 között a korábban azonosított izolációs magvak felépülésének lehetünk tanúi, vagyis a lecsúszó települések elsősorban itt jelennek meg. Ugyanakkor a magterületeken kívül a szélsőségesen izolált települések száma csökken.

8.2. Az empirikus kutatás eredményei

A Baranyai-Hegyháton és a tabi kontrollterületen végzett vizsgálatok eredményeinek részletesebb bemutatása három főbb funkcionális szférán keresztül történik meg. A társadalmi szféra perforálódási folyamataiban főként a kérdőíves vizsgálat eredményeire és az elemzéskor létrehozott indexek bemutatására fókuszáltunk, kiegészítve azokat az empirikus kutatás mélyinterjúk formájában megvalósított eredményeivel, a hangsúly ugyanakkor főként a kérdőíves elemzésre helyeződik. Ezt követi az vidéki térszervezés hálózatainak perforálódását vizsgáló fejezet, ahol leginkább a mélyinterjúk eredményei válnak hangsúlyossá, végül pedig a gazdasági- és munkaerőpiaci szféra perforálódásának folyamatait mutatjuk be sokkal inkább ötvözve a kérdőíves elemzés és a mélyinterjúk tapasztalatait.

8.2.1. A társadalmi szféra perforálódási folyamatai

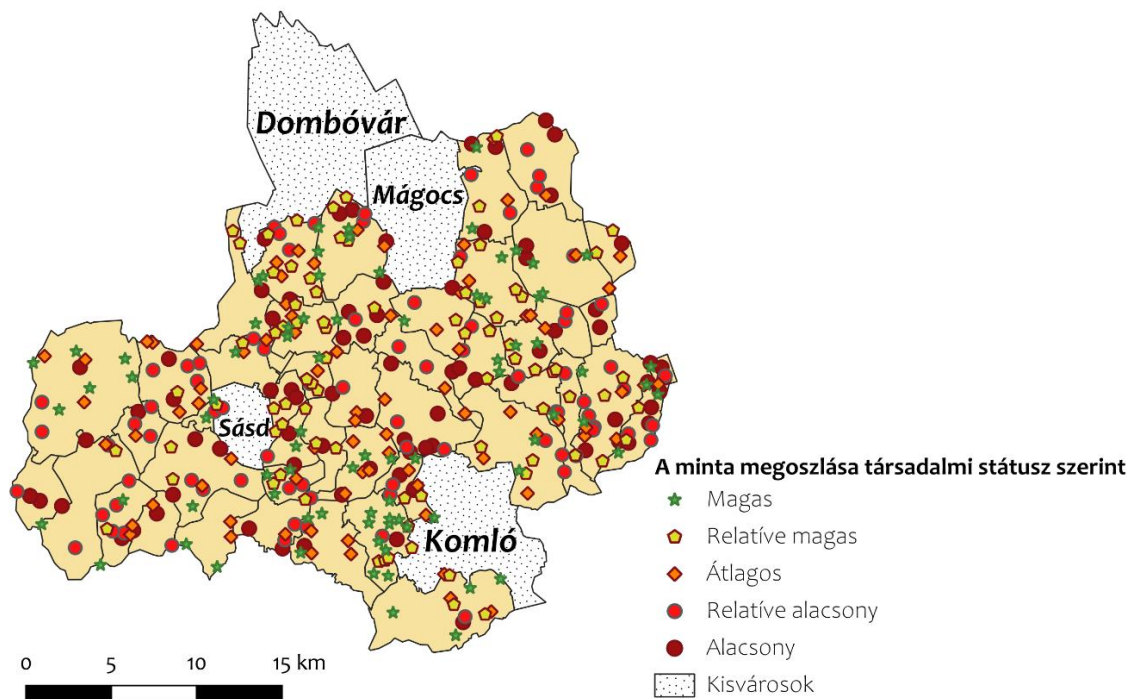
A kutatás mintaterületeinek települési társadalmainak perforálódási folyamatait jelentős mértékben határozza meg társadalmi státuszuk, amelyet a kérdőíves elemzésben meghatározott társadalmi index értékei határozzák meg. A kérdőíves minta társadalmi státuszát két megközelítésből vizsgáltuk, egyfelől törekedtünk egy vertikális értékelésre, ami inkább a teljes minta eloszlását és annak multilaterális jellegét fejezheti ki. Az elemzés másik aspektusát egy horizontális megközelítés jelentette, ahol inkább az egyes településeken tapasztalt eredményekre, illetve a társadalom térbeli megoszlására fókuszáltunk.

A Baranyai-Hegyhát vidéki társadalmának multilaterális jellegét egy ponttérképen ábrázoltuk, ahol a kitöltők pontozáson alapuló társadalmi indexértékét kvintilisekbe soroltuk, majd ezek alapján határoztunk meg alacsony-, relatíve alacsony-, átlagos-, relatíve magas és magas társadalmi státusszal jellemezhető kitöltőket (65. ábra).

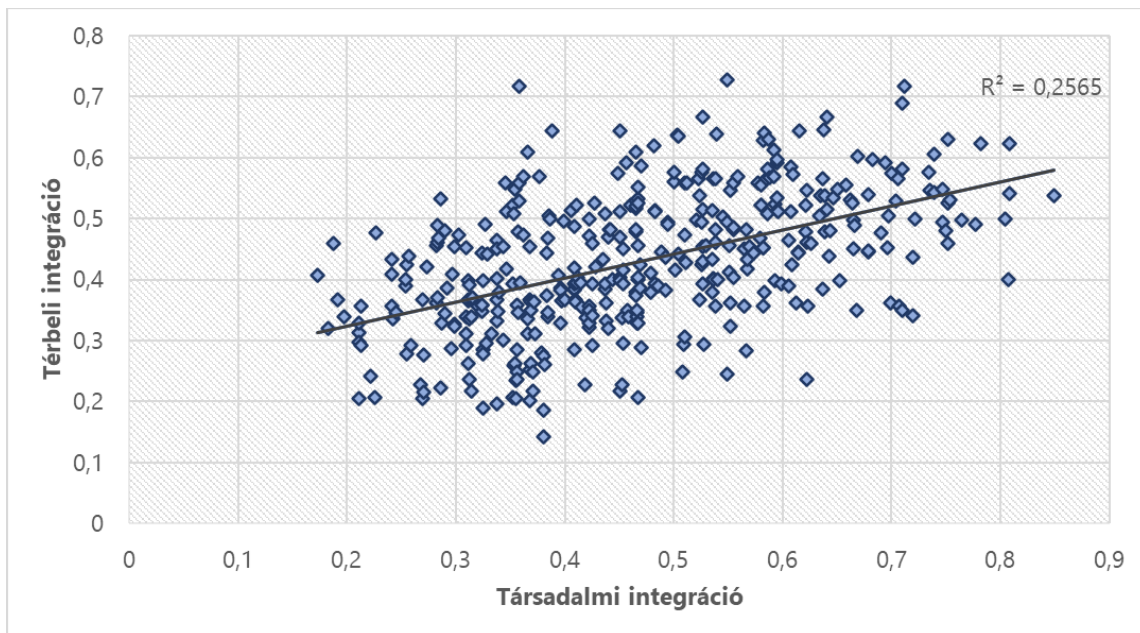
A mintán jól megmutatkozik a Baranyai-Hegyhát társadalmának multilaterális jellege, hiszen a különböző társadalmi státusszal jellemezhető csoportok láthatóan jelen vannak a települések jelentősebb részén. Emellett az is megfigyelhető, hogy míg a magas vagy relatíve magas státusszal rendelkező kitöltők térbeli elhelyezkedése viszonylag koncentráltabban jelenik meg bizonyos települések, településcsoportok esetében, addig a jellemzően alacsony vagy relatíve alacsony státusszal rendelkező lakosok térbeliségére a periférikus elhelyezkedés jellemző. Ennek hátterében több indok is állhat, egyfelől mutatja a jelenség a szelektív demográfiai folyamatok irányait a térségen belül (vagy inkább a különböző mértékben érintett településeket a térségben), emellett a földrajzi elérhetőség problematikáját is felvillantja, ugyanis a magasabb státuszú lakosokkal jellemezhető települések döntően jobb forgalmi helyzetű falvak is egyben.

Mindemellett jól látható az is, hogy önmagában a települések mérete nem jelent strukturáltabb társadalmi megoszlást, sőt, akár központibb fekvésű falvak esetében is tapasztalható egyfajta súlyponteltolódás az alacsonyabb társadalmi státusz irányába. Erre jó példát jelenthet Mindszentgodisa vagy Baranyajenő, utóbbi ráadásul forgalmi helyzetét tekintve is szerencsésebb helyzetben van. Mindkét falu mikroközpontként is működik a térségben, ennek dacára az itt mért társadalmi integráció mértéke alacsonynak tűnik, a jobb társadalmi státusszal jellemezhető válaszadók pedig jobbára hiányoznak ezekről a

településekről. Habár a társadalmi integráció mértékét befolyásolhatja a rendelkezésre álló minta jellege is, a trendek alapján elmondható, hogy vonásaiban jól tükrözi a térség társadalmi eloszlását.

65. ábra: A kérdőíves minta megoszlása a Baranyai-Hegyháton a társadalmi index értékei szerint
 Forrás: saját szerkesztés

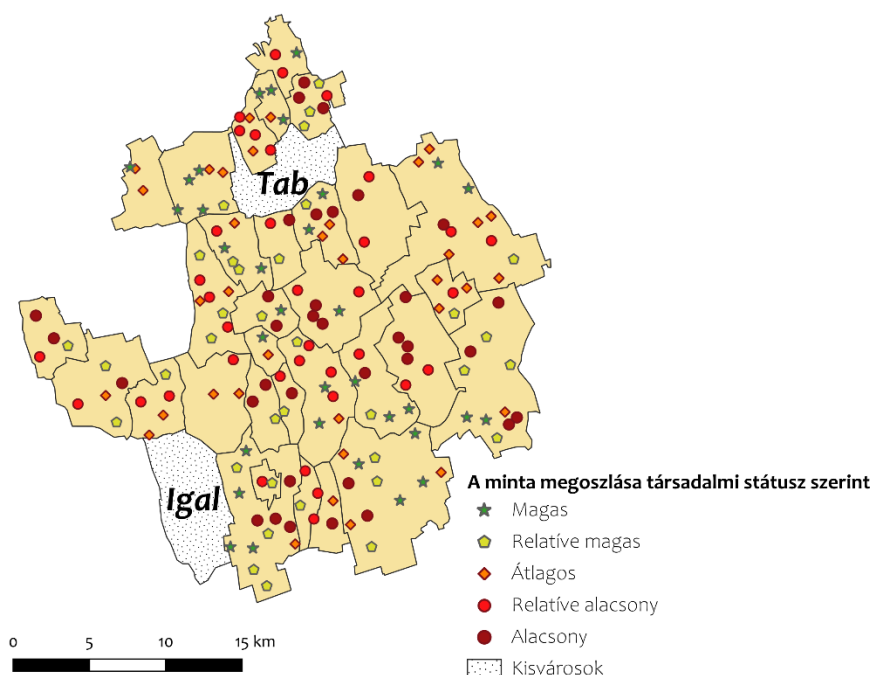
66. ábra: A térbeli- és társadalmi integráció értékeinek összefüggései a Baranyai-Hegyháton
 Forrás: saját szerkesztés

Mindezt alátámasztja a kérdőíves felmérésen alapuló társadalmi integráció és a térbeli integráció mutatóinak relatíve erős, 0,5 értékű korrelációja, vagyis a térbeli mobilitás és a társadalmi státusz kapcsolata jelentősnek bizonyul (66. ábra). Ez a Baranyai-Hegyhát

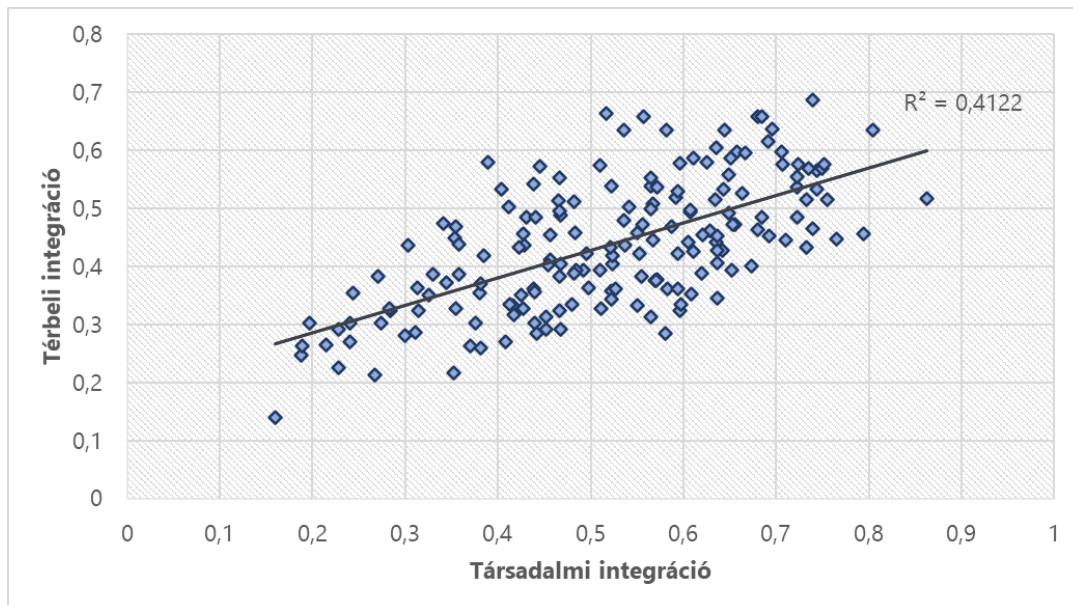
települései esetében azt igazolja, hogy a településközi kapcsolatok felbomlásának egyik jelentős aspektusát jelenti a társadalmi csoportok jellege, a mobilitásra felszabadítható forrásaik mennyisége.

A Baranyai-Hegyhát társadalmi struktúrája, valamint a térbeli integrációval mutatott erős kapcsolata a kontrollterületen is megmutatkozik, azonban a vizsgált térség multilaterális jellege kevésbé mutat egyértelmű gócpontokat, itt inkább egyfajta mozaikos struktúra fedezhető fel a minta társadalmi státusz szerinti megoszlásában (67. ábra). Példaként merülhet fel erre a Tab közvetlen szomszédságában található települések társadalmi integrációján alapuló státuszvizsgálat, itt ugyanis a két közigazgatásilag szomszédos, egymással közúti szempontból nem összekötött zsáktelepülés, Zala és Sérsekszőlős mintázata markánsan eltér egymástól. Míg Zalán egy hátrányosabb helyzetű, izoláltabb társadalmi szerkezet bontakozik ki, addig Sérsekszőlősen sokkal előnyösebb társadalmi helyzet mutatkozik meg a minta alapján.

A tabi kontrollterület kérdőíves adatai tehát kevésbé mutatnak egyértelmű gócpontokat a társadalmi integráció tekintetében, néhány halványan körvonalazódó csomópont látható inkább, amelyek főként Bedegkér, Zics, Miklósi és Kára településeket jelenti a térség központibb területén, valamint megfigyelhető az alacsonyabb társadalmi státuszú csoportok relatív csoportosulása a mintaterület déli részén Gadács, Lápafő és Várong települések kapcsán. A térség déli peremének fokozottabb társadalmi elszigetelődése abból is fakadhat, hogy ez a térség Somogy és Tolna megye határán található, az pedig mindkét társadalmi szempontból negatívabb képet adó településcsoportra igaz, hogy forgalmi helyzetük rendkívül hátrányos. Mindezt alátámasztja, hogy a kontrollterületen mért társadalmi- és térbeli integráció mutatói a Baranyai-Hegyháténál is erősebb, 0,6-es értékű korrelációt mutattak, magyarul a térszerkezeti jelleget itt is jelentősen befolyásolja a társadalmi státusz (68. ábra).

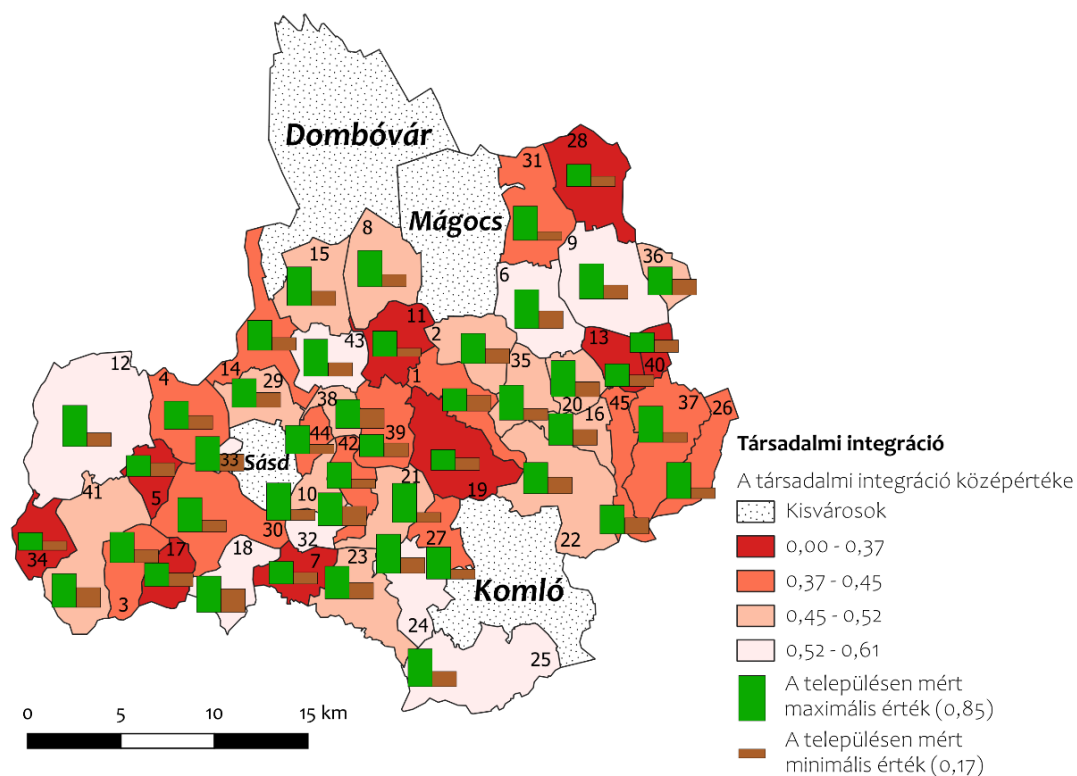
67. ábra: A kérdőíves minta megoszlása a tabi kontrollterületen a társadalmi index értékei szerint
 Forrás: saját szerkesztés

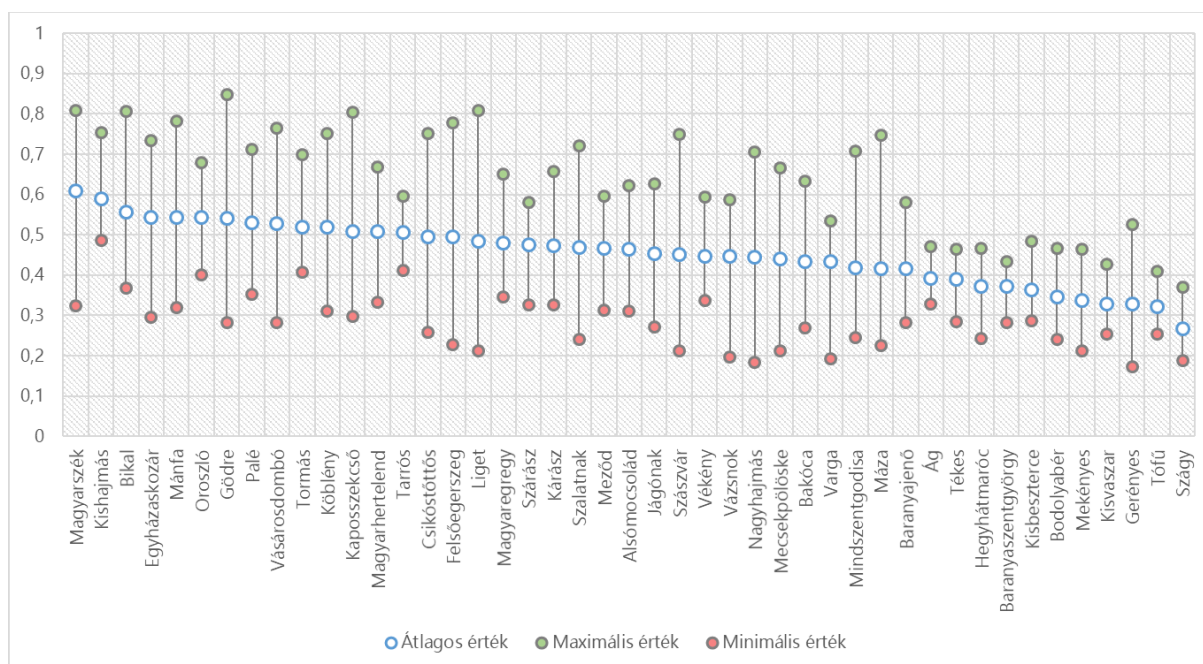
68. ábra: A térbeli- és társadalmi integráció értékeinek összefüggései a tabi kontrollterületen
 Forrás: saját szerkesztés

A két térség összevetésekor, bár felfedeztünk néhány eltérést, vonásaiban a minta mégis számos hasonlósággal rendelkezik. Mindkét térségben jól megfigyelhető a társadalmi tér multilaterális jellege, ahol a csoportok térbeli elhelyezkedése aránytalanul bizonyul, vagyis a magasabb társadalmi státuszú lakosok jelenléte szűkebb települési körben figyelhető meg, ami igaz az alacsony társadalmi státuszú válaszadók települési koncentrációjára is. Ennek jelentősége főként abban nyilvánul meg, hogy mindkét térségben aránylag szoros az összefüggés a társadalmi- és a térbeli integráció értékei között, ami kifejezi azt is, hogy a mobilitási korlátok – a társadalom térbeli elhelyezkedésével összhangban – bizonyos települések esetében halmozódnak.

A mintaterület társadalmának horizontális vizsgálata során az elemzés fókusza az egyes településeket érintette, illetve településcsoportokat, ahol a társadalmi integráció értékeit az egyes falvak viszonylatában vizsgáltuk elsősorban. Ehhez kiszámoltuk a mintaterület településeinek mért átlagos társadalmi integrációt, ami az ott gyűjtött minta társadalmi státuszának középértékét tükrözi, ezen kívül meghatároztuk a településen mért legmagasabb, illetve legalacsonyabb értékeket is. A térképen az átlagos értékeket a minta természetes törései alapján kategorizáltuk. Ez alapján jól kirajzolódnak azok a településcsoportok a Baranyai-Hegyháton, amelyek társadalmi izolációja jelentősebbnek mondható. Az itteni településeken nem csupán az átlagos társadalmi integráció értéke mutatkozik alacsonynak, hanem az adott települési minta maximális és minimális értékeinek különbsége sem számottevő, vagyis a kérdőívek alapján ezeken a településeken a relatíve alacsony társadalmi státuszhoz csekélyebb társadalmi rétegződés is társul (69. ábra). Ezen a térképen is jól kivehető a kutatási terület központi részén kibontakozó, társadalmilag elszigeteltebb térség, ahol Kisvaszar (19), Ág (1), Gerényes (11) és Tékes (39) települések találhatóak. A terület egy másik, jól körbehatárolható izolálódó gócpontja Mindszentgodisa (30), Kisbeszterce (17) és Bakóca (3) településekből áll, ezen kívül a térségben főként egy-egy elszórt, elszigetelt falu található, amelyeknek a társadalmi integrációs indexe alacsonyabb értéket mutat, ilyen például Mekényes (28) vagy Hegyhátmaróc (13).

69. ábra: A Baranyai-Hegyhát településein mért társadalmi integráció középértékei, valamint a településeken mért legalacsonyabb és legmagasabb indexértékek
 Forrás: saját szerkesztés

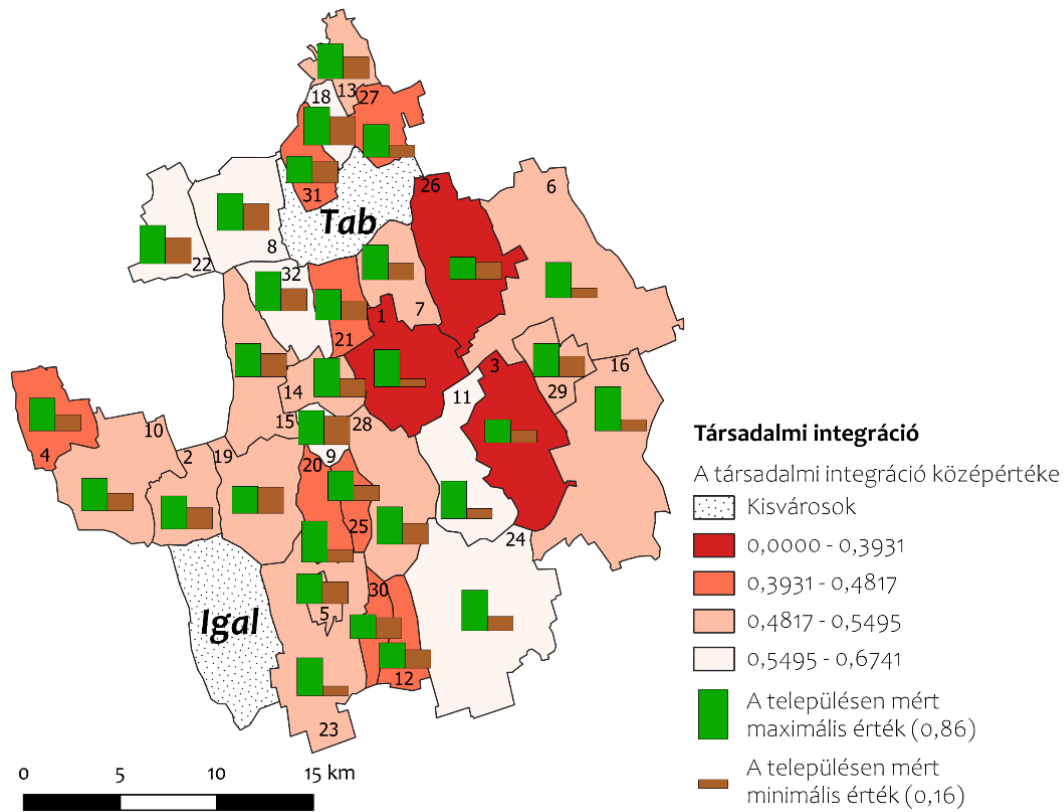
70. ábra: A Baranyai-Hegyhát településein mért társadalmi integráció értékei a legmagasabb átlagértéktől csökkenő sorrendben
 Forrás: saját szerkesztés

A társadalmi integráció településenkénti változását ábrázoló grafikonon is jól kivehető egy töréspont a minta 0,4-nél kisebb települési átlagot mutató részétől, az ennél alacsonyabb társadalmi integrációval bíró települési minták esetében a maximális és

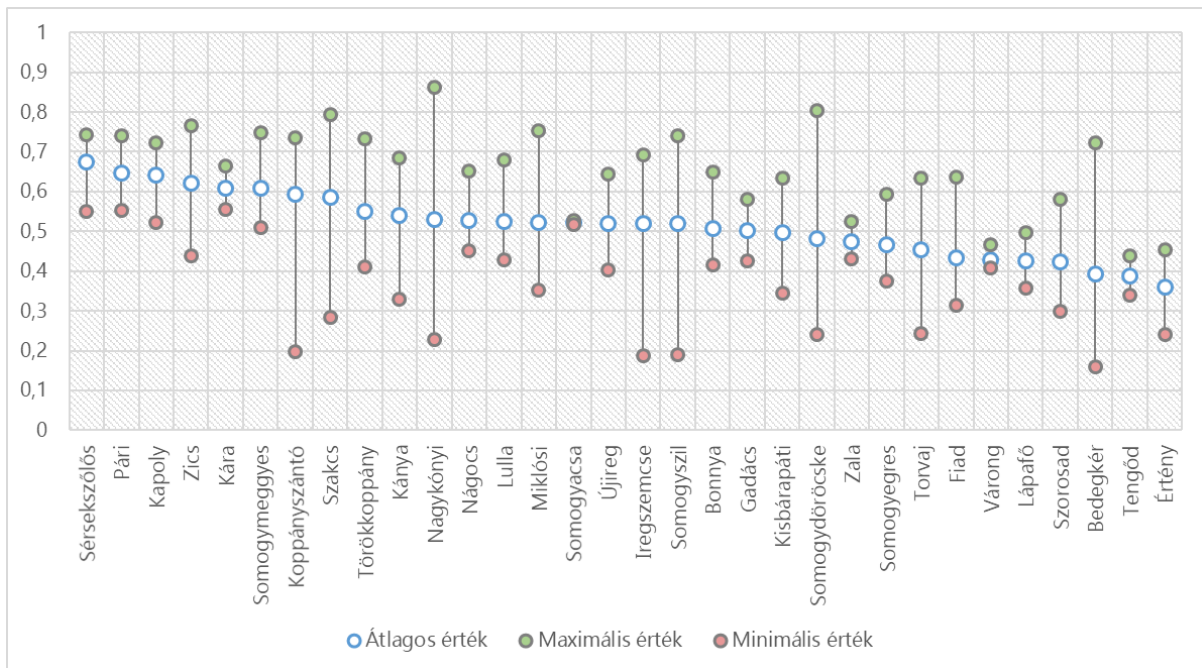
minimális értékek közötti különbségek is jelentős mértékben csökkennek a Baranyai-Hegyhát többi településén mért értékeihez képest (70. ábra). A társadalmi integráció értékének további sajátosságát mutatja, hogy a településméret a minta alapján úgy tűnik, kevésbé releváns. Ez megmutatkozott a korábban bemutatott ponttérképen is, ahol már kiemeltünk néhány olyan települést, ahol a társadalom multilaterális jellege a lakosság-szám dacára sem tűnt jelentősnek, ezt pedig a horizontális vizsgálat is megerősíti. Míg Felsőegerszeg, Liget vagy Nagyhajmás hasonlóan alacsony népességszámuk mellett aránylag nagy különbséget mutatnak a kérdőíves felmérés alapján a legmagasabb és a legalacsonyabb társadalmi státuszú kitöltők összevetésében, addig a náluk legalább kétszer nagyobb népességszámmal rendelkező Vásárosdombó, Csikóstóttós vagy Mindszentgödisa legmagasabb és legalacsonyabb értékei közötti különbségek alacsonyabbak, vagy közel hasonlóak voltak. Ez arra utal, hogy bár a társadalmi integráció és a társadalom multilaterális jellegének relatív hiánya jó meghatározható térbeli mintázatot vesz fel, nem a településméret a kizárólagos faktor a társadalmi elszigetelődés folyamatában.

A kontrollterület hasonló vizsgálata során hasonló eredményekre jutottunk, habár itt a társadalmilag izoláltabb települések kevésbé mutatnak térbeli csoportosulást, szemben a Baranyai-Hegyhát tapasztalataival. Így némi bizonytalansággal jelenthető csak ki, hogy a kontrollterület központi részén található Bedegkér (1), Tengőd (26), Somogyegres (21) és Kánya (7) települések társadalmi izolációja tűnik gócszerűnek, viszont a többi falu esetében a társadalmi integráció átlagos értékét figyelembe véve inkább pontszerű, vagy a korábban már emlegetett mozaikos térbeli struktúráról beszélhetünk (71. ábra). Sajátos különbség a Baranyai-Hegyháthoz képest, hogy a tabi mintaterületen a magasabb társadalmi státuszú és így kevésbé izolált lakosok térbeli elhelyezkedése kevésbé kötődik a kisvárosok közelségéhez, sőt, a legrosszabb társadalmi integrációs értékek némelyike Tab közvetlen közigazgatási szomszédságában található, ráadásul ezekben az esetekben a kisváros közötti elérhetősége is aránylag jónak mondható (bár a tömegközlekedési járatok sűrűségét a közvetlen összeköttetés a tapasztalatok alapján nem növeli).

További eltérés a kontrollterületen végzett kutatásban, hogy az egyes településeken mért társadalmi integráció átlaga (és ezáltal az átlagos társadalmi státusz a falvakban) magasabb értékeket vesz fel a Baranyai-Hegyhát településeihez képest, ami a legmagasabb és legalacsonyabb átlagú falvak esetében is 0,1 eltérést jelent pozitív irányban. A kontrollterület további sajátosságának tekinthető, hogy az egyes településeken mért maximális és minimális társadalmi integráció közötti különbségek nem mutatnak a Baranyai-Hegyháthoz hasonló trendszerűséget, a minta legalacsonyabb átlagos értékével rendelkező falvakban rendkívül változók a különbségek. Hasonlóan eltér a tabi mintaterület társadalmilag magasabb átlagos státusszal jellemezhető területe a hegyhátitól, a térség „legjobb” falvaiban ugyanis a maximális és minimális értékek különbsége nem mutat nagy eltérést (72. ábra). A kontrollterületen ezek alapján elmondható, hogy a társadalmi integráció mértéke nem függ sem a települések méretétől, sem a földrajzi elhelyezkedésüktől, sőt, úgy tűnik, hogy az immobilis társadalmi csoportok jelenléte felerősödik a strukturáltabb települési társadalmak esetében.

71. ábra: A tabi kontrollterület településein mért társadalmi integráció középértékei, valamint a településeken mért legalacsonyabb és legmagasabb indexértékek
 Forrás: saját szerkesztés

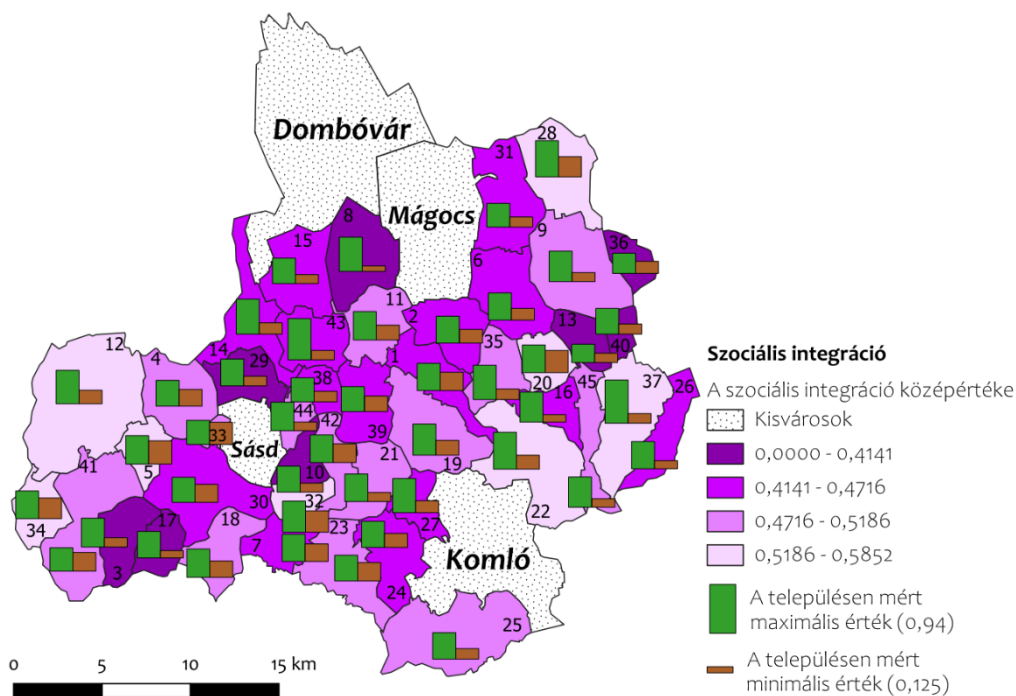

72. ábra: A tabi kontrollterület településein mért társadalmi integráció értékei a legmagasabb átlagértéktől csökkenő sorrendben
 Forrás: saját szerkesztés

A települések társadalmának perforálódást befolyásoló másik aspektusaként a szociális integráció tendenciái meghatározók, amelynek jelentősége nem csupán a településközi kapcsolatok jellegzetességeit tárja fel, hanem a településen belüli kapcsolatok

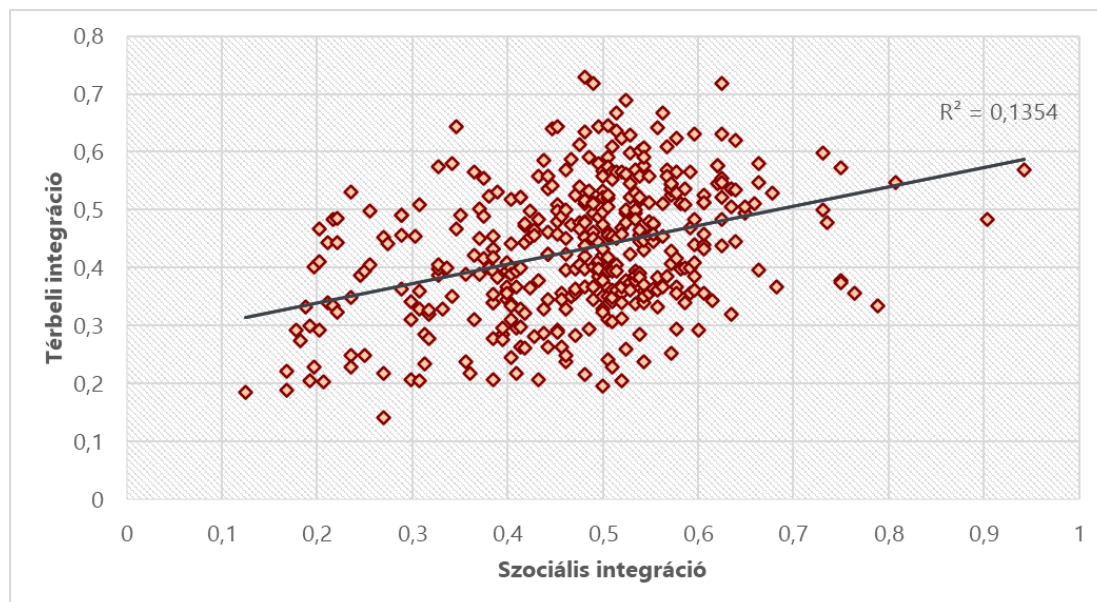
átalakulását is vizsgálja. Ennek jelentősége a modellben elsősorban a társadalmi tér multilaterális jellegének kifejezésében jelenik meg, mivel nem csupán a térbeli elszigetelődést méri, hanem azt is, hogy egy adott települési társadalomban hogyan differenciálódik a lakosság. Mindemellett a mutató utalhat arra is, hogy az adott település társadalmi terei mennyire fonódnak össze, ezáltal meggátolhatja-e egyes társadalmi csoportok kiszakadását a települési- és térségi térszerkezetből, vagy ellenkező esetben felerősíti-e az elszigetelődés folyamatait.

A szociális integráció értékei – hasonlóan a kérdőíves elemzés többi mutatójához – a nullához közelítő értékek esetében növekvő szociális izolálódásra utalnak, míg az egyhez közelítő értékek azt fejezik ki, hogy a vizsgált válaszadók települési és településközi társadalmi kapcsolatai erősebbek, sokkal inkább részei a térség informális kapcsolatrendszereinek. A Baranyai-Hegyháton mért szociális integráció értékei települési bontásban sajátos területi képet rajzolnak a térségről, ahol a szociális elszigetelődés mértéke nincs összefüggésben a településmérettel. Habár a szociális integráció átlagos értéke általában magasabbnak tűnik az alacsonyabb népességű települések esetében, nem mondható ki egyértelműen, hogy a magasabb lakónépességű falvakban alacsonyabb lenne az érték. A legjobb értékeket azokon a településeken mértük, amelyek fizikailag is elzárt, zsák jellegű falvak a mintaterületen (73. ábra). Közöttük találjuk Szágyót (34), Mekényest (28) vagy Köblényt (20), ahol a magasabb átlagos szociális integráción túl a minimális és maximális értékek közötti különbség is csekélynek tűnik. Ezzel szemben a szociális izolációval jellemezhető települések között találjuk Bakócát (3), Hegyhátmarócot (13) vagy Felsőegerszeget (10), ahol nem csupán az átlagérték alacsony, hanem a szélsőértékek közötti különbség is jelentősnek bizonyul.

73. ábra: A Baranyai-Hegyhát településein mért szociális integráció középértékei, valamint a településeken mért legalacsonyabb és legmagasabb indexértékek

Forrás: saját szerkesztés

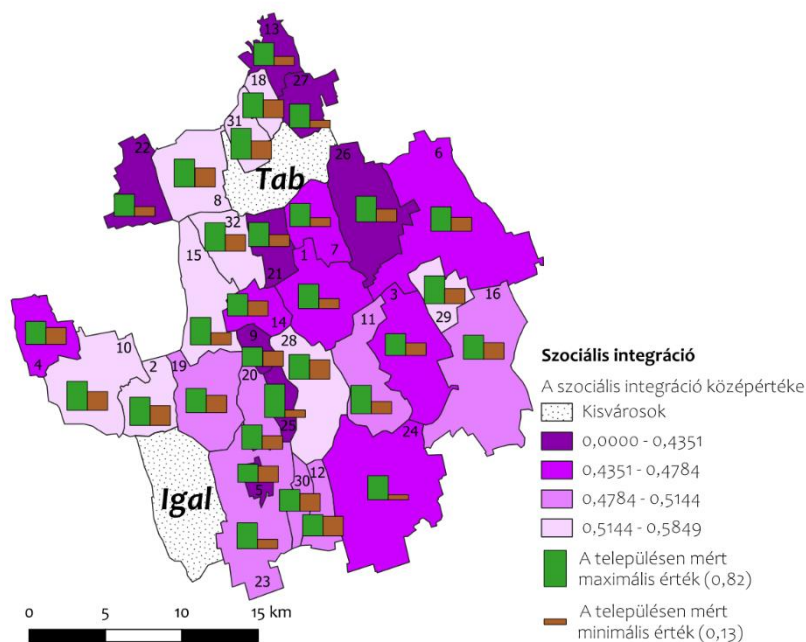
74. ábra: A térbeli- és szociális integráció értékeinek összefüggései a Baranyai-Hegyháton
 Forrás: saját szerkesztés

A szociális integráció értéke mindemellett a térbeli integráció értékeivel is értelmezhető, amivel nem elhanyagolható korrelációt mutat (0,37). A két mutató összefüggései nem egyformán szorosak a minta alacsonyabb és magasabb mért értékei esetében, úgy tűnik, hogy az alacsonyabb szociális integráció alacsony térbeli integrációval jár együtt, ami a térkép alapján nem meglepő eredmény. Hasonlóan szorosnak tűnik a két mutató közti kapcsolat a szociálisan és térben is integráltabb válaszadók esetében, ami szintén várható jelenség, mivel feltételezhetjük hogy a térben mobilisabb csoportok szociális kapcsolataikat is nagyobb intenzitással képesek fenntartani (74. ábra). Mindez igazolja, hogy a vidéki terek sajátos, multilaterális jellege jelentősen függ a társadalmi kapcsolatok erősségétől és számától is a térbeli sajátosságokon túl. Magasabb szóródás mutatkozik ugyanakkor a minta köztes értékei esetében a szociális- és térbeli integráció összevetésekor, ami viszont már sokkal inkább arra utal, hogy a közösségek összetartása vagy éppen fragmentálódása nem feltétlenül függ a térbeli mobilitásuktól.

A szociális integráció mutatójának térbeli elemzése a kontrollterületen is hasonló tapasztalatokat mutatott a Baranyai-Hegyháthez. Az alacsonyabb népességű, elzártabb települések jelentős része alacsony átlagos szociális integrációval jellemezhető néhány kivételtől eltekintve, a nagyobb lélekszámú falvaknál ugyanakkor nem egyértelmű a mutató értéke (75. ábra). Ami mindemellett határozottan eltér a kontrollterületen, hogy a magasabb szociális integráció értékei inkább a térség nyugati peremén található településekre jellemzők, míg az ettől keletebbre fekvő települések egyre izoláltabbak társadalmi szinten. Emellett jól kivehetően megjelenik egy alacsony átlagos integrációval jellemezhető tengely, ami kettéválasztja a kontrollterületet északról indulva Lulla (13), Torvaj (27), Somogyegres (21), Miklósi (14), Kára (9), Szorosad (25) és Gadács (5) települések által.

A minta településenként mért szélsőértékei már csekélyebb összefüggést mutatnak a települések átlagos szociális integrációs értékeivel, egyaránt előfordul a magas és az alacsony átlagértékű települések esetében is a jelentős, illetve a kisebb különbség is a maximális és minimális szociális integráció között. Emiatt a kartogramon leginkább a magasabb különbségeket érdemes kiemelni, itt ugyanis a jelentősebb eltérés függvényében az

integráltabb vagy éppen izoláltabb átlagos mutató a településen gyűjtött minta alapján kifejezi, hogy az adott települési társadalom jelentősebb része mennyire része a társadalmi hálózatoknak. Jó példa lehet erre Nágocs (15) és Szorosad (25), mindkét településen jelentősen eltér a minta maximális és minimális szociális integráció értéke. A nágocsi minta középértéke lényegesen magasabb szociális integrációt mutat, ami arra utal, hogy bár a társadalomról feltételezhetjük, hogy multilaterális térben mozog, amelyben jelentősebb része integrálódott a települési és térségi térben. Ezzel szemben a Szorosadon mért átlagos szociális integráció értéke rendkívül alacsony, így hiába mutatkozik a maximális és minimális értékek között nagy különbség, a minta többsége szociálisan izolálódott, társadalmi kapcsolatainak száma alacsony.

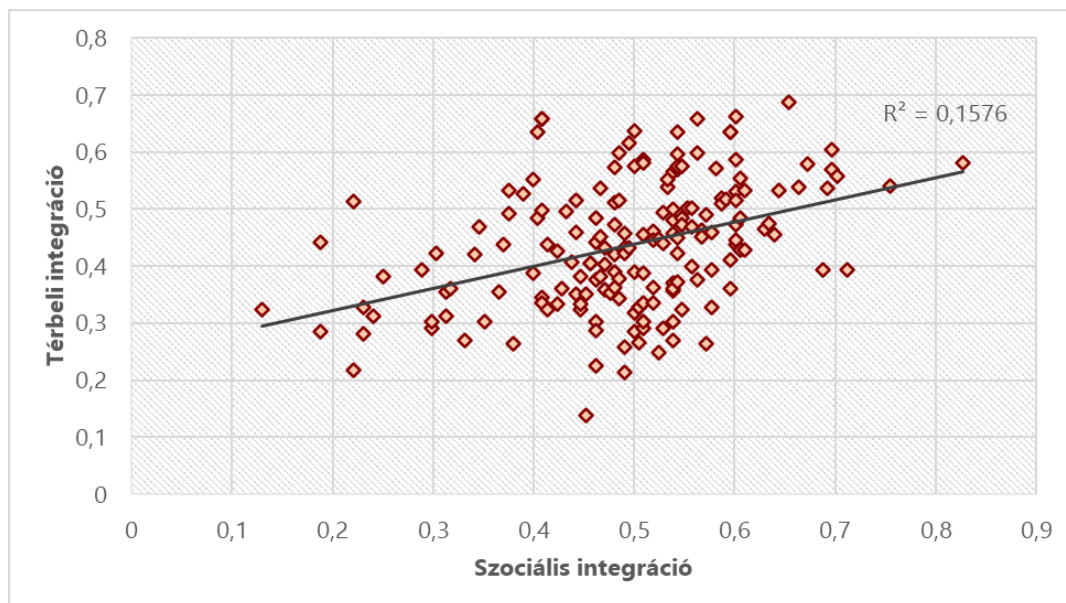

75. ábra: A tabi kontrollterület településein mért szociális integráció középértékei, valamint a településeken mért legalacsonyabb és legmagasabb indexértékek

Forrás: saját szerkesztés

A kontrollterület szociális- és térbeli integráció értékeinek összevetésekor a hegyháti mintához hasonló trendeket ismertünk fel, a két mutató korrelációja a tabi kontrollterület esetében még a Baranyai-Hegyháténál is erősebb, 0,4-es korrelációt mutatott. A grafikonon jól kivehető az adatok összefüggésének hasonló mintázata is, a magas szociális izolációval szorosan függ össze a térbeli izoláció, míg a szociálisan integrált minta esetében szintén egy relatív erős kapcsolat fedezhető fel a térben integrált településekkel (76. ábra). A minta köztes értékei itt is nagyobb szóródást tükröznek, vagyis a kontrollterületen gyűjtött minta igazolja a Baranyai-Hegyháton megfigyelt jelenséget, miszerint a szociális integráció és a multilaterális tér használata szoros összefüggésben állnak egymással, viszont a közepesen integrált vagy kevésbé izolált csoportok esetében társadalmi kapcsolataik száma nem csupán a térségben elfoglalt helyüktől függ, hanem a településeken belül kialakított kapcsolatok erősségétől is. A közepes értékek gyengébb összefüggése – mind a Baranyai-Hegyháton, mind a tabi kontrollterületen – arra utalnak, hogy a településhálózat perforálódásában a szociális integráció segítségével feltárt multilaterális tér belső

kapcsolatainak felbomlása nem csupán a földrajzi elhelyezkedés függvénye, inkább a társadalom belső kötésesei határozzák meg.

76. ábra: A térbeli- és szociális izoláció értékeinek összefüggései a tabi kontrollterületen

Forrás: saját szerkesztés

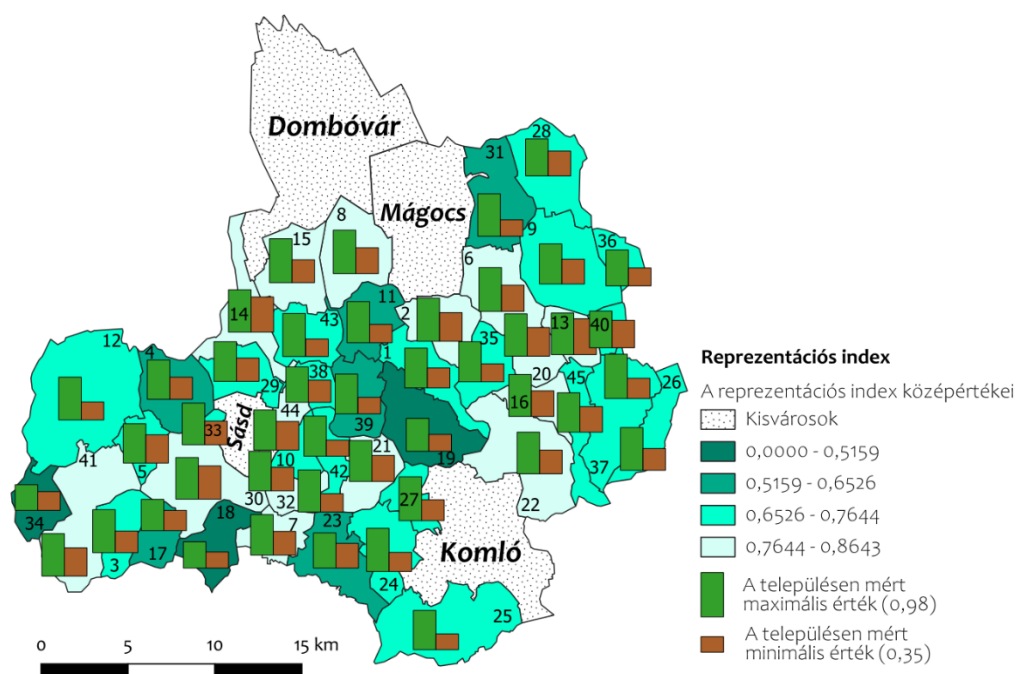
A kérdőíves vizsgálatból egy további, a társadalom sajátosságait vizsgáló index a reprezentációs index, ami a válaszadók lakóhelyéről kialakult szubjektív térreprezentációt tükrözi. A reprezentációs index így megmutatja, hogyan ítélik meg a kitöltők a településeket, mennyire pozitív vagy éppen negatív lakóhelyképük. A vizsgálat kezdetekor feltételeztük, hogy a reprezentációs index – hasonlóan a társadalmi integrációhoz és a szociális integrációhoz – szoros kapcsolatot fog mutatni a térbeli integráció értékeivel. Ezzel szemben az adatok elemzése során azt tapasztaltuk, hogy a településreprezentáció indexértékei sem a Baranyai-Hegyháton, sem a tabi kontrollterületen nem mutatnak szoros kapcsolatot a felmérés során meghatározott egyéb indexekkel. Mindez arra utal, hogy a perforáció egyes faktorai közül a térreprezentáció nem elsősorban a települések fizikai elérhetőségével valamint társadalmi sajátosságaival összefüggő változó. Magyarán a perforáló településhálózatban a térbeli mobilitás hiánya, valamint a társadalmi kapcsolatok ritkuló jellege nem feltétlenül jelent negatív helyképet.

Ezek alapján feltételezhetjük azt is, hogy bár a településközi kapcsolatok erózióját negatívan élik meg a hátrányba kerülő csoportok, az így kialakuló szorosabb kapcsolat a lakóhellyel kevésbé eredményez negatív imázst. Ezzel szemben néhány konnektáltabb település esetében sokkal inkább jellemző a negatívabb településkép, ami a nagyobb lélekszámú, a főbb közlekedési útvonalak mentén elhelyezkedő falvakat érinti.

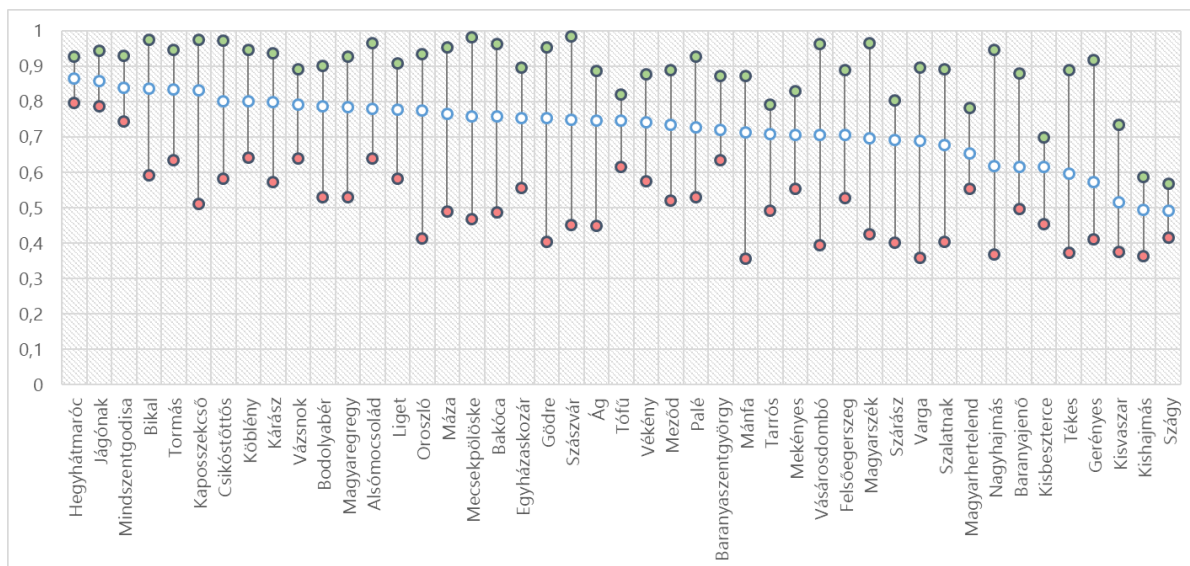
A Baranyai-Hegyhát településeinek mért reprezentációs index értéke nem állítható összefüggésbe a települések lakosságszámával, sem földrajzi pozíciójukkal (77. ábra). A hegyháti falvak társadalmainak település-reprezentációja a kérdőíves minta alapján rendkívül hasonló értékeket mutat, a legtöbb faluban 0,6 és 0,7 közötti értékeket mutatott a vizsgálat, amelytől a minta maximális és minimális értékei sem térnek el jelentős mértékben. Néhány kivételt mindemellett kimutatott a mutató földrajzi vizsgálata mind pozitív, mind negatív irányban.

A reprezentációs index legrosszabb települési átlagai (a minta természetes törések mentén történő tagolásakor) három települést érintenek: Szágyot (34), Kisvaszart (19), valamint Kishajmást (18). Közülük Kishajmás relatíve alacsony térreprezentációs értéke mutatja leginkább, hogy a mutató kevésbé függ a térbeli elzártságtól, tekintettel arra, hogy a falu tömegközlekedési kapcsolatai a másik két negatív példával ellentétben kiválóan bizonyulhatnak. Szágy és Kisvaszar esetében azonban már inkább feltételezhetjük, hogy a negatív települési imázs kapcsolatban állhat az alacsonyabb térbeli- és társadalmi integrációval is. Az itt mért értékek további sajátossága, hogy a települési minta legmagasabb pontértékű kérdőíve nem tér el jelentősen a minta átlagától, ahogy az ott mért legalacsonyabb kitöltés sem, emellett a legjobb térreprezentációs érték a többi településsel összehasonlítva rendkívül alacsony.

A település-reprezentáció értékének másik oldalát a pozitív helyképpel jellemezhető települési minták jelentették, ebbe a kategóriába azonban vegyesen sorolhatunk zsákjellegű aprófalvakat és magasabb lakosságszámú mikroközpontokat egyaránt, előbbit azonban nagyobb számban. Sajátosnak mondható, hogy bizonyos falvak esetében a kérdőíves minta indexei a települések térségi hálózatból történő távolodását mutatták, ezzel szemben településreprezentációjuk rendkívül kedvezőnek mutatkozik. Jó példa lehet erre Hegyhátmaróc (13), Köblény (20) vagy Tormás (41), ahol a reprezentációs index értéke meghaladta a 0,76 értéket. De kiemelhetjük az egy kategóriával rosszabb átlaggal jellemezhető települések közül Bakócat (3), Vargát (42) vagy Ágot (1), amelyek több szempontból is rendkívül negatív képet mutattak. Az is jól látható ezen falvak mintáján, hogy az ott mért minimális térreprezentáció értéke gyakran magasabb a Kisvaszaron vagy Szágyon mért legmagasabb térreprezentációs index értékénél, ami rendkívül kedvező településképre utal (78. ábra).

77. ábra: A Baranyai-Hegyhát településein mért reprezentációs index középértékei, valamint a településeken mért legalacsonyabb és legmagasabb indexértékek
 Forrás: saját szerkesztés

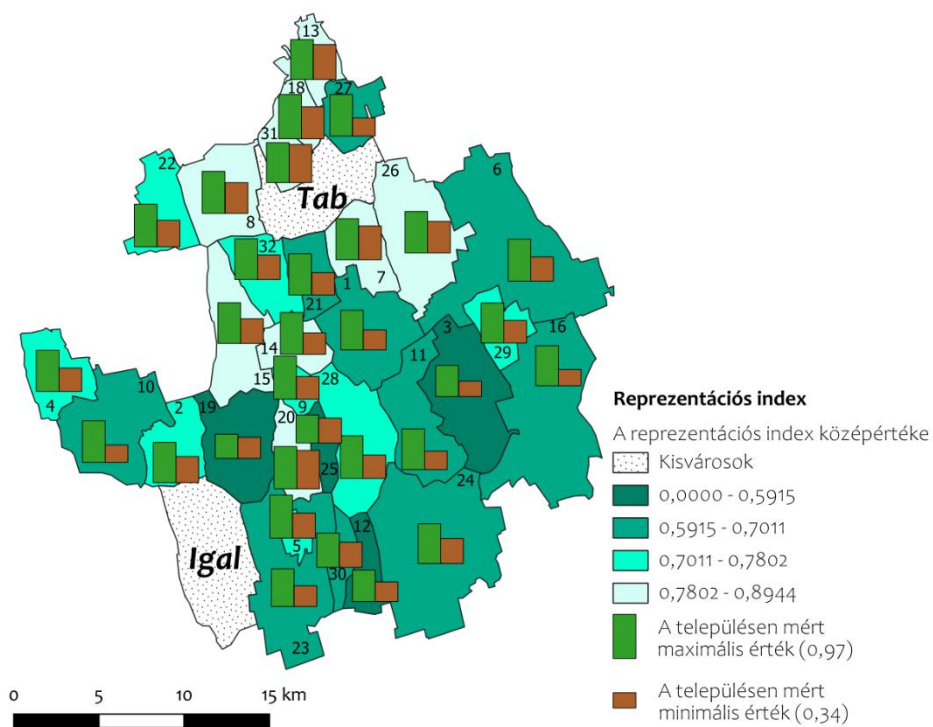

78. ábra: A Baranyai-Hegyhát településein mért reprezentációs index értékei a legmagasabb átlagértéktől csökkenő sorrendben
 Forrás: saját szerkesztés

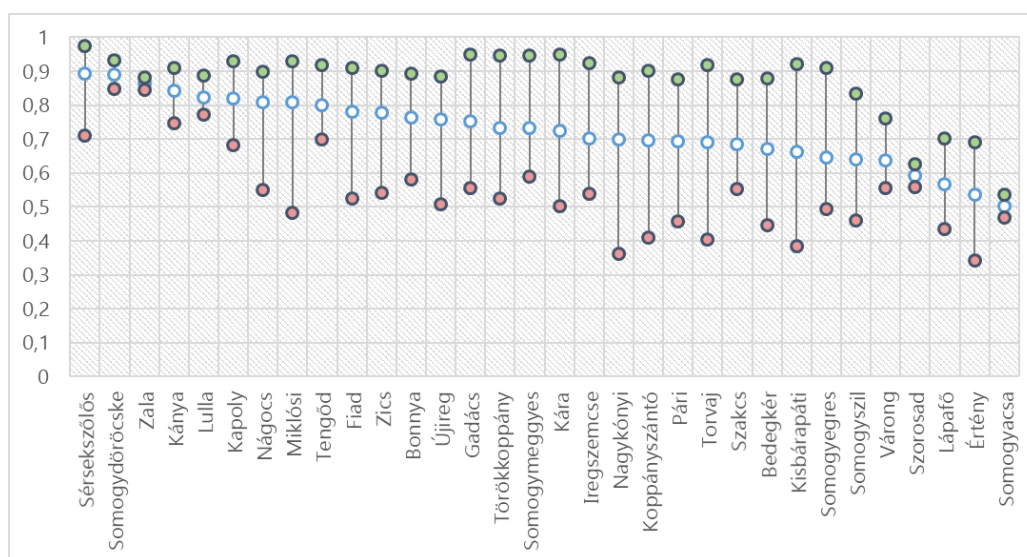
A tabi kontrollterület településen mért reprezentációs index értékei hasonló tanulságokkal szolgálnak, mint a Baranyai-Hegyháton (79. ábra). Csupán néhány település esetében tapasztalható általánosan negatív vidékkép, amelyek – a mintaterülethez hasonlóan – elzártabbak földrajzi értelemben. Ide sorolható Értény (3), Somogyacsa (19), Szorosad (25) és Lápafő (12), ahol a rosszabb települési átlag a településen mért relatíve alacsony maximális értéknek köszönhető. Habár a négy település közül Szorosad és Értény a szociális- és társadalmi integráció értékeiben is a lista negatív végén szerepel, Somogyacsa és Lápafő esetében korántsem ilyen egyértelműek az eredmények, sőt, mind a társadalmi és szociális integráció értékei kedvezőbbnek bizonyultak.

A minta átlagos értékeinek pozitív oldalán ismét ellentmondásos falvak jelennek meg, amelyek a kontrollterületen sem követik a lakosságszámot vagy a földrajzi pozíciót. A legmagasabb reprezentációval jellemezhető Sérsekszőlős (18) társadalmilag és szociálisan is integráltabb a minta alapján, ezzel szemben Lulla (13), Tengőd (26) vagy Gadács (5) sokkal izoláltabb képet mutattak. Mindez alátámasztja a Baranyai-Hegyháton tapasztaltakat, vagyis a perforálódó települések nagyobb részében kialakul egy inkább pozitív vidékkép, ami a lakóhellyel kialakított intenzívebb kapcsolat hozadéka lehet.

Emellett azonban azt is számba kell vennünk – mind a Baranyai-Hegyháton, mind a tabi kontrollterületen –, hogy a társadalmi-térbeli elzártság és az ezzel párosított pozitív településkép utalhat arra is, hogy az ott élő népesség (legalábbis a kérdőíves minta alapján) azért rendelkezik pozitív térreprezentációval, mert a perforáció hatásaként kevés hellyel ismerkedhetett meg lakóhelyén kívül. Ezt a feltételezést tovább erősítheti az is, hogy a központibb fekvésű, a hálózatokba jobban integrált településeken mért reprezentációs index értéke sokszor a térségi átlag alatt maradt, vagyis a településközi kapcsolatokat jobban kihasználó társadalmi csoportokban nagyobb valószínűséggel alakulhat ki negatív reprezentáció a lakóhelyről. A tabi kontrollterületről jó példa lehet erre Somogyzil (23), Iregszemcse (6) vagy Koppányszántó (11), amelyek a vizsgált térségben magasabb lakosságszámuk mellett több térségi funkciót is ellátnak, az onnan származó válasszok mégis negatív településképről számolnak be (80. ábra).

79. ábra: A tabi kontrollterület településein mért reprezentációs index középértékei, valamint a településeken mért legalacsonyabb és legmagasabb indexértékek
 Forrás: saját szerkesztés

80. ábra: A tabi kontrollterület településein mért reprezentációs index értékei a legmagasabb átlagértéktől csökkenő sorrendben
 Forrás: saját szerkesztés

8.2.2. A vidéki térszervezés hálózatainak átalakulása

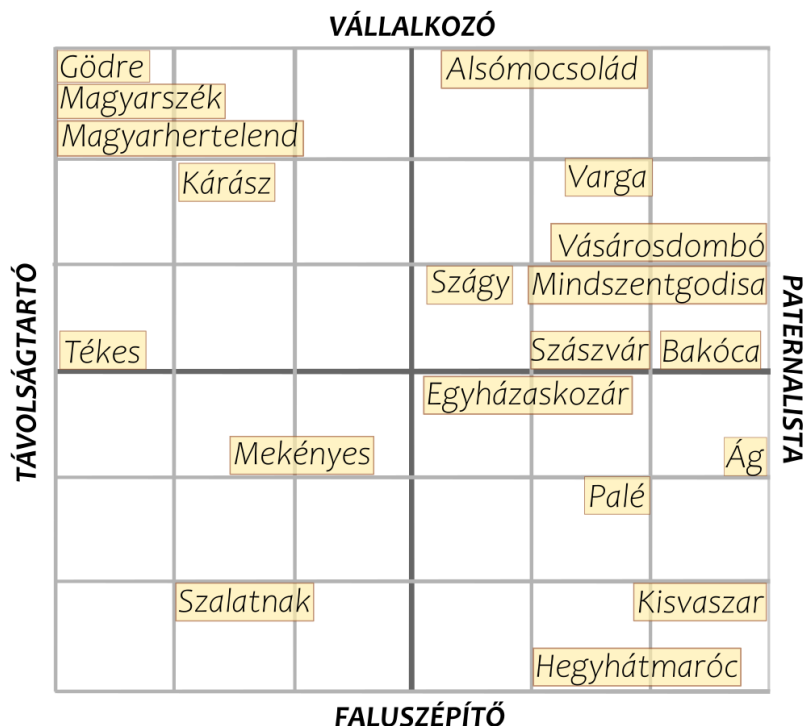
A térszervezési rendszerek perforálódásának vizsgálata során leginkább arra fókuszálunk, hogy a területi- és helyi közigazgatási egységek, valamint a valamilyen területi illetékességgel rendelkező szolgálatok hogyan képesek (már amennyiben törekednek erre) összetartani a falvakat, illetve mennyire ismerik fel és kezelik a településhálózat felbomlása okozta problémákat. Ehhez elsősorban a Baranyai-Hegyháton készített mélyinterjúkat dolgoztuk fel, amelyek eredményeit összevetettük a kérdőíves felmérés

tapasztalataival. Emellett elvégeztünk a településeken készített interjúk alapján egy attitűdvizsgálatot, amely a települések pozícióinak meghatározásában (és nem kizárólag ebben a fejezetben) nyújtott segítséget.

Minden interjú esetében értékelésre került a települések társadalmában tapasztalt szociális helyzet és az ebből fakadó problémák, a helyi és térségi munkaerőpiac kihívásai, a tágabb településhálózattal kialakított kapcsolatok rendszere és szerepük a perforálódás folyamatában, illetve az elzártságból fakadó élethelyzetek kezelésének lehetőségei, módszerei. Az ilyen módon értékelt válaszok alapján csoportosítottuk a településeket attitűdjük szerint, ahol attitűd alatt a perforálódás folyamatára adott reakciók jellegét értjük. Az egyes attitűdök meghatározására egy kvalitatív módszert alkalmaztunk, amelyben két alapvető szempont szerint skáláztuk a válaszokat. Egyfelől megvizsgáltuk az interjúban foglaltak alapján a település vezetőinek és intézményeinek érzékenységét a társadalom hátrányosabb helyzetű csoportjaival szemben. A kevésbé empatikus hétköznapi gyakorlatokkal jellemezhető településekre leginkább a távolságtartás, a magas empátiával rendelkezőkre egyfajta paternalista vagy gondoskodó hozzáállás jellemző. A másik szempontot a településeken ténylegesen végrehajtott pályázati-, gazdasági-, intézményi stb. intézkedések jellege, iránya jelentette, amelyet szintén skáláztunk és pontoztunk. Ez alapján az inkább termelő tevékenység irányában hangsúlyos reakciókat mutató települések vállalkozó gyakorlatot folytatnak, míg a skála másik végében elhelyezett településeknél inkább az infrastrukturális beruházások döntő súlya jellemző, amelyek leginkább a települések fizikai állapotát igyekeznek fenntartani. Ezek alapján négy főbb települési attitűdöt határoztunk meg (81. ábra):

- (1) *Távolságtartó attitűd*: azokra a településekre jellemző, amelyek a perforáció által csak közvetetten érintettek, inkább a lokális településhálózat alközpontjaiként értelmezhetők. Az ide sorolt települések távolságtartó jellege elsősorban abból fakad, hogy az izoláció által érintett társadalmi csoportok térbeli elszigetelődését egy versenyhelyzetben történő kiszorulás jogos veszteségeként értelmezik a térségben tapasztalt saját relatív sikerességükkel szemben (ami főként a térségi funkciók részleges vagy teljes kisajátításából fakad). A távolságtartó attitűd azonban nem csupán a mikrotérségi központokra volt jellemző, sőt, közülük némelyik kifejezetten empatikusnak mutatkozott. Az alacsony lakosságszámú, a településhálózatban kevésbé jelentős pozíciót betöltő települések távolságtartó attitűdje egy kivétellel leginkább jelentősebb vállalkozói attitűddel párosult, így általános tapasztalatnak bizonyult, hogy a vállalkozói tevékenység és gyakorlat gyakran vált ki a hátrányosabb helyzetű és immobilis lakosokkal szemben érdektelenséget.
- (2) *Vállalkozó attitűd*: a vállalkozó attitűddel jellemezhető falvak körét azok a települések jelentik, amelyek tudatos tervezéssel és a helyi gazdaságfejlesztést támogató programok beépítésével (például az önkormányzatok korábbi mezőgazdasági termelést támogató programjaira gondolhatunk), vállalkozások alapításával aktívan veszik ki a részüket új munkahelyek létrehozásában. Zömmel térségi alközpontokat sorolhatunk ebbe a csoportba is, megjelennek ugyanakkor más, elzártabb falvak is, amelyek képesek a szükséges munkalehetőségeket biztosítani, illetve jelentősebb adóbevételekkel kedvezőbb települési feltételeket biztosítani a helyi lakosságnak. A vállalkozó szellemiségű települések közé mindemellett a pályázatok terén aktív és sikeres

településeket is ide helyeztük, ahol a pályázatok nem szorítkoznak a fizikai környezet ápolására és a műszaki infrastruktúra fejlesztésére, ehelyett a munkaerőpiac fejlesztésébe és a lakosok életminőségének javítására fókuszálnak. Ezek a falvak gyakran a paternalista attitűddel jellemezhető települések csoportjába is besorolhatók.

81. ábra: A Baranyai-Hegyháton végzett mélyinterjúk alapján meghatározott települési attitűdök és a hozzájuk tartozó települések
Forrás: saját szerkesztés

- (3) *Faluszépítő attitűd*: az ide sorolható falvokról elsősorban kisebb, infrastruktúrafejlesztő projekt-tevékenységük mondható el. Az attitűdjük elnevezése is főként abból származik, hogy kis költségvetésű pályázatok segítségével igyekeznek a településképet szinten tartani, vagy legalábbis élhetőbbé tenni a helyi lakosság számára. Ezek a települések a perforáció által markánsan érintettek, emiatt a településképük is magán viseli ennek következményeit, ami a fizikai környezet romlásában nyilvánul meg részben. Mivel rendkívül szegény, alacsony bevételekkel rendelkező önkormányzatok, így főként olyan pályázatokban érintettek, amelyeknek önrésze minimális vagy nem szükséges, ezek ugyanakkor főként néhány kisebb beavatkozást finanszíroznak: ároképítés, buszmegálló felújítása, lakossági épületek renoválása stb. A falvak kizáródási folyamatainak nem változtatnak ezek a beavatkozások, a fő cél a települési életszínvonal javítása egy élhetőbb falukép megőrzésén keresztül. Emellett ezek az aprófalvak rendkívül nagy energiát fordítanak arra is, hogy rászoruló lakosságuk ne szenvedjen hiányt a térszerkezet sajátosságaiból fakadó hátrányok miatt, így a faluszépítő attitűdű falvak általában paternalisták is egyben.
- (4) *Paternalista attitűd*: a paternalista vagy gondoskodó települések szintén elsősorban a perforálódó falvakat jelentik, ahol az elszigetelődésre adott elsődleges reakció a hátrányba került csoportok kisegítését, támogatását jelenti. A segítség szinte minden esetben a települési vezetők személyétől származik, akik saját erőforrásaikat

felhasználva igyekeznek a mobilitásban, az általános egészségügyi állapot javításában, a lakhatási körülmények jobbá tételében enyhíteni a perforáció okozta hétköznapi nehézségeket. A paternalista önkormányzatok szűkös erőforrásaikat kevésbé tudják így pályázatokra fordítani, ezekből inkább az életszínvonal bizonyos elemeit (például rendezvények szervezése, közösségi programok szervezése, kisebb kirándulások szervezése, mobil egészségügyi szűrőállomások hívása stb.) javítják. Nem ritka esetükben a hátrányosabb csoportok személyes tanácsadása, mentorálása sem annak érdekében, hogy saját életkörülményeiken javítani tudjanak.

Az interjúk által meghatározott négy attitűd az egyes települések esetében nem egyértelműen meghatározható, inkább átfedések vannak a reakciókban. Nincs tehát kizárólag paternalista vagy kizárólag távolságtartó attitűddel jellemezhető település, viszont a tevékenységek alapján megközelítően elhelyezhetők a vizsgált falvak a két dimenzió mentén. Az jól látható az ábrán is, hogy azok a falvak, ahol a távolságtartás a meghatározóbb viselkedésforma, a faluszépítő attitűddel már kevésbé mutatkozik összefüggés, azonban ez csupán erre a dimenziópárra jellemző.

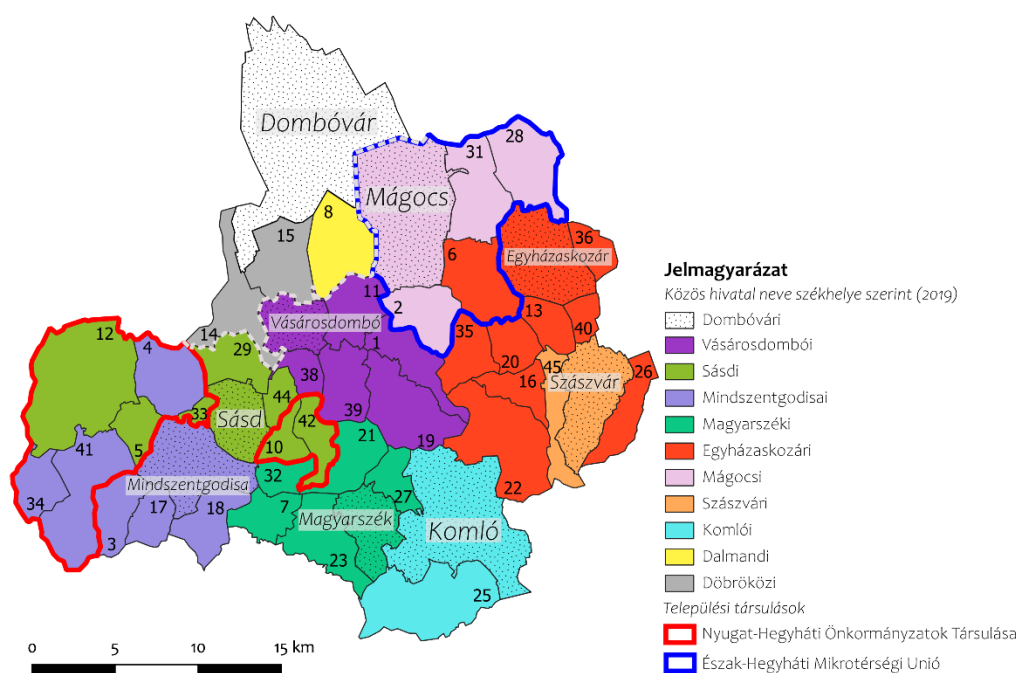
Az interjúk segítségével meghatározott attitűdök önmagukban is értelmezhetők, ugyanakkor a települések közigazgatási pozíciójának változásai nagymértékben árnyalják azokat, amelyeket ebben a fejezetben indokoltnak találtunk röviden bemutatni, közülük a falvakat érintő talán legjelentősebb változásokat érintve. A vizsgált térségek térszervezési hálózatainak térbeli differenciálódását az utóbbi években zajló közigazgatási centralizáció határozta meg, ami magába foglalja a járások visszavezetését a területi közigazgatásba (2012. évi XCIII. törvény a járások kialakításáról, valamint egyes ezzel összefüggő törvények módosításáról), valamint a települési hivatalok összevonását közös önkormányzati hivatalok alapításának formájában (2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól). A vidéki települések hivatali szférájának átalakulását bár a két említett törvényen kívül is számos jogszabály-módosítás határozta meg (például a kistérségekre vonatkozóan), mégis ez a két beavatkozás tűnik a legmarkánsabbnak, ami a rurális településeken élők hétköznapijait illeti.

A vidéki terekben illetékes közigazgatási egységek és különböző intézmények közül az önkormányzati hivatalok mellett jelentős szerep jut az oktatási intézményeknek, a szociális ellátórendszer alsó szinten elhelyezett szolgálatainak (beleértve az idősgondozást is), illetve a települési önkormányzatoknak, amelyek továbbra is a falusi társadalmak problémáinak közvetlen kezelőiként jelennek meg. Ezek közül a vizsgálat során a közös önkormányzati hivatalokra, a szociális ellátáson belül a hivatali központok családsegítő- és gyermekjóléti szolgálataira és a települési önkormányzatokra fókuszáltunk. Az oktatási intézmények bár jelentős szerephez jutnak a térségi kohézió fenntartásában (illetve hiányuk jelentősen visszavetheti azt), vizsgálatunkban csak közvetetten jelentek meg egy-egy mélyinterjú keretein belül.

Nem kapcsolódik szorosan az intézményhálózat rendszeréhez, mégis ebbe a kategóriába soroltuk a kutatás során feltárt településközi társulásokat, kooperációkat is, amelyeknek sok esetben nagyobb szerep jutott elsősorban a mintaterületen a társulásban lévő települések összetartása, valamint anyagi források szerzése szempontjából. A társulások intézményhálózathoz sorolt helyzete tartalmi megközelítésből azért tűnt indokoltnak, mert ezek a formalizált településközi kapcsolatok sok esetben fednek le egy-egy közös

önkormányzati hivatali illetékességi területet, vagy alakultak kifejezetten a járás- vagy hivatali központ befolyásától való szabadulás érdekében.

A Baranyai-Hegyhát településeinek hivatali hovatartozása a Tolna megyei településeket leszámítva egységesnek mondható a 2019-es évben (82. ábra), a terület hivatali központjai funkcionális értelemben is az adott hivatalhoz tartozó települések mikroközpontjaiként értelmezhetők. Mindezt erősítette az is, hogy 2016-ban két új közös önkormányzati hivatal létesült, egyik a Mindszentgodisai Közös Önkormányzati Hivatal, amely a sásdi körjegyzőségből vált ki, a másik az Egyházaskozári Közös Önkormányzati Hivatal, aminek települései korábban a szászvári illetékességi terület részét képezték. A közös hivatalok létrehozásakor azonban több település is vesztett korábbi központi szerepéből intézményi értelemben, így például a Magyarszéki Közös Önkormányzati Hivatal tagtelepülései közül Magyarhertelend (23) korábban saját körjegyzőséggel rendelkezett, ahogy a Sásdi Közös Önkormányzati Hivatal esetében Gödre (12) is.

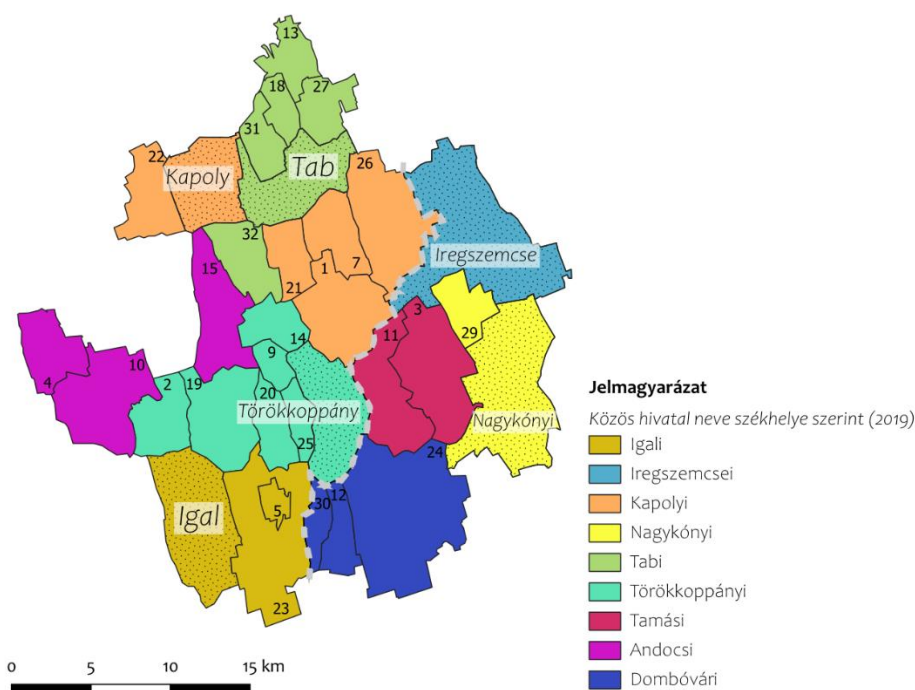
82. ábra: A Baranyai-Hegyháton működő közös önkormányzati hivatalok területi illetékességei, valamint a települési társulások tagjai (2019)

Forrás: a KSH adatai alapján saját szerkesztés

A tabi kontrollterületen a közös hivatalok illetékességi területei már nem mutatnak olyan koherenciát, mint a Baranyai-Hegyhát esetében. A térség hivatali struktúrája rendkívül széttagoltnak és divergensnek tűnik, ami leginkább ebben az esetben is a Tolna megyei településeket érinti, a Somogy megyei közös hivatalok illetékességi területe sokkal egységesebbnek bizonyul (83. ábra). Mindemellett a megyehatár két oldalán található települések hivatali hovatartozását nem kimondottan a funkcionális térkapcsolatok határozzák meg, melynek háttérében a közigazgatási határok és a közös hivatalok létesítésének szabályrendszere állhat. Erre jó példa lehet a Törökkoppányi Közös Önkormányzati Hivatal és a vele szomszédos két település, Koppányszántó (11) és Értény (3), amelyek funkcionálisan sokkal inkább kapcsolódnak Törökkoppányhoz, azonban hivatali székhelyük Tamásiban található. Ráadásul a hivatali központ és a falvak között található a

Nagykónyi Közös Önkormányzati hivatal területe is, amihez mind közlekedési, mind intézményi kapcsolataikkal szorosabban kötődnek.

Hasonlóan ellentmondásos a kapolyi és a tabi hivatalok illetékességi területének jellege, itt ugyanis Kapoly központ elérése közlekedési eszközökkel a tagtelepülésekről sok esetben jelent nehézségeket, ráadásul az öt tagtelepülés közül négy esetében, Tengődről (26), Bedegkéről (1), Somogyegresről (21) és Kányáról (7) is Tabra vezetnek a közvetlen közlekedési kapcsolatok. A tabi hivatal esetében a tagtelepülések közül Zicsről (32) Kapoly érhető el könnyebben tömegközlekedéssel, habár közúton nem jelentős a távolság ebben az esetben. A tabi kontrollterületen bár nem készültek mélyinterjúk a helyi szereplőkkel és települési vezetőkkel, a hivatali struktúra jellege mégis erősen utal arra, hogy a közös hivatalok alakítása során kevésbé érvényesültek a funkcionális kapcsolatok, helyettük leginkább az informális tapasztalatok tűnhetnek meghatározónak.

83. ábra: A tabi kontrollterületen működő közös önkormányzati hivatalok területi illetékességei (2019)

Forrás: a KSH adatai alapján saját szerkesztés

A kérdőíves felmérés részeredményeivel is párhuzamba állíthatók a kutatási terület és a kontrollterület hivatalainak területi sajátosságaiból fakadó problémák és hátrányok. A reprezentációs index értékei a mintában nem mutattak különösebb összefüggést a kérdőíves vizsgálat során megállapított egyéb mutatókkal, azonban a két terület intézményi sajátosságaival – elsősorban kvalitatív jelleggel – már szorosabb kapcsolatot mutatnak. Ha csupán a közös hivatalok illetékességi területeinek perifériáit vesszük figyelembe a központi településből kiindulva, jól látható mindkét térség esetében, hogy a legrosszabb térreprezentációval jellemezhető települési értékek ezekben a falvakban tapasztalhatók. A terepi tapasztalatok is jól alátámasztják ezt a megállapítást, mivel a kitöltések közben gyakran előkerült a kérdésektől függetlenül is, mennyire nehéz a hivatali ügyintézés megoldása a Baranyai-Hegyhát esetében Szágy (34), Kishajmás (18), Kisvaszar (19), Gerényes

(11) vagy Tékes (39) esetében, a tabi kontrollterület kapcsán pedig Somogyacsa (19), Értény (3) és Lápafő (12) is hasonló tapasztalatokat hozott.

A reprezentációs indexhez felhasznált válaszok részletesebb elemzése során jól látható, hogy az adott településekhez társított asszociációk jellemzően két témacsoportba sorolhatók, melyek közül az egyik hangsúlyosan a helyi közösség rossz működését emeli ki, a másik csoportba viszont határozottan a szolgáltatások és az intézmények helyi elérhetőségének hiányát sorolják az előző bekezdésben felsorolt települések esetében (84. ábra). Az asszociációk között néhány esetben egyértelműen következtethetünk az intézményhálózat perforálódásának néhány aspektusára, ami a válaszadók mentális képén keresztül fejezhető ki, más kifejezések inkább közvetetten kapcsolódnak az izoláció hátrányos jellegére. Mindazonáltal a Baranyai-Hegyhát és a kontrollterület legrosszabb térreprezentációjával jellemezhető településein tapasztalt települési asszociációkra általában jellemző, hogy a negatív jelzők uralják azokat, ami nem csupán az intézményi szféra hátrányos térbeli sajátosságait tükrözi, hanem az ott élő társadalom térrel kialakított negatív térhasználati gyakorlatait is.

84. ábra: A Baranyai-Hegyhát és a tabi kontrollterület legalacsonyabb reprezentációs indexértékéhez tartozó települési asszociációk szófelhője

Forrás: saját szerkesztés

A reprezentációs index eredményei a Baranyai-Hegyháton mutatnak további egybeeséseket a területen végzett mélyinterjúk eredményeivel is. Az interjúk alapján elkészített logikai mátrixok intézményi aspektusait a 3. számú melléklet összesíti, ahol a beszélgetés során megfogalmazott, az intézményi szférát érintő problémákra és azok kezelésének akadályára adott reakciókat, valamint azok eredményeit értékeltük hatásuk irányával, a sorrendet a közös hivatalok struktúrája határozza meg. Mindezek alapján jól látható, hogy a legtöbb településen az intézményi ellátás és a szolgáltatások minősége, elérhetősége összességében nem okoz jelentős hátrányokat, viszont az is megfigyelhető, hogy ennek

érdekében a peremhelyzetű falvak esetében jelentősebb, közvetlenebb beavatkozásokra és intézkedésekre is szükség van, hogy fenntarthassanak egy a lakosságot kiszolgáló rendszert.

A mélyinterjúk eredményei a kisebb falvak esetében gyakrabban mutatkoznak pozitívnak az intézményhálózat szempontjából, mint a mikrocentrumok esetében. A peremhelyzetű településeken ez ugyanakkor főként azért lehetséges, mert itt a települések vezetői sok esetben egyéni áldozatok vállalásával képesek csak biztosítani a lakosság számára szükséges ellátást, amibe beletartozik sokszor az alapvető orvosi ellátás, a bevásárlás vagy akár az iskolába, óvodába járás is. Azokban a falvakban kritikus igazán a helyzet az alapfunkciók elérése kapcsán, ahol nincs falu- vagy tanyagondnoki szolgálat és egy ahhoz tartozó mikrobusz, ugyanis ilyenkor nem ritkán a polgármester vagy a település képviselői saját gépjárművel, saját költségre végzik el az arra szoruló lakosság szállítását a szükséges helyekre. Ezek alapján jól látható, hogy a falubusszal és falugondnokkal rendelkező falvak esetében hatalmas előnyt jelentett a szolgáltatás megjelenése, a tapasztalatok és a mélyinterjúk alapján ugyanakkor elengedhetetlen is, elsősorban mert az elszegényedett, helyben maradt lakosság számára anyagilag nem járható út a tömegközlekedés kihasználása. A menetjegyek ára sok esetben meghaladja oda-vissza az 1000 Ft-ot a járásközpontok, vagy akár a közös hivatali központok elérése esetében. *„Hivatali ügyekben is ha szólnak, és nem kell hozzá aláírásuk, vagy receptet kell íratniuk, azt megoldjuk, elhozzuk nekik Sásdról. Nagyon drága a buszjegy, innen 250 Ft, 500 Ft-ból lehet megfordulni.”* [Palé polgármestere, 2019.04.10.] Az idézett interjúszöveget érdemes kiegészíteni azzal is, hogy Palé és Sásd között közúton a két buszmegálló közötti távolság 2,4 km a menetrend-összesítő honlap alapján, ráadásul ez nem a falu területén belül található buszmegállót jelenti, hanem a bekötőúttól méri, amihez a paléi lakosoknak gyalogolniuk kell majdnem egy kilométert (menetrendek.hu). A kisebb településeken mindezek okán a paternalista attitűd gyakorisága nem meglepő, sőt, kifejezetten indokoltá válik, hiszen a lakosság hétköznapi problémáit önerőből csak nagyon nehezen, anyagi- és fizikai áldozatok árán lenne képes megoldani, nem csupán Palé esetében.

A kistelepüléseken mért reprezentációs indexek értékei mindemellett összemérhetők a mélyinterjúval vizsgált települések attitűdjével és az intézményi ellátás értékelésének eredményeivel is. A logikai mátrix intézményi sorában negatív hatással jellemezhető települések közül három esetében a településeken mért reprezentációs index értéke is alacsonynak mutatkozott (Vásárosdombó, Kisvaszar, Szalatnak), két esetben a negatív hatáshoz egy, az átlagértékhez közel elhelyezkedő reprezentációs indexérték társult (Ág és Szászvár), illetve egy esetben (Egyházaskozár) a negatív interjúeredményt egy relatíve magas reprezentációs érték követett. Jól tükrözi a különböző területi illetékességű hivatalokat, intézményeket az is, hogy a mélyinterjúk közül a szféra elemzése során azonos közös hivatalokból kerültek ki általában a negatív hatással jellemezhető gyakorlatok, ebből a szempontból a Vásárosdombói-, Szászvári- és Egyházaskozári Közös Önkormányzati Hivatalhoz tartozó falvak esetében átfogóbb intézményi problémák is felmerülhetnek. Mindezt a kérdőíves vizsgálaton alapuló reprezentációs index eredményei csak részben támasztják alá, ezek alapján általánosan jelentkező alacsony térreprezentációjú hivatali illetékességi területként a Vásárosdombói Közös Hivatal jellemezhető. Mindehhez Tékest leszámítva erős paternalista attitűd társul, ami a reprezentációs indexek tanulsága szerint

viszont nem hozza meg a pozitív eredményeket. A Szászváron készített interjú esetében a negatív hatás az intézményi rendszer oldaláról azért válhat jelentős eredménnyé, mivel az itteni Családsegítő és Gyermejkölési Szolgálat a székhellyel együtt összesen tizenkét településen végez szociális ellátást napi rendszerességgel, hiszen illetékességi területéhez az Egyházasközpári Közös hivatal tíz települése is hozzátartozik. Habár az intézmények, önkormányzatok és szolgáltatók közötti együttműködést pozitívan írják le, az interjúból leginkább az derül ki, hogy nem csupán az ellátórendszerek fizikai elérése jelenti a legnagyobb akadályt, hanem az anyagi korlátok, valamint a személyes igények hiánya. *„...nem tudnak elmenni a szakellátásba. Az, hogy Komlóról Pécsre szakellátásra eljutni, az lehetetlen. Mobil szűrések sincsenek évek óta. Innen jó lenne egyébként a közlekedés, de ezeknek az embereknek nem az az elsődleges szempont, hogy elmenjenek orvoshoz abból a pénzből, ami van. Más a fontossági sorrend, a szemük, a foguk nem is érdekli őket. Onnantól kezdve a kinézetük sem olyan, hogy el tudjanak menni egy munkahelyre.”* [Szászvári Családsegítő és Gyermejkölési Szolgálat, 2019.07.22.]

A mélyinterjúk közül egy esetben társítottunk semleges hatást az intézményi struktúra problematikájához, Alsómocsoládon, ahol viszont a térségi intézményi ellátás problémáit korán kezdték helyi szinten kezelni. Így Alsómocsolád esetében leginkább azzal szembesülünk, hogy a település erős vállalkozói attitűdje és korai, problémamegelőző beavatkozásai sikeres stratégiának mondhatók. A másik sajátosság, ami Alsómocsoládra intézményi ellátás szempontjából jellemző, hogy stabil lábakon álló, önfenntartó és anyagiilag is finanszírozható rendszereket hozott létre helyben, illetve saját, nem közigazgatási alapú településközi társulásokat, amelyek egészen más irányba helyezik az intézmények működésének alapjait, elsősorban pénzügyi szempontból.

A település- és területfejlesztési célokra fókuszáló települési társulások interjúk alapján feltárt problémái rendkívül hasonlóak, habár a központi települések képviselőinek attitűdje rendkívül eltérő ezek értékelésében. Míg az Észak-Hegyháti Mikrotérségi Unió esetében egy ember- és közösség fókuszú fejlesztési stratégiával igyekeznek javítani a társulás településeinek lakossági életminőségén, addig a Nyugat-Hegyháti Önkormányzatok Társulását inkább a szociális problémáktól való elzárkózás és a projektorientált tervezés jellemzi. A két társulás közötti különbség abban is megnyilvánul, hogy az Észak-Hegyháti Mikrotérségi Unió esetében a stratégiai tervezés és a közös koncepciók kialakítása a lakosság bevonásával mindig megelőzi a cselekvést, míg a Nyugat-Hegyháti Önkormányzatok Társulása esetében a közös stratégia megalkotása (a mintavétel időpontjában legalábbis) még várat magára. Az ebben húzódó látens konfliktusok egyik alapját képezheti, hogy míg a társulás vezetője a hátrányos helyzetű csoportokat kevésbé támogatná aktív szociális eszközökkel, a tagtelepüléseken végzett interjúk tapasztalata ezzel ellentétes, ezekben a falvakban sokkal inkább jellemző a települési vezetők részéről egyfajta gondoskodó hozzáállás és attitűd, ami a leszakadó társadalmi csoportokat illeti.

Az Észak-Hegyháti Mikrotérségi Unió esetében a belső feszültségek lehetséges forrása másban rejlik, itt ugyanis a szervezet szellemi központját jelentő Alsómocsolád számos pozitív eredményt mutathat fel helyi szinten, ami a közös stratégiai tervek megvalósításából származik, ugyanakkor a tagtelepülések hátrányosabb tagjai ezekből (legalábbis egyelőre) kevésbé profitálnak. Ezt részben magyarázhatja a tény, hogy Alsómocsolád az unió alapítását megelőzően is rendelkezett a település gondjait kezelő tervekkel és

megoldási javaslatokkal, míg Nagyhajmás és Mekényes esetében ezek elindítása az unióhoz csatlakozást követő időszakban valósult csupán meg.

A két társulás tagjai a fenti lehetséges feszültségekkel szemben elégedettek a kooperációk működésével, ez főként a Nyugat-Hegyháti Önkormányzatok Társulására igaz, ahol a csatlakozó települések motivációját elsősorban az jelentette, hogy járási- és hivatali központjuk, Sásd nem szolgáltatott számukra információkat, nem nyújtott segítséget, nem osztotta meg az erőforrásait. Habár a kisváros térségi közigazgatásban gyűjtött tapasztalata számottevő, a mintaterületen csupán Komló és Dombóvár rendelkezik hasonló tudással, a vonzáskörzetébe tartozó településekkel kialakított együttműködés intenzitása mégis rendkívül alacsonynak bizonyul, aminek hosszú távon megmutatkoznak a negatív tünetei. Ennek közvetlen következménye volt a társuláshoz való csatlakozáson túl a Mindszentgodisai Közös hivatal létrehozása is, illetve annak bővülése olyan falvakkal, amelyek ezer szállal kötődtek évtizedek óta Sásd városához.

Ezeknek az elzárt, a kérdőíves minta alapján perforálódónak tekinthető falvaknak rendkívül nagy motivációt ad, hogy egy térségi területfejlesztő társulás részeivé válhassanak, még akkor is, ha egyelőre a társulás tevékenysége főként a közös rendezvényszervezésre és néhány közös pályázat beadására szűkült. Ezzel szemben az Észak-Hegyháti Mikrotérségi Unió tagtelepülésein kevésbé van jelen a kohézió, mivel az öt tag közül az egyik Mágocs városa, amelynek saját jogán is számos fejlesztési forrás áll rendelkezésére, valamint Bikal jelentős turisztikai jelenlétével és bevételeivel kevésbé osztozik az unió minden célján a többi taggal. A közös stratégiai tervezésben részt vesznek, a programokat lebonyolítják, azonban a helyi szinten jelentkező problémák kezelését égetőbbnek érzik, elsősorban Mekényesen. További sajátossága az uniónak, hogy a helyi szakértők bevonását csak Alsómocsoládon tudták eddig megvalósítani, a többi település esetében viszont ez azért sem lehetséges, mert onnan hiányzik a szakértelem. *„Egy szervezéssel, egy kis odafigyeléssel, erre is vannak kezdeményezések megint mikrotérségi szinten, ugyanis okos térség és okos falu programot próbálunk kialakítani, hogy ezekkel kiküszöböljük a problémáinkat. Ebbe egyelőre én még nem látok bele, majd a hozzá értő szakemberek fogják ezt kialakítani.”* [Mekényes polgármestere, 2019.07.23.]

A Baranyai-Hegyháton végzett mélyinterjúk eredményei az intézményhálózat perforálódásának kontextusában olyan összefüggéseket tártak fel, amelyek a problémák érzékelésén túl már a gyakorlati tevékenységben is igyekeznek megoldásokat találni a kialakult helyzetre, amelyben a települési vezetők és a területi illetékességű ellátók igyekeznek biztosítani a területileg szétszilált és megritkított funkciók elérését. Ez ugyanakkor számos nehézséggel párosul, amelyeket az empirikus mintavétel is alátámasztott, és amelyeket a közigazgatási rendszer átszervezése felerősített néhány faluban. A közös hivatalok működése ugyanakkor nem mutatott különösebb gondokat a kutatás során, kivéve két jellegzetes esetet. Az egyik példa a Sásdi Közös Önkormányzati Hivatal, amelynek működésére, attitűdjére vonatkozóan számos negatív példát soroltak fel a mélyinterjú alanyai. Nem szükséges hosszú távon vizsgálni a hivatali központ illetékességi területével kialakított rossz viszony hátrányos hatásait, hiszen néhány település kilépése a közös hivatalból (Szágy, Tormás, Baranyajenő csatlakozása a Mindszentgodisai Közös Önkormányzati Hivatalhoz, illetve önmagában utóbbi megalakulása) már egyértelműen jelzi azokat. Ezen felül a közös hivatalhoz tartozó települések közül is több mutat szándékot arra

vonatkozóan, hogy másik közös hivatalhoz csatlakozzon, ezt Palé és Varga települési vezetői is kiemelték, ráadásul ők a mintavétel időpontjában már csatlakoztak is a Nyugat-Hegyháti Önkormányzatok Társulásához.

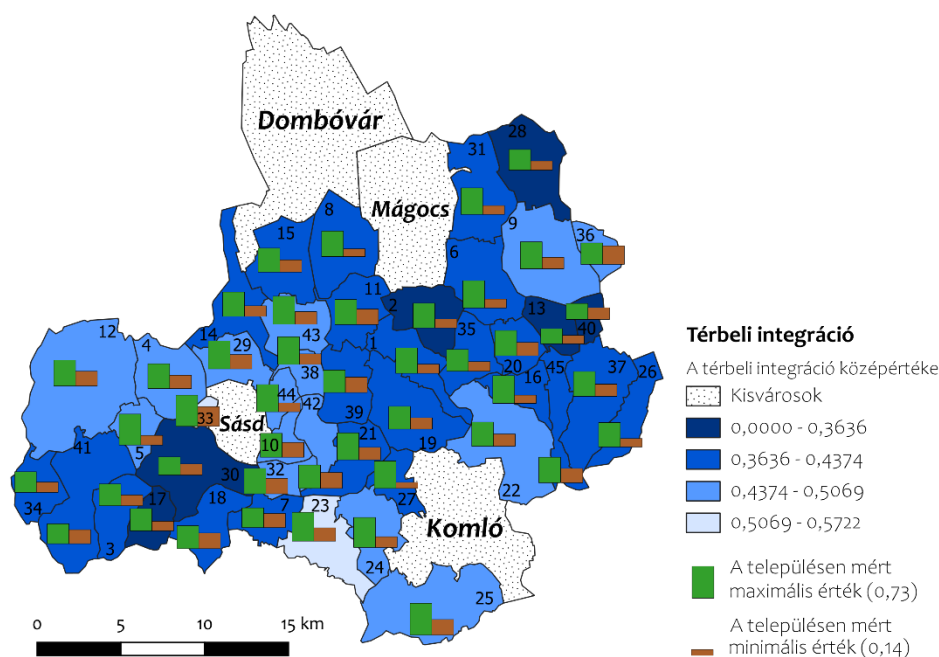
Másik, a mélyinterjúk alapján sajátos helyzetű közös hivatal a Magyarszéki Közös Önkormányzati Hivatal, aminek illetékességi területéről a központi településen kívül Magyarhertelend települési vezetőjével sikerült további interjút készíteni. Ebben az esetben a konfliktus alapját főként az jelentette, hogy míg Magyarszék térségi vezető szerepben pozicionálta magát, amelyet kifejezetten pozitívan látott, addig Magyarhertelenden egy ezzel ellentétes tartalmú beszélgetés hangzott el az intézményi hovatartozással kapcsolatban. A legnagyobb feszültségforrást főként az jelentette, hogy míg korábban Magyarhertelenden külön körjegyzőség működött, addig a közös hivatalok kialakítását követően ezt fel kellett számolniuk, így az adminisztratív funkciók is mind Magyarszékre kerültek, ahogy az azokkal együtt járó anyagi támogatások is. A közös hivatalhoz tartozó településeken végzett kérdőíves felmérés terepi tapasztalatai továbbá azt is sugallták, hogy bár Magyarszék joggal nevezhető a mikrotérség központjának, sok esetben a rossz kommunikáció és az anyagi források koncentrálása ellenérzéseket keltett nem csupán az önkormányzatok, de a lakosság köreiből is. Mindennek az eredménye a kutatás lezárását követően született meg, mivel a 2019-es önkormányzati választások után a hivatalok alakulásakor minden, korábban Magyarszékhez tartozó település a Magyarhertelenden alakuló Magyarhertelendi Közös Önkormányzati Hivatalhoz csatlakozott, mivel a törvényi szabályozás értelmében Magyarszék pedig nem alakíthatott önálló hivatalt lakosság száma miatt, végül maga is a magyarhertelendi hivatalhoz volt kénytelen csatlakozni.

8.2.3. A gazdasági- és munkaerőpiaci rendszerek perforálódása

A vidéki térségek egyik legáltalánosabb problematikájaként a munkaerőpiac hátrányait tekinthetjük, amelyek nem csupán a munkahelyek földrajzi elérhetőségének korlátaiból, hanem a helyben maradó népesség iskolázottságából, szociális problémáiból, valamint a munkáltatók sok esetben térspecifikus kiválasztási preferenciáinak jellegéből fakadnak. A vidéki településhálózat perforálódásának gazdasági- és munkaerőpiaci aspektusát elsősorban a társadalom mobilitási pályáinak korlátos jellege jelentheti emellett, hogy a munkaerőpiacról való kiszorulás sok esetben nem az érintett csoportok hibáira vezethető vissza.

A gazdasági tér felszakadásának földrajzi sajátosságait a kérdőíves felmérés alapján meghatározott térbeli integráció indexe tárja fel. A korábbi fejezetekben már összevetettük ezt a mutatót a társadalmi- és szociális integrációval, amelyekkel szoros összefüggést mutatott. A térbeli integráció értéke ugyanakkor nem csupán más mutatókkal összehasonlítva hordoz értékes információkat, hanem a gazdasági- és munkaerőpiaci rendszerek kapcsán és az intézményhálózat perforálódásában is. Mindezek mellett a térbeli integráció a területi foglalkoztatottság és foglalkoztathatóság kapcsán kerül leginkább középpontba, elsősorban a munkahelyek elérhetősége miatt, aminek fontos szerepe lehet a perforálódás egyéb tényezőinek mérséklésében, amennyiben az anyagi helyzet jelentősebb mértékben javítható.

Általánosan elmondható, hogy szemben a társadalmi- és szociális integráció, valamint a reprezentációs index értékeivel, a térbeli integráció pontértékei messze ezek alatt maradtak a Baranyai-Hegyhát településein, magyarán a minta mobilitása meglehetősen alacsonynak mondható (85. ábra). Az is jól látható a térképen, hogy a települések jelentősebb részén rosszabb térbeli mobilitásra vonatkozó értékeket számítottunk, ez olól elsősorban a főutak mentén fekvő falvak, illetve a kisvárosok közúton közvetlenül elérhető közelségében található néhány település jelent kivételt. Emellett azonban az is jól látható, hogy például a mikrotérsgégi központként meghatározható Mindszentgodisa (30) már a legalacsonyabb térbeli integrációval jellemezhető csoportba esik, amivel a térség hasonló jellegű települései között egyedülként jelenik meg. A legrosszabb mutatókkal rendelkező falvak ezen túl Kisbeszterce (17), Alsómocsolád (2) (ami maga is foglalkoztatási központként jelenik meg), Mekényes (28), Hegyhátmaróc (13) és Tófü (40), utóbbi ráadásul forgalmi szempontból nincs papírforma szerint hátrányos pozícióban. Az elzártabb, zsák-helyzetű települések magasabb térbeli izolálódása nem meglepő jelenség, ráadásul közülük két esetben (Mindszentgodisa és Alsómocsolád) feltételezhetjük, hogy a helyben elérhető munkahelyek miatt sem alakult ki jelentősebb mobilitási kényszer. Ezzel együtt Mindszentgodisa esetében inkább a hosszan tartó, magas arányú munkanélküliség, majd a közmunkaprogram bevezetésével a közfoglalkoztatottak magas száma, a mintavétel idejében pedig a program fokozatos leépítéséhez köthető szociális- és társadalmi hanyatlás köthető az alacsonyabb mobilitási pontértékekhez.

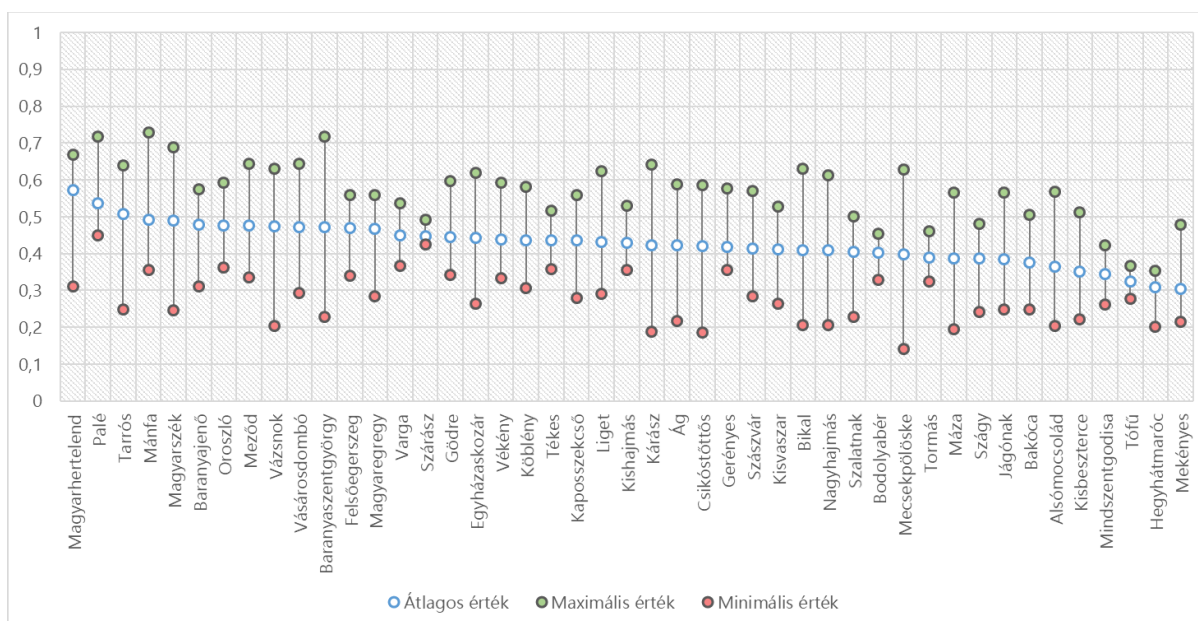

85. ábra: A Baranyai-Hegyhát településein mért térbeli integráció középértékei, valamint a településeken mért legalacsonyabb és legmagasabb indexértékek
Forrás: saját szerkesztés

Jól kirajzolódik a Pécs-Komlóval, Sásddal és Kaposvárral összekötő útvonalak nyomvonala a magasabb térbeli mobilitással jellemezhető települések esetében, a Baranyai-Hegyháton ezek a 66-os számmal jelzett főút mellett helyezkednek el, délről észak-keleti irányba haladva Mánfa (25), Magyarszék (23), Oroszló (32), Baranyajenő (4)

és Gödre (12). Sajátos eredmény, hogy a hozzájuk csupán bekötőúttal kapcsolódó, zsák-helyzetű falvak közül is néhány esetben a térség átlagától pozitív irányban eltérő mobilitást mértünk, ugyanakkor ezeken a helyeken (Liget (24), Varga (42), Felsőegerszeg (10), Vázsnok (44), Palé (33), Baranyaszentgyörgy (5)) a társadalmi- és szociális integráció indexei már nem mutattak egyértelműen pozitív pontszámokat, ráadásul közülük a mélyinterjúk segítségével is felmért falvakban (Palé és Varga) a paternalista attitűd jelentősnek bizonyult, ami főként a lakosság térbeli problémáinak a települési vezetők segítségével történő leküzdését jelentette. Mindemellett az ide sorolható falvak közül (Palé kivételével) mindenhol működik falugondnoki szolgálat, ami a falubuszok menetrendszerű közlekedését is lehetővé teszi.

A Baranyai-Hegyháton mért térbeli integráció eredményeit grafikonon is ábrázoltuk, amelyen jól látható a települési átlagok viszonylag egysíkú, lapos görbéje is (86. ábra). Jelentősebb eltérés a minta többségétől leginkább a legjobb átlagú települések (Magyarhertelend (23), Palé (33) és Tarrós (38)), illetve a legrosszabb átlagú falvak (Mindszentgodisa (30), Tófü (40), Hegyhátmaróc (13), Mekényes (28)) esetében tapasztalható. Az is jól látszik, hogy jelentősen kiugró értékek pozitív irányban nem jellemzik igazán a térséget, 0,7 pontértéknél jobb értékeket csupán három faluban mértünk, ezek Mánfa (25), Palé (33) és Baranyaszentgyörgy (5). Ezzel szemben a települési minimum értékek több helyen is 0,2 vagy annál alacsonyabb mobilitást jeleznek, ami érinti Vázsnok (44), Kárász (16), Ág (1), Csikóstóttós (8), Bikal (6), Nagyhajmás (31), Mecsekpölöske (27), Máza (26), Alsómocsolád (2), Hegyhátmaróc (13) és Mekényes (28) településeket.

86. ábra: A Baranyai-Hegyhát településein mért térbeli integráció értékei a legmagasabb átlagértéktől csökkenő sorrendben

Forrás: saját szerkesztés

A térbeli integráció értékeinek elemzéséhez hozzátartozik az a tény is, hogy ezeket a válaszadók határozták meg szubjektív szempontok alapján, vagyis amennyiben saját bevallásuk és megítélésük szerint gyakran hagyták el valamilyen célból a lakóhelyüket, úgy a térbeli izolációjuk kevésbé jelentős, így ezt leginkább a társadalmi- és szociális mutatók

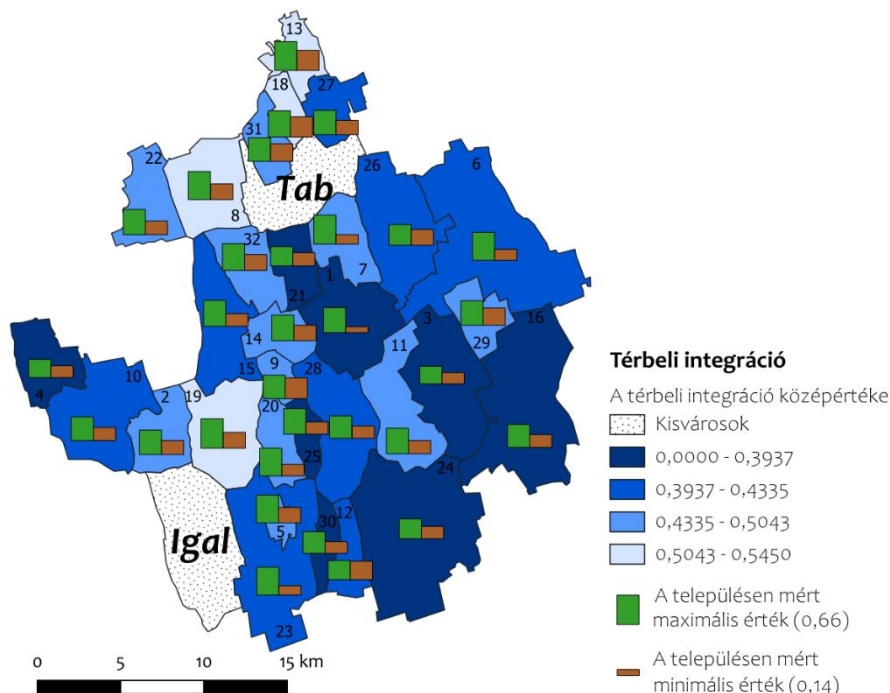
viszonylatában érdemes vizsgálni, amit meg is tettünk egy korábbi fejezetben. Munkaerőpiaci megközelítésben fontos továbbá az is, hogy nem a munkavállalási célú mozgásra kérést tett rá a kérdőív, hanem az attól független hivatalos, kereskedelmi vagy szabadidős célú utazások gyakoriságára és céltelepüléseire, a térbeli integráció értéke így munkaerőpiaci szempontból leginkább azt képes felmérni, hogy adott anyagi eszközök milyen szintű mobilitást tesznek lehetővé. Ebben a megközelítésben a relatíve alacsony mobilitási átlag a térségben a munkaerőpiac több problémájára is utalhat, egyfelől a munkáltatók fizetőképességét fejezi ki, másfelől (amennyiben feltételezzük, hogy számos esetben a munkanélküli és közfoglalkoztatott válaszadók alacsony térbeli mobilitása eredményezi a hátrányosabb értékeket) a munkaerőpiac alacsony munkahelykínálatára és korlátozottságára.

A tabi kontrollterület esetében hasonlóak a tapasztalatok, mint a Baranyai-Hegyháton, ami a kisvárosok közelében található települések magasabb, az elzártabb falvak esetében pedig alacsonyabb térbeli mobilitást jeleznek (87. ábra). Különbség viszont, hogy a tabi térségben jelentősebb, átlagosan 0,1 ponttal magasabb a térbeli integráció értéke már a legmobilisabbnak mutakozó Kapoly (8) esetében is (88. ábra). Néhány kedvezőbb forgalmi helyzetű faluban ugyanakkor alacsonyabb a térbeli integráció értéke, erre jó példa lehet Szakcs (24), ahol az egyik legrosszabb térbeli mobilitásra vonatkozó átlagos pontszámot mértük a vizsgálat során. Ez a megállapítás fordítva is igaz lehet, ugyanis a legmagasabb térbeli integrációval jellemezhető települések közül három, Pári (17), Somogyacsa (19) és Sérsekszőlős (18) is zsáktelepülések. Az eltérés hátterében elsősorban az sejthető, hogy ezekben a falvakban egyfelől magasabb a minta társadalmi státusza, ami magasabb szintű mobilitást feltételez esetükben, a másik a kisvárosok relatív közelségéből fakadhat. Jól kirajzolódik továbbá a kontrollterületen egy relatíve jobb mobilitású tengely a Tabot és Törökkoppányt (28) összekötő közúti tengely mentén, ahol bár a közút minősége nem túl kedvező, Tab elérhetősége még jónak mondható.

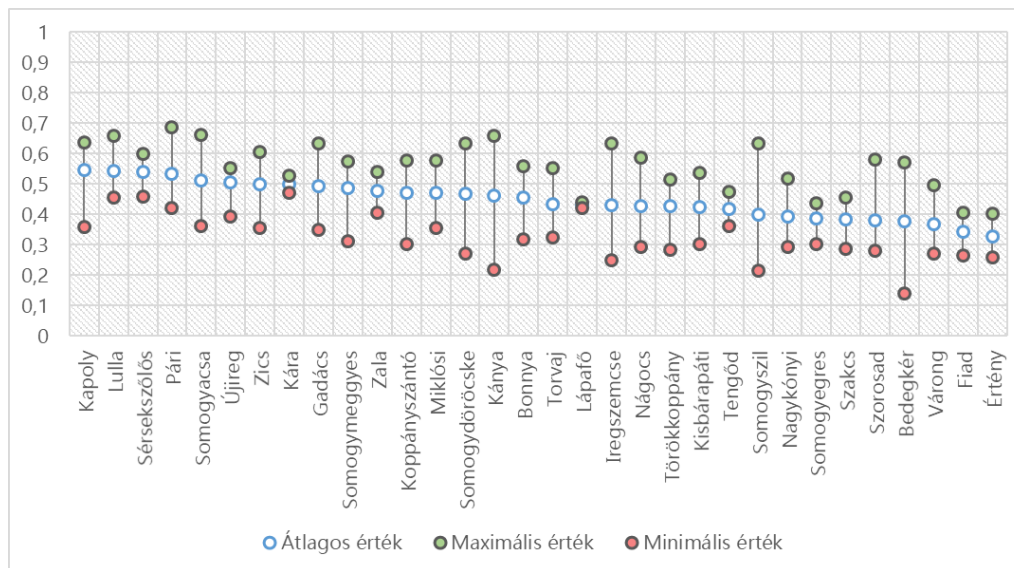
Mindezek mellett a kontrollterület jellemzően elzártabb, a térbeli integráció értéke alacsonynak mondható, ami feltételezhetjük, hogy a relatíve alacsony kereseteknek köszönhető. A kontrollterület mintavételekor a térségben a közfoglalkoztatottak száma nem volt kiugróan magas egyik faluban sem, ráadásul több válaszadó Tabon vagy Igalon dolgozott, ami ugyanakkor rendkívül negatív képpel párosult, mivel mindkét nagyobb foglalkoztató céget „rabszolgatartó”-ként emlegették.

A legalacsonyabb mobilitással jellemezhető települések között három esetben is zsákfalvakkal találkozunk Bedegkér (1), Fiad (4) és Értény (3) kapcsán, ezekben a falvakban ugyanakkor nem csupán a térbeli elzártság okoz általánosabb problémákat, hanem a korábban bemutatott szociális- és társadalmi elszigeteltség is, amihez jól körvonalazható munkaerőpiaci elzártság is kapcsolódik. Habár az ezeken a helyeken gyűjtött mintában is megtalálhatók voltak a valamilyen betanított munkát végző válaszadók, arányuk kisebb volt a térség egyéb településeihez képest, ráadásul közülük két esetben is (Értény és Bedegkér) több ízben hivatkoztak a munkával nem rendelkező kitöltők a munkaerőpiac szereplőinek előítéleteivel, amikkel rendszeresen találkoznak. Ez a probléma a Baranyai-Hegyhát kapcsán is több településen felmerült, ami viszont rávilágít arra a tényre is, hogy a térbeli elszigetelődés önmagában nem feltétlenül okozza a településhálózat perforálódását gazdasági szempontból, viszont a munkaerő kiválasztásának szelektív jellege sokkal inkább. Ez nem csupán az etnikai megkülönböztetést jelenti, sőt, több kitöltő esetében

jelent meg a „túl messze lakom”, „nem fizeti ki az utazási költségeket” stb. indoklás az elutasítások kapcsán. A tartós sikertelenség könnyen fulladhat ilyen körülmények között passzivitásba és beletörődésbe, ami viszont tovább fokozza a munkaerőpiacról kiszoruló csoportok elszigetelődését a társadalmi térben.

87. ábra: A tabi kontrollterület településein mért térbeli integráció középértékei, valamint a településeken mért legalacsonyabb és legmagasabb indexértékek
 Forrás: saját szerkesztés

88. ábra: A tabi kontrollterület településein mért térbeli integráció értékei a legmagasabb átlagértéktől csökkenő sorrendben
 Forrás: saját szerkesztés

A gazdasági- és munkaerőpiaci rendszerek perforálódásának vizsgálatához a Baranyai-Hegyhát kisvárosaiban összesen nyolc mélyinterjú készült el a térség munkáltatóival, vállalkozóival. A vállalkozói interjúk során jelentősebb tartalmat szenteltünk a munkaerőpiac jellegére, illetve a helyi munkaerőpiaci sajátosságokból következő

problémákra, a vállalkozások jövőjére. Ezek alapján jól látható, hogy a Baranyai-Hegyhát településeinek élő aktív korú népesség foglalkoztathatósága és alkalmassága nem feltétlenül találkozik a munkáltatók igényeivel, aminek hátterében elsősorban a rendelkezésre álló munkaerő képzetlensége áll. Mindezt a térségben tapasztalt elvándorlás tovább erősíti, ami viszont az interjúalanyok meglátása szerint vállalkozásuk hosszú távú stabilitását veszélyezteti. A munkaerő utánpótlásának nehézségei ugyanakkor csökkentik a cégek teljesítményét, kevesebb megrendeléssel dolgoznak, kisebb mennyiségű árut, szolgáltatást képesek biztosítani, ami a bevételek csökkenését is magával hozza. Emiatt azonban nem tudnak magasabb anyagi megélhetést biztosítani, ami kedvezőtlen helyzetbe sodorja őket (21. táblázat).

A munkavállalók hiányának, pótlásuk korlátainak ellenére mégis jelen van a kiválasztásban tapasztalt térbeli- és társadalmi előítéletek sokasága. Több interjúalany esetében is előkerült, hogy bizonyos településekről, vagy bizonyos csoportokból származó munkaerőt nem szívesen alkalmaznak egy rossz múltbeli tapasztalat okán, nem tudják biztosítani a munkába járást bizonyos helyekről, vagy egyszerűen feltételezik, hogy adott településről úgysem tudnak bejárni a munkahelyre a potenciális foglalkoztatottak. A munkaerőpiac kínálati oldala így nem kizárólag azért szűkül be, mert a rendelkezésre álló aktív korú népesség nem lenne foglalkoztatható, hanem mert a munkáltatók maguk is erős szelekciót alkalmaznak, akár egyszerűbb, betanítható munkakörök esetében is.

21. táblázat: A Baranyai-Hegyhát kisvárosaiban készített vállalkozói mélyinterjúk munkaerőpiaci tapasztalatai

	Probléma	Reakció	Hatás	Példa
<i>Foglalkoztatottak</i>	Régóta alkalmazott, alacsony bérezésű munkavállalók	Megkeseredett, kiábrándult attitűd	Gyermekeik ösztönzése, hogy hagyják el a térséget	A helyi könyvelőiroda új helyet nyitott Pécssett, hogy a gyerekeiknek ne kelljen helyben maradniuk
	Fiatalfoglalkoztatottak képességei nem megfelelőek	Konfliktus az idősebb munkavállalókkal és a felettesekkel	Gyakori munkahelyváltás, motivációvesztés	Minden interjúpartner kifogásolta az Y generáció tagjainak alkalmasságát
<i>Munkanélküliek</i>	A magas presztízsű álláshelyek hiánya	Képzett munkaerő elvándorlása	Idősödő korszerkezet	A válaszadók nem ösztönöznék a fiatalokat maradásra, mert nem tudnak magasabb státuszú munkát biztosítani
	Alacsony színvonalú munkakörülmenyek	A helyi munkahelyek elvesztik presztízsüket	A helyiek jobb munkalehetőséget keresnek máshol	A piac szűkössége miatt nem tudnak magasabb bérszínvonalat bevezetni
<i>Foglalkoztatók</i>	Törékeny helyi munkaerőpiac	Versengés a helyi munkaerőért	A helyi munkaerőpiac kínálatának „bekebelezése”, az utánpótlás hiánya	Szűkös kínálat fiatal munkavállalókból, amit az idősebb, tapasztaltabb munkaerő eltűnése kísér
	Képzett munkaerő hiánya	Kevesebb megrendelés, csökkenő teljesítmény	A bevételek csökkenése, ami növekvő vulnerabilitást eredményez	A válaszadók stabil ügyfélkörrel rendelkeznek, de nem képesek piacbővítésre

Forrás: saját szerkesztés

Az egyre szűkebb munkaerőpiac hatására kialakul egy, a gazdaság szereplői által is érzékelt versengés a rendelkezésre álló munkaerő megszerzése érdekében, ami tovább szűkíti a lehetőségeket. Ezzel együtt a versengés során egyik szereplő sem tud feltétlenül

magas munkabérrel, vagy kedvezőbb munkakörülményekkel fellépni a versenytársak ellen, leginkább a helyi informális kapcsolatokra építenek, igyekeznek megfigyelni, elégedetlen-e bármelyik tapasztalt munkavállaló a másik cégnél a pozíciójával. Mindeközben a rendelkezésre álló források nem gyarapodnak, így fiatalabb, képzettebb munkavállalók felvételére továbbra sem marad keret, így viszont az alapvetően idősebb, nyugdíjhoz közel álló munkavállalók száma magas, addig az egyik legnagyobb veszélyt éppen az jelenti, hogy ezzel az attitűddel inkább ritkítják a helyi munkaerőpiacot, semmint bővítenék azt.

A gazdasági tér perforálódása vizsgálatának másik aspektusát a falvakban készített mélyinterjúk jelentették. A logikai mátrixok gazdaságra és munkaerőpiacra vonatkozó sorainak összegzéséből, az általános tapasztalatok összevonásából arra következtethetünk, hogy a Baranyai-Hegyhát falvainak kizáródását két dimenzióra oszthatjuk. Az első dimenziót a gazdasági tér differenciálódásában határozhatjuk meg, amelynek mind pozitív, mind negatív irányú változását is megtapasztalhattuk az empirikus vizsgálat során. Pozitív pozícióba kerülhetnek azok a falvak, amelyek önkormányzatai aktív gazdasági szereplővé lépnek elő önkormányzati tulajdonú vállalkozások, szociális szövetkezetek alapításával. Ezek az önkormányzati vállalkozások alkalmasak egyfelől lekötni a helyben realizálódó, de az aktív munkaerőpiacon elhelyezkedni nem képes munkaerőt, másfelől gyarapítják az önkormányzat anyagi javait, ezáltal több bevételhez juthatnak. Ilyen kedvező pozíciót ugyanakkor azok a falvak képesek csupán kialakítani, ahol már az önkormányzat rendelkezésében áll olyan mozgatható anyagi tőke, amely alkalmas és elegendő volt egy nonprofit vállalkozás alapításához, nem beszélve a fizikai eszközökről. Ez azt is jelenti, hogy ebbe a csoportba a korábbi attitűd vizsgálat alapján a vállalkozó attitűddel jellemezhető településeket sorolhatjuk, amelyek a gazdasági térben való aktív részvételüknek köszönhetően részben integrálódnak a településhálózatba (22. táblázat).

A gazdasági tér perforálódásának másik dimenzióját azok a települések jelentik a mintaterületen, ahol egyértelműen negatív pozícióba kerültek a folyamat hatására az önkormányzatok és vállalkozásaik (22. táblázat). Ezekben az esetekben a probléma forrását leginkább az jelenti, hogy a településeken található gazdasági erőforrásokat kívülről, nem a térségből érkező vállalkozók, magánszemélyek birtokolják és hasznosítják. Ezek a falvak leginkább mezőgazdaságban rejlő potenciállal rendelkeznek, az agrártermelés újraindításával és a helyben lakó munkanélküli népesség bevonásával jobb pozícióba kerülhetnének a gazdasági térben, viszont ehhez szükséges mezőgazdasági területek kivásárlásához nincs sem anyagi, sem jogi eszközük. Mindez azzal jár, hogy az érintett falvakban megreked egy olyan társadalmi réteg, amelyet az elsődleges munkaerőpiac nem tud felszívni, az ingázás, mint lehetőség ugyanakkor korlátozott számú foglalkoztatott számára elérhető csak. Ezáltal a falvakban nem csupán a lakosság helyzete válhat az izoláció és a munkanélküliség okán kilátástalanná, de maga az önkormányzat is elveszti gazdasági bevételein kívül a személyi jövedelemadóból származó bevételeit is. Mindez az önkormányzatok településfenntartási költségeit is nehezen fedezi sokszor, így helyi vállalkozóinak kénytelen magasabb iparűzési adót szabni, ami ugyanakkor a vállalkozó réteg stabilitását is nagymértékben fenyegeti, tekintettel saját nehézkes anyagi helyzetükre is. Így az ebbe a szituációba sodródó települések tevékenységükkel uroborosszá válnak, a szinte végtelenítettnek tűnő, negatív ciklusban pedig egyre fogynak a kínálkozó gazdasági lehetőségek.

Az ide sorolható települések attitűdje leginkább faluszépítő jellegű volt, vagyis ezek a falvak a rendelkezésükre álló szűkös forrásokat inkább a fizikai környezet állapotának megőrzésére fordítják. Mindez nem jelenti azt, hogy pazarló lenne az anyagi forrásfelhasználás, leginkább arról van szó, hogy a rendelkezésre álló pénzügyi eszközök felhasználását igyekeznek a lehető legnagyobb hatékonysággal kezelni és költeni, ami a gazdaság fejlesztésére semmiképpen sem lenne elegendő. Ezért keresnek olyan lehetőségeket, amelyeket belátható keretek között, meghatározott határidővel bizonyosan ki tudnak használni, ezáltal a lakosság számára a települést élhetőbbé tenni. Másik sajátos vonása a faluszépítő attitűddel jellemezhető falvaknak a Baranyai-Hegyháton, hogy jellemzően elzártabb, zsákjellegű települések, ami a földrajzi elérhetőség problematikájából fakadóan is jól körvonalazza, hogyan sodródhattak a gazdasági tér peremére.

22. táblázat: A gazdasági tér perforálódásának térbeli pozíciói a települési interjúk tapasztalatai alapján

	BEAVATKOZÁS, SAJÁTOSSÁG JELLEGE	EREDMÉNYEK	ATTITŰD	PÉLDA
Pozitív pozíció	Önkormányzati tulajdonú vállalkozások alapítása	Magasabb helyi foglalkoztatás és települési bevételek növekedése	Vállalkozó	Magyarszék, Gödre, Kárász
Negatív pozíció	Települési erőforrások kihasználása nem lehetséges	Nincsenek helyi foglalkoztatók, ami az önkormányzati bevételek szűkösségét eredményezi a lakosságra nehezedő ingázási kényszer mellett	Faluszépítő	Mekényes, Hegyhátmaróc, Szaltnak

Forrás: saját szerkesztés

A munkaerőpiaci tér perforálódásának szintén pozitív és negatív eseteit különíthetjük el a mélyinterjúk alapján, ráadásul ebben a témában több információt közöltek az interjúk során, így több jelenség, beavatkozás alapján sikerült meghatározni a különböző pozíciójú falvakat a Baranyai-Hegyhát területén (23. táblázat). Habár nem sorolható minden tevékenység a települési vezetés javára, ezeket a falvak társadalmi tereiben kialakuló pozitív reakciókként értelmezhetjük, ami viszont a településvezetés számára is pozitív visszacsatolásokat hordoz magában. Emellett közrejátszik a gazdasági tér egy szegletének földrajzi kiterjedése is, ami a munkába járást biztosító, betanított munkásokat kereső cégek megjelenését jelenti bizonyos falvak kapcsán, ami viszont egyértelműen egy, a térségen kívülről érkező tényezője a helyi foglalkoztatottak – és így a falvak – gazdasági helyzetének. A pozitív munkaerőpiaci pozícióval jellemezhető települések esetében további fontos szempontot jelentett, hogy ezalatt leginkább egyfajta javulást érthetünk az érintett falvak kapcsán, amennyiben viszont tágabb gazdasági környezetben vizsgálnánk ugyan ezeken a helyeket, feltehetően ismét rendkívül hátrányos helyzetben lennének az aktív munkaerőpiacon.

A pozitív pozícióval jellemezhető települések között számos esetben találhatunk olyan önkormányzatokat, amelyek a közfoglalkoztatás csúcs éveiben számos szakképzést szerveztek a közmunkaprogram keretein belül annak érdekében, hogy a lakosság közmunkában lekötött részét hosszú távon segíthessék a munkaerőpiaci integrációban. Mindezzel leginkább az aktív korú lakosság átlagos iskolázottságát javították, ami ugyanakkor elhelyezkedési lehetőségeiket is szélesítette, habár a térbeli integráció alacsonyabb értéke és szerepe ezekben az esetekben sem elhanyagolható. Leginkább azok a települések profitálhattak hosszabb távon képzési tevékenységükből, amelyek helyben tudták foglalkoztatni a frissen szakmát szerzett lakosokat helyben működő intézményekben, szövetkezetekben stb. Habár a munkaerőpiaci képzéseket szervező települések zöme leginkább a paternalista attitűddel jellemezhető falvakat jelenti a Baranyai-Hegyháton, a munkaerő lekötésére főként azokon a településeken volt lehetőség, amelyek emellett némi vállalkozói attitűddel is rendelkeznek, erre Alsómocsolád kiváló példa lehet. Emellett ugyanakkor azok a falvak is sikeresnek mondhatók ebben a tevékenységükben, ahol a képzések végeztével a települések vezetői saját maguk kutatják fel az érintett lakosság számára elérhető munkahelyeket, segítenek nekik ezeket megszerezni, támogatják őket az elhelyezkedésben. Így a paternalista attitűddel rendelkező falvak munkaerőpiaci térbe történő integrációja egyáltalán nem tűnhet lehetetlen feladatnak, ezekben az esetekben inkább a munkaerőpiac keresleti oldalán léphetnek fel nehézségek, amelyeket a vállalkozói interjúk kapcsán már kifejtettünk.

A térségi (vagy azon kívüli) munkaerőpiachoz történő csatlakozást nagymértékben segíti néhány falu kapcsán a Baranyai-Hegyháton kívül található, regionális hálózatot érintő cégek terjeszkedése, amelybe beletartozik a munkába járást biztosító munkásjáratok szervezése is. Ennek köszönhetően található olyan foglalkoztatottak is a mintaterületen, akik a tabi kontrollterületen található cégekhez (Tab, Flex; Igal, Pek-Snack; Tamási, Philips) járnak be dolgozni a szervezett munkásbuszok segítségével, nem is beszélve a kontrollterület településeiről. De számos esetben található a munkahely a megyeszékhelyek valamelyikén, vagy a Balaton parti városokban is. A foglalkoztatottság oldaláról ez a jelenség kedvezőnek mondható, hiszen így a lakosság kedvezőbb anyagi helyzetbe kerülhet, nem beszélve a SZJA bevételek önkormányzatot érintő kedvezőbb alakulásáról, ellenben a térségi munkaerőpiac és általában gazdasági szféra már kevésbé profitál belőle. A vállalkozói interjúk során egyértelműen kibontakozott egy általános munkaerőhiány, ami a Baranyai-Hegyháton működő vállalkozásokat egyöntetűen érinti, így a térségen kívülről érkező cégek belépése a helyi munkaerőpiacra gazdaságilag mindenképpen negatívan érinti a mintaterület településeit. Emellett a munka minősége, mennyisége és az arra kapott fizetések mértéke nem állnak feltétlenül arányban egymással, leginkább az egyéb lehetőségek hiánya, illetve a helyben történő elhelyezkedés kudarca tereli ebbe az irányba az aktív lakosság érintett részét, jelentősebb kitörést azonban nem jelent számukra.

Néhány, a vizsgálatba bevont település esetében a munkaerőpiacon aktív lakosok társadalmi összefogásának köszönhető, hogy továbbra is tagjai a munkaerőpiacnak. Számos esetben (nem csupán a mélyinterjúk során, hanem a kérdőíves mintavételkor is) találkoztunk azzal a jelenséggel, hogy a munkába járó lakosok költségeik mérséklése érdekében egy személygépjárművel jártak munkahelyükre, mivel munkáltatójuk a bejárást nem téríti meg, az önkormányzat részéről pedig nem várható el az ingázás kérdésének

megoldása. Ugyanakkor ezekben az esetekben szinte kivétel nélkül olyan települések emelhetők ki, amelyek faluszépítő vagy távolságtartó attitűddel rendelkeznek, magyarul a munkaerőpiac problémáira általánosságban elmondható, hogy passzívabban reagálnak szemben paternalista vagy vállalkozó attitűddel rendelkező szomszédjaikkal. Sokkal nagyobb veszély ugyanakkor ezekben a szituációkban annak lehetősége, hogy a személyautóval rendelkező lakosok elveszthetik munkájukat, nyugdíjba vonulnak, vagy a vállalkozás, ahol dolgoznak csődbe megy. Sok esetben jelentené ez azt is egyben, hogy a többi, azonos településen élő foglalkoztatott, akikkel egy ingázási közösséget alkottak, ezáltal nem jut el munkahelyére, ami őket is a munkaerőpiaci tér peremére sodorná. A munkaerőpiaci térszerkezet perforálódása így látható, hogy rendkívül törékeny szálakból fonódik össze, a munkaerőpiaci hálózatok fenntartását pedig sok esetben az aktív lakosság személyes anyagi áldozataival oldhatják meg csupán.

23. táblázat: A munkaerőpiaci tér perforálódásának térbeli pozíciói a települési interjúk tapasztalatai alapján

	BEAVATKOZÁS, SAJÁTOSság JELLEGE	EREDMÉNYEK	ATTITŰD	PÉLDA
Pozitív pozíció	Munkába járást biztosító cégek megjelenése	Foglalkoztatottság nő	Faluszépítő	Egyházaskozár
	Szakmai képzések szervezése az iskolázottság növelése érdekében	Munkaerőpiaci esélyek növelése	Paternalista	Palé, Alsómocsolád
	Lakossági összefogás a munkába járás biztosítása érdekében	Társadalmi kohézió nő, munkaerőpiaci stabilitás fennmarad	Faluszépítő/Távolságtartó	Varga, Hegyhátmárc
Negatív pozíció	A szakképzettséget szerzők elköltöznek a faluból	A település munkaerőpiaci helyzete nem javul	Paternalista	Szágy, Ág
	A munkába járásnak számos fizikai akadálya van	Az ingázási lehetőségek korlátozottsága miatt továbbra is alacsony a foglalkoztatottság	Távolságtartó	Tékes, Szaltnak
	A lakosság gyakran elutasítja az ingázást helyhez kötöttsége miatt	Anyagi helyzetük helyben konzerválódik	Paternalista	Kisvaszar, Vásárosdombó
	Hiányzik a munka, mint motiváció	Anyagi helyzetük helyben konzerválódik	Paternalista	Bakóca, Mindszentgodisa

Forrás: saját szerkesztés

Sajnos a negatív munkaerőpiaci pozícióban elhelyezhető települések esetében sokkal magasabb a hátrányos visszacsatolással jellemezhető tevékenységek és beavatkozások száma. Ezekben az esetekben jól látható az is, hogy leginkább a tehetetlenség irányítja a munkaerőpiaci térből történő kizáródást, mivel a rendelkezésre álló eszközök száma a települések vezetése számára korlátos. Néhány falu esetében azok a módszerek sem működnek jól, amelyek máshol hatékony és kedvező megoldást jelentettek. A szakképzési programok szervezése bizonyos falvakban a Baranyai-Hegyhát területén ugyanis a demográfiai zsugorodást erősítette tovább, mivel a végzettséget szerző lakosok több esetben költöztek más településre képesítésükkel a kezükben. Persze a mintaterület esetében nem beszélhetünk tömegekről, a népesség nagyrésze rendkívül immobilis, viszont

amennyiben egy körül belül 100 fős népességgel rendelkező faluból a szakképzési programokon résztvevő lakosság számát öt főre becsüljük, és ebből három fő elköltözik, úgy egészen más, a településekre nézve kedvezőtlen arányok mutatkoznak. Ezáltal a falvak nettó vesztesei lesznek a munkaerőpiac átformálásában tett törekvéseiknek, hiszen a munkanélküli népesség munkaerőpiaci integrációjára tett kísérletük és erőfeszítésük egy másik településen realizálódik.

Egy másik, a lakosság mobilitásában jelentős szerepet játszó tényező vagy inkább jelenség a motiváció, a munkahelyszerzés vágyának hiánya, ami több település esetében is megjelent az interjúk során. Az interjúalanyok sok esetben úgy fogalmazták meg a problémát, hogy „nem akarnak dolgozni”, a jelenség hátterében ugyanakkor továbbra is ott állhat a munkáltatók elutasító magatartása, ami hosszú távon egyfajta apátiát alakíthat ki a munkaerőpiac veszteséiben, amelyet nem könnyít meg ezeknek a falvaknak a jellemzően elzárt fizikai helyzete sem. A falvak attitűdje is jól tükrözi, hogy az adott településen mi vezethetett a munkakeresés elutasításához, így a távolságtartó attitűddel jellemezhető helyek esetében inkább a „nem akar dolgozni” mentalitás uralkodik. Ez sajnos a munkanélküli lakosok közfoglalkoztatását is akadályozza egy idő után, ráadásul az így kialakuló negatív település reprezentációjuk nem csupán a településközi hálózatokból zárja ki őket, hanem a települési szintűektől is. A jelenség lényegét tekintve nem különbözik ettől a paternalista attitűdű falvakban sem, ami a munkaerőpiaci integrációt illeti, viszont a települések vezetői, valamint az ott működő intézmények tevékenysége részben képes lehet megakadályozni az emberek kiszakadását a falu társadalmából.

Mindezek ellenére a paternalista településeken sem tekinthető jobbnak a munkaerőpiacról kiszoruló lakosok helyzete, megjelenik ugyanakkor egy újabb sajátosság, amit kifejezetten a paternalista falvak kapcsán különíthetünk el, ez pedig a munkavállalással szemben mutatott apátia kapcsolódása a térbeli elszigeteltséghez és helyhez kötöttséghez. Mindez azt jelenti, hogy nehezen húzható meg a határ a fizikai izoláció és a munkavállalási motivációk hiánya között abból a szempontból, hogy melyik jelenség okozhatta a másikat. Néhány település esetében az elzártság már régóta, a rendszerváltás előtti években is tapasztalható problémát jelentett, más esetekben viszont inkább az tűnik jellemzőbbnek, hogy a korábban például Komlón a szénbányákban, Sásdon a kesztyűgyárban, vagy csak a szomszéd faluban működő termelőszövetkezetekben található munkahelyek eltűnésével a lakosság egy része elvesztette korábbi munkahelyét és ezzel együtt a mobilitáshoz szükséges motivációit is.

Az érintett társadalmi csoportokban kialakuló mentális- és fizikális izolációban a fentiek mellett az empirikus tapasztalatok alapján a közmunkaprogram is jelentős szerepet játszott. Nem csupán az interjúkban, hanem a kérdőíves felmérés során is felmerült igen gyakran a közfoglalkoztatás hosszú távú negatív hatása, ami némelyik település esetében a lakosság több mint 10-20%-át is érintheti, hiszen rendkívül magas számban dolgoztak a falvakban közfoglalkoztatottak a program kezdetétől sok esetben a mintavétel időpontjáig is. Az interjúkból leginkább a közfoglalkoztatás kereteinek csökkentése okán hátra maradt munkanélküli réteg szociális hátrányainak halmozódása derült ki, mivel több településen (Ág, Mindszentgodisa, Bakóca, Szágy stb.) sem az jelentette a közmunkások létszámcsökkentésének alapját, hogy a korábban a programban résztvevők mindegyike elhelyezkedett az elsődleges munkaerőpiacon. Az ő helyzetük a korlátozó intézkedésekkel

sokat romlott, nem csupán a programban töltött időhöz, hanem a közfoglalkoztatás bevezetését megelőző időszakhoz képest is, legalábbis az interjúalanyok beszámolóí szerint. Amellett ugyanis, hogy a közfoglalkoztatásban felkínált (igen szűkös és a szociális segílyektől nagymértékben nem különböző) bevételi lehetőségeik megszűnésével visszasodródtak egy hátrányosabb anyagi és társadalmi státuszba, amit ráadásul a közmunkában eltöltött évek alatt elmélyülő röghöz kötöttségük is kísér. Mindemellett a közfoglalkoztatásban alkalmazott lakosok egészségügyi- és mentális egészsége is jelentős mértékben megromlik, hajlamosabbá válnak a függőségekre, elsősorban az alkoholfogyasztás jelent szélesebb körben problémát, ami önmagában is kizárja az érintett lakosságot a munkaerőpiacról.

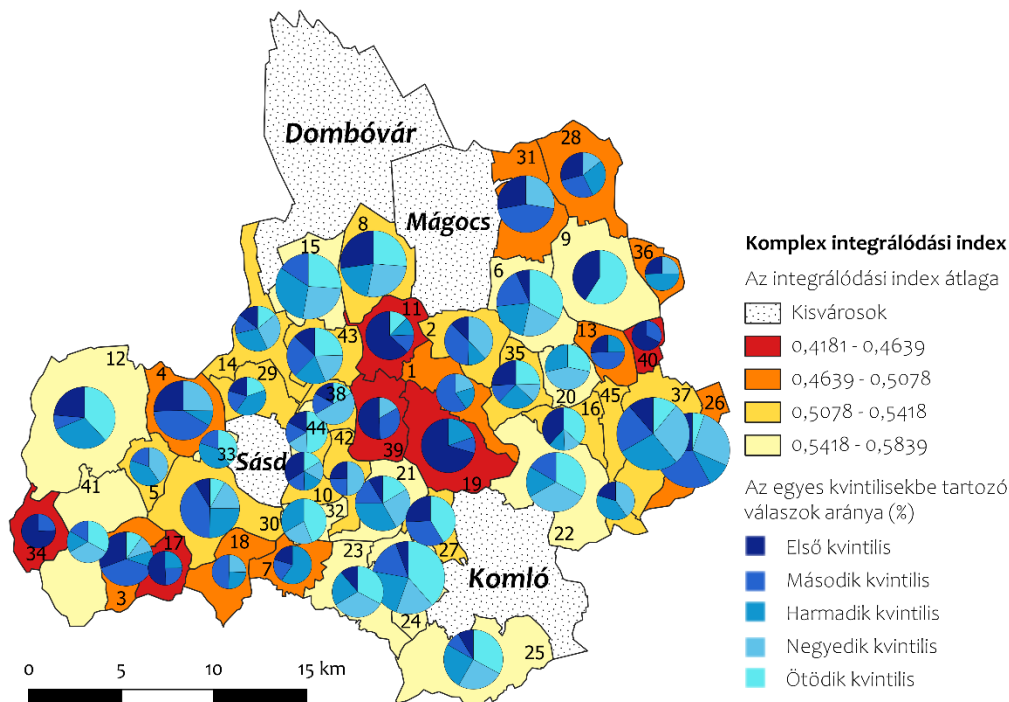
A gazdasági- és munkaerőpiaci hálózatok perforációjában összességében látható, hogy több, egymástól sokszor nagymértékben különböző, mégis egymással összefüggő térbeli- és társadalmi sajátosságok tördelik fel a társadalmi teret. Nem határozható meg ugyanakkor, hogy vajon a lakosságban kialakuló motivátlanság, a munkáltatók sokszor elutasító magatartása, vagy a térbeli integráció sajátosságai alakítják-e leginkább. A településhálózat felbomlásának folyamatában ugyanakkor jól látható, hogy a munkaerőpiacról való kiszakadás nem csupán a gazdasági térben való mozgás hiányát okozhatja, hanem a tágabb településhálózat alkalmazását egyéb célokból is jelentős mértékben korlátozza.

8.2.4. Az empirikus eredmények összesített tapasztalatai

A vidéki településhálózat perforálódásának vizsgálatában a kérdőíves vizsgálat során létrehozott részindexek összesített mutatója az integrálódási index, amelyet alkalmasnak találtunk a településközi kapcsolatok felbomlásának, illetve az egyes falvak integráltságának vizsgálatához. Az integrálódási index tehát összesíti a társadalmi-, szociális- és térbeli integráció, valamint a reprezentációs index eredményeit, így a településhálózat perforálódásának rurális újrastrukturálódásból levezetett elméletét igazolhatja. Az eredmények összesítése során elsősorban az integrálódási index értékeit és összefüggéseit mutatjuk be a Baranyai-Hegyhát, illetve a tabi kontrollterület vonatkozásában, majd ezeket az eredményeket igyekszünk a mintaterület esetében összevetni és értékelni a mélyinterjúk tapasztalataival és a segítségükkel meghatározott települési attitűdökkel.

Az egyes kvintilisek az azonos elemszámú, növekvő sorrendbe állított integrálódási indexek településeken belüli arányait jelentik, ahol az első kvintilis a perforált, tehát legalacsonyabb értékű válaszokat, az ötödik kvintilis pedig az integrált, legmagasabb pontértékű válaszokat tartalmazza (89. ábra). Az integrálódási index felületi ábrázolása során jól kirajzolódnak azok a települések, amelyek a településhálózat legkevésbé kapcsolódó elemeit jelentik. Ide sorolhatjuk például Kisvaszart (19), Gerényest (11) és Tékest (39) a mintaterület központi területén, Szágyot (34) és Kisbesztercét (17) a nyugati-délnyugati peremen és Tófütt (40) a Baranyai-Hegyhát keleti peremén. A második kvintilisbe tartozó válaszadók magas aránya a perforálódó falvakat jelzi, amelyek területileg a legtöbb esetben határosak a perforált településekkel. Emiatt feltételezhetjük róluk, hogy térségi integráltságuk hiánya egyfelől nem egyedi jelenség, hanem csoportos, másfelől a perforált településekhez kapcsolódó helyek lakosságának mobilitása nem különbözik lényegesen a legelszigeteltebb csoportokétól. Ide sorolhatjuk Hegyhátmarócot (13), Szárászt (36), Ágot

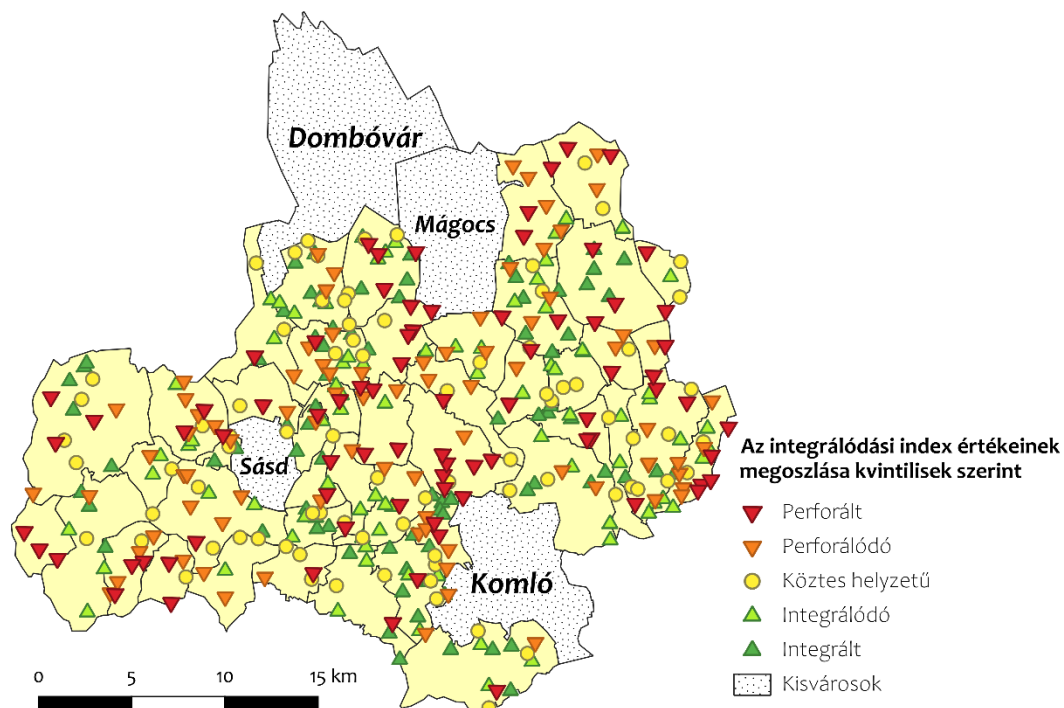
(1), Bakócat (3), Kishajmást (18), Bodolyabért (7), mellettük pedig olyan falvakat, amelyek egyébként a térség földrajzi peremén helyezkednek el, elérhetőségük gyenge, az integrálódási index átlaga ezzel együtt a második kvintilisbe esett, például Mekényes (28), Máza (26) vagy Baranyajenő (4).

89. ábra: A Baranyai-Hegyhát településein mért integrálódási index középértékei, valamint az egyes kvintilisekbe tartozó települési minták aránya
 Forrás: saját szerkesztés

A Baranyai-Hegyhát térségének perforált és integrált gócpontjainak meghatározásához az egyes válaszadók integrálódási indexértékeinek térbeli vizsgálata adott további segítséget (90. ábra). A vörös és narancs színű, lefelé mutató nyilak jelzik a mintaterület perforált és perforálódó elemeit, melyek alapján a fenti térkép kapcsán is emlegetett települések emelhetők ki. A ponttérkép ugyanakkor jól szemlélteti az integrált és integrálódó települések körét is, amelyek leginkább a főbb közlekedési útvonalak mentén helyezkednek el. Mindez leginkább a térbeli integráció értékeiből is következik, emellett ugyanakkor érdemes néhány fizikailag elzártabb, az integrálódási index értékei alapján azonban kevésbé perforálódó települést, illetve ezek ellenkező példáit is megvizsgálni. Előbbire jó példa lehet Baranyajenő (4) esete, ahol az integrálódási index értéke alapján inkább a perforálódás folyamata jellemző, maga a település viszont földrajzi fekvését tekintve nincs kimondottan rossz pozícióban, a 66-os főútvonalon helyezkedik el. Baranyajenő esete leginkább azt támasztja alá ebben a kontextusban, hogy a térbeli elszigetelődésben a társadalmi sajátosságok és a szociális integráció (amelyek a korábbi fejezetekben jól láthatóan a térségen belül az átlagtól jelentősen eltértek negatív irányban) nagymértékben járulhatnak hozzá a településhálózathoz történő kiszakadáshoz, ilyen esetekben pedig a fizikai elérhetőség kevésbé képes jobb pozícióba helyezni egy település társadalmát. Emellett Baranyajenő esetében a reprezentációs index értéke is rendkívül alacsonynak mutatkozott, vagyis a lakóhelyről és a lakóhely közösségéről kialakított mentális kép is

visszavetheti a térbeli mozgás és a térhez való kötődés erősségét. Hasonló példa lehet Máza is, ami a mintaterület legkeletebbre fekvő, a területen magasnak számító lakónépességgel rendelkező falva, ahonnan közlekedés szempontjából könnyen elérhető Szászvár vagy a Tolna megyei Bonyhád városa. Mindezek ellenére Máza is a perforálódó települések sorát bővíti a kérdőíves felmérés alapján, aminek a háttérében szintén a társadalmi integráció és a településreprezentáció összefüggései állhatnak.

90. ábra: Az integrálódási indexértékek térbeli megoszlása a Baranyai-Hegyháton kvintilisek szerint

Forrás: saját szerkesztés

Az integrálódó települések között is található olyanok, amelyek földrajzi pozíciójuk alapján a perforált vagy perforálódó kategóriát képviselhetnék, ennek ellenére az integrálódási index alapján viszonylag kedvező helyzetben vannak a térségben. Hasonlóan azokhoz a helyekhez, amelyek perforálódó pozícióval jellemezhetőek, de nem elzártak, ebben az esetben is inkább a társadalmi-, szociális- és reprezentációs index kedvezőbb értékei emelik ki őket a térségből. Jó példa erre a típusra Tormás (41), ahol a falu szociálisan integrált, az itt mért társadalmi státusz relatíve kedvező értékeket mutatott, a településreprezentáció értéke pedig kimagaslónak mondható a térség átlagához képest. Ezek alapján feltételezhető, hogy a térbeli elszigetelődést jelentős mértékben mérsékli az adott település társadalmának belső kohéziója és a szociális kapcsolatok erőssége is. Hasonló tendencia tapasztalható Köblény (20) esetében is, ami földrajzi és közlekedési szempontból a Baranyai-Hegyhát talán lelegzártabb települése, a perforálódás folyamatában ennek ellenére relatíve kedvező pozícióba helyezhető, legalábbis a kérdőíves adatok alapján.

A néhány kivételtől eltekintve azonban a térbeli integráció földrajzi körülményekből fakadó hiánya párhuzamba állítható a falvak társadalmi problémáival. Ebből adódóan rajzolódhatnak ki a főútvonalak mentén található falvak lineárisan elrendeződő, integrált vagy integrálódó társadalmi csoportjai, illetve a perforált vagy perforálódó

településcsoportok zsáktelepülésekhez vezető, mellékutakhoz köthető rendszerei. Azonban a perforáció elméleti alapjaiból kiindulva nem köthető csupán a térbeliséghez ezeknek a településeknek a hálózaton belüli pozícióváltása, amit a kapott eredmények is alátámasztanak olyan települések kapcsán, ahol a lakóhelyhez köthető térreprezentáció értéke például nem kapcsolódott egyértelműen a földrajzi adottságokhoz.

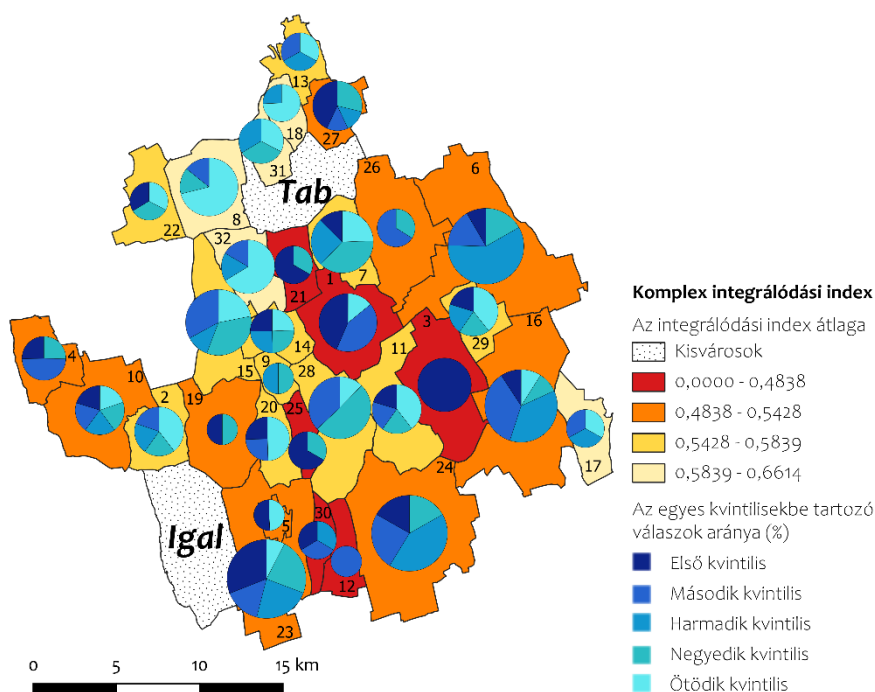
Az integrálódási index alapján a fentiekén túl jól meghatározhatóvá válik a Baranyai-Hegyhát multilaterális jellege, ami elsősorban a ponttérkép alapján mérhető fel. Jól elkülöníthetők azok a települések, ahol az integrálódási index értékei szélesebb skálán szóródnak, ide főként a nagyobb, központibb falvakat sorolhatjuk elsősorban, bár a kisebb települések között is feltűnnek olyanok, ahol szinte mind az öt kvintilisből találunk válaszadókat (90. ábra). A tér multilateralitása azonban a mintaterületen főként azért szolgált fontos eredményekkel, mert az első, vagyis a perforált települések kvintilisébe tartozó válaszok előfordulása egy-két kivételtől eltekintve minden vizsgálatba bevont falut érint, viszont az ötödik, vagyis az integrált kvintilisbe sorolható válaszok megoszlása már nem ennyire egyértelmű a mintában. Az integrált társadalmi csoportok előfordulása a mintaterületen sokkal centralizáltabb, míg a perforálódás által érintett csoportok jelenléte általános, ami ismét alátámasztja a feltételezést, miszerint a földrajzi helyzet nem determinálja egyértelműen a népesség mobilitását és településhálózatban való integráltságát, ugyanakkor a térbeli pozíció meghatározhatja a társadalmi csoportok kialakulását, azok számát.

A kontrollterületen mért integrálódási indexek településekre vonatkozó átlagos értékei hasonló tapasztalatokkal szolgálnak, mint a mintaterületen, ugyanakkor a tabi térség esetében egyértelműen különíthető el egy integrálódó észak-nyugati térség, ami Tabhoz, illetve a Balaton partján található településekhez szorosabban kötődik, illetve egy perforálódó dél-keleti terület, ahol jobban érvényesül a földrajzi elzártság, illetve a megyehatár menti fekvés egymást erősítő hátrányos jellege is (91. ábra). A kontrolltérségben ugyanakkor kevésbé érvényesül a közúti elzártság és a perforáció kapcsolata, például a térség déli peremén található települések esetében jól elkülöníthető egy Somogyuszil (23) - Gadács (5) - Lápafő (12) - Várong (30) - Szakcs (24) településekből álló perforálódó terület, ahol Gadácsot leszámítva mindegyik településen átmenő forgalom van. Mindez vélhetően visszavezethető arra a tényre is, hogy bár Igal 2013 óta várossá lépett elő, a térségben betöltött szerepe funkcionális értelemben nem mondható jelentősnek, legalábbis a kontrollterület Igalhoz kapcsolódó települései esetében. Ezzel együtt a fenti perforálódó települések sorában inkább a térreprezentáció negatív jellege érvényesül, mivel a térbeli integráció indexértékei nem mutattak egyértelműen rossz pozíciót, ahogy a társadalmi mutatók sem.

Másik, jól kivehetően perforálódó szegmense a tabi térségnek a Somogyacsa (21) - Bedegkér (1) falvak párosa, amelyek térbeli elérhetősége és társadalmi mutatói is rendkívül kedvezőtlennek bizonyulnak, ahogy a reprezentációs index értékei is. Hasonlóak a tapasztalatok Értény (3) kapcsán is, ami közúti szempontból nem kapcsolódik sem Somogyacsához, sem Bedegkérezhez közvetlenül, mégis azt mondhatjuk, hogy egyfajta belső perforálódó magját képezik a kontrollterületnek. Bedegkér a teljes kutatás (beleértve a Baranyai-Hegyhát településeit is) egyetlen települése, ahol az integrálódási index értéke minden válaszadó esetében az első, tehát legrosszabb pozíciójú kvintilisbe sorolható.

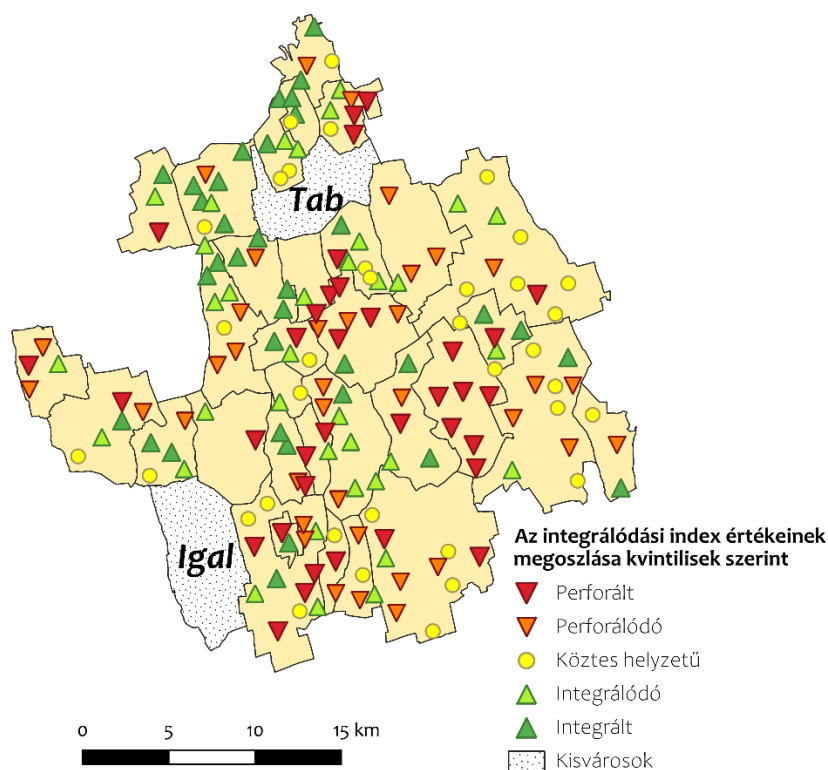
Sajátos eredményként értelmezhető az is, hogy a Tamásihoz és Siófokhoz közúti szempontból jól kapcsolódó Iregszemcse (6) és Nagykónyi (16) szintén a perforálódó falvak csoportját gazdagítja, ráadásul ezek a települések mikroközpontként is értelmezhetőek a kontrolltérben. Az integrálódási index komponensei közül Iregszemcse esetében a társadalmi integráció-, Nagykónyi esetében a térbeli integráció indexe mutatott alacsonyabb értékeket a vártnál. Előbbi esetben a településen gyűjtött minta jellegéből is fakadhat a várt eredménytől való jelentősebb, negatív irányú eltérés, Nagykónyi kapcsán viszont leginkább az sejthető, hogy a település relatív központi helyzete nem követel igazán magas térbeli mobilitást lakosaitól, amit alátámasztanak a kérdőíves vizsgálat részindexei is, közülük a térbeli integráció és a reprezentációs index mutattak rosszabb értékeket, a társadalmi státuszra vonatkozó adatok ugyanakkor kedvezőbb helyzetet tükröznek. A másik lehetséges magyarázat, hogy a településhez köthető negatív térreprezentáció és az alacsonyabb térbeli mobilitás egymással összefüggenek, vagyis a térbeli mobilitás hiánya a települési térrel negatív kapcsolatot alakított ki, ami a lakóhelyhez kapcsolt hátrányos településképet, imázst eredményezett.

A kontrollterület kettéosztottsága az integrálódási index viszonylatában jól látható a mutató eredményeinek ponttérképen való ábrázolásával is (92. ábra). A terület északnyugati részén, Tab közvetlen környezetében elhelyezkedő falvak kapcsán kedvezőbb a minta megoszlása, itt a kérdőívek pontozás szerint leginkább az integrált vagy integrálódó kvintilisekbe tartoznak, a kedvezőbb integrálódási indexértékek pedig térben sűrűsödnek. A kontrolltér dél-keleti és központi részén jól látható a perforálódó- és perforált kvintilisekbe sorolt minta koncentrálódása, ami jól kirajzolja a térség településhálózatából kieső falvakat.

91. ábra: A tabi kontrollterület településeinek mért integrálódási index középértékei, valamint az egyes kvintilisekbe tartozó települési minták aránya
 Forrás: saját szerkesztés

A tabi térség integrálódási indexértékeinek megoszlása bár hasonló trendeket mutat, mint a Baranyai-Hegyháton, néhány alapvető különbség is felfedezhető, elsősorban a minta megoszlása kapcsán. A kontrollterületen ugyanis kevésbé tűnik rétegzettnek a társadalom a nagyobb falvakban, mint a hegyháti települések esetében, ebből a szempontból kiemelhető akár Szakcs (24), Iregszemcse (6) vagy Törökkoppány (28) is. Megfigyelhető minden esetben, hogy amennyiben a településen lévő minta egy eleme eléri az integrált kvintilist, úgy a perforált kvintilisbe már nem tartozik egy eleme sem a helyi értékeknek. Ennek a jelenségnek a fordítottja is érvényes például Iregszemcse esetében, ahol találunk egy, a perforált kvintilisbe eső indexértéket, viszont az integrált csoportba egy érték sem került a faluban. Hasonló trend uralja a terület többi települését, néhány kivételtől eltekintve a legtöbb falu kérdőíves mintájában vagy a legkedvezőbb, vagy a leghátrányosabb szélsőértékek közé sorolható értékek jelennek meg, együtt ugyanakkor már kevésbé. Magyarán a tabi térség kérdőíves mintája alapján úgy tűnik, hogy a települések társadalmi-multilaterális jellege kevésbé jelenik meg, szemben a Baranyai-Hegyhát mintájával. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a kontrollterület településhálózatának perforálódása kevésbé van jelen, inkább utal arra, hogy a társadalom differenciálódása területileg sokkal szelektívebb, bizonyos falvakhoz így jobban kapcsolódik a településhálózatban történő izoláció, míg más települések feltételezhetjük, hogy általánosan integráltabbak.

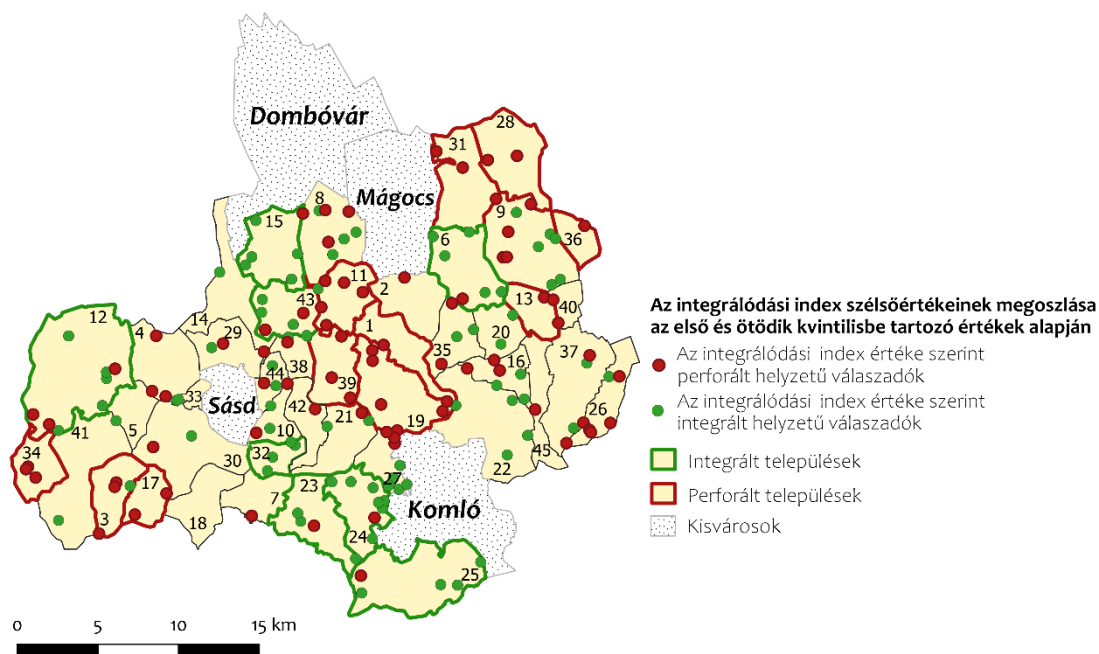

92. ábra: Az integrálódási indexértékek térbeli megoszlása a tabi kontrollterületen kvintilisek szerint

Forrás: saját szerkesztés

Az integrálódási index eredményei és értékei megoszlása területi szinten tehát jól tükrözi a településhálózat felbomlásának folyamatait mind a Baranyai-Hegyhát, mind a tabi kontrollterület esetében. A vidéki településhálózat perforált elemeinek meghatározásához az első, vagyis a perforált kvintilisbe eső minta értékeit vettük alapul,

viszonyításképpen ezekkel együtt az ötödik, tehát integrált kvintilisbe tartozó értékeket és településeket is ábrázoltuk (93. ábra). A Baranyai-Hegyhát településhálózatának perforálódásában így három összefüggő területet sikerült lehatárolni, ahol a perforált indexértékű minta sűrűsödést mutatott. Ezek közül kettő a térség, és így a Baranyai-Hegyhát településhálózatának peremén elhelyezkedő, zsákjellegű települések bizonyos csoportjaiból áll, a mintaterület észak-keleti részén található Nagyhajmás (31) – Mekényes (28) – Szárász (36) településekkel, valamint a dél-nyugati peremen fekvő Szágy (34) – Bakóca (3) – Kisbeszterce (17) falvakkal. A térség központi részén található Ág (1) – Kisvaszar (19) – Gerényes (11) – Tékes (39) perforált településcsoport szintén zsákjellegű települések összessége, habár személyautóval ez a terület átjárható közúton Komló irányában, a menetrend szerinti tömegközlekedést ezt elkerüli, ezáltal Kisvaszar is zsákfalunak minősíthető (93. ábra).

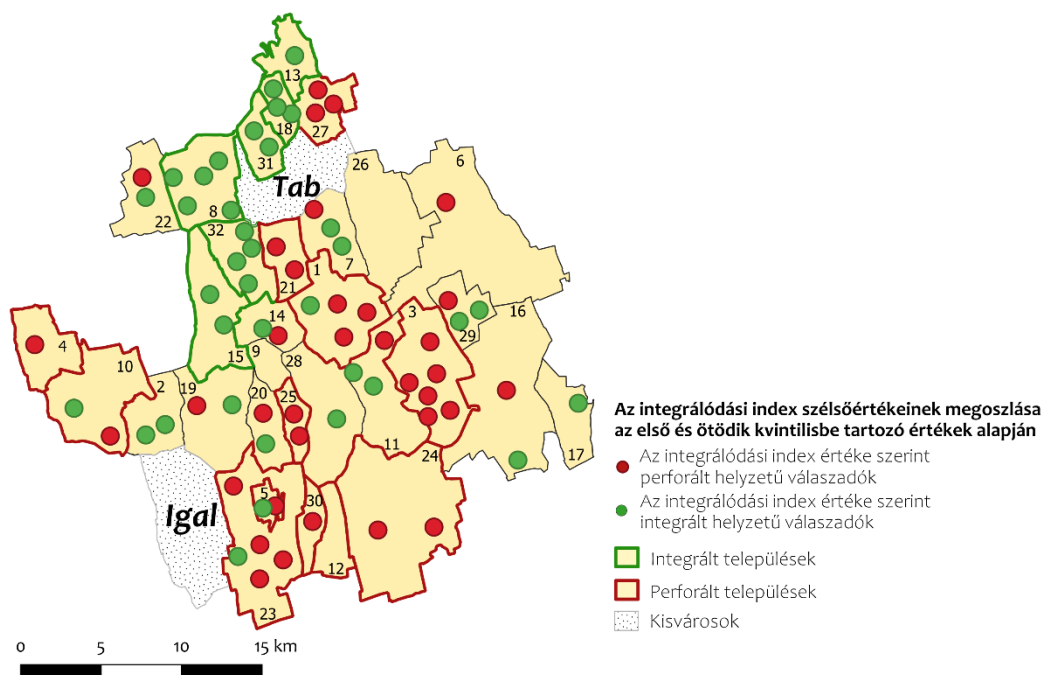

93. ábra: A Baranyai-Hegyhát perforálódó- és integrálódó csomópontjai az első- és az ötödik kvintilisbe tartozó integrálódási indexértékek térbeli eloszlása alapján
Forrás: saját szerkesztés

A terület integrált településeinek sorát az ötödik kvintilisbe tartozó indexértékek megoszlása alapján elsősorban a közúton jól elérhető, a főútvonalak mentén elhelyezkedő falvak teszik ki, egy részük ezzel szemben kevésbé elérhető, részben elzárt településnek minősül. Jó példa az utóbbi esetre Tormás (41) vagy Köblény (20), mindkét falu zsákjellegű település (emiat nem is jelöltük a térképen az integrált falvak között). Ezeknél a falvaknál nagymértékben befolyásolja a településhálózatban elfoglalt helyüket objektív reprezentációjuk is amellet, hogy az itt mért reprezentációs index (ami a szubjektív, tehát saját lakóhelyhez köthető térreprezentációt fejezi ki) mindkét esetben kedvezőnek bizonyult a térségi átlaghoz képest. Az objektív reprezentációja a két településnek ellenben meglehetősen eltérő, a mintavétel során gyűjtött tapasztalatok, egyes településekről alkotott vélemények Köblény esetében kifejezetten pozitív imázst tükröztek a térségben. A faluról kialakult külső, pozitív kép kedvező hatással lehet a település lakosságának településképeire is, így feltételezhetjük, hogy a térreprezentáció külső- és belső értéke

nagymértékben határozhatja meg a településhálózatban elfoglalt helyüket. Tormás esetében már kevésbé tükröződik pozitív külső megítélés a faluról, az empirikus tapasztalatok alapján a hegyháti népesség Tormást a „rossz helyek” közé sorolja, ami magában foglalja a település földrajzi fekvését, népesség-összetételét, faluképét stb. Mindezek ellenére a Tormáson kialakult szubjektív reprezentáció értéke rendkívül magasnak bizonyult a kérdőíves vizsgálat során, ami ebben az esetben leginkább a szociális integráció relatíve magas értékével köthető össze. A példa tehát azt mutatja, hogy a térségi elszigetelődést mérő egyik eszköz a települési közösség összefogása és a szociális kapcsolatok erősítése lehet.

A tabi kontrollterület perforált településeinek térbeli megoszlása az első- és ötödik kvintilisbe tartozó minta ábrázolása kapcsán szintén jól mutatja a térség megosztottságát, ami a kontrollterület észak-nyugati területén található integrált településcsoportot, illetve az ettől keletre, dél-keletre található perforált falvak összességét jelenti (94. ábra). A tabi kontrollterület integrált részén egyértelműen nem a fizikai elérhetőség az elsődleges tényezője a településhálózat felbomlásának, mivel az integrált települések közül több (Zala (31), Sérsekszőlős (18)) zsákfalvak, vagy elkerülik őket a főbb közlekedési útvonalak (Zics (32)). Az integrálódási index értékeinek ilyen módú térbeli koncentrációja leginkább arra utalhat, hogy a térség magasabb társadalmi státusszal, mobilitással és (mind ezek kedvező hatásaként) pozitívabb településreprezentációval jellemezhető társadalmi csoportjai, valamint a településhálózatból kiszakadó, alacsonyabb státuszú és mobilitású lakosai földrajzilag is differenciáltak.

94. ábra: A tabi kontrollterület perforálódó- és integrálódó csomópontjai az első- és az ötödik kvintilisbe tartozó integrálódási indexértékek térbeli eloszlása alapján

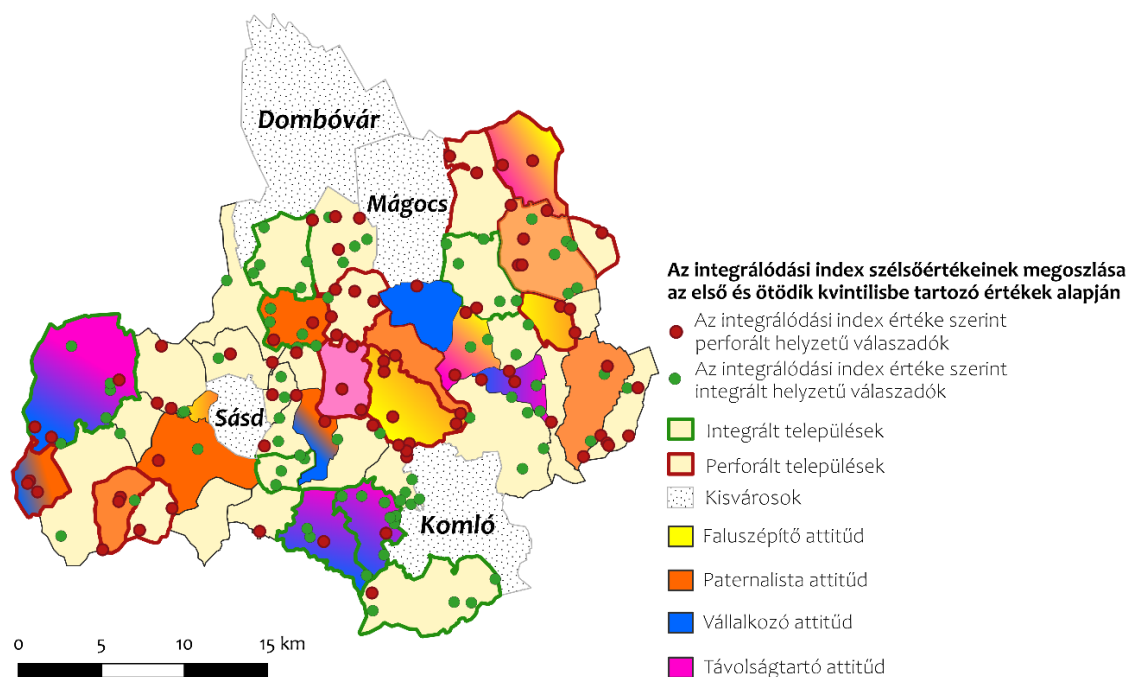
Forrás: saját szerkesztés

A települések objektív reprezentációja a térségen belül, hasonlóan a Baranyai-Hegyhát falvaihoz, itt is meghatározó differenciáló tényezőnek bizonyult. Mindezt alátámasztja az is, hogy az integrált és perforált településcsoportok határai több esetben is közösek,

például Lulla (13) - Sérsekszőlős (18) és Torvaj (27) esetében, vagy Zics (32) és Somogyegres (21) kapcsán. A vizsgálat alapján perforált falvakhoz az empirikus adatgyűjtés során több ízben is negatív imázst tükröztek a válaszok, vagyis a településhálózat felszakadása nem csupán a térségi központok és a helyi szint kapcsolatától függő jelenség, a szomszédos falvakban kialakult objektív és szubjektív településképek, az így létrejövő előítéletek is alakítják azt.

A mélyinterjúk eredményei közül az attitűdvizsgálatban meghatározott pozíciókat vetettük össze az integrálódási index térbeli sajátosságaival (95. ábra). Általánosnak mondható az összefüggés, miszerint a perforált települések közül azok, ahol mélyinterjú is készült, jellemzően a paternalista attitűd képviselői voltak, ráadásul az ezeken a helyeken gyűjtött interjúk során gyakran előkerültek azok a sajátosságok, amelyeket a kérdőíves felmérés eredményei is sejtettek. A paternalista települések esetében felülreprezentáltak bizonyultak a szociális problémákra adott reflexiók, illetve a lakosság sajátos röghöz kötöttségével kapcsolatos megállapítások (24. táblázat).

A paternalista attitűdű települések sajátos reakciói, ahogy a táblázatban kiemelt néhány példából is látszik, a perforáció lakosságot érintő negatív hatásaira adott válaszokként értelmezhetők. A perforált települések közül kettő falut emelhetünk ki a paternalistákon túl, ahol az interjú alapján felmért attitűd leginkább távolságtartónak bizonyult, ezek Tékest (39) és Mekényest (28) jelentik. A sajátos hozzáállás a településeken kibontakozó problémákhoz eltérő okokra vezethető vissza ezen a két településen, mert míg Tékesen a település vezetése régóta nem cserélődött az interjú időpontjához viszonyítva, addig Mekényes esetében az interjúalany, mint polgármester csupán néhány hónapja vette át a település vezetésével járó feladatokat és kötelezettségeket. Emiatt a települési attitűd meghatározásánál figyelembe vettük azt is, hogy az őt megelőző polgármester idejében milyen intézkedések jellemezték a települést.

95. ábra: A Baranyai-Hegyhát perforálódó- és integrálódó településcsoportjai, valamint azok attitűdjei

Forrás: saját szerkesztés

A vállalkozó- és távolságtartó attitűdű települések a Baranyai-Hegyháton jellemzően az integrálódó falvak csoportjába tartoznak. Magyarorszáék, Magyarhertelend és Gödre esetében ráadásul hozzátartozik ehhez a kialakult attitűdhöz, hogy kifejezetten igyekeznek minél több térségi funkciót ellátni, így magukat mikrocentrumként pozícionálni a lokális településhálózatban. Ennek a hozzáállásnak a negatív hatásait már kifejtettük az empirikus vizsgálat intézményhálózatot érintő eredményei között, ugyanakkor általánosabb hatásai is lehetnek. A távolságtartás ugyanis nem csupán a saját lakosság hátrányosabb helyzetű részére vonatkozik, hanem a környező falvakban élő népességre is. Ezen túl a térségi funkciók tudatos kisajátítása fokozhatja a településhálózat felszakadását. Annak ellenére, hogy ez alapján feltételezhetnénk, hogy egy intenzívebb kapcsolat jön létre a kisebb falvak és a mikroközpontok között, a kérdőíves vizsgálat és a mélyinterjúk eredményei is ennek ellenkezőjére utalnak, ráadásul az egyes szolgáltatások leépülése negatívan hat a helyi társadalmak térreprezentációjára is, ami a kérdőívek alapján jól láthatóan jelentősen befolyásolhatja a településközi kapcsolatok jellegét.

24. táblázat: Példák a paternalista attitűdű települések interjúból

Interjú helyszíne	Részlet az interjúból
Mindszentgodisa	„Ezek az emberek mentálisan is annyira le vannak épülve, sem a munkaerőpiacnak nem kellene, de nekik sem kell a munkaerőpiac. Mindenféle kifogásokat találnak ki, de nem ők tehetnek róla, nem azért nem megy dolgozni, mert nem akar, hanem egyszerűen nem erre szocializálódtak, hogy ő átmenjen Sásdra dolgozni. Bután hangzik, hogy nem képes reggel elmenni a busszal dolgozni, de ez a helyzet.”
Bakóca	„Akiket mi foglalkoztatunk, azok nem alkalmasak rá, hogy a munkaerőpiacon dolgozzanak. Van némi feszültség a vállalkozók és az önkormányzat között, mert ők nem hajlandók foglalkoztatni ezeket az embereket.”
Ág	„...már kilenc éve, hogy a közmunkában ugyan azokat a személyeket látom. Akik nem olyan jó munkaerők voltak azok ugye alapjáraton lemorzsolódtak, de mindig ezt a 20 főt, akik jelenleg is dolgoznak próbáljuk kiharcolni, hogy tudjuk őket foglalkoztatni. Mert ez a 20 fő, ők szeretnék is dolgozni. És nincs is más lehetőségük, csak az az 54 000 Ft-os havi jövedelem.”
Szágy	„Az megy csak, aki minden nap jár dolgozni. Az se jellemző, hogy elmennének a szomszéd falvakba falunapra. Nagyon helyhez kötöttek, vagy nem is tudom mi a jó szó. Elültek, mint az iszap, nem akarnak menni sehova. Volt most idén például közmeghallgatásunk márciusban, úgy szerveztük, hogy este 6 órakor kezdődjön, ne az legyen, hogy valaki a munkából nem ér haza. Voltak hárman összesen.”
Szászvár	„...Szalatnak, Köblény és Hegyhátmaróc az, ami ilyen, onnan az emberek már nem nagyon járnak ki, a munkanélküliség nagyon jellemző, ami anyagi problémákat hoz magával. De itt az egész térségre jellemző az, hogy ha a gyerekeknek szakellátásba kell eljutniuk, az nagyon nehéz. Tehát nem jutnak ki a településről.”

Forrás: saját szerkesztés

A kisebb települések közül Alsómocsolád és Kárász mutatott leginkább vállalkozó, Kárász némi távolságtartó attitűdöt a települési problémákra adott reakciók alapján. Mindkét település esetében egy gazdaságilag stabilabb közeggel találkozhatunk, az interjúk tartalma alapján ezt a szociális gondok alacsonyabb jelenléte is kíséri, a kérdőívek feldolgozásának eredményei alapján azonban sokkal vegyesebbnek tűnhet a kép. Alsómocsolád

esetében például egy válaszadó esetében sem érte el a kérdőívek pontozása az integrált kvintilis értékeit, ellenben perforált kvintilisbe tartozó válaszok megtalálhatók a faluban. Emellett a statisztikai analízisben elért helyezése is magasabb a falunak, mint amit az empirikus index értéke mutat, magyarul erős ellentmondás mutatkozik a település lakossága és vezetősége között, utóbbit pedig a statisztikai adatok is alátámasztják. A település mindemellett rendkívül speciális pozíciót képvisel a térségben több szempontból is, például a relatíve rosszabb integrálódási indexértékek komponensei közül a térbeli integráció rendkívül alacsonynak mutatkozott, a reprezentációs index viszont az egyik legjobb értéket mutatta. Ezek alapján leginkább arra következtethetünk, hogy Alsómocsolád, bár településhálózatban elfoglalt helyét tekintve elszigetelt helyzetű falu, viszont régóta tartó következetes és – legalábbis a térségben található hasonló adottságú falvakkal összevetve – rendhagyó fejlesztési gyakorlattal büszkélkedhet, ennek köszönhetően képes helyben foglalkoztatni lakosságának jelentős részét, saját fenntartású intézményekkel rendelkezik, gazdasági bevételei vannak, lakossága pozitív képet fest róla stb.

Kárász esetében nem elsősorban a rendhagyó települési tervezés- és fejlesztés eredményez relatíve jó pozíciót a településhálózatban, hanem a terepen is tapasztalt dezurbán jelleg, ami eleve emeli a lakónépeség egy részének társadalmi státuszát és ennek köszönhetően térbeli mobilitását is. Ezzel együtt Kárászon is megjelennek a perforált kvintilisbe sorolt válaszok, amit az index komponenseinek vizsgálata során úgy tűnik, hogy a szociális integráció aránylag alacsony értéke eredményez. Összességében tehát Kárász egy relatíve jól integrált településként jelenhet meg a Baranyai-Hegyháton, viszont belső társadalmi differenciálódása erősebb. Ettől függetlenül ugyanakkor az is látható, hogy a településen, bár népességszáma alacsony, mégis megjelenik egy perforált társadalmi csoport is, akik feltételezhetjük hogy leginkább a helyi őslakosokból álló közösséget jelentik.

A faluszépítő attitűddel jellemezhető települések általában paternalista vonásokat is mutattak az empirikus mintavétel alapján, két esetben viszont ez a távolságtartó attitűddel párosult. Mindkét esetre igaz, hogy a szűkös erőforrások felhasználásának leghatékonyabb módját keresik ezek a falvak, amire az alacsony költségvetésű, kis önrésszel, vagy önrész nélkül meghirdetett pályázatok a legalkalmasabbak, amelyek jellemzően valamilyen települési infrastruktúrafejlesztő beruházást támogatnak. A fő karakterüket tekintve faluszépítő önkormányzatok közötti különbségeket leginkább az határozta meg, hogy milyen okból folytatják ezt a tevékenységet. A lakónépeség életszínvonalát növelő beruházások kapcsán paternalista jelleget határoztunk meg, mivel a pályázás motivációját a jobb életkörülmények kialakítása jelentette. Amennyiben a fejlesztések már-már célkitűzések nélkül zajlottak elsősorban a forrásszerzésért, de koncepciótlanul, úgy az önkormányzat inkább távolságtartó karaktert kapott faluszépítő attitűdje mellé. Mivel ez az attitűd egyébként a szegényebb, kis költségvetéssel gazdálkodó önkormányzatokat jelentette, a határvonalat nehéz meghúzni közöttük, minden esetre az jól látható a 95. számú térképen is, hogy ezek a települések jellemzően a perforált típusba esnek a kérdőíves felmérés alapján. A települések közötti különbségek jól érzékelhetők néhány, az interjúkból kiemelt részletből is, amit a 25. számú táblázat összegez.

Összességében úgy tűnik az interjúk alapján, hogy a perforálódás folyamatát leginkább a paternalista- vagy távolságtartó attitűddel jellemezhető települések tevékenységei, reakciói határozzák meg, a faluszépítő és vállalkozó attitűd viszont kevésbé perdöntő

ebből a szempontból. Mindez talán arra mutat rá, hogy a településhálózatból történő kiszakadás folyamatában az anyagi eszközök rendelkezésre állása az önkormányzatok esetében csupán egy szempontot jelent, de nem meghatározó, hiszen az empirikus eredmények inkább arra utalnak, hogy a településvezetés társadalmi- és szociális problémák iránt mutatott empátiája, annak mértéke fontosabb.

25. táblázat: Példák a faluszépítő attitűdű települések interjúiból

Interjú helyszíne	Részlet az interjúból
Varga	„Most a tetőt csináljuk meg mindenkinek egy segélyszervezet támogatásával, aki jelentkezett, hogy segítsünk, annak a léceket és a gerendákat kell beszerezni egyénileg, a cserepeket viszont a segélyszervezet állja, összefogunk és megcsináljuk közösségi munkában. Aki jelentkezett, annak minden héten 500 Ft-ot kell beadnia, és így biztos, hogy összegyűlik a pénz a lécekre, a közösbe tesszük ezt és így meg tudjuk hitelezni egymásnak.”
Hegyhátmaróc	„Nincs orvosi rendelőnk, de amikor jön a doktornő hozza magával a technikát, nekem nem kell felszerelnem. Arra nem pályáztunk emiatt, viszont a temető aszfaltos útjának felújítására pályáztunk. Ezt az 1 millió 800 ezer Ft-ot kapjuk minden évben, például megcsináltuk tavaly ezt az olvasópavilont, délután összejönnek ott az emberek, van egy kis traccsolás.”
Mekényes	„A kultúrház felújításra szorul mert felázik, a vezetőkeket fel kéne újítani, fűtéskorszerűsítés is lett volna benne, nagyon jó lett volna, de sajnos nincs rá forrásunk. A továbbiakban amire lehet, arra szeretnénk pályázni, ez rengeteg munkával jár, igyekszünk kihasználni a lehetőségeket.”
Szalatnak	„...közfoglalkoztatással sikerült jelentős mértékben javítani az önkormányzat tulajdonában lévő vagyonelemek állapotán, így sikerült például kijavítani az épületek hibáit, ami főleg a tetőszerkezetek cseréjét.”

Forrás: saját szerkesztés

Sajátos eredmény mindezen túl, hogy néhány mikrocentrumban készített interjú esetében is határozottan paternalista attitűdöt mértünk fel. Ennek egyik oka legfőképpen az lehet, hogy ezeken a helyeken (Mindszentgodisa, Vásárosdombó és Szászvár) a szociális szféra munkatársaival készítettük a beszélgetést, akik ráadásul nem csupán a szolgálat székhelyén élő rászorulókért felelnek, hanem annak illetékességi területének lakóiért is. Mindazonáltal a Családsegítő- és Gyermejjóléti szolgálatok képviselőivel készített interjúk során szem előtt tartottuk személyes tapasztalataikat a települések vezetőivel való együttműködéssel kapcsolatban, illetve általában az illetékességi területükhöz tartozó falvak lakosságáról. Önmagában nem jelentett nagy újdonságot számunkra, hogy ezekből az interjúkból magas szintű szociális érzékenység és intenzívebb szociális problémakezelés tükröződött, emellett ugyanakkor az is megmutatkozott, hogy a polgármesterek, hivatali vezetők is leginkább paternalista hozzáállást és sajátosságokat tükröztek a központi helyeken. Mindazonáltal feltételezhetjük, hogy egy mikroközpontban készített interjú a települések vezetőivel leginkább vállalkozó attitűdöt tükrözött volna, jó eséllyel paternalista sajátosságokkal.

9. Konklúziók

A dolgozat konklúzióinak megfogalmazása során két fő szempontot tartottunk szem előtt:

- (1) A kutatás eredményeinek, következtetéseinek a felállított hipotézisek szerinti összegzése;
- (2) A dolgozat eredményeinek megvitatása, értékelése, illetve a felállított hipotézisek diszkussziója.

Az eredmények bemutatásához hasonlóan itt is arra törekedtünk, hogy az alkalmazott, eltérő módszerek hasonló eredményeit értékeljük, vagyis igyekeztünk a hipotézisekre komplexebb választ keresni. Emellett azonban több kutatási eredmény kapcsán is felmerülhetnek kételyek azzal kapcsolatban, hogy vajon tényleg a perforálódás folyamatát támasztják-e alá, illetve mennyiben vonatkoztathatók el más társadalomföldrajzi problémától, mennyiben kapcsolódnak az itt bemutatott elméleti koncepcióhoz, továbbá vannak-e olyan eredmények, amelyek a téma szempontjából fontosnak tűntek, de nem kapcsolódnak szorosan az alapvető kérdésekhez.

26. táblázat: A dolgozat hipotézisei

1	A rurális újrastrukturálódás által létrehozott multilaterális vidéki tér belső és külső kapcsolódási pontjai megrikulnak, hiányoznak, ennek következtében az egyes társadalmi csoportok tértermelési gyakorlata főként a lakóhelyre korlátozódik.	Megerősített
2	Az újrastrukturálódásban funkcionálisan kiüresedő falvak központi településekkel kialakított kapcsolatai dependens állapotot eredményeznek, melynek hatására a kapcsolatok minősége hanyatlásnak indul, intenzitásuk csökken.	Részben igazolt
3	A perforációnak több szintje különíthető el aszerint, hogy a fizikailag elszigetelődő társadalmi csoportok mentális képét milyen mértékben formálja a településközi kapcsolatok eróziója térségi szinten.	Részben igazolt
4	A településhálózat perforálódása során az izolált települések térbeli koncentrációja figyelhető meg.	Megerősített
5	A perforálódó településhálózat elemei és szereplői eltérő problémá-érzékeléssel és -kezeléssel lépnek fel a folyamat által támasztott kihívásokkal szemben.	Megerősített

Forrás: saját szerkesztés

A kutatás első hipotézisében a vidéki térben élő társadalmi csoportok egy részének de-konnektálódását feltételeztük a rurális újrastrukturálódás folyamatában, amelyet a perforáció egyik fő válságtüneteként is értelmezhetünk (26. táblázat). Mindennek alapját a vidéki társadalom differenciálódása során kialakuló multilaterális tér jelenti az elméleti koncepcióban, amit a kutatás eredményei közül a kérdőíves felmérés is alátámasztott. Habár az empirikus kutatás két vidéki térségben valósult meg csupán, a két térségben tapasztaltak hasonlóak voltak ami a társadalom megoszlását illeti, elsősorban a társadalmi státuszra, illetve a társadalmi integrációra vonatkozó indexek kapcsán. Emellett tovább erősíti a hipotézis megalapozottságát az is, hogy a társadalmi integráció és a térbeli integráció indexértékei aránylag magas korrelációt mutattak mindkét terület esetében, vagyis

az alacsonyabb státuszú csoportok a multilaterális társadalmi térben nagyobb valószínűséggel szigetelődnek el fizikailag is. Ezt tovább erősítik a szociális integrációra vonatkozó eredmények is, habár a térbeli integrációval ezek összességében gyenge korrelációt mutatnak, az alacsony szociális integrációhoz alacsony térbeli integráció párosult mindkét területi minta esetében.

A településközi hálózat felbomlása jól látható jelenség volt a statisztikai vizsgálat részindexei közül a gazdasági izoláció esetében, amelynek részmutatói önmagukban is jól mutathatják egy-egy település gazdasági integráltságát, vagy annak hiányát. Mindez alátámasztotta a kérdőíves vizsgálat erre vonatkozó eredményeit is. *A két eltérő módszer, bár más megközelítést alkalmaztunk bennük, jól differenciálta a településeket aszerint, mennyire szigetelődnek el környezetükben.* Emellett a településközi kapcsolatok erózióját tetten érhattük a mélyinterjúk kapcsán is, ennek problematikája mind a vállalkozói, mind a települési interjúkból kiütközött, ráadásul nem is kizárólag a gazdasági- és munkaerőpiaci rendszerek, hanem egyéb funkciók kielégítése kapcsán is. Az elszigetelődés és kapcsolatvesztés másik, lehetséges bizonyítékként foghatjuk fel azt is, hogy a statisztikai vizsgálat időbeli összevetéséből a gazdasági izoláció értékei ebben a dimenzióban romlottak a legnagyobb mértékben 1990-től 2017-ig. Habár a statisztika analízis eredményei alapján a településhálózat szinte minden eleme rosszabbul teljesített 2017-ben, mint '90-ben, mégis a gazdaság valamivel láthatóbb leépülése az egyébként is rosszabbul teljesítő falvak és települések esetében arra utalhat, hogy amúgy is gyér kapcsolathálózatuk fokozatosan leépül, megritkul. Mindehhez hozzájárul a vállalkozói interjúkban tapasztalt általános minőségi és mennyiségi humánerőforrás-hiány, ami sújtja a rurális- és kisvárosi cégeket. Habár a Baranyai-Hegyhát esetében az is egyértelműen kiderült mind a kérdőíves tapasztalatok, mind a települési interjúk alapján, hogy rendelkezésre álló munkaerő tulajdonképpen adott, csak éppen az alkalmazhatóságával számos probléma merül fel, kezdve a mobilitás problémájával, vagyis a munkaerő és a munkahelyek térbeli összekapcsolásának kihívásaival, folytatva a munkaerő igen szerény kompetenciáin, de nem elfeledve a sokszor gyér motivációját sem.

Igazoltnak látjuk minden eredmény és tapasztalat fényében azt is, hogy a gazdasági térben történő elszigetelődés és az ennek hatására felbomló településközi kapcsolatok egyfajta mentális elszigetelődést is eredményeznek az érintett csoportok esetében, ami hosszú távon átalakul egyfajta apátiává. Ez okozhatja a perforált társadalmi csoportok esetében tapasztalt alacsony reprezentációs indexet is, ami a lakóhelyével kapcsolatos benyomásait, attitűdjét jelenti a válaszadóknak a kérdőíves vizsgálatban. Ez ugyanakkor rávilágít arra is, hogy a településhálózat felszakadásának nem csupán a fizikai korlátok jelentik a legfőbb okozóját és következményét, hanem a megélt tér eltorzulását is okozza. Mindezek alapján a dolgozat első hipotézisét igazoltnak tekintjük.

A dolgozat második hipotézise némiképp ellentmondásosnak látszik, mivel azt veti fel, hogy a vidéki központoknak a hétköznapi életben egyre jelentősebb szerepe, illetve a falvak funkcióvesztése nem a központ-vonzáskörzet kapcsolatok erősödését hozza magával, hanem elmélyíti a falusi települések elszigetelődését és kizáródását. *Mindezt abból az alapfelvetésből vezettük le, hogy az újrastrukturálódásban átalakuló tér fizikai hátrányait az érzékelt térben tapasztalt negatív visszacsatolások kísérik, magyarázva a térről és a térrel kialakított társadalmi reprezentáció romlik, a funkciók eltűnésével pedig nő az elszigeteltség*

érzése az immobilis csoportok esetében. Ez a mentális imázs a fizikai kapcsolatokat is gyengíti feltételezésünk szerint, amit a vizsgálat igazolni látszott. Habár a statisztikai index intézményi értékei azt sugallták, hogy az intézmények elérhetősége sok település esetében javult az időbeli összevetés kapcsán, az is jól látható volt, hogy bizonyos rurális térségekben az alapvető intézményi szolgáltatások hozzáférése rendkívül gyenge, ráadásul a településhálózat elaprózott, sűrűbb részein jól látható módon igen hiányos. Az empirikus eredmények tovább erősítették ezt a felvetést, *elsősorban a mélyinterjúk utaltak rá, hogy a szolgáltatók eltűnése kényszerhelyzetbe hozta a falusi lakosság jelentős részét*, emellett ráadásul a közigazgatás átszervezéséből és a hivatali struktúra módosulásából is java-részt hátrányosan jöttek ki. Mindez jól *kidomborodott a kérdőíves vizsgálat reprezentációra vonatkozó részéből*, ahol az *elszigeteltséghez gyakran kapcsolták a válaszadók saját immobilitásukat*, illetve a település zártságát, a központok egyre nehezebb elérhetőségét. Összességében azonban a második hipotézis igazoltsága az eredmények alapján nem egyértelmű, ugyanis pont a reprezentációs index esetében tapasztaltunk több kis lélekszámú, elszigetelt, és funkcionálisan elmaradott falu esetében rendkívül magas értékeket. Habár a központok és az ott elérhető szolgáltatások hozzáférhetősége ezeken a helyeken is felmerült problémaként, úgy tűnik, hogy a centrumokkal kialakuló dependens viszony nem feltétlenül jelenti a települési társadalom kisodródását a hálózatból. Mindezek alapján jól látható, hogy a vidéki településhálózatok intézményi- és térszervezési kapcsolatainak leépülése bizonyos falvak esetében elmélyíti az amúgy is felhasadt hálózat töréspontjait, de nem kizárólagosan, így az erre vonatkozó hipotézisünket csak részben tekinthetjük igazoltnak.

Ennek a problémának a másik oldalát leginkább az a tény jelenti, hogy a szolgáltatások és intézményi feladatvégzési helyek hiányával jellemezhető településeken mért térbeli integráció értéke semmivel sem tűnt alacsonyabbnak vagy éppen magasabbnak sokszor, mint némelyik központibb fekvésű falu esetében, ahol jelen vannak ezek a térbeli funkciók. Sőt, mondhatni leginkább azokon a helyeken jelentek meg a perforáció által kevésbé érintett integrált- és integrálódó válaszadók, ahol egyébként helyben is számos szükséglet kielégítéséhez rendelkezésre állnak a megfelelő szolgáltatók. Érdekes ellentmondás ugyanakkor, hogy a reprezentációs index segítségével mért átlagos értékek nem kiugróak vagy a térségi átlagtól jobbak ezeken a településeken, ellenben a térbeli mobilitás átlagértéke magasabb. Ez a paradoxon talán arra utalhat, hogy *az integráltabb társadalmi csoportok magasabb mobilitásuknál fogva intenzívebb kapcsolatban állnak egyéb, nagyobb, funkcionális értelemben gazdagabb településekkel, így viszont a lakóhelyükkel kialakított kapcsolatuk, vagyis a megélt tér értéke rosszabb lehet*. Ezzel szemben a perforált társadalmi csoportok alacsony térbeli mobilitásukból fakadóan a mentális elszigeteltség hozományaként sokszor *intenzívebb kapcsolatot alakítanak ki lakóhelyükkel* és az ott élőkkel, ami úgy tűnik annak értékét is növeli. Bár a szolgáltatások és intézményi szféra hiányaiból fakadó problémákat mindenhol hátrányként élik meg, az nem növeli a településközi mozgások számát, hanem mind fizikai, mind mentális szinten szorosabbra fűzi a kapcsolatukat a lakóhelyükkel.

A harmadik hipotézissel elsősorban arra kerestük a választ, hogy milyen árnyalatai, fokozatai lehetnek (ha egyáltalán vannak) a perforálódásnak. Mind a statisztikai, mind az empirikus indexek alapján jól látható, hogy az *egyes települések konnektáltsága nem írható*

le önmagában azzal, hogy fizikai értelemben jól vagy rosszul kapcsolódik más településekkel, központokkal (bár nem is független ettől), ezzel szemben leginkább árnyalatait különböztethetjük meg ennek. Az is jól látható volt a kutatás eredményei között, hogy a helyi társadalom megoszlása nagymértékben befolyásolja az integráltság mértékét, habár a kérdőíves indexek tanulsága elsősorban az volt, hogy hiába vannak jelen bizonyos települé- sen magasabb státuszú és így mobilisabb, integráltabb társadalmi csoportok, a perforált társadalmi rétegek ugyanúgy megjelennek ezeken a helyeken. A kutatásban meghatáro- zott mutatók törésvonalai települési összehasonlításban tehát tetten érhetőek, habár a kü- lönböző indexek kapcsán eltérők voltak abban a tekintetben, hogy az egyes csoportokat képező határvonalak mennyire bizonyultak élesnek. Az intézményi mutatók alapján lét- rehozott intézményi izoláció statisztikai indexe önmagában például leginkább a települé- sek között kialakult aránylag éles lépcsőket fejezte ki, míg a gazdasági- vagy társadalmi izoláció kapcsán leginkább a települési lejtőre emlékeztet a görbe, amelyben a töréspon- tok meghatározása már nehezebb feladatnak tűnhet.

Az empirikus vizsgálat kapcsán hasonló eredményeket kaptunk, ugyanakkor ezek sok esetben eltérő mintázatot mutattak a statisztikai analízissel szemben. Míg a statisztikai vizsgálat során határozottabban rajzolódtak ki a települések méretével összefüggésbe ál- lítható határok, addig a magasabb népességű falvak kérdőíves elemzéséből kevésbé tűnik ki ez a párhuzam. Véleményünk szerint ez az eltérés leginkább abból fakadhat, hogy a sta- tisztikai indexek segítségével leginkább a fizikai körülmények feltárása állt módunkban olyan mutatószámok alkalmazásával, amelyek a települések társadalmi teréhez sok eset- ben kevésbé kapcsolódó elemét mutatták meg (például a gazdasági mutatók esetében a hozzáadott érték vagy az exportra vonatkozó statisztika, az intézményi mutatók kapcsán pedig az intézmények meglétét kifejező, igen-nem alapú statisztikai adatok, amik ugyan- akkor nem azok kihasználtságát és a helyi társadalommal kialakult kapcsolatát tükrözik). A kérdőíves felmérés segítségével azonban leginkább a válaszadók térbeágyazottságának mértékét vizsgáltuk, hogy mennyire részei a települési térnek, a településhálózat egyéb elemeinek, milyen intenzitással használják és élik meg környezetüket. Ezek alapján fontos szempont az eredmények összegzése kapcsán, hogy a statisztikai indexek eredményeit az empirikus vizsgálatok tükröként alkalmazzuk. Mindennek jelentősége leginkább abban rejlik, hogy amit statisztikai módszerekkel meg tudtunk vizsgálni és az alapján csopor- tokba sorolni (nevezetesen a települések perforálódásának mértékét, illetőleg a telepü- léshálózatban elfoglalt pozíciót) nem tükröz kevésbé valós képet, mint az empirikus mód- szerekkel feltárt különbségek az integrálódási index perforált-integrált skálája, csupán ar- ról van szó, hogy az egyik módszer közelebb áll a rurális tér fizikai változásának nyomon követéséhez, míg a másik főként a társadalomban lezajló differenciálódási folyamatokat ér- tékeli.

A fenti rövid eszmefuttatás leginkább azokban az esetekben fontos, ahol a statisztikai index eredményei alapján egy-egy település az empirikus kutatás területén a legrosszabb mobilitású decilisbe került, míg az empirikus index alapján az integrált- vagy integrálódó csoportba soroltuk. Ezek az esetek véleményünk szerint nem statisztikai hibát, vagy mé- rési hiányosságokat tükröznek, hanem leginkább a lokális társadalmakban kialakult hely- kép és szociális integráltság magasabb szintjét. *Magyarán a településhálózatból való kisza- kadás mértékét és folyamatait leginkább a helyi társadalom belső dinamikája képes*

meghatározni, azt nagymértékben befolyásolja a korábban már emlegetett térreprezentáció és a lakóhelyről kialakuló imázs. Összességében az eredmények leginkább arra utalnak, hogy az integrált és integrálódó társadalmi csoportok jelenléte koncentrált, néhány településhez köthető, ezzel szemben a perforált és perforálódó csoportok előfordulása általánosnak mondható, vagyis a perforálódás folyamata nem kizárólag a földrajzi tér sajátosságaihoz köthető specifikum, a jobb földrajzi helyzet leginkább csak a társadalom differenciálását generálja.

A fentiek alapján a harmadik hipotézis igazolása szintén csupán részben valósult meg, meglátásunk szerint ugyanis bár mind a statisztikai-, mind az empirikus index esetében több fokozatát határoztuk meg a perforálódásnak, mégis úgy tűnik, hogy a folyamatban alapvetően két főbb irány különíthető el a vidéki terekben: az első típusba azok a vegyes társadalmi sajátosságokat tükröző települések tartoznak, ahol a multilaterális tér sokszínűbb. Ezekben a helyeken bár határozottan jelen vannak a perforált csoportok, mellettük megjelennek az integrált társadalmi rétegek tagjai is. A másik csoportot azok a települési társadalmak alkotják, ahol leginkább a perforált, tehát a településhálózattól kiszakadó közösségek alkotják, a legmarkánsabb különbség az előző típussal szemben az integrált- vagy integrálódó csoportok hiánya. *Ezek alapján úgy tűnik, hogy a rurális településhálózat perforálódása nem fokozatokban vagy szintekben fejezhető ki, hanem leginkább kétosztatú jelenségről beszélhetünk.*

A területileg összefüggő perforálódó gócpontokhoz kapcsolódó, negyedik hipotézisünket arra a feltételezésre alapoztuk, hogy mivel a perforáció maga a településhálózat felbomlását jelenti, így egy-egy érintett település kapcsolatvesztése a vele hálózatban állókra is kihathat. A dolgozatban megfogalmazott kutatási kérdéseink közül talán ez tűnhet a leginkább igazoltnak, mind a statisztikai-, mind az empirikus indexek és információk tekintetében, hiszen a perforáció által érintett térségek jól kirajzolódtak a statisztikai vizsgálatban, ahogy a kérdőíves elemzés mutatószámaiban egyaránt. Mindenesetre az összefüggő területi perforáció kapcsán itt is van néhány sajátos jelenség, ami ismét inkább a társadalmi tér multilaterális jellegéből fakad, és amelyeknek köszönhetően ezek az izolálódó területek nem feltétlenül mutatnak egyforma térbeli kontinuitást, amennyiben minden egyes települést egyesével vizsgálunk. A mutatók térbeli vizsgálata során ugyanis az jól látható volt, hogy a perforált település csoportok esetében sem arról beszélhetünk, hogy például egy járás teljes településállományára igaz lenne az elszigetelődés, hanem inkább arról, hogy vannak térségek, amelyekben a települések egy jelentős hányada mutat izolálódást. Ez összességében jó eséllyel hathat azokra a rurális mikroközpontokra is, amelyek a vizsgálat idejében integráltabbnak tűnhetnek, hosszú távon azonban feltételezhetjük, hogy együtt mozoghatnak a térségi településhálózat más elemeivel – más kérdés, hogy inkább a további integrálódás és felzárkózás, vagy inkább a perforálódás és a leszakadás irányába mozdulnak-e el. Azt mindenesetre a statisztikai vizsgálataink alapján igazoltnak látjuk, hogy a településhálózat struktúrája az elmúlt mintegy 25-30 évben a perforációs gócok kiterjedése felé mozdult el. Sokkal nagyobb valószínűséggel vált egy település maga is döntően perforálódóvá, ha térségében több hasonlót találunk, míg a másik oldalon számos, lokális izolációt mutató település, amely ezen magterületeken kívül esik, az integráció irányába mozdult el.

Az empirikus esettanulmányok térbeli összefüggéseiből láthattuk leginkább, hogy némelyik mikroközpont már áldozatául esett a hozzá közvetlenül kapcsolódó falvak elszigetelődésének mind társadalmi-, mind fizikai szinten. Jó példa lehet erre Mindszentgodisa vagy Vásárosdombó, mindkét falu komoly szerepeket tölt be abban a mikro-vonzáskörzetben, amelyeknek a központját jelentik. Bár főként Vásárosdombó esetében leginkább az integrálódó-, Mindszentgodisa esetében már a perforálódó falvak csoportjához állnak közelebb, az interjúk alapján felmért paternalista attitűd ugyanakkor mindkettejükre igaz, ráadásul az empirikus adatok térbeli eloszlása alapján mindketten egy-egy perforált térség szerves részét képezik.

Ennek nyomán tehát az empirikus eredményeink is megerősíti a döntően a statisztikai vizsgálatból levonható következtetéseket. *A negyedik hipotézis kapcsán így egyértelműen igennel válaszolhatunk*, véleményünk szerint a dolgozat több eleme megerősíti a perforációs jelenségek térbeli koncentrációját, illetve ezen koncentráció időbeli növekedését, továbbá a perforációhoz kapcsolódó társadalmi jelenségek szomszédsági hatáskon keresztüli térbeli expanzióját.

A kapcsolatok elvesztésének területi vonatkozásai tehát jól láthatók a kutatás eredményeiben, a statisztika és a kérdőíves vizsgálat ugyanakkor arra már kevésbé tudott választ adni, milyen módon reagálnak az érintett települések erre a problémára. A mélyinterjúk segítségével feltárt attitűdök és reakciók ezzel szemben jól pozicionáltak a Baranyai-Hegyhát településeit aszerint, hogy milyen mértékben perforáltak ebben a rurális településhálózatban, illetve milyen gyakorlatokat folytatnak a hétköznapiakban. Az egyik, és talán a téma szempontjából leglényegesebb jelenség, amelyet a hegyháti falvak esetében tapasztaltunk, hogy megjelent a perforáció által érintettek esetében a kapcsolatok létesítésének komoly igénye és szándéka, néhány esetben pedig azt is láthattuk, hogy ezek sikerrel meg is valósulnak. Ebben a folyamatban két fő szereplőt emelhetünk ki, az egyik Alsómocsolád, a másik Gödre, amelyek már alapítottak és vezetnek egy-egy településközi, kevésbé formalizált társulást. A tevékenységük hasonló, a településhálózatban betöltött szerepük ugyanakkor teljesen eltérőnek mondható, főként ha összevetjük az interjú eredményeit a kérdőíves indexekével, utóbbi alapján Gödre határozottan az intergált települések csoportját gyarapítja, míg Alsómocsolád éppen hogy izoláltabb helyzetet mutat. A stratégiai tervezésben a gyakorlati kivitelezésben ugyanakkor (mivel hosszabb ideje végzi ilyen jellegű tevékenységét nem is meglepő módon) Alsómocsolád tűnik sikeresebbnek, ahol sikerrel valósult meg a települési közösségépítés rendhagyó eszközökkel, amelyeket a települési társulás tagjaival is igyekeznek megosztani. Emellett a „mocsoládiak” alacsonyabb térbeli mobilitását a helyben megvalósult beruházások és a hatásukra létrejött munkahelyek ellensúlyozzák, magyarán a lakosság relatív elszigetelt helyzete nem jár együtt anyagi deprivációval, ráadásul maga a település és az ott elérhető munkahelyek a térségben is biztosítanak álláshelyeket, ezáltal megélhetést a környező falvak lakosainak. Jelenlegi fejlesztési koncepciójuk kifejezetten a térségi integrációt szorgalmazza az unióba tartozó településekkel vállvetve, melynek érdekében egy okos falu programmal zárkóznának fel a 21. század kihívásaihoz, segítségével oldanák meg a térség falvainak közlekedési problémáit stb.

Ezzel szemben a Gödre által vezetett településfejlesztési társulás gyerekcipőben jár, a terepi vizsgálat idejében csupán néhány közös projekt beadását és részbeni

megvalósulását sikerült felmutatni. Ráadásul a Gödrén felmért attitűd leginkább távolságtartónak bizonyult, míg Alsómocsolád vállalkozó attitűdje hordozott magában néhány paternalista elemet. A társulás mindenesetre rendkívül fiatal, a tagok közös céljai nem forrtak ki egészen, a tapasztalatok alapján pedig féltő, hogy a térségi dinamika a magyarszéki közös hivatal sorsának irányába hathat. Nem kizárt, hogy hasonlóan más magyar térségi fejlesztési gyakorlathoz, ebben az esetben is leginkább a központi település (ez esetben a társulást vezető Gödre) a források maximális kihasználása érdekében törekszik a társulást fenntartani, amelynek a végeredménye a tagtelepülésekre nézve veszteséges lehet, nem csupán anyagi, de a társadalmi kohézió szempontjából is.

A településközi kapcsolatok jelentőségének felfedezését a települési társulások szervezésén túl is fontos reakcióként értelmezhetjük a vizsgált mintaterületen, az ugyanis több interjúból is kiderült, hogy a helyi szereplők a közös hivataloknak is nagy jelentőséget tulajdonítanak. Habár azt minden vizsgálatba vont interjúpartnerünk kiemelte, milyen rosszul érték őket a hivatalokra vonatkozó korlátozások, a jól működő hivatali közösségekhez tartozó települések esetében kivétel nélkül az összefonódás jelentőségét emelték ki. A közös hivatali rendszer bár jelentősen megbéníthatja intézményi szempontból az egyes településeken élőket, bizonyos szolgáltatások működtetése úgy tűnik, hatékonyabban működik. Példa lehet erre a szociális étkeztetés hivatali szintű megoldása az arra rászorulóknak, vagy a falugondnoki szolgálat helyettesítése a közös hivatal települései között szükség esetén. Bizonyos közös hivatalok esetében az együttműködés ráadásul több területen is rendkívül szorosnak bizonyult, ráadásul az ide tartozó településeken elkészített interjúkból az is kiderült, hogy az elszigetelődésből fakadó hétköznapi problémák leküzdésében milyen jelentősége lehet egy jól és harmonikusan működő hivatali struktúra. Jó példa lehet erre a Mindszentgodisai Közös Önkormányzati Hivatal, amelyet tagjai a korábbi központtal, Sásddal való elégedetlenségük miatt alapítottak 2016-ban, azóta számos, a hivatal illetékességi területéhez tartozó településen valósultak meg elsősorban szociális célzatú programok és beruházások. Mondhatni a mindszentgodisai az egyik leg tudatosabb hivatal a Baranyai-Hegyhát területén, hiszen itt mindkét a települések végzett mélyinterjúból kiderült, hogy az itt található településeken élőket rendkívül izoláltnak, térben elszigeteltnek tartják, de nem elsősorban a közlekedés viszontagságai miatt. Néhány interjúban ezen túl (és ezen települések némelyike is ehhez a hivatalhoz tartozik) elhangzott az is, hogy a többi településsel való kapcsolattartás is nehézségeket okoz.

A másik, hasonló helyzetű, valamint a perforálódásból fakadó problémákat szintén érzékelő közös hivatal a vásárosdombói, amelyhez a kérdőíves vizsgálat alapján meghatározott perforált- és perforálódó települések egy része is tartozik (Ág, Kisvaszar, Gerényes, Tékes). Szemben azonban a korábbi példával, a vásárosdombói hivatal illetékességi területeihez tartozó településeken rendkívül változatos a hozzáállás ehhez a problémához, ráadásul az ide tartozó településeken végzett empirikus felmérés alapján a hivatali településekkel való együttműködés is kevésbé intenzív, bár igény lenne komolyabb kooperációra. A mindszentgodisai hivatali terület települései esetében is látható a perforáció összefüggő hatásai, ugyanakkor bizonyos települések esetében kifejezetten pozitív értékeket is mértünk, ráadásul itt a tudatos, problémaorientált reakciók is segítenek az érintett lakosságnak, hogy legalább a települési tér részei maradhassanak. A vásárosdombói példa esetében ez már kevésbé mondható el, úgy tűnik, a települések vezetői vagy a

forráshiány, vagy érdektelenség, kiábrándultság miatt, de kevésbé képesek szembenézni a települések hálózatból történő kiszakadásával, amely ráadásul a hivatali központ településére is komolyabb terheket ró. Hozzá kell tennünk azt is, hogy a Vásárosdombói Közös Önkormányzati Hivatal munkatársai, szociális foglalkoztatottjai rengeteg munkát és energiát fektetnek a hivatali területen élő, nehéz sorsú (és főként roma származású) családok életszínvonalának javításáért és a szegénység továbbörökítésének megakadályozásáért, azonban a szociális célú projektek és programok ebben az esetben kifejezetten csak erre fókuszálnak, nincs stratégia vagy cél arra vonatkozóan, hogy a térségből való kiszakadást milyen módon akadályozhatnák meg.

Az ötödik hipotézis kapcsán tehát azt határozottan elmondhatjuk, hogy számos település és központ esetében jelennek meg a településhálózatban történő izolálódás megakadályozását, illetve az általa kialakult problémák kezelését célzó tervek és stratégiák, de nem minden esetben jelenik meg a problémával való szembenézés, a tudatosság hiányában pedig a megoldások hatékonysága is csökkenhet.

A perforáció folyamataira vonatkozó kérdéseink vizsgálata során (a hipotéziseken túl, vagy inkább azok általánosabb alátámasztása érdekében) fontos eredménynek ítéltük meg azt is, hogy mind a Baranyai-Hegyháton, mind a tabi kontrollterületen hasonló eredményeket kaptunk az empirikus kutatás során. Mind a minta megoszlása a különböző empirikus indexek kapcsán, vagy azok térbeli eloszlásának sajátosságai a két térség esetében azonos trendeket mutattak. *Ezek alapján tehát elmondható az is, hogy a településhálózat perforálódása nem egy elszigetelt, egy adott rurális településrendszert érintő folyamat, hanem olyan jelenség, ami tetten érhető a magyar ruralitás egyéb térségeiben is.* Mindazonáltal fontos kiemelni azt is, hogy a Baranyai-Hegyhát települései esetében kiegészült az empirikus adatgyűjtés a mélyinterjúkkal is, amik sok helyen támasztották alá, vagy éppen cáfolták meg a kérdőíves vizsgálat eredményeit. Így feltételezhetjük azt is, hogy a tabi kontrolltárség (ahol elsősorban a kérdőíves vizsgálat eredményeit szerettük volna igazolni) településein érdemes lehet a kutatást tovább vinni, az interjúkat elkészíteni, azok alapján finomítani, pontosítani a kapott empirikus eredményeket.

A vidéki településhálózat perforálódási folyamatának vizsgálata során jól láthatóvá váltak azok a települési folyamatok, amelyek hozzákapcsolhatók a falusi társadalmak differenciálódásához, az ezzel kapcsolatos multilaterális tér létrejöttéhez, és az ezekből fakadó helyi- és térségi szintű problémák kialakulásához. A dolgozat eredményei véleményünk szerint jól tükrözik a településhálózat felbomlását, ugyanakkor néhány kétely is felmerülhet azzal kapcsolatban, vajon ténylegesen ezt a konkrét társadalomföldrajzi jelenséget igazolják-e. Elsősorban a statisztikai vizsgálat kapcsán merülhetnek fel kérdések, hiszen az több szempontból is hasonlít más, hasonló témát feltáró elemzésekhez, amelyekben viszont más kérdésekre keresnek válaszokat, például a marginalizációra, periferezációra, vagy lakóhelyi szegregációra stb. Érdemes azonban figyelembe venni azt a szempontot is, hogy a statisztikai analízis bár számos eredménnyel szolgált önmagában is, ami a településhálózat felbomlására vonatkozhat, mégis egy kísérleti jellegű megközelítést jelentette a kutatásnak, amelynek fő elemét az az empirikus módszertan jelentette, amit a kérdőíves felméréssel és a mélyinterjúkkal készítettünk. A másik aspektusa ennek a kérdéskörnek, hogy a települések elszakadása egymástól és a központoktól magától értetődően negatív következményekkel jár együtt, magyarán a statisztikai mutatói is

hátrányosabb helyzetet tükröznek, legyen szó a demográfiai adatokról, a gazdasági mutatószámokról, vagy az intézményhálózat kiépítettségéről. Mindezzel elsősorban arra igyekeztünk rámutatni, hogy a vidéki térségekben ható földrajzi- és társadalmi folyamatok nem feltétlenül zárják ki egymást, a periferezáció legalább annyira hatással van a magyar ruralitásra, mint a marginalizáció vagy a szegregáció. Lényegében hasonló folyamatokról van szó, ugyanakkor a településhálózat perforálódásának vizsgálatával leginkább egy elméleti koncepció igazolására adtuk a fejünket, amelyben a falusi társadalmak változásai mentén igyekeztünk feltárni térségi szinten annak külső- és belső folyamatait.

A dolgozat eredményeinek összegzése és a hipotézis vizsgálat elsősorban a kutatásban megfogalmazott célok teljesülését értékelte, ezeken túl (illetve ezek szintéziseként) kiemelnénk néhányat a vizsgálat fontosabbnak tűnő, újszerű eredményei közül.

- A kutatás egyik alapvető célja az volt, hogy a perforációt, mint a vidéki terek differenciálódásának és a rurális újrastrukturálódásnak egy sajátos térbeli- társadalmi folyamatait értelmező koncepciót bevezesse a településföldrajzi vizsgálatok közé. A kutatás több szakaszában is sikerült bizonyítani *a rurális településhálózat kontinuitásának hiányosságait*, és bár a vidéki települések és térségek dolgozatban szemléltetett problémaköre más koncepcionális megközelítésekben is a kutatások fókuszába került, a perforálódó településhálózat elmélete végsősoron *a térszerkezet felszakadozottságát és az egyes települési társadalmak ezen belül kimutatható feldarabolódását* írja le. A dolgozat elméleti aspektusának újszerűségét így nem abban látjuk, hogy egy teljesen új válasszal szolgált a periférikus települések krízisére, inkább szolgált egy másik lehetséges értelmezési kerettel azokra.
- Fontos eredményként tekinthetünk *a perforáció által érintett településcsoportok térbeli expanziójára*, amit a statisztikai vizsgálat komplex indexének időbeli összehasonlítása mutatott ki. A közel harminc év alatt kialakuló térszerkezeti eltérések arra utalnak, hogy *a településhálózat egyfelől homogénebb lett* mind a centrumok térségeiben, mind a periférián, ugyanakkor azt is jelenti, hogy a településhálózat felbomlásának folyamata *nem kizárólag a legkisebb települési elemeket érinti, hanem átfogóbb*, akár mikrotérségi központokra, kisvárosokra is kiterjedő jelenség. Habár a statisztikai vizsgálatban társadalmi-, gazdasági- és intézményi mutatókat is alkalmaztunk, összességében a térbeli terjedés arra utal leginkább, hogy *a társadalmi csoportok immobilis jellege és térben való elszigetelődése az, ami erősíti a perforációt*. Mivel feltételeztük (és a dolgozat más tartalmi fejezeteiben véleményünk szerint igazoltuk) a vidéki társadalmak multilaterális jellegét, a nagyobb települési érintettség mindezek alapján a magasabb hierarchiájú települések nagyobb számú, differenciáltabb társadalmiban is megjelenő izolációját jelentheti.
- *A vidéki térségek társadalmainak multilaterális jellege* olyan szempontból jelenthet újszerű eredményeket a társadalomföldrajzi kutatásokban, hogy mindezt a társadalmi tértermelés részfolyamataira bontva értékeltük, ezzel együtt sikerült *kapcsolatot találnunk az egyes társadalmi státuszú csoportok térbeli megoszlása, informális kapcsolataik térszerkezeti jellege, valamint lakóhellyel kialakított kapcsolatuk, térreprezentációjuk között*. Ezen belül fontos kiemelni az eredmények közül azt is, hogy a vizsgálat több szintjén *nem mutatkozott szoros kapcsolat az elszigetelődő csoportok térbelisége*

és lakóhelyük mérete, illetve földrajzi pozíciója között. Magyarán a településhálózatból történő kiszakadás folyamatát nem tudtuk egyértelműen a fizikai értelemben elzárt települések csoportjához kötni, mivel az érintett csoportok megjelentek a mikrotér-ségi központokban is. A települések pozíciója és mérete legfeljebb a kialakuló társadalmi csoportok számára volt jelentősebb hatással.

- A kutatás során sikerült rávilágítani arra is, hogy *a vidék társadalmi térfolyamataiban a térreprezentáció és a településekkel kialakított személyes viszony, vagy imázs milyen jelentős szereppel bír.* A dolgozatban bemutatott változók közül ugyanis a reprezentációs index értékei hozták sokszor a legmeglepőbb eredményeket, sokszor a többi index értékével ellentétesen. Az empirikus vizsgálat mélyinterjúkból szerzett eredményeivel ugyanakkor már szorosabb kapcsolatokat sikerült feltárni, így arra is sikerült rávilágítani a kutatás során, hogy *a települések vezetése és üzemeltetése, valamint a területi illetékességgel rendelkező szervezetek, intézmények tevékenységei jelentős hatást gyakorolnak a társadalom reprezentációira helyi szinten.* Mindezzel egy, a kutatás kezdetekor nem várt összefüggést tártunk fel: *a perforáció folyamatában a fizikai elszigetelődés kevésbé hagy markánsan negatív nyomokat a helyi társadalom térérzetében, viszont a különböző ellátórendszerek működési sajátosságai jelentősen befolyásolhatják a folyamatot.*
- Módszertani megközelítésből nem alkalmaztunk újszerű eljárásokat, a felhasznált elemzési módszerek közül ugyanakkor kiemelhető *a települések attitűdvizsgálata,* amelyet a mélyinterjúk alapján készítettünk el. A válaszadók *empátiájának és anyagi eszközeinek kétdimenziós skálázásával* sikerült meghatározni négy, egymástól eltérő települési attitűdöt, amelyek egyfelől a települések vezetésében, másfelől a térség hálózatainak fenntartásában mutattak nagy jelentőséget. Az attitűdvizsgálat véleményünk szerint kiterjeszhető, más társadalomföldrajzi kutatásokban is alkalmazható, elsősorban talán a településfejlesztés, a vidékfejlesztés, a turizmusföldrajz és a gazdaságföldrajz mikroökonómiai ága alkalmazhatja kvalitatív módszerként.
- A fentiekkel összhangban fontos eredménynek tartjuk a dolgozatban *a négy települési attitűd kapcsolatának és hatásának feltárását a településhálózat felszakadozásának folyamatában.* Az attitűdvizsgálat rámutatott arra is, hogy a települési vezetők empátiája, a településfenntartásban alkalmazott szociális háttérű gyakorlatok jellege szorosan kapcsolódik a perforáció folyamatához. Erre utalt például az is, hogy azok a falvak bizonyultak túlnyomóan perforálnak a mintaterületen, amelyek paternalista vagy távolságtartó attitűddel jellemezhetők. *Az attitűdvizsgálat* egy másik, fontos eredményeként emelhetjük ki *a reprezentációs index értékeivel mutatott összefüggéseit,* ugyanis itt jól kimutatható volt például a paternalista attitűd és a kedvezőbb térreprezentáció kapcsolata. Mindezek ellenpontjaként a távolságtartó településeken mért relatíve alacsony térreprezentációs indexértékek jellemezték a Baranyai-Hegyhát falvait.

10. Köszönetnyilvánítás

Egy doktori disszertáció megírása nem csupán a doktori hallgató érdeme, sokaknak tartozom hálával és köszönettel én is, akik hozzájárultak ennek a munkának az elkészüléséhez és befejezéséhez. Elsősorban témavezetőmnek, dr. Pirisi Gábornak tartozom hálával, aki már MSc-s hallgató koromban is biztatott, hogy folytassam ezt a témát, dolgozzak rajta. Tőle tanultam meg kutatni, hogyan kell egy tudományos vizsgálatot elvégezni a kérdésfeltevéstől egészen a térképek szerkesztésének rejtelseiig, ezen túl türelmesen asszisztált és terelgetett akkor is, amikor épp rossz nyomon jártam. Mindezek mellett akkor is tartotta bennem a lelket, amikor vakvágányra futottam. Sokat köszönhetek továbbá tanácsvezetőmnek, dr. Trócsányi Andrásnak, aki minden tevékenységemet támogatta attól a perctől, ahogy felvételt nyertem a doktori iskolába. Tanácsai és útmutatása nélkül nem sikerült volna megvalósítani a kutatás számos feladatát, kritikái pedig segítettek a helyes mederben tartani a projektet. Hálával tartozom továbbá kollégáimnak, elsősorban dr. Alpek B. Leventének és dr. Majdáné dr. Mohos Mária tanárnőnek, akik időt és energiát áldoztak arra, hogy gyakorlati és elméleti tudásom elmélyülhessen. Köszönöm dr. Dövényi Zoltán, dr. Geresdi István és a doktori iskola töretlen támogatását mind anyagi, mind szellemi formában. Mellettük sokat köszönhetek a néhai Tóth professzornak, aki bár csak a BSc szakdolgozatom megírásának kezdeti szakaszában vezette akkori kutatásomat, már akkor biztatott hogy ne féljek elindulni ezen az úton. Nagyon hálás vagyok mindazoknak a hallgatóknak, akik segítettek az empirikus adatok összegyűjtésében és velem tartottak főként hegyháti kiruccanásaim során kérdőívezni.

Sokaknak tartozom köszönettel a fent említettek mellett, akik szakmailag kevésbé, mentálisan annál inkább támogatták munkámat. Szüleim és barátaim segítsége, kedves szavai és legfőképpen türelme nélkül nem tehettem volna ki utolsó mondataim végére a pontot.

Irodalom

- Abella, M. (1961). Ankét a településföldrajz helyzetéről és feladatairól. *Földrajzi Értesítő*, 10(1), 121–127.
- Alpek, B. L., & Máté, É. (2018). “Nagyon el vagyunk ám itt zárva” - Izolálódó települések a Baranyai-Hegyháton. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 7(1), 70–91.
- Alpek, B. L., Tésits, R., & Bokor, L. (2016). Group-specific analysis of commuting in the most disadvantaged areas of Hungary. *Regional Statistics*, 6(1), 54–81.
- Amcoff, J., & Westholm, E. (2007). Understanding rural change-demography as a key to the future. *Futures*, 39(4), 363–379.
- Andorka, R. (1979). *A magyar községek társadalmának átalakulása*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Andrásfalvy, B. (1973). Ellentétes értékrendek összeütközése és a polgárosodás. *Tiszatáj*, (8), 105–110.
- Andrásfalvy, B. (1978). Nyugat-Baranyai Német Telepesek Történeti-Néprajzi Kérdései a Levéltári Források Tükrében. In L. Szita (Ed.), *Baranyai Hegytörténetírás*. Pécs: Baranya Megyei Levéltár.
- Argent, N. (1999). Inside the black box: Dimensions of gender, generation and scale in the Australian rural restructuring process. *Journal of Rural Studies*, 15(1), 1–15.
- Babbie, E. (2010). The Practice of Social Research. In *The Practice of Social Research*.
- Bajmócy, P. (1999). A szuburbanizáció sajátosságai Pécs környékén. *Földrajzi Értesítő*, 48(1–2), 127–138.
- Bajmócy, P. (2007). A népességszám változás települési és megyei szintű egyenlőtlenségeinek néhány mérési lehetősége Magyarországon. *Tér És Társadalom*, 21(1), 85–102.
- Bajmócy, P. (2011). A „vidéki” szuburbanizáció Magyarországon, Pécs példáján. *Tér És Társadalom*, 14(2–3), 323–330.
- Bajmócy, P., & Balogh, A. (2002). Aprófalvas településállományunk differenciálódási folyamatai. *Földrajzi Értesítő*, 51(3–4), 385–405.
- Bajmócy, P., & Ilcsikné Makra, Z. (2018). Periféria, határmentiség, etnicitás. A Zselic és a Lippai-dombság községeinek népességföldrajzi folyamatai 1910-2011 között. In J. Péntes (Ed.), *Falu - város - periféria: határon innen és túl* (pp. 89–99). Debrecen: DIDAKT Kf.
- Bajmócy, P., Hosszú, S., Dudás, R., & Balizs, D. (2011). New Migration Trends and Their Motivation in Hungary. *Geographica Timisiensis*, 20(2), 29–40.
- Bajmócy, P., Makra, Z., & Tóth, L. (2018). A hazai külterületek átalakulása 1990 után. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 7(1), 3–17.
- Balogh, A. (2007). *Az aprófalvas településállomány differenciálódási folyamatai Magyarországon*. Szegedi Tudományegyetem.
- Balogh, A. (2008). *Az aprófalvas településállomány differenciálódási folyamatai Magyarországon*. Szombathely: Savaria University Press.
- Balogh, A. (2014). A hazai aprófalvasodás új irányjai. *Földrajzi Közlemények*, 138(2), 134–149.
- Balogh, A., & Lukács, Z. (2016). Kulturális erőforrások szerepe a Göcsej falusi

- turizmusában. *A Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ Tudományos Közleményei*, 21(16), 71–80.
- Balogh, A., Bajmócy, P., & Ilcsikné-Makra, Z. (2018). Social and ethnic segregation amongst the smallest Hungarian villages. *Geographica Pannonica*, 22(3), 208–218.
- Baranyi, B. (1999). A „periféria perifériáján”. A határmentiség kérdőjelei egy vizsgálat tükrében az Északkelet-Alföldön. *Tér És Társadalom*, 13(4), 17–44.
- Baranyi, B. (2004). Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről és következményeiről. *Tér És Társadalom*, 18(2), 1–21.
- Baráthi, O. (2010). Adalékok Nógrád megye rendszerváltás utáni gazdasági-társadalmi folyamatainak értékeléséhez. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 7(2), 37–51.
- Baráthi, O. (2018). A népesség csökkenésének és szerkezetváltozásának főbb okai és egyes következményei Nógrád megyében. *Palócföld*, (1), 85–96.
- Barta, G. (1994). Budapest és az agglomeráció gazdasági szerepkörének átalakulása. In *Tanulmányok Budapest Múltjából XXX.* (pp. 201–217).
- Barta, G. (2002). *A magyar ipar területi folyamatai, 1945-2000.* Budapest-Pécs: Dialóg-Campus.
- Barta, G., Rechnitzer, J., & Szaló, P. (1988). Új tendenciák a falusi iparban I. *A Falu*, 1988(1), 84–93.
- Beck, Z., & Cserti Csapó, T. (2012). *Fontos pont a Hegyhát ifjúsági életében!* Pécs: PTE BTK NTI - Sásd Város Önkormányzata.
- Beluszky, P. & Győri, R. (2011). Fel is út, le is út (Városaink településhierarchiában elfoglalt pozícióinak változásai a 20. században). *Tér És Társadalom*, 18(1), 1–41.
- Beluszky, P. & Győri, R. (1999). A magyarországi városhálózat és az EU-csatlakozás. *Tér És Társadalom*, 13(1–2), 1–30.
- Beluszky, P. & Győri, R. (2004). Fel is út, le is út... (Városaink településhierarchiában elfoglalt pozícióinak változásai a 20. században). *Tér És Társadalom*, 18(1), 1–41.
- Beluszky, P. & Sikos, T. T. (1979). A faktor- és clusteranalízis alkalmazása a területi kutatásokban (Borsod-Abaúj-Zemplén megye falusi települései tipizálásának példáján). *Sigma*, 12(3–4), 191–210.
- Beluszky, P. & Sikos, T. T. (1982). *Magyarország falutípusai.* Budapest: MTA FKI.
- Beluszky, P. & Sikos, T. T. (2007a). *Változó falvaink.* Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutató Központ.
- Beluszky, P. & Sikos, T. T. (2007b). *Változó falvaink (Magyarország falutípusai az ezredfordulón).* Budapest: MTA Társadalomkutató Központ.
- Beluszky, P. (1963). Mátészalka vonzásterülete. *Földrajzi Értesítő*, 12(2), 201–223.
- Beluszky, P. (1974). *Nyíregyháza vonzáskörzete -A város—falu közötti kapcsolatok jellege és mennyiségi jellemzői Szabolcs-Szatmár megyében* (Földrajzi). Budapest: MTA FKI.
- Beluszky, P. (1977a). Cserehát - hátrányos helyzetű táj Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. *Borsodi Szemle: A Társadalom És Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Szervezetének Tudományos Folyóirata*, 22(1), 55–67.
- Beluszky, P. (1977b). Krasznokvajda - egy alsófokú központ (?) gondjai a Csereháton. *Földrajzi Értesítő*, 26(3–4), 349–385.
- Beluszky, P. (1988). Kényszerpálya vagy szabad mező? *A Falu*, 1988(1), 21–24.
- Beluszky, P. (1996). Kompország városai.(Történeti régiók és városok). *Tér És*

- Társadalom*, 10(1), 23–41.
- Beluszky, P. (1999). *Magyarország településföldrajza [Geography of the Hungarian Settlements]*. Budapest - Pécs: Dialóg Campus.
- Beluszky, P. (2012). The spatial differences of modernisation in Hungary at the beginning of the 20th century. *Discussion Papers*, (37), 5.-43.
- Benedek, J. (2010). Régiók kialakulása és változása: véletlen vagy szükségszerűség? *Tér És Társadalom*, 24(3), 193–201.
- Benevolo, L. (1994). *A város Európa történetében*. Budapest: Atlantisz Kiadó.
- Benko, G. (1997). A regionális fejlődés útjai: globálistól a lokálisig. *Tér És Társadalom*, 11(2), 1–16.
- Berényi, I. (1965). Kiskőrös vonzásterülete. *Földrajzi Értesítő*, 14(3–4), 113–129.
- Berényi, I. (1992). *Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései* (S. Marosi, Ed.). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Berki, M. (2015). A térbeliség trialektikája. *Tér És Társadalom*, 29(2), 3–18.
- Berki, M. (2017). A földrajzi lépték változó értelmezése és a cselekvőhálózat-elmélet. *Földrajzi Közlemények*, 141(3), 203–215.
- Berry, B. J. L., & Garrison, W. L. (1958). The Functional Bases of the Central Place Hierarchy. *Economic Geography*, 34(2), 145–154.
- Bibó, I. (1975). *Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi településhálózat-fejlesztési koncepció*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Bihari, Z., & Kovács, K. (2011). Lejtők és csúszdák, avagy a foglalkoztatási esélyek térbeli egyenlőtlensége az ezredfordulón. *Tér És Társadalom*, 20(4), 49–66.
- Bishop, K. D., & Phillips, A. A. C. (1993). Seven steps to market - the development of the market-led approach to countryside conservation and recreation. *Journal of Rural Studies*, 9(4), 315–338.
- Blotevogel, H. H. (1996). Zentrale Orte: Zur Karriere und Krise eines Konzepts in Geographie und Raumplanung. *Erdkunde*, 9–25.
- Bódi, F., & Obádovics, Cs. (2000). Munkanélküliség a vidéki Magyarországon. *Területi Statisztika*, 3. (40.)(1.), 55-68.
- Bodor, A. (1935). *A falukutatás vezérfonala*. Budapest: Magyar Társaság Falukutató Intézete.
- Bodor, N., & Péntes, J. (2012). Eger komplex vonzáskörzetének dinamikai vizsgálata
Dynamical analysis of the complex hinterland of Eger. *Tér És Társadalom*, 26(3), 30–47.
- Bogdán, A. (2015). A gyermekszegénység elleni program vizsgálata - Kisvaszar példáján. *Romológia*, 4(10), 111–112.
- Bona, I. (1962). Somogy iparának alapvető földrajzi jellemvonásai. *Földrajzi Közlemények*, 86.(10.)(1), 71–85.
- Bontje, M. (2005). Facing the challenge of shrinking cities in East Germany: The case of Leipzig. *GeoJournal*, 61(1), 13–21.
- Boros, J., Árvai, I., Székely, Z., & Németh, D. (2009). Egy kutatás gyakorlati tapasztalatai a Sásdi kistérségben. *Szociális Szemle*, 2(1–2), 94–107.
- Boros, L. (2010). Posztstrukturalista elméletek: Kihívások és lehetőségek a településföldrajz számára. In Csapó T. & Kocsis Z. (Eds.), *A településföldrajz aktuális kérdései. VI. Településföldrajzi Konferencia* (pp. 392–405). Szombathely: Savaria

University Press.

- Borsos, Á. (2009). *A mozi mint innováció magyarországi elterjedése, a hálózat alakulásának földrajzi jellemzői napjainkig*. Pécsi Tudományegyetem.
- Borsos, Á. (2018). Az állam- és közigazgatási területszervezések hatása a települések térkapcsolatára Somogy megyében. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 7(2), 31–45.
- Borsos, B. (2008). Ökológiai tájértékelési elvek a fenntartható településfejlesztésben egy zselici kistelepülés, Gyűrűfű példáján. *Földrajzi Közlemények*, 132(3), 263–276.
- Bosworth, G., & Venhorst, V. (2017). Economic linkages between urban and rural regions – what’s in it for the rural? *Regional Studies*, 52(8), 1075–1085.
- Bottlik, Z. (2001). A német nyelvszigetek változásai a Dél-Dunántúlon. *Földrajzi Értesítő*, 50(1–4), 285–297.
- Bourdieu, P. (1991). Physischer, sozialer und angeeigneter physischer Raum. In M. Wentz (Ed.), *Stadt-Räume* (pp. 25–34.). Campus Verlag.
- Bourdieu, P. (1996). *Physical Space, Social Space and Habitus*. Oslo.
- Bousted, O. (1962). Die zentralen Orte und ihre Einflußbereiche. *Lund Studies in Geogr., Ser. B*, 24, 201–226.
- Brade, I., Herfert, G., & Wiest, K. (2009). Recent trends and future prospects of socio-spatial differentiation in urban regions of Central and Eastern Europe: A lull before the storm? *Cities*, 26(5), 233–244.
- Broadway, M. J. (2000). Planning for change in small towns or trying to avoid the slaughterhouse blues. *Journal of Rural Studies*, 16(1), 37–46.
- Brown, D. L., & Kulcsar, L. (2001). Household Economic Behavior in Post-Socialist Rural Hungary. *Rural Sociology*, 66(2), 157–180.
- Brown, D. L., Kulcsár, L. J., Kulcsár, L., & Obádovics, Cs. (2005). Post-socialist restructuring and population redistribution in Hungary. *Rural Sociology*, 70(3), 336–359.
- Buday, D. (1909). *Az egyke Baranyavármegyében*. Budapest.
- Burholt, V., & Dobbs, C. (2012). Research on rural ageing: Where have we got to and where are we going in Europe? *Journal of Rural Studies*, 28(4), 432–446.
- Byrom, J., Medway, D., & Warnaby, G. (2003). Strategic alternatives for small retail businesses in rural areas. *Management Research News*, 26(7), 33–49.
- Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. Cambridge, Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Champion, T., & Shepherd, J. (2006). Demographic change in rural England. In Phillip Lowe & L. Speakman (Eds.), *The ageing countryside: The growing older population of rural England* (pp. 29–50). Age Concern Books.
- Christaller, W. (1933). *Die zentralen Orte in Süddeutschland*. Jena: Gustav Fischer.
- Cloke, P. & Davies, L. (1992). Deprivation and lifestyles in rural Wales. - I. Towards a Cultural Dimension. *Journal of Rural Studies*, 8(4), 359–371.
- Cloke, P. & Little, J. (1987a). Class distribution and locality in rural areas: an example from Gloucestershire. *Geoforum*, 18(4), 403–413.
- Cloke, P. & Little, J. (1987b). Policy, planning and the state in rural localities. *Journal of Rural Studies*, 3(4), 343–351.
- Cloke, P. & Milbourne, P. (1992). Deprivation and lifestyles in rural Wales. -II. Rurality and the cultural dimension. *Journal of Rural Studies*, 8(4), 359–371.

- Cloke, P. & Thrift, N. (1987). Intra-class conflict in rural areas. *Journal of Rural Studies*, 3(4), 321–333.
- Cloke, P. (1987). Rurality and change: Some cautionary notes. *Journal of Rural Studies*, 3(1), 71–76.
- Cloke, P. (1993). On “problems and solutions”. The reproduction of problems for rural communities in Britain during the 1980s. *Journal of Rural Studies*, 9(2), 113–121.
- Cloke, P., Johnsen, S., & May, J. (2007). The periphery of care: Emergency services for homeless people in rural areas. *Journal of Rural Studies*, 23(4), 387–401.
- Cloke, P., Milbourne, P., & Widdowfield, R. (2001). Interconnecting housing, homelessness and rurality: Evidence from local authority homelessness officers in England and Wales. *Journal of Rural Studies*, 17(1), 99–111.
- Cloke, P., Goodwin, M., Milbourne, P., & Thomas, C. (1995). Deprivation, poverty and marginalization in rural lifestyles in England and Wales. *Journal of Rural Studies*, 11(4), 351–365.
- Cloke, P., Milbourne, P., & Widdowfield, R. (2001). The local spaces of welfare provision: Responding to homelessness in rural England. *Political Geography*, 20(4), 493–512.
- Clout, H. D. (1972). *Rural Geography*. Oxford, New York, Toronto, Sydney, Paris, Frankfurt: Pergamon Press.
- Courtney, P., Mayfield, L., Tranter, R., Jones, P., & Errington, A. (2007). Small towns as “sub-poles” in English rural development: Investigating rural-urban linkages using sub-regional social accounting matrices. *Geoforum*, 38(6), 1219–1232.
- Cristofari, H., Girard, N., & Magda, D. (2017). Supporting transition toward conservation agriculture: a framework to analyze the learning processes of farmers. *Hungarian Geographical Bulletin*, 66(1), 65–76.
- Czifrusz, M. (2011). A közfoglalkoztatás térbeli egyenlőtlenségei. *Munkaerőpiaci Tükör*, 126–138.
- Csatári, B. (1999). New factors in the differentiation of the Hungarian settlement network. In *Discussion Papers 1999. Spatial Research in Support of the European Integration* (pp. 59–68). Pécs: Pécs: Centre for Regional Studies.
- Csatári, B. (2005). Criteria of Rurality for the Hungarian Micro-regions. Major Problems Facing Rural Areas in Hungary. In Barta Gy., G. Fekete É., Szörényiné Kukorelli I., & Timár J. (Eds.), *Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition* (pp. 466–482). Pécs: Centre for Regional Studies.
- Csatári, B., & Farkas, J. Z. (2006). A magyar vidékies kistérségek új kategorizálása, különös tekintettel a városi hatásokra és a földhasznosítás változásaira. *Tér És Társadalom*, 20(4), 97–109.
- Csiszár, Zs. (2019). Központi szerepkörű települések egy hátrányos helyzetű rurális térségben - Mágocs és Sásd összehasonlító elemzése. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 8(1), 54–71.
- Csitsi, A., & Kovách, I. (2002). Vidéki történet. In I. Kovách (Ed.), *Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vége* (p. 382). Budapest: Napvilág Kiadó.
- Csizmadia, Z., & Rechnitzer, J. (2005). A magyar városhálózat innovációs potenciálja. In Grósz A. & Rechnitzer J. (Eds.), *Régiók és nagyvárosok innovációs potenciálja Magyarországon* (pp. 147–180). Pécs-Győr: MTA Regionális Kutatások Központja.
- Csomós, G. (2013). Magyarország gazdasági központjainak pozícióváltozása 1992 és 2011

- között. *Területi Statisztika*, 53(6), 529–550.
- Csurgó, B. (2007). Vidékképek a politikában a parlamenti beszédek tükrében. In Z. Boda, I. Kovách, & G. Szoboszlai (Eds.), *Hatalom, közbeszéd, fejlesztéspolitika. Elemzések politikai jelenségekről* (pp. 90–102). Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Csurgó, B., & Megyesi, B. (2016). Képzelt különbségek A városi és vidéki közösségek, társas kapcsolatok kvantitatív vizsgálata. *Socio.Hu*, 3, 48–65.
- Csurgó, B., Kovách, I., & Megyesi, B. (2018). After a Long March: the Results of Two Decades of Rural Restructuring in Hungary. *Eastern European Countryside*, 24(1), 81–109.
- Dabinett, G., & Lawless, P. (1993). An evaluation of the rural development commission's redundant building grant. *Journal of Rural Studies*, 9(4), 385–396.
- Day, G., Rees, G., & Murdoch, J. (1989). Social change, rural localities and the state: the restructuring of rural wales. *Journal of Rural Studies*, 5(3), 227–244.
- Deas, I., & Ward, K. G. (2000). From the “new localism” to the “new regionalism”? The implications of regional development agencies for city-regional relations. *Political Geography*, 19(3), 273–292.
- Dicső, L. (2017). Kistelepülések és digitalizáció - Alsómocsolád példáján keresztül. *Új Magyar Közigazgatás*, 10(1), 55–56.
- Dirksmeier, P. (2009). *Urbanität als Habitus*. Bielefeld: transcript Verlag.
- Dobosi, S. (1987). Hogyan élünk ma falun? *A Falu*, 1987(4), 88–92.
- Dorgai, L. (1991). Három gazdaságilag elmaradott körzet vizsgálatából levont következtetések és fejlesztési ajánlások. *A Falu*, 1991(1), 48–53.
- Dövényi, Z. (1977). A vonzáskörzetek történeti kialakulásának és változásának vizsgálati lehetőségeiről. *Alföldi Tanulmányok*, 1, 132–141.
- Dövényi, Z., & Tolnai, G. (1991). A falusi munkanélküliség néhány kérdése Magyarországon. In Kovács T. (Ed.), *Válság és Kiút* (pp. 102–108.). Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja.
- Edmond, H., Corcoran, K., & Crabtree, B. (1993). Modelling locational access to markets for pluriactivity: a study in the Grampian region of Scotland. *Journal of Rural Studies*, 9(4), 339–349.
- Eke, P. (1990). Az általános iskolát nélkülöző falvak népesedési jellemzői Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (1980–1990). *Pedagógiai Műhely*, 16(5), 52–58.
- Elek, P., Gunda, B., Hilscher, Z., Horváth, S., Karsay, G., Kerényi, G., Torbágyi, L. (1936). *Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete* (a Pro Chri). Budapest: Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt.
- Enyedi, Gy. (1975). Falukutatások a falufejlesztésért. *Földrajzi Közlemények*, 23(3–4), 269–276.
- Enyedi, Gy. (1980). *Falvaink sorsa*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Enyedi, Gy. (1988). *A városnövekedés szakaszai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Enyedi, Gy. (1991). Fordulópont előtt a magyar falu. In Kovács T. (Ed.), *Válság és Kiút* (pp. 10–17.). Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja.
- Enyedi, Gy. (2000). Globalizáció és a magyar területi fejlődés. *Tér És Társadalom*, 14(1), 1–10.
- Enyedi, Gy. (2011). A városnövekedés szakaszai – újragondolva. *Tér És Társadalom*, 25(1),

- Eperjessy, K. (1940). *A magyar falu településtörténete*. Budapest: Magyar Szemle Társaság.
- Erdei, F. (1937). *Futóhomok*. Budapest: Atheanum.
- Erdélyi, D., & Ritter, K. (2015). A zselici települések helyzetének változása az új évezredben. *Journal of Central European Green Innovation*, 3(4), 51–58.
- Erdősi, F., & Kovács, Á. (1985). Csak nosztalgia, vagy valami más is? Meditáció a Somogy megyei vasútmegszüntetések előzményeiről és körülményeiről. *Somogy*, 13(4), 84–90.
- Farkas, K. (1979). Az aprófalvak igazgatási problémái Baranya megyében. *Földrajzi Közlemények*, 103.(27)(4), 243–247.
- Fehér, K. (2015). Interkonnektivitás, új média és digitális identitás a regionális kutatásban. Konceptcionális megközelítés ajánlásokkal. *Tér És Társadalom*, 29(4), 27–41.
- Féja, G. (1937). *Viharsarok*. Budapest: Athenaeum.
- Finta, I. (2019). A magyar vidékfejlesztés sikereinek, kudarcainak speciális tényezői. In Farkas J. Z., Kovács A. D., Perger É., Lennert J., Hoyk E., & Gémes T. (Eds.), *Alföldi kaleidoszkóp : A magyar vidék a XXI. században: Tanulmányok a 70 éves Csatári Bálint köszöntésére* (pp. 84–98). Kecskemét: MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete.
- Fleck, G., & Virág, T. (1998). Hagyomány vagy alkalmazkodás, avagy Gilvánfa kívül-belül. *Szociológiai Szemle*, 1(1), 67–92.
- Fleischer, T. (1991). Kistelepülések térben és időben. In K. Kovács (Ed.), *Válság és Kiút falukonceptencia* (pp. 88–96). Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja.
- Fleischer, T. (2001). Régiók, határok és hálózatok. *Tér És Társadalom*, 15(3–4), 55–67.
- Florentin, D. (2010). The “perforated city”: Leipzig’s model of urban shrinkage management. *Berkeley Planning Journal*, 23(1), 83–101.
- Fodor, F. (1938). Tájéleleti tanulmányok a Jászságban. *Földrajzi Közlemények*, 66(6–7), 141–158.
- Forray R., K. (1990). Visszakörzetesítés? Aprófalvak harca az iskoláért. *A Falu*, 1990(2–3), 5–14.
- G. Fekete, É. (2004). A közelség távolságai és távlatai: Határ menti együttműködés a Bódva-völgy és a Cserehát térségében. *Új Holnap : Irodalmi, Művészeti, Társadalmi Folyóirat*, 49(4), 39–48.
- G. Fekete, É. (2005a). Hátrányos helyzetből előnyök? Elmaradott kistérségek felzárkózásának lehetőségei az Észak-magyarországi régióban. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 3(1), 54–68.
- G. Fekete, É. (2005b). Small Villages Undergoing Transformation. In Barta Gy., G. Fekete É., Szörényiné Kukorelli I., & Timár J. (Eds.), *Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition* (pp. 483–500). Pécs: Centre for Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences.
- G. Fekete, É. (2007). A turizmus megjelenése és szerepe az aprófalvak funkcióváltásában. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, IV(1), 21–54.
- G. Fekete, É. (2009). The role of women in the development of rural areas in a post-socialist Hungary. *Analele Universităţii de Vest Din Timişoara, GEOGRAFIE*, XIX, 27–37.
- G. Fekete, É. (2013). *Integrált vidékfejlesztés*. Miskolc.

- G. Fekete, É. (2014). Dél-csereháti aprófalvak innovatív fejlesztése. *Szellem És Tudomány : A Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének Folyóirata*, 5(2-3), 54-69.
- G. Fekete, É. (2016). A Postmodern Employment Model on the Peripheries. "Club of Economics in Miskolc" *TMP*, 12(Special Issue), 41-54.
- G. Fekete, É., & Lipták, K. (2011). Postmodern Values in Rural Peripheries. *Journal of Settlements and Spatial Planning*, 2(1), 1-7.
- G. Fekete, É., Nagy, Z., Lipták, K., & Kiss, J. (2018). *Szociális és szolidáris gazdaság a poszt-szocialista perifériákon* (G. Fekete É., Nagy Z., Lipták K., & Kiss J., Eds.). Miskolc: Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar.
- Gábrriel, A. (1973). A baranyai Hegyhát. *Földrajzi Értető*, 21(2), 321-325.
- Gelencsér, G., Vona, M., & Centeri, C. (2012). Loosing agricultural heritage in rural landscape - A case study in Koppány Valley Area, Hungary. *European Countryside*, 4(2), 134-146.
- Gertig, B. (1962). Somogy megye mezőgazdasági földrajza. *Földrajzi Közlemények*, 86.(10.)(1), 45-69.
- Gönczi, F. (1914). *Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése*. Kaposvár: A szerző magánkiadása.
- Gunda, B. (1938). Földrajzi megfigyelések az Ormánságban. *Földrajzi Közlemények*, 66(1-3), 30-52.
- Gunda, B. (1941). Telekformák, települések és a gazdálkodás kapcsolata a Lápos felső völgyében. *Földrajzi Közlemények*, 69(4), 230-246.
- Guy, C. M. (1991). Urban and rural contrasts in food prices and availability-a case study in wales. *Journal of Rural Studies*, 7(3), 311-325.
- Gyórfy, I. (1937). A magyar tanya. *Földrajzi Közlemények*, 65(4-5), 70-93.
- Gyuricza, L. (2012). Mura-vidék – Kerka-vidék – Hetés: problémák és pontatlanságok a tájak nevezéktanában és térképi ábrázolásában. *Földrajzi Közlemények*, 136(4), 376-386.
- Haase, A., Rink, D., Grossmann, K., Bernt, M., & Mykhnenko, V. (2014). Conceptualizing urban shrinkage. *Environment and Planning A*, 46(7).
- Hablicsek, L. (2004). Demographics of population ageing in Hungary. In *Discussion Paper*. HCSO Demographic Research Institute.
- Hack, J., & Kiss, L. (2007). A médiák faluképe. In I. Kovách (Ed.), *Vidék- és falukép a változó időben* (p. 304). Budapest: Argumentum.
- Haggett, P. (2001). *Geography: A global synthesis*. Pearson Education Ltd.
- Hajdú, Z. (1994). a Dél-Dunántúl középfokú vonzaskörzeteinek területi rendje. *Tér És Társadalom*, 8(1-2), 5-23.
- Hajdú, Z. (2005). *Magyarország közigazgatási földrajza* (2. javított). Budapest - Pécs: Dialóg Campus.
- Halfacree, K. (2006a). From dropping out to leading on? British counter-cultural back-to-the-land in a changing rurality. *Progress in Human Geography*, 30(3), 309-336.
- Halfacree, K. (2006b). Rural Space : constructing a three-fold architecture. In Paul Cloke, T. Marsden, & P. Mooney (Eds.), *The Handbook of Rural Studies*.
- Halfacree, K. (2007a). Back-to-the-land in the twenty-first century - Making connections with rurality. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 98(1), 3-8.

- Halfacree, K. (2007b). Trial by space for a “radical rural”: Introducing alternative localities, representations and lives. *Journal of Rural Studies*, 23(2), 125–141.
- Halfacree, K. (2008). To revitalise counterurbanisation research? Recognising an international and fuller picture. *Population, Space and Place*, 14(6), 479–495.
- Halfacree, K. H. (2007). Still surprises in store. Revisiting the ordinary in rural geography. *Documents d’Analisi Geografica*, (50), 87–103.
- Halmi, P., Csátori, B., & Tóth, E. (2009). *A vidék jövője - Az agrárpolitikától a vidékpolitikáig*. Gödöllő.
- Hancock, C., Steinbach, A., Nesbitt, T. S., Adler, S. R., & Auerswald, C. L. (2009). Why doctors choose small towns: A developmental model of rural physician recruitment and retention. *Social Science and Medicine*, 69(9), 1368–1376.
- Harvey, D. (2008). The Right to the City. *New Left Review*, 53(53), 23–40.
- Harvey, D. (2009). A városhoz való jog. *Fordulat*, 7.(Tél), 116–133.
- Hegedűs, I. (1990). A mezőgazdasági termelészövetkezet tulajdoni és szerkezeti viszonyairól. *A Falu*, 1990(2–3), 102–119.
- Heidenreich, M. (2005). The renewal of regional capabilities: Experimental regionalism in Germany. *Research Policy*, 34(5), 739–757.
- Hertelendi, H. (1968). Mágocs község monográfiájából. In *Baranyai helygtörténetírás: a Baranya Megyei Levéltár évkönyve* (pp. 225–230). Baranya Megyei Levéltár.
- Hill, B. (1993). The “myth” of the family farm: Defining the family farm and assessing its importance in the European community. *Journal of Rural Studies*, 9(4), 359–370.
- Hoggart, K. (1990). Let’s do away with rural. *Journal of Rural Studies*, 6(3), 245–257.
- Hoggart, K., & Paniagua, A. (2001a). The restructuring of rural Spain? *Journal of Rural Studies*, 17(1), 63–80.
- Hoggart, K., & Paniagua, A. (2001b). What rural restructuring? *Journal of Rural Studies*, 17(1), 41–62.
- Hollander, J. B., Pallagst, K. M., Schwarz, T., & Popper, F. J. (2009). Planning Shrinking Cities. *Progress in Planning*, 72(4), 223–232.
- Horeczki, R. (2014). A kisvárosok ipari átalakulása a XX. században. *Köztes-Európa*, 6(1 (14)), 135–142.
- Horváth, G. K. (2007). “A táplálásnak státusához tartozók” A korai statisztika vidékképe. In I. Kovách (Ed.), *Vidék- és falukép a változó időben* (p. 304). Budapest: Argumentum.
- Hosszú, S. (2010). A dezurbanizáció néhány elméleti kérdése és hazai megjelenési formái. In T. Csapó & Z. Kocsis (Eds.), *A településföldrajz aktuális kérdései* (pp. 216–229). Szombathely: Savaria University Press.
- Hottes, K. (1954). *Die zentralen Orte im Oberbergischen Lande. Forschungen zur deutschen Landeskunde, Band 69*. Verlag der Bundesanstalt für Landeskunde.
- Ignits, G., & Kapitány, B. (2007). „Elnéptelenedett” települések Baranyában. *Területi Statisztika*, (2), 135–150.
- Ilcsikné Makra, Z., Bajmócy, P., & Balogh, A. (2018). Villages on the edge of extinction-The Hungarian situation. *Journal of Settlements and Spatial Planning*, 9(1), 35–45.
- Johnston, R., Poulsen, M., & Forrest, J. (2009). Research note - Measuring ethnic residential segregation: Putting some more geography in. *Urban Geography*, 30(1), 91–109.
- Kabisch, N., & Haase, D. (2011). Diversifying European Agglomerations: Evidence of Urban

- Population Trends for the 21st Century. *Population Space and Place*, 17(3), 236–253.
- Káčerová, M., Ondačková, J., & Mládek, J. (2014). Time-space differences of population ageing in Europe. *Hungarian Geographical Bulletin*, 63(2), 177–199.
- Kaposi, Z. (2017). A kiegyezés szerepe a magyarországi mezőgazdaság fejlődésében. *Agrártörténeti Szemle*, 58(1–4), 67–88.
- Kemkers, R. (2009). Beenelux-polgárok Magyarországon. *Területfejlesztés És Innováció*, 3(1), 1–34.
- Kemkers, R., Pirisi, G., & Trócsányi, A. (2010). A mentőellátás területi jellemzői Magyarországon. *Területi Statisztika*, 13(4), 420–437.
- Kepe, Z. (2011). *Hetés falvainak népessége és gazdálkodása a 18-20. században*. ELTE BTK.
- Kindel, G., & Raagmaa, G. (2015). Recreational home owners in the leadership and governance of peripheral recreational communities. *Hungarian Geographical Bulletin*, 64(3), 233–245.
- Kiss, E. (2004). Spatial impacts of post-socialist industrial transformation in the major Hungarian cities. *European Urban and Regional Studies*, 11(1), 81–87.
- Kiss, G. (1937). *Ormányság*. Budapest: Sylvester R. T.
- Kiss, Gy. (1975). Elillanó észak-borsodi falvak. *Borsodi Szemle: A Társadalom És Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Szervezetének Tudományos Folyóirata*, 20(1), 85–98.
- Klinger, A., & Mikes, G. (1963). Adatok az Ormányság népesedésének néhány kérdéséről. *Demográfia*, 6(1), 65–90.
- Klöpper, R. (1953). Der Einzugsbereich einer Kreisstadt. *Raumforschung Und Raumordnung*, 11(2), 73–81.
- Kok, H., & Kovacs, Z. (1999). The process of suburbanization in the agglomeration of Budapest. *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment*, 14(2), 119–141.
- Koloh, G. (2013). Az ormánysági “egyke” és toposza. Az Ormányság népesedése 1895 és 1941 között. *Demográfia*, 56(2–3), 195–213.
- Kolta, J. (1954). A gazdaságföldrajzi rayonírozás néhány elméleti kérdése és adatok Baranya megye rayonbeosztásához. *Földrajzi Közlemények*, 78.(2.)(3), 199–219.
- Kolta, J. (1979). Az aprófalvak helyzete és jövője Baranya megyében. *Földrajzi Közlemények*, 103.(27.)(4), 234–242.
- Kolta, L. (1991). Völgység, 1945. *Honismeret*, 19(4), 71–75.
- Komlós, É. (2008). A vonzáskörzet-kutatásról és relevanciájáról napjainkban. In A. Buday-Sántha & J. Zemplényiné Bartha (Eds.), *Évkönyv, 2008* (PTE KTK RE, pp. 168–181). Pécs: PTE KTK.
- Konecka-Szydłowska, B., Trócsányi, A., & Pirisi, G. (2018). Urbanisation in a formal way? The different characteristics of the “newest towns” in Poland and Hungary. *Regional Statistics*, 8(2), 135–153.
- Koós, B. (2016). Közfoglalkoztatás a mezőgazdaságban. *Tér És Társadalom*, 30(3), 40–62.
- Kovách, I. (2002). A posztiszocializmus vége. In I. Kovách (Ed.), *Hatalom és társadalmi változás. A posztiszocializmus vége* (p. 382). Budapest: Napvilág Kiadó.
- Kovách, I. (2012). *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Budapest: Argumentum.
- Kovács, A. D., Farkas, J. Z., & Perger, É. (2015). A vidék fogalma, lehatárolása és új tipológiai

- kísérlete. *Tér És Társadalom*, 29(1), 11–34.
- Kovács, E., Csité, A., Oláh, M., & Bokor, I. (2004). Sziget a magyar tengeren: külföldi ingatlanulajdonosok a Balatonnál. *Szociológiai Szemle*, 14(3), 79–106.
- Kovács, K. (2016). *Földből élők - Polarizáció a magyar vidéken* (Kovács K., Ed.). Argumentum.
- Kovács, K., & Koós, B. (2018). A település-állomány jólléti pozíciójának mintázatai és azok változása 1990-2016. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 15(3), 13–30.
- Kovács, T. (2001). *Discussion papers - Rural Development in Hungary* (Gál Z., Ed.). Pécs: Centre for Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences.
- Kovács, T. (2010). *A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása*. L'Harmattan Kiadó.
- Kovács, Z. (1986). Gyöngyös kiskereskedelmi vonzásterületének értékelése. *Földrajzi Értesítő*, 35(3–4), 339–351.
- Kovács, Z. (2002). *Népesség- és településföldrajz*. Budapest: Eötvös Kiadó.
- Kovács, Z. (2009). Social and economic transformation of historical neighbourhoods in Budapest. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 100(4), 399–416.
- Kovács, Z. (2010). A szocialista és poszt-szocialista urbanizáció értelmezése [The Interpretation of Socialist- and Post-Socialist Urbanisation]. In Barta Gy., Beluszky P., Földi Z., & Kovács K. (Eds.), *A területi kutatások csomópontjai* (pp. 141–157). Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja.
- Kroll, F., & Haase, D. (2010). Does demographic change affect land use patterns?. A case study from Germany. *Land Use Policy*, 27(3), 726–737.
- Kühn, M. (2014). Peripheralization: Theoretical Concepts Explaining Socio-Spatial Inequalities. *European Planning Studies*, 23(2), 37–41.
- Lackó, L. (1975). Az életkörülmények szerint elmaradott területek kutatásáról. *Földrajzi Közlemények*, 23(99)(3–4), 277–282.
- Lamper, A., & Ozwar, A. (2008). *Schrumpfenden Städte - Eine Phänomen zwischen Antike und Moderne* (p. 357). p. 357. Köln: Böhlau Verlag.
- Lang, T. (2015). Socio-economic and political responses to regional polarisation and socio-spatial peripheralisation in Central and Eastern Europe: a research agenda. *Hungarian Geographical Bulletin*, 64(3), 171–185.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Blackwell Publishing
- Lefebvre, H. (2003). *The Urban Revolution*. Minneapolis - London: University of Minnesota Press.
- Lehőcz, R., & Dövényi, Z. (2020). Az „elsüllyedt falu” a szocializmus évtizedeiben. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 9(1), 86–97.
- Lemon, M., & Park, J. (1993). Elicitation of farming agendas in a complex environment. *Journal of Rural Studies*, 9(4), 405–410.
- Lengyel, I., & Rechnitzer, J. (2000). A városok versenyképességéről. Horváth Gy.–Rechnitzer J.(Szerk.): *Magyarország Területi Szerkezete És Folyamatai Az Ezredfordulón*, MTA RKK, 130, 152.
- Lenkovics, B. (2013). A falusi turizmus szerepe Nógrád megyében. *Területi Statisztika*, 53(3), 288–298.
- Lennert, J. (2015). Vidéki megújulás, vagy folytatódó elnéptelenedés? A visegrádi országok vidéki vándormozgalmi folyamatai a centrum-periféria viszonyok

- függvényében. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 4(1), 72–86.
- Lennert, J. (2017). A visegrádi országok vidéki tereinek rendszerváltás utáni vándorlási folyamatai. *Területi Statisztika*, 57(3), 272–293.
- Lesz, É. (2009). Somogyszil élete egykor és most (19-20. század). *Somogyi Honismeret*, 39(2), 9–14.
- Lewis, G., & Ilbery, B. (1998). Rural migration and demographic change. In B. Ilbery (Ed.), *The geography of rural change*. (pp. 131–160). Longman.
- Ligmann-Zielinska, A., & Jankowski, P. (2012). Impact of proximity-adjusted preferences on rank-order stability in geographical multicriteria decision analysis. *Journal of Geographical Systems*, 14(2), 167–187.
- Lipták, K. (2010a). Hat ábra - hat megállapítás - az Észak-magyarországi régió leghátrányosabb helyzetű (LHH) kistérségeinek munkaerőpiaci helyzete. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 7(2), 58–65.
- Lipták, K. (2010b). Közfoglalkoztatás a Szikszói kistérségben - Alsóvadász. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 7(2), 104–109.
- Lipták, K. (2014). A Dél - Cserehát humán potenciáljának változása 1990 - 2011 között. *Szellem És Tudomány : A Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének Folyóirata*, 5(2–3), 70–84.
- Lipták, K., Szendi, D., & Musinszki, Z. (2019). Munkaerő-piaci folyamatok elemzése az Abaúji térségben. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 16(2), 22–30.
- Little, J. (2002). *Gender and Rural Geography*. Essex: Pearson Education Ltd.
- Lovász, G. (1979). A természeti környezettípusok hatása a településhálózat sűrűségére Baranya megyében. *Földrajzi Közlemények*, 103.(27.)(4), 248–256.
- Lowe, P., Murdoch, J., Marsden, T., Munton, R., & Flynn, A. (1993). Regulating the new rural spaces: the uneven development of land. *Journal of Rural Studies*, 9(3), 205–222.
- M. Császár, Z. (2004). *Magyarország oktatásföldrajza: A magyar közoktatás területi sajátosságai*. Pécs: Pro Pannonia Kiadó.
- M. Császár, Z. (2006). A középfokú oktatás térszerkezetének változása Magyarországon a rendszerváltástól napjainkig. *Területi Statisztika*, 9(46)(1), 80–88.
- Magyar, K. (1982). Szép hazánkat járva. A kilencszáz éves Kapoly és környéke. *Élet És Tudomány*, 37(22), 686–689.
- Major, I. (2000). Észak-Baranya megye sürgősségi ellátása. *Magyar Mentésügy*, 19(3), 105–107.
- Makra, Z., & Vida, G. (2016). A magyarországi törpefalvak tipizálása matematikai statisztikai módszerekkel. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 5(1), 123–135.
- Marek, J. (2003). Somogyszil fogyó népessége (Részlet egy monográfiából). *Somogyi Honismeret*, 33(1), 16–20.
- Markuszevska, I. (2015). Rural area marginalisation: searching for tendencies. Case study: the Western fringes of Poland. *Bulletin of Geography. Socio-Economic Series*, (29), 75–91.
- Maroşi, Z. (2017). Representations of Local Identity Through Landmarks: the Rehabilitation of Rupea Fortress, Romania. *Territorial Identity and Development*, 2(2/1), 31–46.
- Marsden, T., Lowe, P., & Whatmore, S. (1990). *Rural Restructuring. Global Processes and*

- their Responses*. London: David Fulton Publisher Ltd.
- Massey, D. (1978). Regionalism: Some Current Issues. *Capital & Class*, 2, 106–125.
- Massey, D. (1979). In What Sense a Regional Problem? *Regional Studies*, 13(2), 233–243.
- Massey, D. (1984). *Spatial Divisions of Labour*. London, Basingstoke: Macmillan Education Ltd.
- Massey, D. (1994). Space, Place, and Gender. In *Space, Place and Gender*.
- Massey, D. (2005). *For Space*. Sage Publications
- Máté, É. (2017). Perforált régiók? – izolálódó térségek a dél-dunántúlon. *Földrajzi Közlemények*, 141(2), 164–178.
- Máté, É. (2018). A dezurbanizáció sajátos formájának megjelenése a Baranyai-Hegyháton. In Alpek B. L. (Ed.), *Geographia Pannonica Nova 20. Földrajz, Diverzitás, Csomópontok. Tanulmánykötet a 70 éves Dövényi Zoltán professzor tiszteletére* (p. 229). Pécs: Publikon Kiadó.
- Máté, É., & Pirisi, G. (2019). Rendhagyó dezurbanizáció? Külföldi beköltözők helye és szerepe a Baranyai-Hegyháton. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 8(2), 79–97.
- Máté, G. (2008). Vízvölgy, Völgység, Hegyhát. Adalékok a dél-dunántúli tájneveink történetéhez. *Ethno-Lore*, (25), 170–193.
- Máté, G. (2013). *A Mecsek-vidék tájtörténete. Táj és ember viszonyának változása háromszáz év tükrében*. Pécsi Tudományegyetem.
- Mather, A. S. (1993). Protected areas in the periphery: Conservation and controversy in northern Scotland. *Journal of Rural Studies*, 9(4), 371–384.
- McManus, P., Walmsley, J., Argent, N., Baum, S., Bourke, L., Martin, J., Sorensen, T. (2012). Rural community and rural resilience: What is important to farmers in keeping their country towns alive? *Journal of Rural Studies*, 28(1), 20–29.
- Medgyesi, K. (2005). A kertész, az orvos és a borkimérő. Kisvárosi rendszerváltozás és a helyi hatalmi elit. *Szociológiai Szemle*, 15(1), 60–71.
- Milbourne, P. (1997). *Revealing rural "others". Representation, Power and Identity in the British Countryside* (Milbourne P., Ed.). London, Washington: PINTER.
- Milbourne, P., & Kitchen, L. (2014). Rural mobilities: Connecting movement and fixity in rural places. *Journal of Rural Studies*, 34, 326–336.
- Mohos, M. (2001). Hetés, Őrség, Vendvidék: Kettévágott kistájak a magyar-szlovén nyelvhatáron. *Rubicon*, 12(8–9), 61–62.
- Mollenkopf, H., & Kaspar, R. (2005). Ageing in rural areas of East and West Germany: Increasing similarities and remaining differences. *European Journal of Ageing*, 2(2), 120–130.
- Molnár, B. (2006). A magyarországi kis- és középvárosok globalizációs típusai. *Tér És Társadalom*, 20(4), 67–83.
- Molnár, E., & Fehér, A. (2013). Tamási Leghátrányosabb Helyzetű Kistérség Jelene és Kitorési Lehetőségei. *Acta Scientiarum Socialium*, (38), 239–254.
- Molnár, E. (2006). The role of industry in the economy of small-medium sized towns of the North Great Plain Region (Zivkov M., Vasilieski D., & Markoski B., Eds.). *Rural Areas in the Modern Development Conditions*, pp. 609–621. Ohrid.
- Molnár, E. (2013). Egy zsugorodó iparág újrapozicionálásának kérdőjelei: Magyarország cipőgyártása a rendszerváltás után. *Tér És Társadalom*, 27(4), 95–114.

- Molnár, G. (2010). Új városaink - Mágocs. *Területi Statisztika*, 13.(50.)(2), 206.
- Momsen, J. H., & Szörényiné Kukorelli, I. (2002). Gender and Rural Entrepreneurship in post-Communist East and West Hungary. *Eastern European Countryside*, 8, 109–118.
- Mumford, L. (1985). *A város a történelemben*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Murdoch, J. (2000). Networks - A new paradigm of rural development? *Journal of Rural Studies*, 16(4), 407–419.
- Murdoch, J., & Pratt, A. C. (1993). Rural studies: Modernism, postmodernism and the "post-rural." *Journal of Rural Studies*, 9(4), 411–427.
- Nagy, E. (2014). Függőség és egyenlőtlen fejlődés a vidéki terekben - az élelmiszer-ágazat változó erőviszonyai és lokális beágyazottsága. In Nagy E.& Nagy G. (Eds.), *Polarizáció - függőség - krízis: eltérő térbeli válaszok* (pp. 78–88). Békéscsaba: MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete Alföldi Tudományos Osztály Békéscsabai Kutatócsoport.
- Nagy, E., & Timár, J. (2017). The (Re)Production of Peripherality in Central and Eastern Europe. *European Spatial Research and Policy*, 24(2), 5–16.
- Nagy, E., Timár, J., Nagy, G., & Velkey, G. (2015). A társadalmi-térbeli marginalizáció folyamatai a leszakadó vidéki térségekben. *Tér És Társadalom*, 29(1), 35–52.
- Nagy, Z., Sebestyén Szép, T., & Szendi, D. (2018). Smart cityk teljesítménye a visegrádi országokban. *Erdélyi Társadalom*, 16(November), 59–82.
- Naumann, M., & Reichert-Schick, A. (2012). Infrastrukturelle Peripherisierung: Das Beispiel Uecker-Randow (Deutschland). *Disp*, 48(1), 27–45.
- Nemes Nagy, J. (1990). Területi kiegyenlítődé és differenciálódás Magyarországon. *Földrajzi Értesítő*, 39(1–4), 133–149.
- Nemes Nagy, J. (1996). Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben. *Földrajzi Közlemények*, (1), 31–48.
- Nemes Nagy, J. (1998). *A tér a társadalomkutatásban*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Németh, T., & Vörös, O. (2010). Új városaink - Igal. *Területi Statisztika*, 13. (50.)(2), 210–213.
- Németh, Zs. (2011). Az urbanizáció és a térbeli társadalomszerkezet változása Magyarországon 1990 és 2001 között [Urbanisation and the transformation of social structures in Hungary between 1990 and 2001]. In *Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézetének Kutatási Jelentései*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Newby, H., & Newby, H. (2017). Locality and rurality: The restructuring of rural social relations. *Regional Studies*, 20(3), 209–215.
- Novotná, M., Preis, J., Kopp, J., & Bartoš, M. (2013). Changes in Migration to Rural Regions in The Czech Republic: Position and Perspectives. *Moravian Geographical Reports*, 21(3), 37–54.
- Nuga, M., Metspalu, P., Org, A., & Leetmaa, K. (2015). Planning post-summurbia: From spontaneous pragmatism to collaborative planning? *Moravian Geographical Reports*, 23(4), 36–46.
- O'Toole, K., & Burdess, N. (2004). New community governance in small rural towns: The Australian experience. *Journal of Rural Studies*, 20(4), 433–443.
- Ódor, I. (2001). *Köblény Évszázadai*. Köblény: Köblény község önkormányzata.

- Olawepo, R. A., & Ariyo, B. (2011). Facilitating Rural Transformation through Community Banking : An Example from Kogi State , Nigeria. *International Journal of Business and Social Science*, 2(5), 55–61.
- Orosz, É. (2012). A barnamező fogalmának változó értelmezése. *Tér És Társadalom*, 26(2), 73–88.
- Orosz, É., & Pirisi, G. (2014). Weiße Flächen werden bunt: Stand und Probleme der Militärkonversion in Ungarn. *Europa Regional*, 20(4), 183–199.
- Oyebanji, J. O. (1982). Quality of Life in Kwara State, Nigeria: An Exploratory Geographical Study. *Social Indicators Research*, 11(3), 301–317.
- Ötvös, M. (2013). Bevonás - felzárkózás - integráció: Az ormánsági romák foglalkoztathatóságának javulása. *Szociális Szemle*, 6(1–2), 77–81.
- Pálné Kovács, I., Zongor, G., Kacziba, P., Grünhut, Z., Finta, I., & Bodor, Á. (2016). Farewell to Decentralisation: The Hungarian Story and its General Implications. *Hrvatska i Komparativna Javna Uprava*, 16(4), 789–816.
- Pankotay, F. M. (2016a). Aprófalvak a LEADER tükrében , a vagy 2007 – 2013- as időszak eredményei a szombathelyi járás határfalvaiban. In Koloszar L. (Ed.), *Talentum a tudományban* (pp. 141–155). Sopron: Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó.
- Pankotay, F. M. (2016b). Lean projekt a gyakorlatban. In L. Koloszar (Ed.), *Talentum a tudományban* (pp. 75–94). Sopron: Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó.
- Pásztor, S. (2009). Egyes schengeni kistérségek vidékfejlesztési lehet ő ségei. *Agrártudományi Közlemények*, (34), 145–151.
- Pénzes, J. (2011a). A jövedelmi szempontból elmaradott települések területi átrendeződése a rendszerváltozás után. *Földrajzi Közlemények*, 135(1), 59–69.
- Pénzes, J. (2013). A foglalkoztatottság, az ingázás és a jövedelmi szint összefüggései Északkelet-és Északnyugat-Magyarországon. *Területi Statisztika*, (03), 202–224.
- Pénzes, J., Molnár, E., & Pálóczi, G. (2014). Helyi munkaerő-piaci vonzáskörzetek az ezredforduló utáni Magyarországon. *Területi Statisztika*, 54(5), 474–490.
- Perger, É. (2015). Helyi szereplők reakciói a fejlesztéspolitikai környezet változásaira vidéki térségekben. In Ferencz Á. (Ed.), *II. Gazdálkodás és Menedzsment Tudományos Konferencia "A vidék élni akar"* (pp. 884–888). Kecskemét: Kecskeméti Főiskola Kertészeti Főiskolai Kar.
- Phillips, M. (1998). The restructuring of social imaginations in rural geography. *Journal of Rural Studies*, 14(2), 121–153.
- Phillips, M., Fish, R., & Agg, J. (2001). Putting together ruralities: Towards a symbolic analysis of rurality in the British mass media. *Journal of Rural Studies*, 17(1), 1–27.
- Philo, C. (1993). Postmodern rural geography? A reply to Murdoch and Pratt. *Journal of Rural Studies*, 9(4), 429–436.
- Pirisi, G., & Máté, É. (2014). Zsugorodó kisvárosok – kincstári optimizmus. A demográfiai hanyatlás kérdéskörének megjelenése hazai kisvárosok tervezési dokumentumaiban. *Területfejlesztés És Innováció*, 8(2), 28–39.
- Pirisi, G. (2009a). Differenciálódó kisvárosaink. *Földrajzi Közlemények*, 133(3), 315–325.
- Pirisi, G. (2009b). Kisvárosok differenciált átalakulása az ezredforduló Magyarországon. PTE, Pécs.
- Pirisi, G. (2009c). Településtípusok az Ormánságban. In J. Tóth & P. Reményi (Eds.), *Az Ormánság helye és lehetőségei* (pp. 694–706). Pécs: ID Research Kft.

- Pirisi, G. (2014). Zsugorodó kisvárosok – A demográfiai hanyatlás néhány lokális aspektusa [Shrinking Small Towns - Some Local Aspects of the Demographic Decline]. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 3(2), 35-46s.
- Pirisi, G. (2017). Reziliencia szerepe a kisvárosok fejlődésében – egy komlói esettanulmány kapcsán. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 6(2), 75–88.
- Pirisi, G. (2019). A reziliencia lehetséges értelmezése a településföldrajzi kutatásokban. *Tér És Társadalom*, 33(2), 62–81.
- Pirisi, G., & Trócsányi, A. (2006). Átalakuló kisvárosok a Dél-Dunántúlon. *Földrajzi Értesítő*, 55(1–2), 87–108.
- Pirisi, G., & Trócsányi, A. (2009). Így készül a magyar város. *Területi Statisztika*, 12(2), 137–147.
- Pirisi, G., & Trócsányi, A. (2014). Shrinking Small Towns in Hungary : the Factors Behind the Urban Decline in “ Small Scale .” *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 58(2), 131–147.
- Pirisi, G., & Trócsányi, A. (2015). Between shrinking and blooming: the crossroad of small towns' urbanisation in Hungary. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica*, 8(1), 12–28.
- Pirisi, G., Kiss, B., & Máté, É. (2016). A kisvárosok szerepe a munkaerő-ingázásban. *Területi Statisztika*, 56(4), 415–437.
- Plattner, S. (1975). Rural Market Networks. *Scientific American*, 232(5), 66–79.
- Ragadics, T. (2013). Hagyományos ormánsági közösségek - a helyi társadalmak integrációs lehetőségeinek tükrében. *Szociális Szemle*, 6(1–2), 77–81.
- Rechnitzer, J., Csizmadia, Z., & Grosz, A. (2011). A magyar városhálózat tudásalapú megújító képessége az ezredfordulón. *Tér És Társadalom*, 18(2), 117–156.
- Rechnitzer, J., Páthy, Á., & Berkes, J. (2014). A magyar városhálózat stabilitása és változása. *Tér És Társadalom*, 28(2), 105–127.
- Reichert-Schick, A. (2008). Siedlungsregression und Schrumpfungprozesse ländlicher Gemeinden in Vorpommern. *Europa Regional*, 16(1), 36–48.
- Reichert-Schick, A. (2013). Wüstungen – zur potentiellen Renaissance eines historischen Phänomens. *Zeitschrift Für Agrargeschichte Und Agrarsoziologie*, 61(1), 27–47.
- Reményi, P., & Tóth, J. (Eds.). (2009). *Az Ormánság helye és lehetőségei*. Pécs: ID Research Kft.
- Renkow, M. (2016). Employment Growth, Worker Mobility, and Rural Economic Development. *American Journal of Agricultural Economics*, 85(2), 503–513.
- Rink, D., & Siemund, S. (2016). Perforation als Leitbild für die schrumpfende Stadt? Erfahrungen aus Leipzig. *DisP*, 52(3), 50–60.
- Rowley, G. (1971). Central Places in Rural Wales. *Annals of the Association of American Geographers*, 61(3), 537–550.
- Rößler, S., & Westphal, C. (2008). Stadtmodelle unter Schrumpfungbedingungen – Auswirkungen auf Infrastruktur und Freiraumversorgung. In Küpper, P., Küttner, L., Luther, J., & Strauß, C. (Eds.), *Erkennen – Steuern – Handeln: Antworten auf den demographischen Wandel* (pp. 108–124). Hannover: Akademie für Raumforschung und Landesplanung.
- Rúzsás, L. (1972). *Az Észak-Mecseki Bányavidék Regionális Vizsgálata*. Pécs: MTA DTI.

- Scott, A. J., Carter, C., Reed, M. R., Larkham, P., Adams, D., Morton, N., Coles, R. (2013). Disintegrated development at the rural-urban fringe: Re-connecting spatial planning theory and practice. *Progress in Planning*, 83, 1–52.
- Sebestyén Szép, T., Szendi, D., Nagy, Z., & Tóth, G. (2020). A gazdasági reziliencia és a városhálózaton belüli centralitás közötti összefüggések vizsgálata. *Területi Statisztika*, 60(3), 352–369.
- Sikos, T. T. (2019). Komámasszony, hol az üzlet? - Az Abaúji térség élelmiszer üzlethálózatának elemzése. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 16(2), 31–38.
- Siptár, D., & Tésits, R. (2014). A szegénységi szegregáció területi jellegzetességei Baranya megyében. *Human Innovation Review*, 1–2(2004), 139–162.
- Smith, D. M. (1973). *The geography of social well-being in the United States: An introduction to territorial social indicators*. New York: McGraw-Hill.
- Soja, E. (1989). Postmodern geographies. *The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, p. 266.
- Soja, E. (2010). Regional Urbanization and the Future of Megacities. *Megacities: Exploring a Sustainable Future, Chapter 59*, 379.
- Spellerberg, A., Huschka, D., & Habich, R. (2007). Quality of life in rural areas: Processes of divergence and convergence. *Social Indicators Research*, 83(2), 283–307.
- Steinfuehrer, A., & Haase, A. (2007). Demographic change as a future challenge for cities in East Central Europe. *Geografiska Annaler Series B-Human Geography*, 89B(2), 183–195.
- Steinführer, A., Küpper, P., & Tautz, A. (2014). Adapt and Cope: Strategies for Safeguarding the Quality of Life in a Shrinking Ageing Region. *Comparative Population Studies*, 39(2), 319–344.
- Steinführer, A., Reichert-Schick, A., Mose, I., & Grabski-Kieron, U. (2018). *European rural peripheries revalued? Introduction to this volume. C*(March).
- Stryjakiewicz, T., Ciesiółka, P., & Jaroszewska, E. (2012). Urban shrinkage and the post-socialist transformation : The case of Poland. *Built Environment*, 38(2), 196–213.
- Süli-Zakar, I. (1980). *A Hegyköz faluföldrajzi vizsgálata*. Debrecen: KLTE Földrajzi Intézete.
- Süli-Zakar, I. (1982). A zempléni falvak sorsa. *Napjaink : Észak-Magyarországi Irodalmi És Kulturális Lap*, 21(8), 7–8.
- Swyngedouw, E. (2004). Globalisation or “Glocalisation”? Networks, Territories and Re-Scaling. *Cambridge Review of International Affairs*, 17(1), 1–46.
- Szabó, Sz. (2010). Pillanatképek egy dél-dunántúli falu hétköznapijaiból: Törökkopány. *Comitatus*, 20(1–2), 128–151.
- Szabó, Sz. (2011). Eltűnő aprófalvak, eltűnő életformák, eltűnő emberek? In Szabó Sz. (Ed.), *Vidéki térségek Magyarországon: Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanulmányok 5* (pp. 11–71). Budapest: Trefort Kiadó.
- Szabó, Sz. (2012). Kiút az elmaradottságból?: A Sellyei kistérség esélyei egy fókuszcsoportos interjú tapasztalatai alapján. *Comitatus*, 22(11), 55–68.
- Szabó, Z. (1937). *Cifra nyomorúság*. Budapest: Athenaeum.
- Szafner, R. (2019). A felnőttképzés szerepe és gyakorlata Iregszemcse térségében. *Tudásmenedzsment*, 20(2), 151–158.

- Széman, Z. (2011). Ageing in Hungary: Demography and labour market challenges. *Population Ageing in Central and Eastern Europe. Societal and Policy Implications*, 95–114.
- Szigetvári, J. (1972). Gyűrűfű, 1971. *Magyar Építőművészet*, 21(2), 64.
- Szijártó, A., & Vidák, K. (2012). A Mecsek-Völgység-Hegyhát Egyesület és a Rinya-Dráva Szövetség térségének településszociológiai összehasonlítása. *A Falu*, 27(4), 37–47.
- Szilárd, J. (1962). Külső-Somogy. *Földrajzi Értesítő*, 11(1–4), 68.
- Szörényiné Kukorelli, I. (2011). Térkapcsolat-analízis, avagy módszer a rurális területek térstruktúrájának feltárására. In Hardi T. & Nárαι M. (Eds.), *Tudás - Tér - Társadalom. Antológia 25 – Területi kutatások az MTA RKK Nyugat-Magyarországi Tudományos Intézetében* (pp. 55–74).
- Takács, J. (1999). A mezőgazdaság és a falvak kapcsolata. *Területi Statisztika*, 2.(39)(6.), 509–528.
- Tammaru, T. (2005). Suburbanisation, employment change, and commuting in the Tallinn metropolitan area. *Environment and Planning A*, 37(9), 1669–1687.
- Tárkányi, Á. (2008). A második demográfiai átmenet néhány főbb tényezője a fejlett világban és Magyarországon. *Demográfia*, 51(4), 406–440.
- Terluin, I. J. (2003). Differences in economic development in rural regions of advanced countries: An overview and critical analysis of theories. *Journal of Rural Studies*, 19(3), 327–344.
- Tigges, L. M., Ziebarth, A., & Farnham, J. (1998). Social relationships in locality and livelihood: The embeddedness of rural economic restructuring. *Journal of Rural Studies*, 14(2), 203–219.
- Timár, J., & Váradi, M. M. (2001). The uneven development of suburbanization during transition in Hungary. *European Urban and Regional Studies*, 8(4), 349–360.
- Timár, J., & Velkey, G. (2016). The relevance of the political economic approach: The interpretations of the rural in the migration decision of young women and men in an economically backward region. *Journal of Rural Studies*, 43(1), 311–322.
- Tóth, B. I. (2011). A magyar középvárosok teljesítménye a területi tőke tükrében. *Területi Statisztika*, 14(5), 530–543.
- Tóth, B. I. (2013). Időszerű áttekintés: területi fejlettségi vizsgálatok Magyarországon az ezredforduló után. *E-Conom*, 2(1), 76–89.
- Tóth, J. (1974). A dél-alföldi vonzásközpontok vonzásterületének elhatárolása az interurbán telefonhívások alapján. *Földrajzi Értesítő*, XXIII(1), 55–61.
- Tóth, J. (1977). Az alföldi intercentrális kapcsolatrendszere az interurbán telefonhívások alapján. *Alföldi Tanulmányok*, 1(1), 117–131.
- Tóth, J. (1996). Településrendszer. In Perczel Gy. (Ed.), *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza* (pp. 539–586). Budapest: Eötvös Kiadó.
- Tóth, J. (2004). Kell-e nekünk régió? *Tudásmenedzsment*, 5(1), 5–16.
- Tóth, J., & Trócsányi, A. (2006). A magyarországi városhálózat és a városhiányos térségek vizsgálata. In Pap N. & Tóth J. (Eds.), *Terület- és településfejlesztés II* (pp. 207–215). Pécs: Alexandra Kiadó.
- Tóth, J., Dövényi, Z., & Mosolygó, L. (1975). A vonzáskörzet-kutatások és a gazdasági körzetesítés kapcsolata. *Földrajzi Közlemények*, 75(3–4), 347–354.

- Tönnies, F. (2004). *Közösség és Társadalom*. Budapest: Gondolat.
- Újvári, S. (1986). A határ menti együttműködés mint Zala megye elmaradott térségei fejlesztésének egyik lehetősége. *Településfejlesztés*, 6(4), 69–72.
- Unwin, T. (1997). Agricultural restructuring and integrated rural development in Estonia. *Journal of Rural Studies*, 13(1), 93–112.
- Uzzoli, A., & Beke, S. (2018). Az Egészségügyi Ellátáshoz Való Hozzáférés Egyenlőtlenségei Magyarországon. *Tudományos Mozaik*, (15), 155–164.
- Vaishar, A., & Zapletalová, J. (2009). Small towns as centres of rural micro-regions. *European Countryside*, 1(2), 70–81.
- Vaishar, A., Štastná, M., & Stonawská, K. (2015). Small towns - Engines of rural development in the South-Moravian region (Czechia): An analysis of the demographic development. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 63(4), 1395–1405.
- Van den Berg, L. (1987). *Urban systems in a dynamic society*. Aldershot: Gower.
- Van den Berg, L., Drewett, R., Klaasen, L. H., Rossi, A., & Vijverberg, C. H. T. (1982). *Urban Europe: A study of growth and decline*. Oxford, New York: Pergamon Press.
- Varga, D. (1971). Egy szimbólum születése. *Élet És Irodalom*, 15(18), 2.
- Varga, K. (2011). A LEADER program vizsgálata - esettanulmány a Dél-zempléni LEADER helyi közösségnél. In Nábrádi A. (Ed.), *Gazdálkodástudományi Közlemények* (pp. 27–34). Debrecen: Debreceni Egyetem, Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar.
- Vercse, T. (2010). A falvak élhetőségének problémája a Zselic példáján. *A Falu*, 25(4), 39–45.
- Virág, T., & Zolnay, J. (2010). Csapdába került önkormányzatok, csapdában tartott szegények - közfoglalkoztatás a Csereháton. *Esély*, (1), 119–130.
- Vonyó, J. (2002). A Völgység huszadik százada. *Századok*, 136(3), 702–705.
- Walford, N. (2007). Geographical and geodemographic connections between different types of small area as the origins and destinations of migrants to Mid-Wales. *Journal of Rural Studies*, 23(3), 318–331.
- Weck, S., & Beißwenger, S. (2014). Coping with Peripheralization: Governance Response in Two German Small Cities. *European Planning Studies*, 22(10), 2156–2171.
- Westhoek, H. J., Van den Berg, M., & Bakkes, J. A. (2006). Scenario development to explore the future of Europe's rural areas. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 114(1), 7–20.
- Wiessner, R. (1999). Urban development in East Germany - specific features of urban transformation processes. *Geojournal: An International Journal of Geography*, 49(1), 43–52.
- Wießner, R. (1999). Urban development in East Germany - Specific features of urban transformation processes. *GeoJournal*, 49(1), 43–51.
- Woodhouse, A. (2006). Social capital and economic development in regional Australia: A case study. *Journal of Rural Studies*, 22(1), 83–94.
- Woods, M. (2004). *Rural Geography*. London: Sage.
- Woods, M. (2007). Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place. *Progress in Human Geography*, 31(4), 485–507.
- Woods, M. (2007). Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the

- reconstitution of rural place. *Progress in Human Geography*, 31(4), 485–507.
- Woods, M. (2009). Rural geography: blurring boundaries and making connections. *Progress in Human Geography*, 33(6), 849–858.
- Woods, M. (2010). Performing rurality and practising rural geography. *Progress in Human Geography*, 34(6), 835–846.
- Woods, M. (2011). *Rural*. New York: Routledge.
- Zilahi, P. (2013). A szociális építészet tervezési aspektusai - Ormánság (II.). *Építészfórum*, 1–4.

Közfoglalkoztatási Portál <https://kozfoglalkoztatas.kormany.hu/kozfoglalkoztatasi-ber-es-jarulekok> (2019.09.30.)

Ábrák és táblázatok jegyzéke

Ábrák

1. ábra: A rurális újrastrukturálódás elméleti modellje.....	22
2. ábra: A települések valaha elért legmagasabb lakónépesség száma az adott népszámlálás éve szerint.....	33
3. ábra: Az általános iskolák jelenléte, bezárása vagy nyitása Magyarország településein 1990 és 2017 között.....	34
4. ábra: A dolgozat célrendszere a hipotézisek fő elméleti téglái alapján	47
5. ábra - A Baranyai-Hegyhát településeinek ingázási relációi.....	49
6. ábra - A tabi kontrollterület településeinek ingázási relációi.....	51
7. ábra: A Baranyai-Hegyhát települései lakónépességének változása 2001-2017 között.....	54
8. ábra: A Baranyai-Hegyhát településeinek népességváltozása 2001-2017 között, a 2001-es lakónépesség százalékában (%).....	55
9. ábra: A Baranyai-Hegyhát településeinek természetes szaporodási rátája 2001-2017 (‰).....	56
10. ábra: A Baranyai-Hegyhát településeinek vándorlási rátája 2001-2017 (‰).....	57
11. ábra: A Baranyai-Hegyhát településeinek pozicionálása a természetes szaporodás és a vándorlási ráta értékei alapján	57
12. ábra: A Baranyai-Hegyhát településeinek foglalkoztatottjai megoszlása FEOR kategóriák szerint (2017).....	59
13. ábra: A Baranyai-Hegyhát foglalkoztatottjainak megoszlása FEOR kategóriák szerint (2017).....	59
14. ábra: A településeken elérhető intézmények és szolgáltatások a Baranyai-Hegyháton 2017	60
15. ábra: A tabi kontrollterület települései lakónépességének változása 2001-2017 között.....	61
16. ábra: A tabi kontrollterület településeinek népességváltozása 2001-2017 között, a 2001-es lakónépesség százalékában (%).....	62
17. ábra: A tabi kontrollterület településeinek természetes szaporodási rátája (2001-2017; ‰).....	62
18. ábra: A tabi kontrollterület településeinek vándorlási rátája (2001-2017; ‰).....	63
19. ábra: A tabi kontrollterület településeinek pozicionálása a természetes szaporodás és a vándorlási ráta értékei alapján	64
20. ábra: A tabi kontrollterület településeinek foglalkoztatottjai megoszlása FEOR kategóriák szerint (2017).....	64
21. ábra: A tabi kontrollterület foglalkoztatottjainak megoszlása FEOR kategóriák szerint (2017).....	65
22. ábra: A településeken elérhető intézmények és szolgáltatások a tabi kontrollterületen 2017.....	66
23. ábra: Az egyes településeken gyűjtött kérdőíves minta aránya a falvak lakónépességének százalékában a Baranyai-Hegyháton.....	76
24. ábra: A Baranyai-Hegyhát kérdőíves mintája alapján készült korfa.....	77
25. ábra: A Baranyai-Hegyhát mintaterületén található falvak népességének korfája.....	78
26. ábra: A Baranyai-Hegyhát lakónépessége gazdasági aktivitás szerint (2017).....	78
27. ábra: A kérdőív kitöltőinek gazdasági aktivitása a Baranyai-Hegyháton (2018).....	78
28. ábra: Az egyes településeken gyűjtött kérdőíves minta aránya a falvak lakónépességének százalékában a tabi kontrollterületen. Forrás: saját szerkesztés	79

29. ábra: A kitöltők korcsoportok- és nemek szerinti megoszlása a tabi kontrollterületen (2019)	80
30. ábra: A tabi kontrollterület népességének megoszlása korcsoportok- és nemek szerint (2011)	80
31. ábra: A tabi kontrollterületen gyűjtött kérdőíves felmérés válaszadóinak gazdasági aktivitása (2019)	82
<i>Forrás: a szerző szerkesztése</i> 32. ábra: A tabi kontrollterület lakosságának megoszlása gazdasági aktivitás szerint (2017)	82
33. ábra: A Baranyai-Hegyhát települési interjúinak helyszínei (2019)	95
34. ábra: A társadalmi izoláció index komponenseinek egyes értékei a z-transzformáció után	98
35. ábra: Példa a mutatók kétféle eloszlására	98
36. ábra: A társadalmi index természetes törések módszerével osztályozva és az osztályozás nyomán létrejövő hisztogram	99
37. ábra: A társadalmi indexek decilisek szerinti megoszlása	100
38. ábra: Az intézményi izoláció index komponenseinek egyes értékei a z-transzformáció után	103
39. ábra: Az intézményi index természetes törések módszerével osztályozva és az osztályozás nyomán létrejövő hisztogram	104
40. ábra: Az intézményi index decilisek szerinti megoszlása	105
41. ábra: Egyes intézmények megléte, illetve hiánya a különböző népesség-kategóriákban	107
42. ábra: A gazdasági izoláció index komponenseinek egyes értékei a z-transzformáció után	108
44. ábra: A gazdasági index néhány komponensének eloszlása	109
44. ábra: A kutatás során létrehozott ingázási mutató területi eloszlása	109
45. ábra: A gazdasági index területi megoszlása a természetes törések módszere szerint osztályozva	110
46. ábra: A gazdasági index egyes deciliseibe tartozó települések medián- és maximális népessége (Budapest az első decilisben nem került ábrázolásra)	111
47. ábra: A gazdasági index segítségével létrehozott decilisekhez tartozó települések	112
48. ábra: A komplex index résztényezőinek eltérő skálái	114
49. ábra: A gazdasági index területi megoszlása a természetes törések módszere szerint osztályozva	114
50. ábra: A komplex indexben elért helyezésből kialakított decilisek megoszlása	115
51. ábra: A mindhárom részindexben a legalsó decilisben végzett települések a Dél-Dunántúl fókuszával	116
52. ábra: A komplex index egyes deciliseibe tartozó települések medián indexértéke, medián népessége és a csoport legnépesebb települése	117
53. ábra: A statisztikai vizsgálat komplex indexe alapján meghatározott perforálódó térségek Magyarországon	118
54. ábra: Az 1990-es és a 2017-es indexek eloszlása, a mediánok feltüntetésével	121
55. ábra: A komplex index értékeinek eltérései a 10. decilisben 1990-2017	122
56. ábra: Az egyes decilisekbe tartozó települések komplex indexben elért pontszámának összesített értéke (1990; 2017) és az összpontszám különbségei	122
57. ábra: Az 1990-es index utolsó decilisébe tartozó települések helyezése a 2017-es indexben	123
58. ábra: A 2017-es index utolsó decilisébe tartozó települések helyezése a 1990-os indexben	124
59. ábra: Helyben maradó, lecsúszó és felemelkedő települések száma az egyes decilisekben, 1990-2017 összevetésben	125

60. ábra: Az egyes decilisekbe sorolt települések átlagnépessége, 1990; 2017	126
61. ábra: A meghatározott mértékű pozíció-változást mutató települések átlagnépessége (1990; 2017) valamint átlagos népesség-változása.....	126
62. ábra: Az 1990-es komplex mutató alapján kialakított decilisek	127
63. ábra: A települések pozíció-változásai az 1990-es és 2017-es decilisek között.....	128
64. ábra: A 10. decilis települései 1990-ben és 2017-ben.....	129
65. ábra: A kérdőíves minta megoszlása a Baranyai-Hegyháton a társadalmi index értékei szerint	131
66. ábra: A térbeli- és társadalmi integráció értékeinek összefüggései a Baranyai-Hegyháton.	131
67. ábra: A kérdőíves minta megoszlása a tabi kontrollterületen a társadalmi index értékei szerint	132
68. ábra: A térbeli- és társadalmi integráció értékeinek összefüggései a tabi kontrollterületen	133
69. ábra: A Baranyai-Hegyhát településein mért társadalmi integráció középértékei, valamint a településeken mért legalacsonyabb és legmagasabb indexértékek	134
70. ábra: A Baranyai-Hegyhát településein mért társadalmi integráció értékei a legmagasabb átlagértéktől csökkenő sorrendben	134
71. ábra: A tabi kontrollterület településein mért társadalmi integráció középértékei, valamint a településeken mért legalacsonyabb és legmagasabb indexértékek	136
72. ábra: A tabi kontrollterület településein mért társadalmi integráció értékei a legmagasabb átlagértéktől csökkenő sorrendben	136
73. ábra: A Baranyai-Hegyhát településein mért szociális integráció középértékei, valamint a településeken mért legalacsonyabb és legmagasabb indexértékek	137
74. ábra: A térbeli- és szociális integráció értékeinek összefüggései a Baranyai-Hegyháton.....	138
75. ábra: A tabi kontrollterület településein mért szociális integráció középértékei, valamint a településeken mért legalacsonyabb és legmagasabb indexértékek	139
76. ábra: A térbeli- és szociális izoláció értékeinek összefüggései a tabi kontrollterületen.....	140
77. ábra: A Baranyai-Hegyhát településein mért reprezentációs index középértékei, valamint a településeken mért legalacsonyabb és legmagasabb indexértékek	141
78. ábra: A Baranyai-Hegyhát településein mért reprezentációs index értékei a legmagasabb átlagértéktől csökkenő sorrendben	142
79. ábra: A tabi kontrollterület településein mért reprezentációs index középértékei, valamint a településeken mért legalacsonyabb és legmagasabb indexértékek	143
80. ábra: A tabi kontrollterület településein mért reprezentációs index értékei a legmagasabb átlagértéktől csökkenő sorrendben	143
81. ábra: A Baranyai-Hegyháton végzett mélyinterjúk alapján meghatározott települési attitűdök és a hozzájuk tartozó települések	145
82. ábra: A Baranyai-Hegyháton működő közös önkormányzati hivatalok területi illetékességei, valamint a települési társulások tagjai (2019)	147
83. ábra: A tabi kontrollterületen működő közös önkormányzati hivatalok területi illetékességei (2019).....	148
84. ábra: A Baranyai-Hegyhát és a tabi kontrollterület legalacsonyabb reprezentációs indexértékeihez tartozó települési asszociációk szófelhője	149
85. ábra: A Baranyai-Hegyhát településein mért térbeli integráció középértékei, valamint a településeken mért legalacsonyabb és legmagasabb indexértékek	154
86. ábra: A Baranyai-Hegyhát településein mért térbeli integráció értékei a legmagasabb átlagértéktől csökkenő sorrendben	155
87. ábra: A tabi kontrollterület településein mért térbeli integráció középértékei, valamint a településeken mért legalacsonyabb és legmagasabb indexértékek	157

88. ábra: A tabi kontrollterület településein mért térbeli integráció értékei a legmagasabb átlagértéktől csökkenő sorrendben	157
89. ábra: A Baranyai-Hegyhát településein mért integrálódási index középértékei, valamint az egyes kvintilisekbe tartozó települési minták aránya	165
90. ábra: Az integrálódási indexértékek térbeli megoszlása a Baranyai-Hegyháton kvintilisek szerint.....	166
91. ábra: A tabi kontrollterület településein mért integrálódási index középértékei, valamint az egyes kvintilisekbe tartozó települési minták aránya	168
92. ábra: Az integrálódási indexértékek térbeli megoszlása a tabi kontrollterületen kvintilisek szerint.....	169
93. ábra: A Baranyai-Hegyhát perforálódó- és integrálódó csomópontjai az első- és az ötödik kvintilisbe tartozó integrálódási indexértékek térbeli eloszlása alapján.....	170
94. ábra: A tabi kontrollterület perforálódó- és integrálódó csomópontjai az első- és az ötödik kvintilisbe tartozó integrálódási indexértékek térbeli eloszlása alapján.....	171
95. ábra: A Baranyai-Hegyhát perforálódó- és integrálódó településcsoportjai, valamint azok attitűdjei	172

Táblázatok

1. táblázat: A statisztikai analízis társadalmi mutatói	71
2. táblázat: A statisztikai analízis intézményi mutatói	71
3. táblázat: A statisztikai analízis gazdasági mutatói	72
4. táblázat - A kérdőíves adatokhoz alkalmazott kérdéscsoportok tematikus összegzése	83
5. táblázat - A foglalkoztatottak munkaköreinek típusai a hozzájuk rendelt pontértékekkel.....	87
6. táblázat - A térreprezentáció értékeléséhez meghatározott állítások és értékelési szempontok	91
7. táblázat: A vállalkozói interjúba bevont partnerek a Baranyai-Hegyhát négy kisvárosában (2017).....	93
8. táblázat: A települési interjúk alanyai a Baranyai-Hegyháton (2019).....	94
9. táblázat: A társadalmi izoláció index komponenseinek egyes értékei a z-transzformáció után	98
10. táblázat: A természetes törések osztályozásával létrejött kategóriákhoz tartalmazó település-szám és átlagnépesség (Budapest a harmadik kategóriában található)	100
11. táblázat: A társadalmi index egyes komponenseinek korrelációs együtthatója egymással, illetve a települések lakónépességével	101
12. táblázat: Az intézményi izolációs index komponenseinek egyes értékei a z-transzformáció után	102
13. táblázat: A természetes törések osztályozásával létrejött kategóriákhoz tartalmazó település-szám és átlagnépesség (Budapest az első kategóriában található).....	104
14. táblázat: A társadalmi index egyes komponenseinek korrelációs együtthatója egymással, illetve a települések lakónépességével	106
15. táblázat: A három legnépesebb olyan település, ahol az adott kategória értéke zéró (település neve, népességszáma).....	107
16. táblázat: A gazdasági izolációs index komponenseinek egyes értékei a z-transzformáció után	108
17. táblázat: A természetes törések osztályozásával (társadalmi index) létrejött kategóriákhoz tartalmazó településszám és átlagnépesség (Budapest az első kategóriában található)	111

18. táblázat: A gazdasági index egyes komponenseinek Pearson-féle korrelációs együtthatója egymással, illetve a települések lakónépességével	113
19. táblázat: A különböző indexekben azonos decilisekbe sorolt települések száma.....	115
20. táblázat: A települések száma az 1990-es és a 2017-es index komplex deciliseiben	124
21. táblázat: A Baranyai-Hegyhát kisvárosaiban készített vállalkozói mélyinterjúk munkaerőpiaci tapasztalatai	158
22. táblázat: A gazdasági tér perforálódásának térbeli pozíciói a települési interjúk tapasztalatai alapján	160
23. táblázat: A munkaerőpiaci tér perforálódásának térbeli pozíciói a települési interjúk tapasztalatai alapján.....	162
24. táblázat: Példák a paternalista attitűdű települések interjúiból.....	173
25. táblázat: Példák a faluszépítő attitűdű települések interjúiból.....	175
26. táblázat: A dolgozat hipotézisei.....	176

Mellékletek

1. Bevezető kérdések									
1.1. Lakhelye:		1.2. Mióta lakik itt?							
2. Településközi kapcsolatok									
2.1. Milyen gyakran utazik másik településre NEM munkahelyi okokból?	a. Naponta	b. Hetente 2-3 alkalommal	c. Hetente egy alkalommal	d. Havonta egy-két alkalommal	e. Szinte soha				
2.2. Melyik településeket szokta felkeresni?									
2.3. Kérem jelölje meg, milyen célból utazik ezekre a helyekre, és milyen gyakran? (1-Nagyon gyakran; 2-gyakran; 3-ritkán; 4-szinte soha)	a. Hivatali ügyintézés			1	2	3	4		
	b. Posta			1	2	3	4		
	c. Bank, pénzügyek			1	2	3	4		
2.4. Kérem jelölje meg, milyen célból utazik ezekre a helyekre, és milyen gyakran? (1-Nagyon gyakran; 2-gyakran; 3-ritkán; 4-szinte soha)	a. bevásárlás			1	2	3	4		
	b. szórakozás			1	2	3	4		
	c. piac			1	2	3	4		
	d. étterem, kocsma			1	2	3	4		
	e. barátok, rokonok			1	2	3	4		
2.5. Kérem jelölje meg, milyen célból utazik ezekre a helyekre, és milyen gyakran? (1-Nagyon gyakran; 2-gyakran; 3-ritkán; 4-szinte soha)	a. orvosi ellátás			1	2	3	4		
	b. gyermeket kíséri iskolába, óvodába			1	2	3	4		
	c. Egyéb:			1	2	3	4		
2.6. Melyik településen élnek rokonai, barátai?	a. főként helyben	b. többen helyben, néhányan máshol	c. néhányan helyben, többen máshol	d. mindegyikük máshol él	2.6.1. Melyik településen élnek (ha nem helyben)?				
2.7. Milyen gyakran találkozik barátaival?	a. Nagyon gyakran	b. Gyakran	c. Ritkán	d. Szinte soha					
2.7.1. Hol találkoznak?	a. Nálunk, otthon	b. Nálunk, a településen	c. Nálunk, otthon	d. Nálunk, a településen	e. Szinte soha nem találkozunk				
2.8. Milyen gyakran találkozik rokonaival?	a. Nagyon gyakran	b. Gyakran	c. Ritkán	d. Szinte soha					
2.8.1. Hol találkoznak?	a. Nálunk, otthon	b. Nálunk, a településen	c. Nálunk, otthon	d. Nálunk, a településen	e. Szinte soha nem találkozunk				
2.9. Kérem, értékelje, mennyire igazak Önre a következő állítások!				Egyáltalán nem igaz	Inkább nem igaz	Inkább igaz	Teljes mértékben igaz		
a. Legtöbb időmet otthon töltöm				1	2	3	4		
b. Gyakran járok a faluban				1	2	3	4		
c. Fáradtsággal jár másik településre utaznom				1	2	3	4		
d. Gyakran hagyom el lakhelyem				1	2	3	4		
e. Akkor megyek el itthonról, ha muszáj				1	2	3	4		
f. Helyben mindent el tudok intézni				1	2	3	4		
g. Anyagilag nem fér bele állandóan másik helyre járni				1	2	3	4		
h. Jól megközelíthetők a környező települések				1	2	3	4		
3. Térreprezentáció									
3.1. Mi jut eszébe lakóhelyéről?	a. b. c.	3.2. Lakna szívesebben másik településen?		a. igen Hol?			b. nem Miért?		
3.3. Kérem, értékelje, mennyire igazak a következő állítások!				Egyáltalán nem igaz	Inkább nem igaz	Inkább igaz	Teljes mértékben igaz		

a. Szeretek itt élni	1	2	3	4	
b. Itt élek, mert máshol nincs lehetőségem	1	2	3	4	
c. Ha tehetném, elköltöznék máshova	1	2	3	4	
d. A településen kiváló közösség van	1	2	3	4	
e. Rendszeresen találkozom a többi lakóval	1	2	3	4	
f. A település lakói rendszeresen segítik egymást	1	2	3	4	
g. Jellemző, hogy vannak kiközösített családok, emberek	1	2	3	4	
h. A helyben elérhető szolgáltatások megfelelőek	1	2	3	4	
i. Vannak helyben elérhető munkahelyek	1	2	3	4	
j. A település vezetése jó kezekben van	1	2	3	4	
k. Ez egy kellemes lakókörnyezet	1	2	3	4	
l. Ez egy biztonságos lakóhely	1	2	3	4	
m. Előfordulnak betörések a településen	1	2	3	4	
n. Aggódom magam és a házam biztonságaért	1	2	3	4	
o. Ez egy élhető falu	1	2	3	4	
4. Társadalmi státusz					
4.1. Jelenleg rendelkezik munkával?	a. Igen	b. Igen, közfoglalkoztatott vagyok	c. Nem, jelenleg álláskereső vagyok	d. Egyéb (GYES, GYED stb.)	
4.1.a. Milyen munkakörben dolgozik?			4.1.c. Vannak helyben/környéken álláslehetőségek?	a. igen b. nem	
4.2. Melyik településen dolgozik?			4.3. Milyen időbeosztásban dolgozik?	a. Teljes munkaidő b. Részmunkaidő c. Alkalmi munka	
4.4. Ha megszűnne a munkahelye, milyen könnyen szerezne másikat?	a. Nagyon könnyen b. Valamit találnék	c. Nehezen, de találnék d. Nagyon nehezen	4.5. Milyen módon keresne munkát? a. Ismerősön keresztül b. Újsághirdetés alapján	c. Internetes hirdetéssel d. Személyes utánajárással	
4.6. Melyik településeken keresne új munkát?					
4.7. Hogyan jellemezné anyagi helyzetét?	a. Meglehetősen jól élek, nincsenek anyagi gondjaim	b. Meg tudok élni, de nem vagyok gazdag	c. Nehezen jövök ki, hónapról hónapra élek	d. Nehezen jövök ki, gyakran halasztani kell a számlabefizetést	
4.8. A következő eszközök közül melyekkel rendelkezik Ön/melyek vannak a háztartásban?	a. Asztali számítógép, laptop b. Mosógép	c. Okostelefon d. Tablet	e. Játékkonzol f. Mosogatógép	g. Légkondicionáló h. 5 évnél fiatalabb televízió	
4.9. A következő közlekedési eszközök közül melyekkel rendelkezik, és hány darabbal?	a. Bicikli	b. Motor, robogó	c. 10 évnél idősebb autó	d. 10 évnél fiatalabb autó	
4.10. Önnek van jogosítványa?	a. Igen	b. Nem	4.10.a. Amennyiben igen: milyen gyakran vezet?	a. Naponta b. Hetente c. Havonta d. Ritkábban	
4.11. Kérem, becsülje meg, hány könyv van a háztartásában!			4.12. Mivel szokta eltölteni szabadidejét?		
4.13. Rendelkezik bankszámlával, bankkártyával?	a. Igen	b. Közös számlát használunk a családdal		c. Nem	
4.14. Hozzávetőlegesen mekkora bevétellel rendelkezik havonta?	a. >50000 Ft	b. 50-75000 Ft	c. 75-100000 Ft	d. 100-125000 Ft	e. 125-150000 Ft f. 150000 Ft <
5. Demográfiai kérdések					
5.1. Születési éve			5.2. Családi állapota	a. egyedülálló b. párkapcsolatban él	c. nős/férjezett d. elvált e. özvegy
5.3. Tartottak száma	fő	Ebből gyerekek: fő	5.4. Hány fős háztartásban él?		
5.5. Legmagasabb iskolai végzettsége	a. kevesebb, mint 8 általános b. 8 általános c. szakiskola		d. középiskola érettségivel e. felsőfokú szakképzés f. egyetemi diploma	5.6. Neme	a. férfi b. nő

1. Melléklet - Kérdőív a településhálózat perforálódásának mérésére

Interjúkérdések - Kisvárosi vállalkozások helyzete a térségi munkaerő-piac zsugorodásának függvényében

1. Mutassa be a vállalkozást, mivel foglalkoznak? Ön mióta dolgozik ennél a vállalkozásnál?

2. Vállalkozás jellege, szerepe, hatása a városi és térségi gazdaságra

- a. Milyen típusú a vállalkozás?
- b. Mikor alapították?
- c. Mik Ön szerint a vállalkozás erősségei?
- d. A vállalkozásra jelenleg inkább gyarapodás/stagnálás/recesszió jellemző.
- e. Körül belül mekkora az a földrajzi terület, amelyen belül felkeresik Önöket ügyfeleik? (5-10-15-20 km, stb.)
- f. Sok kicsi, vagy inkább kevesebb, de nagy vásárlójuk van?
- g. Kíván terjeszkedni/van lehetősége gyarapodni más városokban a magasabb bevételek érdekében?

h. Mennyire találja erősnek a helyi piac keresleti oldalát?

3. Vállalkozás munkaerejének összetétele

- a. Hány alkalmazottja van?
- b. Alkalmazottjainak átlagos életkora?
- c. Alkalmazottjai milyen arányban ingázók?
- d. Amennyiben van ingázó alkalmazottja, melyik a legtávolabbi település, ahonnan bejár?
- e. Melyik a legközelebbi (leszámítva a helyi lakost)?
- f. Az utóbbi 10 évre visszatekintve mit tapasztalt, hogyan változott a térségi munkaerőpiac? (bővült/zsugorodott a kínálat, a kínálat minősége romlott/javult, a kínálat egyre öregebb/fiatalabb stb.)
- g. Az utóbbi 10 évre visszatekintve mit tapasztalt, mennyire marad helyben a munkaerőpiaci kínálat? (a fiatalok elköltöznek, helyben maradnak, helyben van de nyugdíjas stb.)
- h. Írja le az ideális munkaerőt, amely az Ön vállalkozásában el tud helyezkedni!
- i. Az előbb vázolt munkaerő Ön szerint könnyen, vagy nehezen szerezhető be helyben (helyben 1-a kisvárosban, helyben 2-a vonzáskörzet településeiről)?
- j. Amennyiben úgy érzi, a munkaerő pótlása/bővítése nehézséget okoz, indokolja meg, miért!

k. Ön szerint szerepet játszik a munkaerő utánpótlásban a térség jellege/összetétele/adottságai?

4. A vállalkozás helyzete a térségi munkamegosztásban

- a. Hány az Önökéhez hasonló /profilú vállalkozás működik...
 - i. a településen;
 - ii. Dombóvár, Mágocs, Sásd, Komló városokban;
 - iii. a térségben?
- b. Ön szerint a térségben működő, hasonló portfólióval rendelkező vállalkozás versenytárs, vagy partner?

c. Amennyiben versenytárs, foglalja össze, mely javakért versengenek (ügyfelek, tőke, munkaerő)?

d. Amennyiben a versenytársakkal a munkaerő megosztásában lép fel verseny, kérem foglalja össze, ez mit jelent térségi viszonylatban (a két versengő vállalkozás székhelye és a köztük elhelyezkedő települések viszonyrendszerében)!

e. Hogy érzi, a térségi piac bővül vagy zsugorodik?

f. A térség keresleti vagy kínálati oldala zsugorodik gyorsabban?

g. Hogy ítéli meg vállalkozás jövőjét a térségi munkaerőpiac változásainak tükrében? (pozitív-optimista; negatív-pesszimista)

4. Személyi kérdések

a. Neme

b. Életkora

c. Lakóhelye

d. Legmagasabb iskolai végzettsége

e. Van gyermeke? Ha van, hány éves?

f. Mit szeretne, hogy tanuljon/mit tanul/mi a végzettsége?

g. Szándékozik átadni a vállalkozást a gyermekének?

2. *Melléklet: A vállalkozói mélyinterjú kérdései*

	PROBLÉMA, SAJÁTOSSÁG	AKADÁLYOK	REAKCIÓK, BEAVATKOZÁSOK	EREDMÉNYEK	HATÁS
VÁSÁROSDOMBÓI CSALÁDSEGÍTŐ ÉS GYERMEKJÓLÉTI SZOLGÁLAT	Segítségnyújtás és esetkezelés ellehetetlenítése	Gyámügyi rendszer túlbürokratizált és lassú	Tanácsadások és tréningek	Túl sok ügyfél az illetékességi területen kevés eredménnyel	Negatív
ÁGI POLGÁRMESTER	Előző polgármester pénzügyi visszaélése	Nem indult eljárás az ügyben	Adósságok rendezése	Előző polgármester újraindulna a következő ciklusban	Negatív
TÉKESI POLGÁRMESTER	Közös hivatal nem fogja össze a településeket, nincs orvos	Hiányoznak a közös projektek, programok	-	A hivatali ügyintézés igyekeznek helyben megoldani, ritkán kell utazni	Pozitív
KISVASZARI POLGÁRMESTER	Szociálisan hátrányos helyzetűek magas aránya	Sok a munkanélküli és az alacsony képzettségűek	Antiszegregációs pályázatok és összefogás a Családsegítő szolgálattal	A pályázatok csak átmeneti megoldást jelentenek	Negatív
SZÁSZVÁRI CSALÁDSEGÍTŐ ÉS GYERMEKJÓLÉTI SZOLGÁLAT	Egészségügyi problémák általánosak a térségben	Kevés háziorvos, helyi szűrések hiányoznak	Települések falugondnoki szolgálata juttatja el a betegeket a kórházakba	Igény és pénz sincs a szűrésekre, ellátásra lakossági oldalról	Negatív
EGYHÁZASKOZÁRI JEGYZŐ	Takarékszövetkezet bezárása, bizonytalan háziorvosi praxis, kevés idősporthon	Csökkenő népesség és kereslet, utánpótlás hiánya, intézmények telítettek és drágák	Lakosság szállítása falubuszokkal	Továbbra is bizonytalan intézményi stabilitás, az elvándorlás nem áll meg	Negatív
SZALATNAKI POLGÁRMESTER	Önkormányzat szűkös lehetőségei	Sem anyagi, sem humán erőforrások nincsenek	Több pályázat beadása és a közfoglalkoztatottak bevonása	Sok pályázat sikertelen, a közfoglalkoztatás kerete szűkül	Negatív
KÁRÁSZI POLGÁRMESTER	LEADER források szűkössége	42 település van az akciócsoportban	Egyéb pályázati források szerzése	Több fejlesztés zajlik a faluban egyidőben	Pozitív
HEGYHÁTMARÓCI POLGÁRMESTER	Minden intézmény és szolgáltatás Egyházasközponton vagy Szászváron	Közlekedési kapcsolatok nagyon ritkák, esetlegesen	Kormányhivatal saját járatot indít, falubusz rendszeres járatai	Az ellátórendszerek elérése a faluból megoldott	Pozitív
MAGYARSZÉKI JEGYZŐ ÉS POLGÁRMESTER	A környező falvakban ritkul az intézményhálózat	Falusi népesség csökkenése	Intézményfejlesztés- és korszerűsítés Magyarországon	Városi színvonalú intézményhálózat helyben	Pozitív
MAGYARHERTELENDI POLGÁRMESTER	Minden forrás és ügyintézési lehetőség Magyarországon	Magyarország ragszkodik hivatali központ szerepéhez, az ezzel járó előnyöket kisajátítja	Erősebb összefogás más településekkel a közös hivatalban és azon kívül	Több pályázat elnyerése az új partnerekkel közösen	Pozitív
ALSÓMOCOLÁD – ÉSZAK-HEGYHÁTI MIKROTÉRSÉGI UNIÓ ÉS TELEPÜLÉSI KÉPVISELŐ	A zsugorodás miatt megszűnnek intézmények	Alacsony, fogyó népességszám	Lakossági tudatosság kialakítása a szolgáltatások megőrzése érdekében	Az oktatási intézmények továbbra is más településen, egyéb	Semleges

	PROBLÉMA, SAJÁTOSSÁG	AKADÁLYOK	REAKCIÓK, BEAVATKOZÁSOK	EREDMÉNYEK	HATÁS
MEKÉNYESI POLGÁRMESTER	Települési együttműködések gyengék az ÉHMu településeik kívül	Korábban nem nyitott a falu	Tematikus látogatások a szomszéd településekre	szolgáltatások megmaradnak Új együttműködések megalapozása, közös pályázatok az Unióval	Pozitív
GÖDRE – NYUGAT-HEGYHÁTI ÖNKORMÁNYZATOK TÁRSULÁSA	Járasközpont öncélú habitusa	Évtizedes hivatali kapcsolatok kötöttek	Társulás bővülése, a közös hivatalok jelentősége növekedik	Közös stratégiai tervezés előkészítése, a társulás közös közigazgatásának terve	Pozitív
PALÉI POLGÁRMESTER	A központ nem oszt meg semmit	Nincsenek saját tulajdonú eszközök a település karbantartásához	Csatlakozás a NyHÖT-hoz	Közös beszerzési pályázatok és forrásmegosztás	Pozitív
VARGAI POLGÁRMESTER	Nincs helyben sem intézmény, sem üzlet	Alacsony lakosságszám	Falubusz rendszeres járatai Sásdra, mozgóbolt	Orvosi ellátás és bevásárlás megoldott	Pozitív
MINDSZENTGODISAI CSALÁDSEGÍTŐ ÉS GYERMEKJÓLÉTI SZOLGÁLAT ÉS JEGYZŐ	Lakosság rossz egészségügyi állapota, a gyámrendszer következetlensége	Egészségügyi ellátás rendszertelensége, túlbürokratizált intézményhálózat	Mobil szűrések szervezése a településeket, személyes tanácsadás és mediáció, falugondnoki szolgálat	Jelentősebb egészségügyi problémák megelőzése, szállítás kezelése, családból való kiemelés megakadályozása	Pozitív
BAKÓCAI POLGÁRMESTER	Háziorvos rendszeretlenül rendel	Kevés beteg miatt nem megy ki	Betegszállítás falubusszal	Rászoruló betegek elszállítása	Pozitív
SZÁGYI POLGÁRMESTER	Rossz viszony a járásközponttal, Sásd kizorított minden pályázatból	Központként kisorsítottja a forrásokat	Csatlakozás a Mindszentgodisai Közös Hivatalhoz és a NyHÖT-hoz	Hatékonyabb hivatali kommunikáció és ügyintézés, közös pályázatok beadása a társulással	Pozitív

3. Melléklet: A települési mélyinterjúk alapján készített logikai mátrixok intézményi sorainak kivonata

Település neve	Település térképi sorszáma
Ág	1
Alsómocsolád	2
Bakóca	3
Baranyajenő	4
Baranyaszentgyörgy	5
Bikal	6
Bodolyabér	7
Csikóstóttós	8
Egyházaskozár	9
Felsőegerszeg	10
Gerényes	11
Gödre	12
Hegyhátmaróc	13
Jágónak	14
Kaposszekcső	15
Kárász	16
Kisbeszterce	17
Kishajmás	18
Kisvaszar	19
Köblény	20
Liget	21
Magyaregregy	22
Magyarhertelend	23
Magyarszék	24
Mánfa	25
Máza	26
Mecsekpölöske	27
Mekényes	28
Meződ	29
Mindszentgodisa	30
Nagyhajmás	31
Oroszló	32
Palé	33
Szágy	34
Szalatnak	35
Szárász	36
Szászvár	37
Tarrós	38
Tékes	39
Tófü	40
Tormás	41
Varga	42
Vásárosdombó	43
Váznok	44
Vékény	45

4. *Melléklet: A Baranyai-Hegyhát mintaterület településeinek térképi kódolása*

Forrás: a szerző szerkesztése

Település neve	Település térképi sorszáma
Bedegkér	1
Bonnya	2
Értény	3
Fiad	4
Gadács	5
Iregszemcse	6
Kánya	7
Kapoly	8
Kára	9
Kisbárapáti	10
Koppányszántó	11
Lápafő	12
Lulla	13
Miklósi	14
Nágocs	15
Nagykónyi	16
Pári	17
Sérsekszőlős	18
Somogyacsa	19
Somogydöröcske	20
Somogyegres	21
Somogymeggyes	22
Somogyszil	23
Szakcs	24
Szorosad	25
Tengőd	26
Torvaj	27
Törökkoppány	28
Újireg	29
Várong	30
Zala	31
Zics	32

5. *Melléklet: A tabi kontrollterület településeinek térképi kódolása*

Forrás: a szerző szerkesztése